



Kaj, če se zgodovina
naroda ne skriva v ustavah,
vladavinah, patriotizmu,
govorih, vojnah in mejah,
ampak v enem samem
samcatem kozarčku?



Bratstvo in slivovka je knjiga o tem, kako lahko ena sama opojna pijača pove več o državi, narodu, uspehih, razpadanju, spominih, gostoljubju, trgovini, mitih in vsakdanjem življenju kot cela parada uradnih zadevščin. Slivovka tu ni rekvizit ali orodje, ampak glavna junakinja: tekoča priča jugoslovanskega stoletja in postjugoslovanskega mačka.

Slivovica

Avtor z brskanjem po časopisju, arhivih, literaturi, spominih, oglasih, etiketah, anekdotah in ostankih vsakdanjega življenja vsrkava pijačo, ki je obenem domača in politična, ljudska in simbolna, predmet skupnosti in sredstvo za prisvajanje. Pred bralcem in bralko se razprostre svet, v katerem slivovka ni le tolažba, razvada ali običaj, ampak nič manj jezik pripadnosti, znak bližine, sredstvo za prepričevanje in včasih tudi detonator zgodovine.

Duhovita, ostra, neposredna, živa in živahna zgodba o Jugoslaviji in o svetu po njej, povedana iz nepričakovanega zornega kota – iz kozarca. Knjiga za bralstvo, ki ga zanimajo zgodovina, kultura, Balkan, dobra esejistika, osupljive podobe in vse tisto, kar uradne razlage praviloma pustijo v predalu, če ne celo kje pod mizo. Ker narod še najlaže razumeš takrat, ko pogledaš, kaj si naliva.





Založba ZRC





JERNEJ MLEKUŽ

Bratstvo in slivovka

$\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$
z zaslugami
za narod

ZRC SAZU
Ljubljana 2026

Slivoviti val hvale

Kdor misli, da knjige rastejo kot slive na drevesu, še nikoli ni poskusil iz njih skuhati literarne marmelade ali destilirati povedi v tekoče stavčne kapljice. Slivovka res pomaga pri pisanju – a sama od sebe ne spiše niti vejice, kaj šele pošlje besed na galaktično turnejo, kjer bi plesale z asteroidi, recitirale poezijo črnim luknjam in si privoščile koktajl z vesoljskimi hobotnicami.

Torej, dobrodošli v mini destilarni hvale oziroma v zahvalnih orbitah C_2H_5OH vesolja.

Hvala **kozmičnim akrobatkam**, ki ste na svojih zasebnih trampolinah preskakovale moje stavke, kjer črke nosijo padala, slivovka pa potuje z repom kometa.¹

Hvala **alkimistom besednih orgij in sintaktičnih teleportacij**, ki ste prestali moje eksplozije (bolj primerne za laboratorij kot za knjižno polico) in jih spremenili v nekaj, kar se mogoče celo da zaužiti brez zaščitnih očal in kemične maske.²

¹ Krdelo večnih oboževalk in horda kritičnih nergačev: Luc, Miha Kozorog, Nataša Rogelja Caf, Tanja Petrovič, Mladen Zobec, Bojan Baskar, Božo Repe, Dimitrij Mlekuž Vrhovnik, Alenka Bartulović, Nik Obid, Meta Remec – vaši aplavzi, vzdihni in praske so knjigi vdihnili dušo, hrbet in nekaj sivih las, medtem ko je tiho sanjala o slivovki.

² Uredniški Šljiva bend: Tadej Turnšek – lektor in ritem sekcija, ki drži tempo, da se besede ne razletijo. Miha Zadnikar – rokerski urednik in kitarist, ki s solazami prereže še tako trd stavek. Jože Vogrinc – neuradni urednik, a uradni basist, ki vedno zabrenka komentar, ob katerem se zamisliš. Aleš Pogačnik – glavni urednik in frontman, ki mu lahko med koncertom zakričiš tudi, da je kreten (in bo še vedno odpel refren). ChatGPT – sintesajzer v ozadju, ki včasih preseneti z melodijo, ki sploh ne obstaja.



Hvala **vesoljskim krojačicam**, ki ste knjigo oblekle v obleko, glamurozno kot David Bowie na turneji po Marsu, čudaško kot dadaisti v času kosila in dovolj trpežno, da preživi invazijo literarnih zombijev ter lebdi v svetu brez gravitacije – ali brez sliv.³

Hvala **radijskim oddajnikom dobre volje**, ki ste me vsakodnevno spraševali, kako kaj šljiva, in tako iz mene naredili bitje, bolj podobno intergalaktičnemu lignju kot pa resnemu pisunu s klobukom.⁴

Če bi bil vsak popravek, šiv, ton ena sliva, bi danes imeli literarno destilarno, intergalaktično C_2H_5OH -bralno društvo in vsaj tri nove planete, poseljene izključno s pijanimi metaforami, pivskimi kozicami in rahlo zmedenimi nebesnimi bitji.

In na koncu – **slava slivam**. Brez vas bi bila ta knjiga kot vesolje brez zvezd: prazna, temna in brez vsake možnosti za pijan ples s kometi.

³ Šljiva kostumografija in manipulacija: Tanja Radež, brez katere bi knjiga izgledala kot maček po slabi slivovki. Saša Kovačič in Manca Juvan Hessabi, ki sta z odločnostjo krotili blodnje narcisoidnega avtorja in jih spremenjala v nekaj, kar spominja na smisel in ima estetsko vrednost. Jernej Jaroslav Kropelj, specialist za lepilne, frizerske, terapevtske in vse ostale nujne intervencije, brez katerih bi slike izgledale kot prekuhan o žganje.

⁴ Za vse spodbude, brce, smeh in kapljice: moji bližnji, Samira, Marina, Aleksej, mama, Manca, Mirjam, Maja, Nataša, Mičo, Damir, Deja, Amra, LMŽ, nenavadni mentorji in prijatelji – brez vas bi bila knjiga manj bralna in slivovka manj slavna. Hvala, da ste vsak po svoje nadgradili besede in žganje! Vsem neimenovanim – razočaranim srečnežem – z veseljem natočim kapljico pijače z modrimi koreninami in zlatim srcem.

Kazalo

Na zdravje! 8

Bratstvo? WTF!? Slivovka v postjugoslovanski zmešnjavi 22

V črni kroniki 23

V narodnih črevesjih 27

V kovčku preteklosti 59

Kje si, bratstvo? Slivovka v narodnih krčih 82

Na kmetih in v krvi 83

Na slabem glasu 85

V žejnih ustih 128

Živelo bratstvo! Slivovka v socialističnem zanosu 164

Na sejmu 165

Na zastavi 168

V jugoslovanskih kuharicah 185

Na maršalovi mizi 200

In še kje 204

Na tleh 210

Banalna pijača 210

Vsakdanja pijača 223

Na tujem 279

Pogled od zunaj 279

Pivska diplomacija 289

Med izseljenci 299

Na odpadu 308

Zadnja runda 318

Sestrstvo in bratstvo za mizo 322

Brano Jakubović, Zorana Baković, Esad Babačić,
Svetlana Slapšak, brata Miladinović

Seznam literature 336

Stvarno in imensko kazalo 346

Na zdravje!



Izustiti, da je slivovka pijača, je približno tako, kot oklicati vesoljsko ladjo za prevozno sredstvo. Seveda – slivovka je tudi in *predvsem* pijača, a je še mnogo več kot le *živilo, pripravljeno za pitje*. V knjigi trdim, da je ta napitek, napoj, to pojilo imelo – kot se je reklo v časih, navdahnjenih z revolucijo – *zasluge za narod*. Seveda ne za katerikoli narod.



Red zaslug za narod, odlikovanje SFRJ iz leta 1945, ustvarjeno za tiste, ki so gradili socializem, branili domovino in premikali meje znanosti, kulture in gospodarstva. Gradila je bratstvo, branila dobro voljo, premikala meje treznosti. Slivovka: red zaslug za narod, v tekoči obliki. Steklenico je odlikoval Jernej Jaroslav Kroje, idejo pa je – brez zadržkov – dostavil avtorjev lastni ego, sveže izpod lobanje.

Toda kako ima lahko pijača – neka stvar, nečlovek – zaslug za narod? Tako kot ima vesoljska ladja zaslug za odkrivanje vesolja. Vesolja ne odkrivajo le astronauti – živa bitja oziroma pripadniki vrste, samopoimenovane umni človek (če se omejimo na potrjene primere vrste *Homo sapiens*) – temveč tudi sonde, skafandri, pametne naprave, radarji, teleskopi, kranjske oziroma slovenske klobase⁵ ... In, seveda, vesoljske ladje. Pisati zgodovino Jugoslavije brez slivovke je tako kot pisati zgodovino odkrivanja vesolja brez vesoljskih ladij. No, približno tako.

⁵ V vesolje jih je odnesla astronautka s slovenskimi koreninami Sunita Williams. Glej Jernej Mlekuž, *Kranjsko klobasanje: Slovenska zgodovina, kot jo pišejo packe kranjske klobase na časopisnem papirju* (Ljubljana: Beletrina, 2017).

Toda ali je sploh mogoče pisati zgodovino neke države, naroda, skupnosti skozi zgodbo ene same stvari – kot bomo videli, prav nemirne in svojeglave? Gre za vprašanje, ki ga je Clifford Geertz opredelil v svojem »gostem opisu« – »kako priti od zbirke etnografskih miniatur [...] k veličastnim freskam kulturnih krajin naroda, epohe, kontinenta ali civilizacije«.⁶

V knjigi s podnaslovom *Pijača z zaslugami za narod* – oziroma knjigi, ki jo je sprva bodril delovni naslov »Kako je slivovka (o)krepčala jugoslovanski narod« – se zdi to bržkone retorično vprašanje. A vendarle je treba takoj pribiti: slivovka ni in ne more biti generična pripoved o jugoslovanskem narodu. Kot bomo brali v knjigi, gre za *presneto specifično stvar* v presneto specifičnih zgodovinskih okoliščinah.

Predvsem pa je treba že na začetku te zdravice izdavi, da v prvem planu tega – z alkoholom podkrepljenega – projekta ni zgodovina nekega naroda, temveč *zasluge za narod* neke navidezno banalne stvari, neke »etnografske miniature«. Ne gre torej za zgodovino Jugoslavije ali jugoslovanskega naroda v družbi s slivovko, temveč za prikaz, kako je ena etilna miniatura pomagala *graditi* narod.

Jugoslovanskega naroda – kot seveda tudi drugih narodov – namreč niso ustvarjali le politiki, rokerji, diplomati, vojaki, partijci, pesniki, nogometaši, rudarji in drugi pripadniki vrste *Homo sapiens* (ki se jim povečini nadvse vestno, a vendarle tudi ozkogledno posveča zgodovinopisje), temveč tudi neobvladljiva in nepregledna množica reči, stvari, neljudi. Jugoslavija ne bi nikoli stala in obstala (kot tudi ne razpadla) brez pušk in bajonetov, pisarniških sponk, burekov, pločnikov, prašičev, nogometnih žog, stolov, avtov, spodnjega perila, kombajnov, spomenikov, jedilnih priborov, ladij, motornih žag, peči za peko kruha, zelnatih glav, tankov, lestev, turbin, lovskih klobukov, tračnic, steklenic, jeklenic, toaletnih školjk, vijakov, kondomov, solnic, preš, pnevmatik, lopat, dimnikov, vezalk, ribiških palic, električnih kitar in drugih vsemogočih reči.

A vendarle: vloga slivovke je bila pri oblikovanju jugoslovanskega naroda nekaj čisto drugega ali, če si spet dovolim vsemirskega navdiha in pretiravanja – svetlobna leta stran od vloge naštetih stvari. Lovski klobuki in bajoneti se najbrž niso pojavili na mizah Jugoslovanov, ko je bilo treba goste iz tujine navdušiti z

nečim »tipičnim jugoslovanskim«. In največji jugoslovanski sejem alkoholnih in brezalkoholnih pijač – kot bomo še brali – se ni v naslovu kitil s klekovačo, cvičkom ali Cockto.

Bržkone drži, da sem tej kapljici z modrimi koreninami in zlatim srcem pripisal prevelik pomen – morda tudi zaradi njenega opojnega učinka – in skonstruiral še eno zgodovinsko zgodbo, morda celo legendo. A bolje je to povedati in s tem tudi priznati nekaj temeljnega: pisanje o zgodovini ni nikoli zgolj znanost, temveč je vedno tudi – ali predvsem – pripoved. Pripovedovanje.

»Objektivnih« zgodovinskih knjig ni, saj so dejstva vedno podvržena interpretaciji – in ne le temu, tudi urejanju, razvrščanju, razstavljanju, predstavljanju ... Skratka, doživljajo vse mogoče oblike »objektivnega« početja. Če se torej zavedamo, da je (dobro) zgodovinopisje tudi (dobra) *zgodba*, smo ob branju manj izpostavljeni nevarnostim prevare. Zgodovina torej ni (le) tisto, kar se je zgodilo, temveč tudi tisto, kar nam o njej povedo zgodovinarji, zgodovinopisci in vsi drugi pripovedovalci, urejevalci in (pre)oblikovalci preteklega.⁷

To seveda ne pomeni, da se s tem odpovemo pojmu resnice. Da si lahko izmišljujemo dejstva in zgodbe – na primer, kako je maršal Tito s slivovko napil abstinenta Gadafiga, kar se ni nikoli zgodilo oziroma o tem vsaj ne govori noben zgodovinski vir.⁸ Preprosto pomeni, da želimo na zgodovino pogledati iz drugega zornega kota – in ji, kot v primeru slivovke, dodati tudi predmetno, stvarno, materialno, tekočo, alkoholno, opojno dimenzijo.

Zgodovina torej ni ena sama, temveč jo sestavlja nešteto alternativnih zgodb. In ko se odločimo, da bomo povedali eno, s tem druge neizogibno potisnemo na stran – ali jih zamolčimo.⁹ Kot je zapisal Karl Popper: »Zgodovina človeštva ne obstaja; obstaja le neskončno število zgodovin vseh mogočih vidikov človeškega življenja.«¹⁰

⁷ Norman Ohler, *Popolna omama: Droge v tretjem rajhu*, prev. Neža Božič (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2019).

⁸ Mimogrede, Jože Smole v knjigi *Spomini Titovega sekretarja 1968–70* (Ljubljana: Enotnost, 1992) piše, kako je moral Tito na obisku pri Gadafigu na skrivaj piti, saj ta ni dopuščal nobenega alkohola: »Ker je Gadafi absolutno prepovedal vsak alkohol, so v rezidenci tudi Titu zavrnilo prošnjo za viski s sodo. Nudili so mu samo sadne sokove. Tito se sicer ni razburjal, vendar nam je rekel, naj mu prinesemo viski. Poslali smo ponj v naše letalo. Servirali so mu ga v spalnici. Libijci tega niso smeli opaziti.«

⁹ Yuval Noah Harari, *Homo Deus* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2017), 178.

¹⁰ Karl R Popper, *The Open Society and Its Enemies* (London: Routledge, 1995), 299.



*Le kaj se skriva v kozarcih velepomembnežev? Nepomembna (alkoholna) zgodovina?
Dokaz o tekoči dimenziji zgodovine trezno hrani Jugoslovanski državni arhiv, 22. 6. 1977.*

Se bomo posvetili političnim elitam, tovarniškim delavcem, gastarbajterjem – ali bomo stopili v preteklost v družbi prašičev, kombajnov in nogometnih žog? Se bomo na poti v minulo spotikali ob človekovih pravicah, se mučili z vprašanji produktivnosti in družbene (ne)enakosti – ali bomo uživali ob založenih polih in v raznolikosti spolnih tehnik, se kitili s športnimi uspehi in zavaljenostjo prašičev, merili srečo državljanov, nekorektnost šal, količine popitega alkohola in obseg pasu?

Rezultat bo zelo različna zgodovina. Kakorkoli že – zgodovina uživanja alkohola, zgodovina popivanja (in mačkov) naroda je tudi zgodovina naroda samega.¹¹

¹¹ David Bell in Gill Valentine, *Consuming Geographies: We Are Where We Eat* (London, New York: Routledge, 1997), 168–9. Avtorja sicer pravita, da je zgodovina prehranjevanja naroda tudi »zgodovina naroda samega«.

In – kot vas bom skušal prepričati v tej knjigi – zgodovina uživanja te tekoče svojeglavke je vsekakor in še kako zgodovina nekega naroda.

Družbe, kulture, narodi in druge človeške domislice z dolgim repom nam razlagajo, kaj so in kaj počnejo, na zelo različne načine – s številkami BDP-ja, z bogastvom seksualnih fantazij, pogostostjo obiskovanja psihoterapevtov, udobnostjo javnih prostorov, debelostjo trebuščkov, dolžino TV dnevnikov, napetostjo v glasilkah nadrejenih ... In nenazadnje – kot dolgovezim v tej knjigi – tudi s pomočjo uživanja opojnih tekočin.¹² Zalijmo to zdravico še z parafrazo Sidneya W. Mintza: Ko enkrat razumemo razmerje med slivovko in jugoslovanskim narodom, na novo odkrivamo zgodovino nas samih.¹³ Ali če poplaknem še bolj osebno: zgodovina je resda trda reč – ampak postane mnogo bolj pitna, če ji dodaš šilce duha.



Zdravica danes, brodolom jutri. Vladimir Hudolin, Alkoholizem: priročnik za višje razrede osnovnih šol (Ljubljana: Skupščina rdečega križa Slovenija, 1980), 44.

¹² Daniel Miller, *Materialna kultura*, prev. Polona Petek (Ljubljana: Studia humanitatis, 2016).

¹³ Sidney W. Mintz, *Sladkost in moč: Mesto sladkorja v moderni zgodovini* (Ljubljana: Založba / *cf, 2010), 311. V izvirniku: »Ko enkrat razumemo razmerje med blagom in osebo, na novo odkrivamo zgodovino nas samih.«

A vendarle – če se spustimo z višav teh visokoletečih in majavih besed na stvar – na tla politih miz in umazanih kozarcev – če že gre tu za znanost, gre za *znanost o ostankih*.¹⁴ O tistem, kar raziskovanje preteklega navadno pusti ob strani in odpiše kot obskurno, banalno, nevredno resnega ukvarjanja.

Zato to zdravico poplaknimo še z nekoliko manj slavnostnimi besedami: pobrskali bomo po smetnjaku jugoslovanske zgodovine in iz njega potegnili nadvse opojno in – kot trdimo v naslovu in v tej knjigi – konstitutivno stvar. Pijačo z zaslugami za narod!

Raziskava – kot nam govori tudi to »brskanje po smetnjaku zgodovine« – ni bila narejena v sterilnem laboratoriju, temveč v stvarnem, umazanem svetu, kjer ljudje govorijo in počnejo stvari, ki sem jih kot opazovalec skušal razumeti in *interpretirati*. Opravka torej nimamo z eksperimentalno znanostjo, ki išče zakone, temveč z interpretativno znanostjo, ki išče pomene.¹⁵

To seveda ne pomeni, da je zgodovinsko, etnografsko in drugo raziskovanje »ne-znanstveno« (čeprav, mimogrede, menim, da bi morali za interpretativno znanost izumiti nov samostalnišnik – a to je že povsem druga zgodba). Je pa nedvomno podvrženo drugačnemu razumevanju in drugačnim koordinatam, kjer – če si dovolimo nekaj gostobesedne velikopoteznosti – naš laboratorij postane svet sam: svet, v katerem živijo vsemogoči ljudje in jim nepredvidljivo družbo delajo vsemogoči neljudje. (Pomislite le, kaj lahko zakuha kozarec preveč popite slivovke.)¹⁶

Preučevanje slivovke zato ne bo hladno. Ne, tukaj gre za poskus oživljanja družabnega, čutnega, vročerkrnega, ekspresivnega sveta alkohola. Požirek slivovke ne pogreje le telesa, temveč tudi srce in misli. Jezik slivovke nas *prešljivi* – svet se zazdi mehkejši, ljudje bolj sadni. Kot pravi glavni junak enega od z alkoholom močno prepojenih romanov: »Pred tem sem nekaj popil in postalo mi je lažje. O škodljivosti žganja je napisano na desetine knjig. O koristnosti ni niti ene brošure. Škoda ...«¹⁷ In še bolj brezkompromisno to

¹⁴ Dwight B. Heath, »Anthropology and Alcohol Studies: Current Issues«, *Annual Review of Anthropology* 16, št. 1 (1987): 99–120.

¹⁵ Geertz, *Interpretacija kultur*, 16.

¹⁶ Dwight B. Heath, *Drinking Occasions: Comparative Perspectives on Alcohol and Culture* (Philadelphia: Brunner/Mazel, 2000).

¹⁷ Sergej Dovlatov, *Nacionalni park*, prev. Jelka Ciglenečki (Ljubljana: Beletrina, 2011), 112.

povzamejo bosanski junaki, ki jih boste srečali med platnicami te knjige:

»Ko popijem, dobim krila!«¹⁸

Zato ne pričakujte suhoparne, trezne zgodovine. Knjiga, ki jo držite v rokah, *se maje* – kot človek po nekaj kozarcih – a prav v tem opotekanju se skriva njena perspektiva, njen značaj, njena resnica.



*Ko steklenica stopi na govorniški
oder zgodovine, se retorika
spremeni v tekoče stanje in
resnica dobi promile.
Samira Kentrić je ujela govor,
tik preden se je razlil.*

K tem *majanju* dodajmo opozorilo. Način pisanja, ki ga tu srečate, ni zmeren, ni uravnotežen, ni nežen – še posebej ne do tistih, ki si želijo čistega epistemološkega ekstrakta. Če iščete pregledne razpredelnice, trdne teorije in varne distance, boste verjetno razočarani. Moj način pisanja postavlja ovire pred bralca, ki ima drugačna epistemološka izhodišča od mojih in bi rad iz branja dobil nekakšen ekstrakt zase, in ne zaupa esenci slivovke *by Jerc* (= avtor te knjige, znan tudi kot Dr. burek; hvala Jožetu V. za ta *disclaimer*).

¹⁸ Aleksandar Petrović, »Rakija u Sitnici«, *Socijalno-medicinski pregled* 2 (1936): 92.

Gre torej za historiografijo, ki ne išče objektivne distance, temveč utelešeno bližino – kjer vir ni le dokument, ampak tudi vonj, okus, pogovor in požirek. Morda zgodovina, ki jo pišemo pod vplivom hlapov, ni najbolj zanesljiva – a je pogosto najbolj iskrena.

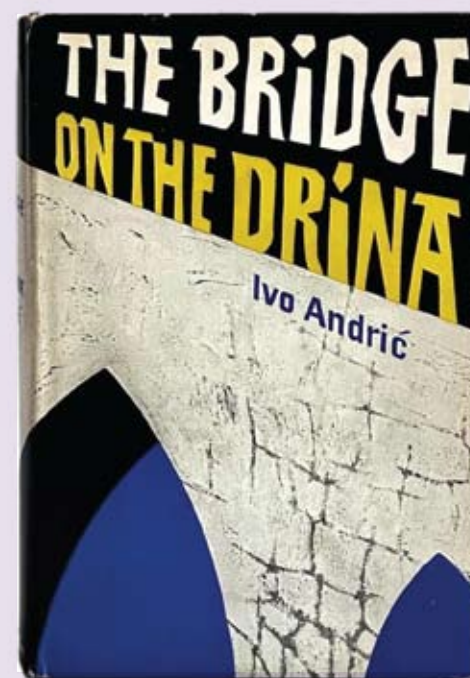


Ko se besede utopijo v pijači, zgodovina izgubi ugriz – postane nekoliko mehkejša, poslušalci nenadoma bolj razumevajoči, in vse, kar ostane, je prijeten občutek, da je govor uspel. Samira Kentrić je ujela trenutek, ko se je beseda spotaknila ob kozarec – in se nasmehnila.

Ostanimo še za hip v svetu pripovedi – kot rečeno, v nadaljevanju nas čaka zgodba o zaslugah slivovke za jugoslovanski narod – in se posvetimo glavnim junakom teh zgodb.

V bržkone najbolj znanem jugoslovanskem romanu *Most na Drini* je glavni junak most. V dolgem loku pripovedi, ki objame več kot štiri stoletja, se dogodki nizajo okoli mostu ali v njegovi neposredni bližini. Zgodovinska ozadja se le bežno zarišejo, saj roman ne želi biti učbenik – povezuje jih most, prostor, kjer se srečujejo, prepletajo in trčijo posamezne usode.

A most je več kot arhitekturni element, več kot prostor srečevanja, več kot literarni junak – postal je simbol. Kot so ugotovili številni bralci in razlagalci romana, gre za metonimijo, ki zastopa celotno deželo, njeno idejo povezovanja in skupnosti.¹⁹



Most na Drini – literarni dokaz, da je mogoče napisati epski roman, kjer so vsi liki zamenljivi, razen tistega iz kamna. Edini protagonist, ki zdrži stoletja, menjave imperijev in dobi še Nobelovo nagrado – pa mu niti malo ne stopi v glavo. Naslovnica iz leta 1959 (New York: Macmillan) – ko je most še zasedal naslovnico in ne Instagram in ko so še verjeli, da mostovi rešujejo svet.

In prav tako kot most tudi slivovka. Tudi ona je v tej knjigi metonimija: opojna tekočina, ki je hkrati vezivo. Opojna in *spojna*! Je most – med pokrajinami, razredi, jeziki, značaji. Med preteklostjo in spominom. Med zgodovino in mitom.

¹⁹ Andrew Baruch Wachtel, *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: Književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*, prev. Tamara Soban (Center za slovensko književnost, Ljubljana, 2003), 188.

A vendarle – zgodba o tej opojni jugoslovanski pijači, o tekočini, ki naj bi, kot namiguje že naslov knjige, združevala jugoslovanska plemena in narode, prihaja predvsem iz severozahodnega vogala skupne države. Čeprav sem si prizadeval zajeti čim širši nabor virov z različnih koncev nekdanje Jugoslavije, se je kot najbolj priročen in hvaležen vir izkazalo digitalizirano časopisje – to pa je bilo sistematično in v večjem obsegu urejeno predvsem v Sloveniji.²⁰

Ta osredotočenost na slovenske časopise naj ne bo razumljena zgolj kot metodološka hiba ali raziskovalna improvizacija, temveč tudi kot specifika – kot pogled z roba, pogled iz severozahodnega vogala, ki lahko včasih prav zaradi svoje oddaljenosti vidi nekoliko ostreje, drugače – morda celo bolj trezno. Navsezadnje slovenski časopisi niso delovali v vakuumu. Redno so prinašali in povzemali članke iz drugih koncev in krajev skupne države, s čimer je ta »slovenski pogled« dobil tudi jugoslovansko razsežnost.

A *Bratstvo in slivovka* se ne naslanja zgolj na časopisno gradivo. Med platnicami so se znašli tudi spomini, strokovna literatura, fikcija, steklenice, filmi, osebne anekdote, dokumenti, črepinje, razglednice, mački in še marsikaj iz vseh vetrov nekdanje skupne države – pa tudi izven njenih meja. Vsi ti ostanki, ta zgodovinska šara – tisto, kar takšno ali drugačno raziskovanje preteklega navadno pusti ob strani – je bila zbrana precej po navdihu, sreči in naključju. Z izjemo časopisnega dela, ki je bilo pregledano sistematično,²¹ so se v to tekočo raziskavo ujeli sledovi, ki jih je naplavila plima vsakdanjega življenja, brce usode, nenavadni namigi kolegov ali pa čisto slepo potapljanje v brezmejni ocean gradiva.

²⁰ Za to se zahvaljujem Digitalni knjižnici Slovenije (DLIB) in njenim ustvarjalcem – bržkone enemu od najboljših projektov v samostojni Sloveniji.

²¹ Za obdobje prve Jugoslavije sem sistematično pregledal tri osrednje slovenske dnevne časopise – katoliški *Slovenec* (1918–45) in liberalni *Slovenski narod* (1918–1943) ter *Jutro* (1918–1945) – in dva manjša projugoslovansko usmerjena časopisa, *Jugoslovan* (1930–1931) in *Orjuna* (1923–1927). Pri iskanju z geslom »slivovka« v Digitalni knjižnici Slovenije (DLIB) sem v *Slovincu* našel 394 enot, v *Slovenskem narodu* 492 enot, v *Jutru* 358 enot, v *Jugoslovanu* 40 enot in v *Orjuni* 10 enot. Torej skupno 1.294 enot, od tega bržkone več kot polovico oglasov in tudi nekaj »praznih« enot, pri katerih iskanje v dokumentih ni našlo nobenega zapisa o slivovki. Za obdobje druge Jugoslavije sem sistematično pregledal osrednji slovenski dnevni časopis *Delo* iz obdobja 1959–1991 (do prvega dne osamosvojitve Slovenije) ter *Delova* predhodnika *Slovenski poročevalec* in *Ljudska pravica* iz obdobja 1945–1959 (*Delo* je nastalo maja 1959 z združitvijo zadnjih dveh). Iskanje z geslom »slivovka« v DLIB-u je v *Slovenskem poročevalcu* vrnilo 246 enot, v *Ljudski pravici* 165 enot in v *Delu* 689 enot. Torej skupno 1.091 enot, od tega tudi nekaj ponavljajočih se (predvsem reklame) in »praznih« enot, brez zapisa o slivovki. Prav tako sem pregledal mesečnik *Rodna gruda* iz obdobja 1950–1986. Iskanje z geslom »slivovka« v DLIB-u je v tej reviji za izseljence vrnilo okoli 80 enot.

In prav ta nelinearnost raziskave – kot pri kozarcu slivovke – lahko sprostí resnice, ki jih strožje metode ne prenesejo ali ne zaznajo. Resnice, ki niso laboratorijsko izmerjene, a se kljub temu primejo – kot maček po dobri veselici. Kajti če zgodovine ne moreš sestaviti trezno, jo je morda treba – vsaj kdaj pa kdaj – pripovedovati opito.

Knjiga se začne s sedanostjo. Turobno sedanostjo? No, ja, pomembnejša bodo druga vprašanja. Kot recimo: Kaj počne slivovka dandanes v deželah slivovke? Kako se ta omamna tekočina znajde na popotovanjih v jugoslovansko – in še kakšno drugo – preteklost? In še kaj bi se našlo. Pošteno povejmo – to poglavje ni ravno glavni destilat te knjige. Bolj kakšen uvodni požirek, za okus. A nekje je vendarle treba začeti – morda ne povsem trezno, a z dovolj radovednosti.

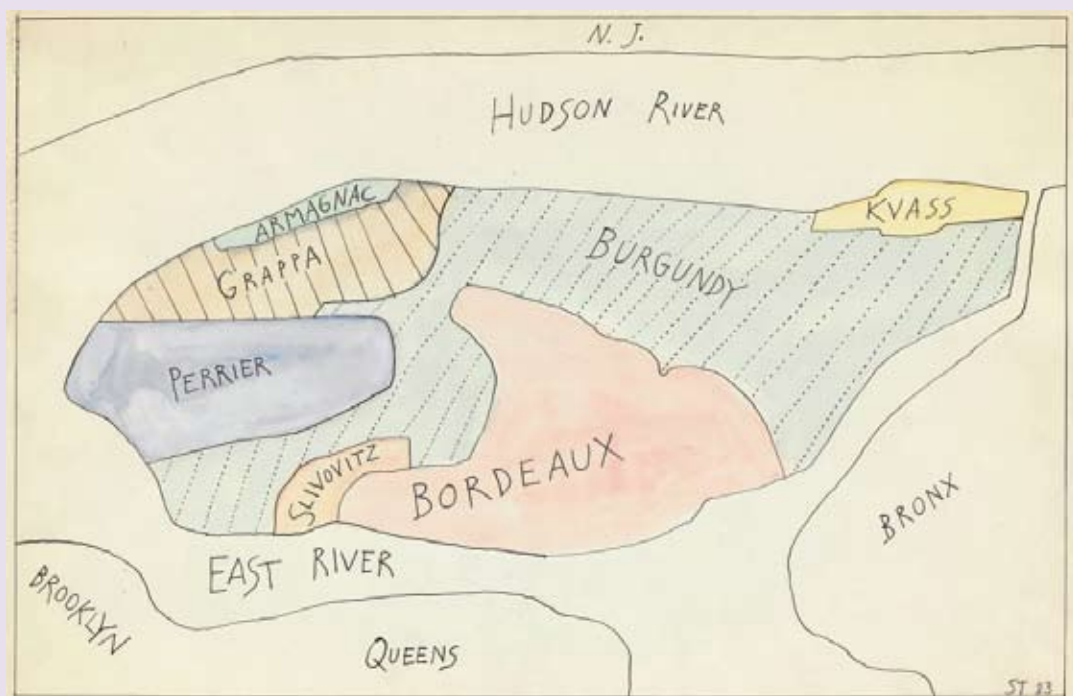


Slivovka I. 3026: še vedno močna, še vedno domača. Umetna inteligenca še ni izumila takega zadetka. Delo, 7. 10. 1968, 7.

Drugo poglavje naredi dolg skok – ne v kozarec, temveč v zgodovino. V čas prve Jugoslavije in še dlje, nazaj do arabskih učenjakov, ki so v 7. stoletju destilirali prve kaplje tiste tekočine, ki so jo imenovali *voda življenja* (ali *voda smrti* – odvisno od dneva in količine). No, stopili bomo še mnogo dlje v preteklost – v čas, ko so naši kosmati predniki skakali po drevesih in jih je na tleh premamil vonj

fermentiranega sadja. Tako naj bi naši alkohola željni predniki stopili na trdna tla in zakorakali v neznano prihodnost, ki je med drugim alkohol krivila za vse mogoče družbene pregrehe in tegobe. A kako je ta *aqua mortis* postala pijača, ki naj bi povezovala narod(e)?

To pa je tudi vprašanje, ki nas je vodil v tretjem, najobsežnejšem poglavju. Tukaj se s slivovko, zdaj že ovenčano z nazivom in častmi narodne ali nacionalne pijače, sprehajamo – zelo razposajeno sprehajamo, kot pritiče hoji s kozarčkom v roki – skozi čas socializma. Seveda ne kar povprek, temveč predvsem skozi Deželo slivovke. Svet, ki ga pri tem prehodimo, spominja na Steinbergov zemljevid: meje so mehke, proporci pijani, vsi so doma in nihče ne ve točno, kje je. Mimogrede, kot eden od kandidatov za naslov knjige se je muzal (tudi) »Dobrodošli v deželi slivovke«.



Dežela slivovke na zemljevidu, kjer so vsi doma – in vsi malo izgubljeni. Saul Steinberg riše svet, ki je bolj resničen, ko je popačen. Izvira risba za The New Yorker, 21. 2. 1983.

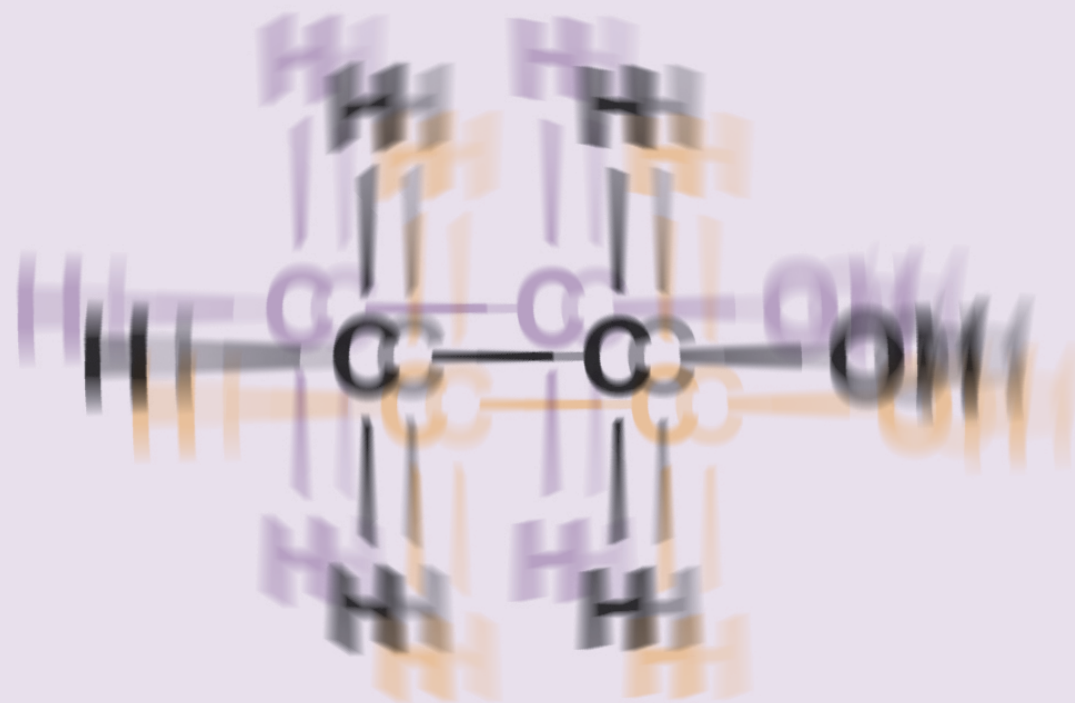
Na koncu te zdravice pa še trezen poklon kemični resničnosti naše junakinje.

Slivovka – C_2H_5OH – preprosta formula za zapletene odnose.

Ali pa obratno: preprosta razmerja, ki jih slivovka zna mojstrsko zaplesti.

V tej knjigi boste našli zgodovino, popivanje, nekaj nakladanja, še več resnic in precejšnje število mačkov.

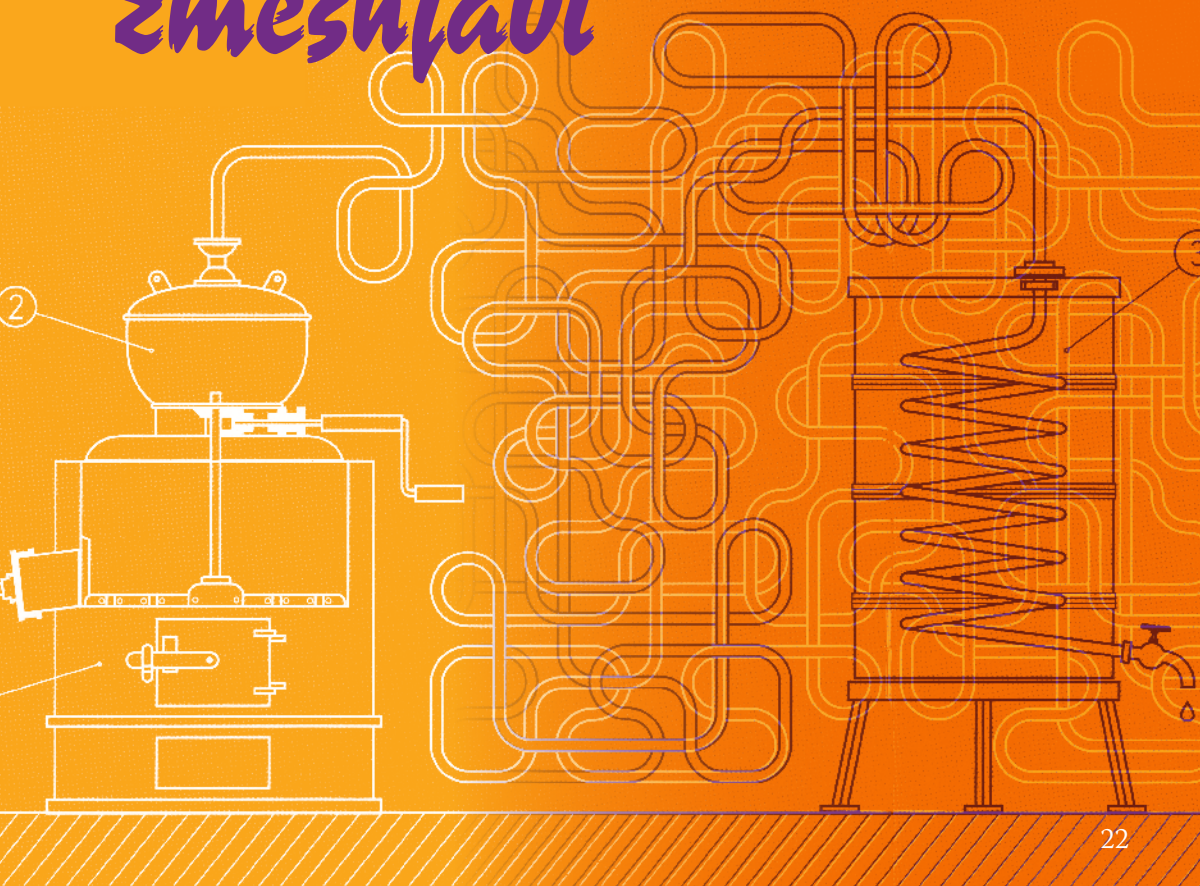
Nazdravimo. In ne pozabimo – v vsakem kozarcu se skriva zgodba. Včasih tudi narod.



Preprosta formula, namenjena reševanju zakompliciranih vprašanj, ali preprosta formula, ki zaplete enostavna vprašanja? Formulo je v pijano stanje spravil Jernej Jaroslav Kropelj, medtem ko jo je avtorjev ego vztrajno silil čez mejo treznosti.

Bratstvo? WTF!?

Slivovka v postjugoslovanski zmešnjavi



V črni kroniki

Začnimo turobno – čisto v duhu časa. Z novico z udarnim in nič kaj pomirjujočim naslovom: »Smrtonosno srbsko žganje«, ki vedri pod streho črne kronike portala *24ur.com*. Ampak preden se preveč ujamemo v dramatičnost naslova, naj na hitro razjasnimo še ozadje: smo v letu 2011, kar pomeni, da Jugoslavija – tista država, ki je nekoč s ponosom varovala geslo zlorabljeno v naslovu te knjige – že nekaj časa ždi na zgodovinskem odpadu. Skratka, zgodba, ki sledi, se odvije v času, ko so nekdanji bratje že zdavnaj prekinili telefonske zveze – slivovka pa še kar kliče.

V Srbiji so zabeležili že domnevno četrto smrtno žrtev zaradi sestavin v žganju podjetja Scaid. Policija je medtem že prišla dva tehnologa iz omenjenega podjetja, zaenkrat neuspešno pa iščejo lastnika.

Srbski mediji poročajo, da je žganje podjetja Scaid iz Subotice zahtevalo že četrto smrtno žrtev. V sredo so namreč našli truplo 53-letnega moškega na enem od gradbišč v Beogradu, sedaj pa opravljajo vrsto toksikoloških preiskav, s katerimi bodo ugotovili vzrok smrti.

Vendar pa policija predpostavlja, da je umrl zaradi smrtonosne doze metanola, saj so poleg trupla našli več steklenic slivovke in »loze« podjetja Scaid. Rezultati obdukcijskih preiskav prejšnjih treh žrtev pa so pokazali, da so žrtve pile Scaidovo žganje.

Zaradi tega je policija že priprla dva Scaidova tehnologa, ki ju bo zaslišal preiskovalni sodnik v Subotici. Medtem pa intenzivno iščejo lastnika omenjenega podjetja, 36-letnega Miroslava Milovanovića, ki so ga zadnjič videli 17. marca, pet dni po tem, ko je žganje terjalo prvo žrtev.

Prebivalci kraja Prigrevica pri Apatinu, kjer se tovarna nahaja, pravijo, da je javna skrivnost, da je bilo še več primerov smrti zaradi spornega

žganja. A ker so smrti pripisovali kroničnemu alkoholizmu in ker nihče ni vedel za visoke odmerke metanola v pijači, pravzaprav nihče ni niti posumil na možnost tovrstne zastrupitve, poročajo srbski mediji.

»Šef je imel slivova drevesa na petih hektarjih, vsem pa je jasno, da to ni dovolj za sto tisoče litrov žganja, ki so ga tu proizvajali. Dobivali smo alkohol, ekstrakte in arome ter jih mešali, kot nam je bilo naročeno. Nismo veliko spraševali, saj so težki časi in nismo hoteli tvegati službe,« je dejal eden od zaposlenih.

Kmetijska inšpekcija je doslej pregledala več kot 450 trgovin po Srbiji in s polic odstranila okoli 13.500 litrov spornega žganja.²²

Ljudje oblikujejo stvari in stvari oblikujejo ljudi. Nprestano se zapletamo s stvarmi in jih tako tudi spreminjamo. Stvari v družbi ljudi postanejo neprecenljive, ničvredne, okusne, ogabne, posebne, vsakdanje, smrtonosne – na primer tako da dobronamerni slivovki dodamo smrtonosni metanol (CH₃OH) in še bi lahko do konca te knjige nadaljevali. A stvari spreminjajo tudi ljudi. Kot smo videli v primeru »smrtonosnega srbskega žganja« jih naredijo pohlepne, neprevidne, bogatejše, nevarne, izmikajoče se roki pravice in – ja – tudi mrtve. Še kdo ne verjame, da stvari spreminjajo, oblikujejo, delajo ljudi!?

Dvomljivkam servirajmo še en članek s slivovko v glavni oziroma smrtonosni vlogi:

LJUBLJANA – Slivovko sem nabavljal v Bosni. Kupil sem je precej, deset do petnajst plastenk po liter in pol, ker je bila zelo poceni, od tri do sedem mark steklenica. Nekaj je bilo »mehke«, preveč vodene, druga pa je bila močna, da se je ni dalo piti. Zato sem šnopsa mešal, je na sodišču pojasnjeval 47-letni Nikola Bionda, hrvaški državljani iz Divače. Na zatožno klop je sedel, ker naj bi iz malomarnosti povzročil smrt 47-letne Ljubice Baksa in leto mlajšega Draga Perića. Od oktobra 2000 do 7. marca 2001 naj bi jima v Ljubičini hiši omogočal pitje žgane pijače, ki jo je pripravljaj sam. Baksova je umrla 21. novembra 2000, Perić pa 7. marca 2001, oba zaradi visoke količine metilnega alkohola v krvi.²³

²² T. Š., »Smrtonosno srbsko žganje«, *24ur.com*, 26. 3. 2011, <https://www.24ur.com/novice/crna-kronika/smrtonosno-srbsko-zganje.html>.

²³ Mojca Furlan – Rus, »Je iz malomarnosti povzročil smrt bodoče žene in njenega bivšega moža?«, *Dnevnik*, 4. 11. 2002.

Kot je človek z pištolo v roki drug človek,²⁴ je tudi človek z žganjem v ustih drug človek. V primeru »Smrtonosnega srbskega žganja« in poceni bosanske slivovke – mrtev človek. Ja, slivovka je lahko smrtonosno orožje – pištola, ki ljudi odpihne v najbolj črne dele črne kronike:

ŽGANJE ZA PREDJED

Čeprav otroka pokojne trdita, da sta se od doma odselila ravno zaradi materinih težav z alkoholom, obtoženi pravi, da Ljubica ni veliko pila (nikoli več kot tri kozarce, pila pa je vino, žganje, vino...). Je pa vsakič za predjed pri kosilu popila kakšen šnops, je razložil, in dodal, da se je sam pitju izogibal, ker se je vozil v službo v Postojno, poleg tega pa je videl, da Ljubici po slivovki, ki jo je prinesel iz Bosne, ni dobro, da je agresivna in jo boli glava. To slivovko so pili vsi, tako onadva kot njuni obiskovalci. Tistega dne je povedala, da se ne počuti dobro. K zdravniku ni hotela. Šel sem ven s prijatelji, ko sem se vrnil, jo je še bolj bolela glava. Vzela je neko tableto, potem pa si je natočila še kozarec alkohola. Ko sem se čez nekaj ur vrnil iz službe, je bilo še slabše. Ko so prišli reševalci, je bila že nezavestna. Zjutraj so mi iz Ljubljane sporočili, da je umrla, je pripovedoval Bionda. Po njeni smrti se je na željo Mišela Perića, sina Ljubice in Draga, iz spodnjega stanovanja preselil v sobico v zgornjem nadstropju, kjer je bival vse do marca, ko je umrl še Drago Perić. Ta se je po pogrebu bivše žene namreč preselil na njen dom v Podpeč. Perić je veliko pil, vrata shrambe, polne alkoholnih pijač, pa so bila vedno odklenjena. Tisti teden pred smrtjo je bil vseskozi čisto pijan. Z njim je bilo zelo hudo, ko ga je nekega zgodnjega jutra našel sin. Ko je prišel reševalni avto, je bil že mrtev, je okoliščine Perićeve smrti pojasnil obtoženi.²⁵

Članek z naslovom »Je iz malomarnosti povzročil smrt bodoče žene in njenega bivšega moža?« pa ni le še en primer črne kronike s slivovko na zatožni klopi. Je freska zmešnjave, kaosa, razpada, v katerem so se znašli nekaj bratski narodi in z njimi slivovka. Ljudje, ki so si nekaj delili državljanstvo in ljubezen do iste

²⁴ Bruno Latour, *Pandorino upanje*, prev. Polona Glavan (Ljubljana: Študentska založba, 2011).

²⁵ Furlan – Rus, »Je iz malomarnosti povzročil smrt bodoče žene in njenega bivšega moža?«

nogometne ekipe, si danes delijo le še zanič, umetno, smrtonosno slivovko. Če tej tragični vinjeti dodamo še epistemološki priokus: »Premišljuj o stvareh in opazoval boš ljudi. Premišljuj o ljudeh in ukvarjal se boš s stvarmi«. ²⁶

POROKA ZARADI DRŽAVLJANSTVA

Mišel Perić je povedal, da se je Nikola Bionda po materini smrti v hiši obnašal kot gospodar. Je pa na vprašanje sodnice Lee Habjanič obtoženemu, ali je pričakoval, da bo po pokojni kaj podedoval, odvrnil, da ne. Katica, Ljubičina prijateljica, je pričala, da ji je Ljubica malo pred smrtjo potožila, da jo morda nekdo zastruplja. V pijačo, ki ji jo ponuja Bionda, naj bi ta morda dajal strup. Nekatere priče so povedale, da slivovke (Blažo N. je izjavil, da tisto zagotovo sploh ni bila slivovka, bila je neka rumena tekočina z okusom med vechio in stockom) Bionda doma ni nikoli pil, čeprav je drugod rad popil kaj žganega. Zaslišali so tudi sestro pokojne, ki živi na Hrvaškem. Ljubica ji je menda povedala, da bo v hišo vzela podnajemnika, delal bo okoli hiše in v zameno plačeval nekaj manj najemnine. Pozneje mi je telefonirala, da on hoče, da se poročita, da bo dobil državljanstvo, on pa ji bo dal denar za novo peč. Rekla je, da to ne bo pravi zakon, pač pa samo dogovor. Ko sva se videli konec oktobra 2000, je bila Ljubica slaba, odsotna, povedala je, da se verjetno ne bosta poročila. Potem mi je telefonirala, da se zelo slabo počuti, da ima vrtoglavice in da se boji, da se ji bo kaj zgodilo. Potem sem izvedela, da je umrla, je v solzah pripovedovala priča. Po pogrebu je v pismu kriminalistu napisala, da je bila Ljubica žrtev ljubosumnega norca, ki se mu niso izpolnili načrti. Menila sem, da je šlo za maščevanje obdolženca, ker se je Ljubica odločila, da se z njim ne bo poročila, in še vedno mislim tako, je zatrdila. Sojenje se bo nadaljevalo 24. decembra, ko bodo zaslišali izvedenca sodnomedicinske stroke o natančnem vzroku smrti obeh pokojnikov. Za zdaj sta znana le rezultata toksikološke analize: Periću so po smrti našli 5,87 grama metanola na kilogram urina, Baksovi pa 0,68 grama metanola na kilogram urina. ²⁷

Ko teče po grlu, teče tudi zgodovina – včasih s smehom, včasih s smrtnim izidom.

»Žganje za predjed«, »Poroka zaradi državljanstva«, *fake* slivovka, smrtonosna doza metanola – apokaliptična postjugoslovanska sedanost, v kateri se zdi, da dodatni kozarec (četudi prave, pristne – ne *fake*) slivovke lahko stvari le še dodatno zakomplicira. In prav to bomo naredili v nadaljevanju – privoščili si bomo še en kozarec slivovke v tej bratski zmešnjavi.

V narodnih črevesjih

Jugoslavija – kot bomo še slišali v nadaljevanju, »dežela slivovke« – je bila, milo rečeno, zelo posebna država. Nastala je na pogorišču prve svetovne vojne in razpadlih imperijev in je bila že v svojem rojstvu deklaracija večnarodnosti, poskus premostitve kulturnih, zgodovinskih in jezikovnih razlik s politično formulo. Prva izmed njenih mnogih prehodnih inkarnacij, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (krajše Država SHS), je bila konfederalna entiteta, razglašena 29. oktobra 1918 na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske. Obstajala je natanko do 1. decembra istega leta, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Leta 1929 jo je nasledila Kraljevina Jugoslavija – projekt, v katerem so bili omenjeni trije narodi razumljeni kot »plemena« jugoslovanskega naroda, ki pa je bil pogosto bolj retorična kot dejanska skupnost – in v marsičem evfemizem za politično preoblečeno in kulturno frustrirano srbstvo, ki je ostajalo osrednji subjekt in merilo narodne celote.

Dežela južnih Slovanov je po drugi svetovni vojni zamenjala svojo ideološko preobleko in postala Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ), nato pa še bolj samozavestno – ali vsaj ideološko samozadostno – preimenovana v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ), dom šestih konstitutivnih narodov, ki so sobivali v duhu slavne parole »bratstvo in enotnost«.

²⁶ Bruno Latour, »Berlinski ključ ali kako narediti iz besed stvari: Ceci est une clef!«, *Outsider* 1 (2015): 124–29.

²⁷ Furlan – Rus, »Je iz malomarnosti povzročil smrt bodoče žene in njenega bivšega moža?«

A zgodovina – kot pogosto počne, še posebej, ko ji ne gre preveč gladko – se je odločila zaviti z avtoceste v bolj dramatičen ovinek. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je ta večnarodna tvorba razpadla v simfoniji državnosti, katere akordi so za mnoge zveneli bolj kot hrup razbitega zaboja dragocenih steklenic. Najprej so leta 1991 in 1992 svojo samostojno pot ubrale Slovenija, Hrvaška, Makedonija in Bosna in Hercegovina. Ostanka federacije, zdaj skrčene na Zvezno republiko Jugoslavijo (beri: Srbijo in Črno Goro), zgodovina ni pustila dolgo pri miru – tudi ta se je leta 2006 razcepila na dve državi. Za zadnji solo v tej politični partituri je leta 2008 poskrbelo Kosovo, ki je z razglasitvijo neodvisnosti dokončno zaprlo (ali pa odprlo) jugoslovansko poglavje.

Vse te države so nekoč, vsaj simbolično, dihale z istimi pljuči pod sloganom »bratstvo in enotnost« – nekdanj resno vzeto, skoraj sveto frazo, ki jo je zgodovina večkrat zlorabila, preteklost pa nikoli povsem prebavila. A v tej zgodbi preimenovanj, novih mej in starih zamer je ena reč ostala presenetljivo stabilna: slivovka. Pijača, ki je preživela vse ustave, meje, režime in vojne. Če je bila Jugoslavija politična fikcija, potem je bila slivovka njena tekoča realnost – aroma, ki je v vsakem kotičku nekdanje skupne domovine dišala znano. Lahko se kdo ob omembi »jugoslovanskega naroda« kisle nasmehne ali teatralno zavije z očmi – ampak prav slivovka je, če hočete ali ne, eden redkih dokazov, da je ta narod nekoč obstajal. Vsaj na jeziku.

Žice, ki križajo zid kot nervozne misli v mačkastem jutru, niso napaka – so artilerija kompozicije. Kot vizualni opomnik, da analogno še ni reklo zadnje. Kot tiha grožnja wifiju. Kot šum v estetiki reda. Kot da bi zid sam šepetal: »Internet gor ali dol, jaz sem še vedno tu. In imam statiko v kosteh ter alkohol v krvi.« Avtor? Nič manj kot avtor te knjige – človek, ki zna vonjati pomen skozi slivovko. Če obstaja semantični destilat sveta, ga najde na dnu kozarca. Sarajevo, leto 2019, rahlo dežuje, a to ni dež – to so podatki, ki padajo iz oblakov.

Zato v tej knjigi pogumno in brez treme uporabljam izraz *jugoslovanski narod*. Ne zato, ker (ne) bi verjel, da je nekoč obstajal v ustavnem, zgodovinskem ali genetskem smislu – temveč zato, ker je s slivovko v roki deloval čisto resnično. Vsaj za mizo, vsaj do tretjega kozarca. Po njem pa tako ali tako vsi narodi postanejo bratje.





Jugoslavija je torej odšla na smetišče politične zgodovine. Ostala pa je slivovka. Poglejmo, kaj počne v tem postjugoslovanskem času v državah, nastalih na ozemlju nekdanje države. Sprehodimo se torej po novonastalih *deželah* slivovke.

Začnimo v deželi, kjer, kot trdijo njeni prebivalci, je slivovka najbolj doma in, kot bomo slišali, kjer opisuje karakter njenega naroda. Prispevek agencije Beta z naslovom »Slivovka v tekmi za vključitev na Unescov seznam nesnovne dediščine« se začne z naslednjimi besedami: »To, kar je viski za Škote, pivo pa za Nemce ali Čehe, je za ljudi iz Srbije žganje slivovka[.]«²⁸

V srbsko-angleški knjigi *Šljiva, bre/Plum the Great*, ki je posvečena, kot lahko beremo v knjigi, »srbskemu simbolu«, se znajde tudi poglavje z naslovom »Rakija kot narodna pijača«. Slivovka kot narodna pijača?

Slivovo žganje izdelujejo in pijejo že od nekdaj. V naši državi je temelj vseh običajev [...]. Tako se v številnih regijah Srbije na poroki nazdravlja samo z žganjem, nosilec flaške obiskuje poročne goste in prejema darove na flaški ... Tako v krščanskih praznikih kot v pogrebnih obredih ima slivovo žganje poseben pomen. Pije se za »dušni mir«, prvi požirek se razlije za dušo umrlega, žganje se razlije po grobu ali se tam pusti ...²⁹

Sliši se skoraj kot razglasitev kulturne neodvisnosti. Pa tudi kot tiha grožnja jetrom.

²⁸ Anon., »Šljivovica u trci za UNESCO-vu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa«, *Beta*, 7. 5. 2021, <https://beta.rs/ekonomija/ekonomija-srbija/145823-sljivovica-u-trci-za-unesco-vu-listu-nematerijalnog-kulturnog-nasleđa-video>.

²⁹ Petar Lazić, *Šljiva, bre/Plum the Great* (Beograd: JP Službeni glasnik, 2007), 227.



Šljiva, bre/Plum the Great – naslovnica, ki ne rabi komentarja (Petar Lazić, Beograd: JP Službeni glasnik, 2007). Saša Kovačić je ujela trenutek, ko je šljiva presegla klobaso.

V blogu srbske novinarko *Rokselanin kofer* (»Rokselanin kovček«) najdemo tudi besedilo z naslovom »Rakija, ki opisuje značaj nekega naroda: Slivovka – srbski prijatelj, ki ni srbski«. Pod podnaslovom »V slivovki naslikan srbski značaj« pa je serviran tale slavospev temu (ne)srbskemu prijatelju:

Zakaj tako dobro delamo ravno slivovko in ne kaj drugega? Zaradi že omenjene zemlje, pa tudi sonca, dežja in vetra ... Zaradi spretnosti mojstrov, ki negujejo slivo tako poleti kot pozimi. V njeni ostrini je naslikan značaj naroda, ki jo postavi na mizo gostu. V naši zgodovini ni nobene pomembne osebnosti, ki ne bi imela ob sebi steklenico slivovke, bodisi da se je nato prijel orožja ali peresa. Vodja Karađorđe brez nje ni mogel in pod njenim vplivom je najpogosteje pobijal sovražne Turke. Knez Miloš ni pil ničesar drugega kot žganje. Na svoji zadnji fotografiji pred usmrtniško je general Draža Mihailović držal vojaško pločevinasto čutaro.³⁰

³⁰ Nataša Ilić, »Rakija koja opisuje karakter jednog naroda: Šljivovica – srpski drug koji nije srpski brend«, *Rokselanin kofer*, objavljeno 10. 9. 2018, <https://www.rokselana.com/rakija-koja-opisuje-karakter-jednog-naroda-sljivovica-srpski-drug-koji-nije-srpski-brend-video>.

Tudi številni srbski proizvajalci, prodajalci in druga s poslom ukvarjajoča se bitja z zadahom po tej pijači, pod vplivom katere je srbski junak »pobijal osovražene Turke« in ki slika tekoči portret srbskega značaja, pihajo na narodna čustva. Tako recimo na spletni strani »Serbianshop.com«, podnaslovljeni »Najboljše iz Srbije!«, slivovka kraljuje pod naslovom »Svetovna znamka – srbska slivovka«. A tokrat ne v družbi pomembnih mož iz srbske zgodovine:

Da je slivovka svetovna znamka, dokazuje tudi izrek Samuela Johnsona: Claret je pijača za fante, porto je za moške, toda kdor želi postati junak, mora piti žganje. Nobeno manjše ali večje zbiranje v Srbiji, praznovanja in slavlja, ne mine brez dobre slivovke. V Srbiji se ob rakiji smeje in veseli, joka in žaluje, z njo nazdravlja. Uporablja se tudi v terapevtske in medicinske namene, kot zdravilo za krepitev imunosti in zdravljenje številnih bolezni. [...] Srbi so narod, ki obožuje praznovanja, festivale in praznike. V Srbiji je enostavno najti razlog za veselje, še posebej ob dobri stari prepečenici [dvojno destilirana slivovka]. Gostoljubnost je prirojena in srčen sprejem ter vesel temperament so glavne značilnosti vsakega dobrega srbskega gostitelja. Zato se tuji obiskovalci v Srbiji vedno dobro zabavajo in jim bivanje tukaj ostane v lepem spominu. Za to je kriva, ve se, tudi dobra srbska slivovka.³¹

Na spletni strani »Serbia.com« pod naslovom »Slivovka, kraljica srbskih žganic« pa so tej pijači za junake namenjene sledeče besede:

Ob njej se smeje, joka, veseli, žaluje, jé – in pogosto z njo tudi začenja dan. Nepogrešljiv gost vsakršnega srbskega praznovanja, kuhana v kotlih starih mojstrov, je slivovka žganje, s katerim se v Srbiji nazdravlja. Močna alkoholna pijača značilnega vonja in okusa se postreže v posebnih malih kozarčkih – čokanjčkih, in iz dežele, ki slovi po najboljši slivovki, preprosto ne smete oditi, ne da bi poskusili vsaj eno prepečenico.³²

³¹ Anon., »Svetki brend – srpska šljivovica«, Serbianshop.com, objavljeno 17. 1. 2019, <https://www.serbianshop.com/sr/clanak/svetki-brend-srpska-sljivovica>.

³² Anon., »Šljivovica, kraljica srpskih rakija«, Serbia.com, objavljeno 9. 2. 2015, <http://www.serbia.com/srpski/sljivovica-kraljica-srpskih-rakija>.

Po premikanju kazalca po kolesčku miške je čas, da premaknemo še kak drug del telesa – recimo noge. Slivovka, kraljica med srbskimi žganicami, ne le, da poboža dušo, jo pahne v smeh, jok, veselje ali *tugo* – zna premakniti tudi človekove ude. In to ne zgolj simbolično. Povabimo se torej na plesišče. Zavrtimo se skupaj s *trubaško* eksplozijo Boban i Marko Marković Orkestar, ki v pesmi in videospotu »Čoček [trebušni ples] šljivovica« dobesedno v ritmu destilira čarobnost slivovke. Glasba buči, telo se ziblje, vse pa se vrti okoli ene same junakinje – slivovke. Če je kdo še dvomil, da ima žgana pijača lahko tudi svoj plesni slog, ga bo »čoček šljivovica« brez milosti prepričal – slivovka gre naravnost v pete:

Slivovka, srbski brat, po žilah mi gre,
za slivovko in pečenje dam čisto vse,
le ena slivovka v meni razsaja,
lepa dekleta, trobenta – zabava.³³

In da ne bomo deležni očitkov o nekulturnosti in razvratu, še nekoliko bolj nepremične kulture. Stopimo v Muzej srbske slivovke, ki je bil leta 2003 odprt v zgradbi nekdanje osnovne šole v Mionici pri Valjevu in kasneje preseljen v Vrčin, nedaleč stran od srbske prestolnice. V unikatnem muzeju – ki pa, mimogrede, ni edini na planetu, posvečen slivovki, še eden je namreč v Pragi – je razstavljenih 50 različnih letnikov slivovke v nenavadnih steklenicah, vključno z največjo na planetu, vse iz kotlov kmetijske zadruge Bojkovčanka v Popadiću pri Mionici. Na približno 50 kvadratnih metrih so poleg žganic Bojkovčanke razstavljene tudi umetniške slike, risbe in fotografije z motivi, tako ali drugače povezanimi s to častitljivo pijačo. Razstavljena je tudi največja kapa na svetu – tradicionalno srbsko pokrivalo *šajkača*, ponosna nosilka Guinnessovega rekorda.

Častno mesto v muzeju pa pripada še eni Guinnessovi rekorderki – steklenici fatalki, »največji 'ročno pihani' steklenici proste oblike« na planetu, 198 cm visoki, 204 cm dolgi lepotici. In čeprav se obline te steklene lepotice res zdijo mehke in vabljive, je vendar treba opozoriti, da je oblo tudi telo kače naočarke, ki se zvija v svojem plesu – pa je pri njej jasno, da nam bo prej ali slej zavdala

³³ Boban Marković Orkestar, »Boban and Marko Markovic Orchestra Cocek Šljivovica«, YouTube, 3:24, objavljeno 10. 11. 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=Lk1l2x46H04>. Prevodi pesmi nosijo isti podpis kot knjiga – moj. Izv.: *Šljivovica, srpski brate, teče mi kroz vene, sve dajem za šljivovico i dobro pečenje, samo jedna šljivovica se u meni buni, dobre ribe i trubači sve ču da poludi*. Poleg omenjenega besedila oz. refrena se v pesmi pojavi le še napev: »Džip, džip, mercedes, Patike najke, Šljivovica ljuta, Davorike dajke.«

smrtonosni udarec s svojim strupom. Zato je treba biti previden tudi z vsebino te *bouteille fatale* – gre namreč za smrtonosne količine slivovke Bojkovčanke.³⁴

Fatalka iz steklenice je tujim opazovalcem pogosto bližnjica do razumevanja Srbije in njenih ljudi. Peter Handke, nobelovec s talentom za provokacijo, je v *Zimskem popotovanju k rekam Donavi, Savi, Moravi in Drini ali Pravičnost za Srbijo* opisal svoj novembrski sprehod in vožnjo po Srbiji leta 1995, tik po mirovnem sporazumu. Naveličan, kot pravi, medijskih poenostavitvev – v katerih se slivovka pogosto pojavlja kot simbol barbarstva – se je odločil, da bo verjel le še lastnim očem:

Mar je to zavojevalski mehanizem, da ob vsakem novinarskem poročilu o spet novi hordi srbskih, s slivovico nalivajočih se nacionalistov, kmečkih prosvetljencev in paranoikov vidim niti ne kaj posebno drugače podlo hordo tujih reporterjev, ki sedi zvečer za hotelskim barom s kozarcem v roki, v katerem sicer ni slivovke, pač pa kaj iz trte ali česa drugega žganega?³⁵

Slivovka pa ni le opojna pijača z okusom po srbskem narodu, niti zgolj priročen označevalec zanj. Slivovka se rada razkazuje – na majicah, šalih, kozarcih, čutaricah, plakatih in vseh mogočih drugih predmetih, ki imajo z njenim tekočim, etanolno nasičenim bistvom pogosto bore malo skupnega. Z Brunom Latourjem bi vse te vizualne, besedne, kombinirane ali kako drugače utelešene podobe slivovke lahko opisali kot *inskripcije*.

Inskripcija? Potrdilo, da se je slivovka vpisala na fakulteto? K sreči ne – njej tega ni treba. Inskripcija je rezultat prevajanja v materialno obliko: zapis, ki utrdi določene elemente stvarnosti in jih naredi dostopne širjenju.³⁶ Inskripcije je lahko reproduciramo, delimo, krožijo med ljudmi, predmeti, institucijami

³⁴ Branko Puzović, »U slavu šljivovice«, *Novosti.rs*, 13. 7. 2003, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:148707-U-slavu-sljivovice>. Podatki so bili zbrani na osnovi spletne strani <https://quburich.rs>, e-poštne korespondence (16. 7. 2004) in telefonskega pogovora s komercialistom Aleksandrom (16. 7. 2004), katerega priimek se je – kot marsikatera kapljica slivovke – razlil v pozabo.

³⁵ Peter Handke, *Zimsko popotovanje k rekam Donavi, Savi, Moravi in Drini ali Pravičnost za Srbijo*, prev. Vito Smolej (Celovec: Wieser, 1996), 39–40.

³⁶ Michael Callon, »Techno-economic networks and irreversibility«, *The Sociological Review* 38, št. 1 (1990): 143.

in idejami. Kar sama, alkoholnim molekulam C₂H₅OH predana slivovka, zmore le v omejenem obsegu, lahko njene podobe, besede, etikete in evokacije počnejo z izjemno lahkoto.

Fotografije, ilustracije, besedni označevalci (slivovka, *šljiva*, *šljivovica*, *Sliowitz* itd.) – vse to so inskripcije, ki jih lahko preoblikujemo, kombiniramo, manipuliramo in interpretiramo, da bi iz njih nastajale nove, hibridne oblike pomena. Inskripcije so obenem mobilne in nespremenljive – ali z Latourjevim izrazom: *nespremenljivi mobilneži* (*immutable mobiles*). Mobilne zato, ker potujejo, nespremenljive zato, ker s sabo nosijo relativno stabilen pomen.³⁷ In v tem paradoksu – gibljivost, ki hkrati stabilizira – je slivovka pravzaprav izvrsten primer: tekoča, a vseprisotna, krožeča, a trdno zasidrana.

A ne pustimo tem nespremenljivim mobilnežem – ki bodo netrdnemu agregatnemu stanju predani slivovki delali družbo v knjigi – da nam ukradejo zabavo. Vrnimo se v *dežele* slivovke, k brezpogojni, tekoči, molekulam C₂H₅OH zapisani slivovki.

AVTOPORTRET POSTJUGOSLOVANSKEGA BRATSTVA IN FERMENTIRANE DOMIŠLIJE

Ko samovšečni avtor postane razstavni prostor lastnih obsedenosti in živa tabla za inskripcije slivovke – od družbenih usedlin do destiliranih resnic. Fotografijo narcisa z destilirano idejo je ujela Manca Juvan Hessabi, slike za majico je prispeval svetovni splet, lepilno operacijo je izvedel Jernej Jaroslav Kroepej, idejo pa je – brez zadržkov – dostavil samovšečnežev lastni ego, sveže izpod lobanje.



³⁷ Latour, *Pandorino upanje*, 31–69.





Seveda imajo svojo slivovko tudi Hrvati. V reklami za slivovko znamke Badel, dostopni na YouTube in naslovljeni »Zgodba o Badel slivovki«, pripovedovalec uvodoma samozavestno razglasi: »Francozi imajo konjak, Rusi vodko, Škoti viski, Hrvati pa slivovko[.]«³⁸ Slivovka se torej znajde v eminentni alkoholni družbi velikih nacionalnih pijač – kot medkulturno primerljivo tekoče bogastvo in ponos.

Tudi na Hrvaškem se slivovka občasno pridruži sprevodu narodnega samopredstavljanja. Pojavi se med izdelki, ki z narodno obarvano patino nagovarjajo turiste, podpirajo trgovske vitrine in hranijo nacionalistične predstave. Na spletni strani Hrvaške turistične skupnosti je slivovki v rubriki »Hrana in pijača« namenjena posebna stran, ki se začne z besedami: »Slivovka je najbolj znana vrsta sadnega žganja, zaradi svoje moči in prijetne toplote, ki jo povzroči ob pitju, pa je še posebej priljubljena na Hrvaškem in v sosednjih državah.«³⁹ Slivovka torej ni le močan alkohol – je C₂H₅OH s simbolno močjo.



*Lepa naša, destilirana do bistva.
V tej državi je vsak centimeter
tekoč. Sliko je prispeval gospod
Svetovni splet, Jernej Jaroslav
Kropej pa jo je ljubeče ovil v knjigo,
da se ne bi kdo urezal ob surovo
resničnost.*

³⁸ Touristar TV, »Story about Badel Slivovitz«, YouTube, 7:13, objavljeno 25. 7. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=TOvIDQSpfw4>.

³⁹ Anon., »Šljivovica«, Hrvatska turistička zajednica, obiskano 9. 5. 2025, <https://croatia.hr/hr-hr/hrana-i-pice/sljivovica>.

Prav tako – čeprav v precej skromnejši meri kot v Srbiji – je bila slivovka aktivirana v službi raznovrstnih, zlasti denarju naklonjenih dejavnosti, ki segajo onkraj destilacije alkoholno prevretilih sliv. Tako jo na primer najdemo na policah s spominki, namenjenimi turističnemu okusu, vonju in pogledu – tudi v steklenici, ki jo krasi relief hrvaške države.

Spet nas zabavajo nespremenljivi mobilneži. A tokrat imamo opravka z inskripcijo ozemlja – konkretnije, z vtisnjeno obliko hrvaške države – na steklenico slivovke. Slivovka oziroma njena steklenica v tem primeru nastopa kot nosilec, materialna podlaga za inskripcijo. Tokrat torej *lijepa naša*, kot bomo brali v naslednjem poglavju, ne plava v slivovki, temveč na slivovki. No, če smo povsem natančni: deželo in opojno, tekočo sredico ločuje skorja – nekaj milimetrov debelo steklo.

Tudi v Sloveniji ima slivovka svoje stalno prebivališče – sicer precej bolj skromno kot v Srbiji, a vendar. Na spletni strani enega izmed spletnih prodajalcev pijač je, denimo, opisana kot »žganje, ki ima prav posebno mesto z bogato zgodovino in tradicijo v žganjekuhi na Slovenskem.«⁴⁰

S tem opisom bi se bržkone strinjala tudi Slovenska nacionalna stranka, ki – kot pričajo njene objave na Facebooku – rada izkazuje pozornost in skrb za darila, ki romajo tako iz njenih rok kot iz rok države. Zdi se, da slivovko razume kot pristno *slovensko* žganico. Ob koncu leta 2021 je ta kontroverzna stranka, ki nasprotuje Cerkvi, EU, Natu in islamu (ali pa vsaj njen predsednik Zmago Jelinčič Plemeniti), v parlamentu s steklenicami slivovke slovenskega proizvajalca obdarila poslanske skupine.⁴¹ Z zvrhano mero obešenjaštva – ki se tej knjigi morda ne spodobi, a jo pri meni zlahka spodbudi kozarček ali dva te poživljajoče pijače – se vprašajmo: Le kaj ti bodo naddržavne, militaristične in religiozne tvorbe, če pa imaš *flašo šnopca*!?

⁴⁰ Anon., »Slivovka«, Epijače, obiskano 9. 5. 2023, <https://epijace.si/izdelek/zgane-pijace-sl/slivovka>.

⁴¹ N. B., »Pri poslancu pod mizo opazili steklenico žganja. Razkrivamo ozadje dogajanja«, *Slovenske novice*, 21. 12. 2021, <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/pri-poslancu-pod-mizo-opazili-steklenico-zganja-razkrivamo-ozadje-dogajanja-foto>.



Pust kot terapija: od slivovke do ugank. Zdraviliški oglas, ki združuje terapijo, folkloro in ščepec postsocialističnega absurda. Delo, 20. 2. 1992, 12.

Kaj pa Bosna in Hercegovina? Dežela, ki je – kot bomo slišali v zadnjem poglavju – v Sarajevu nekoč gostila Mednarodni sejem slivovke, žganih in brezalkoholnih pijač, vina, piva in mineralnih vod ter ki v Gradačcu že od leta 1969 gosti »Sajam šljive«, kamor se je avgusta 2021 podal tudi avtor te knjige (med drugim pa tudi domovina enega najboljših jugoslovanskih nogometašev Edhema Šljiva – človeka, ki je imel nogomet v krvi in slivo v priimku). In vendar se zdi, da se slivovke, vsaj na gostijah, kjer se v državniška oblačila odeti gostje zabavajo ob institucionalno korektni glasbi in diplomatično razredčeni retoriki, ne streže ravno z zvrhano mero ponosa in zanosa.

A če od tega okostenelo protokolarnega vzdušja – ki ga bržkone lahko razumemo tudi ali predvsem kot sodobno zadržanost muslimanskega miljeja do alkohola – naredimo korak v vsakdanjo sproščenost, se slivovka hitro in rada pojavi. Preberite le zapis člana Dubioze kolektiva, Brana Jakubovića, zvarjenega posebej za to knjigo – besedilo, ki je vsaj mene *prešljivilo*. Svet zdaj gledam nedvomno mehkeje. In bolj sadno. In še več. A ta »več« raje prepustimo nabrušenemu peresu publicista Borisa Dežulovića:

Obstaja priljubljena teorija o tem, o rakiji, ki je rešila »bosanski islam«. Pravijo, da so Bošnjaki vse prenesli in zdržali: pristali so, da se vrnejo v džamije in molijo, če je treba, vseh petkrat na dan, pristali so na hadž v Savdsko Arabijo, odrekli so se kletvicam, Dedku Mrazu, rokenrolu, pršutu in svinjini, če bo treba, si bodo pustili rasti brade in si skrajšali hlače, ženske zavili v čaršafe. Ko Bošnjak ponovno odkrije islam, je pripravljen na vse in vsemu se je pripravljen odreči – razen slivovki.⁴²



Vstopnica za v svet šljive. Le 2 KM za popolno »prešljivljenje« duše in telesa. Avtorjev papirni spominek na opojno preteklost.

Kakšna pa je vloga te naše opojne pijače – tega destiliranega duha kolektivnosti – v projektih, imaginarijih, občestvih, sprevodih, maškaradah in drugih raztezanjih simbolnega tkiva drugih novonastalih držav: Makedonije, Črne Gore in Kosova? Vsaj po pregledu svetovnega spleta, ob pogovorih in drugih postopkih, ki sodijo k resnemu razglabljanju o popitih rečeh, se zdi njena navzočnost še bolj zadržana kot v Bosni in Hercegovini – a ne povsem ničelna.

⁴² Boris Dežulović, »Sekularna maksuzija«, *Oslobođenje*, 6. 10. 2011, <https://pescanik.net/sekularna-maksuzija>.

Za hip se posončimo na sončnem Jadranu in si privoščimo kozarček te naše, kot bomo slišali, najbolj »cenjene pijače«. Na lično in bogato oblikovani spletni strani enega od »apartmajskih kompleksov ob dih jemajočem Jadranskem morju« so med drugim bogato predstavljene tudi alkoholne pijače. In kaj je zapisano o slivovki? »Črnogorsko žganje je, podobno kot njegove balkanske različice, narodni zaklad. To močno žganje izvira iz različnih vrst sadja, vendar je najbolj cenjena 'slivovka' ali slivovo žganje.«⁴³

Seveda se ob pogledu na to dih jemajočo modrino in z »narodnim zakladom« v roki nehote vprašamo: Gre res za izraz lokalne oziroma narodne identitete v tekoči obliki? Ali pa zgolj za brezbarvno kuliso nekdanje skupnosti, ki tava med protokolarno nostalgijo in tržno eksotiko?

No, vsaj v nekatere od teh do slivovke manj velikodušnih dežel se bomo še vrnili. Zdaj pa se posvetimo še težavam, ki jih ta najbolj cenjena pijača povzroča v deželah, kjer naj bi bila doma.

Slivovka – še nedavno skupna *lingua franca* (ali, če hočete, *potio franca*) jugoslovanskega vsakdana – je v postjugoslovanskem času postala plen nacionalizacijskih teženj. V tem obdobju se je preoblikovala v kulturni plen in simbolno nagrado nacionalnih prerazporeditev: iz nekdanj skupne *potio france* se je prelevila v alkoholno metaforo državotvornosti – v tekoči temelj novega imaginarija, ki je duh naroda hranil z močjo, vonjem domačnosti in priokusom legitimnosti. Podeljena ji je bila častna vloga: kulturne opore pri oblikovanju in utrjevanju novih narodnih identitet, motivatorja duha narodov, ki so dobili zalet z novorojenimi državami. Postala je tekoča alegorija nacionalizma – opojna, krepčilna in ideološko uporabna.

A krepčanje nacionalizmov s pomočjo opojne pijače ni brez zapletov. Novinar portala *Srbija Danas* je pod naslovom »KJE JE MEJA? Hrvati proizvajajo slivovko z imenom Nikola Tesla« ter podnaslovom oziroma vodom »Priljubljena balkanska igra z naslovom 'Čigav je Tesla?' je dobila neuradnega zmagovalca v zlorabi« svoja čustva takole izlil:

⁴³ Anon., »Montenegrin Spirits: A Journey Through Traditional Alcoholic Beverages«, obiskano 4. 12. 2024 <https://sunraf.com/alcohol-in-montenegro>.

Podjetje se imenuje »Tesla Šljivovica«, ima sedež v Nemčiji in se ukvarja s proizvodnjo avtentične slivovke, ki nosi ime nesmrtnega srbskega znanstvenika in izumitelja. Kje je težava? V tem, da na etiketi stoji Teslova slika, pod njo pa piše »Product of Croatia« (Proizvedeno v Hrvaški).

Na spletni strani proizvajalca piše tudi, da je pijača narejena v čast velikega Tesle, pri čemer je slivovka narejena iz lokalnih (hrvaških) sliv in sveže hrvaške izvirske vode. Slivovka se pripravlja pod Teslinim slavnim portretom, ki je proizvajalcem navdih.

V bistvu ni nič strašnega. Edino, kar bi se proizvajalcu lahko očitalo, je to, da nikjer ni napisal več o velikem znanstveniku, tvorcu izmeničnega toka. Na primer, da je srbskega porekla, da je bil njegov oče pravoslavni duhovnik, da je na njegovem pogrebu igrala pesem »Tamo daleko«. Hrvaški proizvajalec navaja samo, da je Tesla »kot mlad skočil na ladjo, izumil nore stvari na področju elektrike in na koncu postal eden največjih izumiteljev vseh časov.«

A če že uporabljajo njegovo podobo v marketinške namene, bi bilo pošteno, da bi bila etiketa napisana v cirilici.⁴⁴

Kaj lahko rečemo po tem opotekajočem se veseljačenju opojne pijače in »nesmrtnega srbskega znanstvenika in izumitelja«? Slivovka je *promiskuitetna* gospa! Na voljo je različnim pojavom, likom, ljudem, *teslom* – podjetnemu potomcu hrvaških izseljencev, oblikovalcu, ki je zasnoval njeno podobo,⁴⁵ jeznemu ali vsaj malo zbodenemu narodno občutljivemu srbskemu novinarju ter – kot nam slikajo spodnje podobe – tudi velikemu izumitelju samemu. No, njegovemu duhu. Oziroma, natančneje: njegovi posthumni podobi, njegovi inskripciji.

Seveda v procesu nacionalizacije, ki je spremljal (in sooblikoval) nastajanje novih držav in z njimi povezanih nacionalizmov, ni bila na udaru le slivovka. Predmeti, prakse, pojmi, ki bi jih v časih »bratstva in enotnosti« brez večjih težav spravili pod skupno jugoslovansko streho, so po razpadu federacije pogosto postali plen partikularnih nacionalizmov in njihovih simbolnih ekonomij.

⁴⁴ Sergej Komnenić, »GDE JE GRANICA? Hrvati prave Šljivovico sa imenom Nikole Tesle«, *Srbija Danas*, 8. 11. 2014, <https://www.sd.rs/clanak/gde-je-granica-hrvati-prave-sljivovicu-sa-imenom-nikole-tesle-08-11-2014>.

⁴⁵ Iva Biondić, »'Tesla Šljivo' piće inspirirano velikim Teslom«, *Lika club*, 1. 12. 2015, <https://likaclub.eu/tesla-sljivovice-inspirirano-velikim-teslom>.

Že bežen sprehod po postsocialističnem prostoru nekdanje Jugoslavije razkrije pravo galerijo tovrstnih metamorfoz – dovolj razkošno, da se naša promiskuitetna gospa (slivovka, seveda) ne bi mogla pritoževati nad pomanjkanjem pisane družbe. Njena usoda je del širšega pojava, v katerem so vsakdanje – in tudi nekoliko manj vsakdanje – reči začele oblačiti nova, narodno zaznamovana, pogosto precej tesna oblačila.



Tesla pijejo vodo, veliki izumitelji pa slivovko. Nazdravimo velikanu, ki bi še strelo destilirali!
Slike je prijazno dostavil gospod Svetovni splet.

Primer? Postrezimo nekoč vseprisotno in (vsaj navidezno) neproblematično »turško kavo«. V Bosni je postala »bosanska«, v Srbiji »kuvana«, »domaća« ali »srpska«, v Sloveniji pa ostaja preprosto »turška« – kot da bi bila prav tu najbolj varna pred nacionalizacijskim preimenovanjem. A ni zgolj pridevnik tisti, ki ločuje te različice črnega napitka. Kot slikovito ilustrira šala iz devetdesetih let, hrvaško, srbsko in bosansko poimenovanje te pijače – *kava*, *kafa* in *kahva* – ne implicira samo etnične oziroma narodne pripadnosti, temveč celo odloča o tem, ali boste sploh postreženi s tem napitkom:

V post-daytonskem obdobju se Hrvat usede v sarajevsko kavarno. Ko pristopi natakar, reče: »Eno kavico, prosim.« Natakar: »Nimamo.« Hrvat pomisli in reče: »Lahko dobim torej eno kafo?« Natakar: »Ne bo šlo.« Hrvat še malo pomisli in reče: »Kaj pa eno kahvo, mogoče?« Natakar: »Ne, kolega, vode nimamo!«⁴⁶

V nekem času in prostoru je torej jezik kave postal več kot zgolj način označevanja okusa – postal je lakmusov papir politične napetosti, napitek sam pa nosilec vse prej kot nevtralne simbolike.

Naj si privoščimo še eno svežo zgodbo iz naše vedno bolj globalizirane, a hkrati izjemno identitetno napete sedanosti: angleška pevka, glasbenica in avtorica besedil Dua Lipa, hči kosovskih Albancev, je v enem izmed intervjujev na vprašanje, katero *albansko* specialiteto bi moral človek poskusiti pred smrtjo, brez oklevanja odgovorila: ajvar. Njena izjava – ta pekoča, aromatična zmes paprike, česna in očitno tudi močnih narodnih čustev – je sprožila pravi vihar odzivov, predvsem v srbskih medijih in na družbenih omrežjih. Te odzive lahko strnemo v naslov enega izmed njih: »Zdaj bomo morali pred Šiptarji braniti še ajvar!«⁴⁷

Ajvar je očitno veliko več kot zgolj kulinarčna *specialiteta* – postal je kulturno bojišče, prizorišče simbolnih vojn za pripadnost, izvor in »avtentičnost«. Tako kot pri kavi, bureku⁴⁸ in nenazadnje tudi pri slivovki tudi pri ajvarju ne gre več le za okus. Gre za to, kdo sme kaj pojesti, kdo kaj sme povedati ali proizvesti – in predvsem, kdo to doživlja kot osebno ali narodno žalitev.

Slivovka, duh iz steklenice, seveda ni ostala neopažena niti v birokratskih projektih zaščite, tako na nacionalni, EU in od konca leta 2022 tudi na globalni ravni.⁴⁹

⁴⁶ Tanja Petrović, »Kava ali kaj se (nam) je zgodilo s časom«, V *Made in YU 2015*, ur. Tanja Petrović in Jernej Mlekuž (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016), 30.

⁴⁷ K. I., »Posle Due Lipe još jedna albanska pevačica otima tude: Moramo da branimo i ajvar od Šiptara!«, *Republika*, 28. 10. 2020, <https://www.republika.rs/vesti/srbija/238347/posle-due-lipe-jos-jedna-albanska-pevacica-otima-tude-moramo-da-branimo-i-ajvar-od-siptara>.

⁴⁸ Jernej Mlekuž, *Burek.si?! koncepti/recepti* (Studia humanitatis, Ljubljana 2008).

⁴⁹ Evropska unija je leta 1992 vzpostavila enoten sistem zaščite kmetijskih pridelkov oziroma živil za države članice EU ter kasneje za tretje države. Imenom proizvodov se lahko dodeli »geografska označba«, če imajo posebno povezavo s krajem, kjer se izdelujejo. Te geografske označbe oziroma sheme kakovosti EU so: zaščitena označba porekla (ZOP, hrana in vino), zaščitena geografska označba (ZGO, hrana in vino), geografska označba (glej žgane pijače in aromatizirana vina) ter zajamčena tradicionalna posebnost (ZTP, hrana). Sistem geografskih označb EU varuje imena proizvodov, ki izvirajo iz določenih regij ali uživajo sloves, povezan z območjem proizvodnje. Razlike med označbama ZOP in ZGO so predvsem v tem, koliko surovin mora izvirati iz območja ali kolikšen del proizvodnega postopka mora potekati v določeni regiji. GO je posebna označba za žgane pijače in aromatizirana vina. Glej »Razlaga geografskih označb in shem kakovosti«, Evropska komisija, veljavno od 11. 4. 2024, https://agriculture.ec.europa.eu/farming/geographical-indications-and-quality-schemes/geographical-indications-and-quality-schemes-explained_sl.

Njena pot od »ljudske pijače« do predmeta geografske označbe se bere kot priročnik o tem, kako stvari, nekoč skupne in samoumevne, postanejo ekskluzivne, zaščitene in – nacionalizirane. Prvo potezo je leta 2008 naredila Slovenija, ko je na nacionalni ravni zaščitila Brkinski slivovec.⁵⁰ Hrvaška je leta 2012 na ravni EU zaščitila *Hrvatsku staru šljivovicu* in *Slavonsku šljivovicu*.⁵¹ Srbija je leta 2019 stopila na oder z *Šumadijsko šljivovico*, prvim in (za zdaj) edinim srbsko zaščitanim žganjem z geografsko označbo.⁵² Družbi zaščitanih se bo bržkone pridružila tudi *Polimska šljivovica* iz Črne Gore, ki trenutno čaka v vicah zaščitnega raja.⁵³

Sedaj, ko uživate *Bratstvo in slivovko* (predlagam kavč in v kozarcu pijačo z modrimi koreninami in zlatim srcem), je povsem verjetno, da se je na seznam zaščitanih prikradla še kakšna, ki si prav tako lasti pravico do porekla, dediščine in identitetnega žara. Geografska označba – ta birokratska medalja, ki »ščiti ime žgane pijače ali aromatiziranega vina s poreklom iz države, regije ali kraja, pri čemer se kakovost, sloves ali druge značilnosti proizvoda pripisujejo predvsem njegovemu geografskemu poreklu«⁵⁴ – je danes veliko več kot zgolj orodje za boljšo prodajo. Čeprav, bodimo poštene, ostaja tudi to.

Etikete, zaščite, certifikati in podobne birokratske insignije so postale pomemben del kulturne ekonomije. Oblikujejo kompleksne odnose med proizvajalci, potrošniki, kraji, narodi, spomini, stvarmi. Ti administrativni posegi segajo globoko v vsakdanje življenje, vplivajo na identitetne procese, na teritorialne

politike in na razumevanje dediščine ter pogosto postanejo arene kulturne aropriacije, simbolnih spopadov in emocionalnih izbruhov.⁵⁵ In ko ima nekaj okus po »našem«, je boj za zaščito lahko bolj ognjevit kot sam destilacijski proces.

Prav tu vstopijo mediji – kot glavni pogonski motorji narodno obarvanega užitka. Vsaka nova zaščita postane priložnost za narodno afirmacijo, vsaka geografska označba – novo bojišče. Mediji so najglasnejši branitelji narodnih kulinarčnih časti. Ajvar,⁵⁶ kulen,⁵⁷ kranjska klobasa,⁵⁸ teran,⁵⁹ – če omenimo le nekaj dobrot, ki niso več le dobre. So simboli, ki burijo duhove v deželah, kjer je nekoč veljalo, da smo si bratje, zdaj pa vse pogostejše velja, da »naše« lahko obstaja le, če je jasno ločeno – in pogosto obrambno zamejeno – od »vašega«.

Bojevite, čustveno nabite in s ponosom zabeljene novice, ki bodrijo narodna čustva, so postale stalnica ob vsaki oznaki porekla, ki zadeva hrano in pijačo držav nekdanje Jugoslavije.⁶⁰ Članek z naslovom »ČEHI SO NAM UKRADLI SLIVOVKO: Hrvati bi radi ukradli Karađorđev zrezek, Makedonci pa ajvar«, objavljen v spletnem časopisu srbske medijske hiše *Kurir*, je le ena od številnih epizod tega žanra – kjer se narodne dobre servirajo s polno žlico emocionalnega začimbnika in s kančkom paranoje za okus:

Kako pomembna je zaščita imena izdelka, kaže tudi dejstvo, da je slivovka, za katero vsi v Srbiji verjamejo, da je srbska in samo srbska rakija, postala češki izdelek! Oni so se prej kot mi domislili, da jo uradno zaščitijo! Ime Karađorđeva šnicla jasno kaže na njeno poreklo, toda to specialiteto, ki jo je zasnoval srbski kuhar Milovan Mića Stojanović, so nam odvzeli Hrvati in jo v restavracijah ponujajo kot zagrebški zrezek.⁶¹

50 »Pravilnik o geografski označbi Brkinski slivovec«, Pravno informacijski sistem Republike Slovenije, veljavno od 27. 12. 2008, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV8960#>. Geografske označbe, zaščitene s predpisi na nacionalni ravni, imajo v Sloveniji tudi Kostelska rakija, Kraški brinjevec in Gorenjski tepkovec. Žgane pijače, zaščitene z geografsko označbo v Sloveniji in v EU, pa so brinjevec, dolenski sadjevec, pelinkovec in domači rum. Glej »Kakovost in označevanje žganih pijač«, Sektor za hrano, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Direktorat za hrano in ribištvo, <https://www.gov.si/teme/kakovost-in-oznacevanje-zganih-pijac>. »Tehnična dokumentacija brinjevca«, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKGP/PODROCJA/HRANA/ZGANE-PIJACE/tehnica_dokumentacija_brinjevec.pdf.

51 Poleg tega je hrvaška istega leta dobila še zaščito za *Zadarski maraschino*, *Hrvatsko travarico*, *Hrvatski pelinkovac* in *Hrvatsko lozo*. Glej »eAmbrosia', Union register of geographical indications«, Evropska komisija, <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/food-safety-and-quality/certification/quality-labels/geographical-indications-register/>.

52 »Ovlaščeni korisnici registrovane geografske oznaka 'Šumadijska šljivovica'«, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in vodno gospodarstvo, objavljeno 11. 2. 2020, <http://www.minpolj.gov.rs/download/ovlasceni-korisnici-registrovane-geografske-oznaka-sumadijska-sljivovica/?script=lat>.

53 Milovan Novović, »Žele da brendiraju 'polimsku šljivovicu'«, *Dan*, objavljeno 22. 7. 2023, <https://www.dan.co.me/vijesti/ekonomija/zele-da-brendiraju-polimsku-sljivovicu-5189121>.

54 »Razlaga geografskih označb in shem kakovosti«, Evropska komisija, veljavno od 11. 4. 2024, https://agriculture.ec.europa.eu/farming/geographical-indications-and-quality-schemes/geographical-indications-and-quality-schemes-explained_sl.

55 Sarah May idr., ur., *Taste, power, tradition: Geographical indications as cultural property* (Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2017); Špela Ledinek Lozej in Nika Razpotnik Visković, »Branding, labelling and certification: Geographical and anthropological insights«, *Acta geographica Slovenica*, 62, št. 2 (2022): 51–61.

56 Anon., »Makedonski revolt proti slovenski zaščiti imena 'ajvar'«, *STA*, 13. 11. 1997, <https://www.sta.si/308983/makedonski-revolt-proti-slovenski-zasciti-imena-ajvar>.

57 Boštjan Istenič, »Kulen: ponos slavonskih klobas«, *Dnevnik*, 28. 3. 2016, <https://www.dnevnik.si/1042732331>.

58 Mlekuž, »The Renaissance of Sausage«; Mlekuž, *I feel kranjska kobasica*.

59 Na primer Peter Žerjavič, »Slovenija je izgubila bitko za ime teran«, *Delo*, 9. 9. 2020, <https://www.delo.si/novice/slovenija/ura-resnice-za-zasciteno-ime-teran>.

60 Več o tovrstnih zagatah hrane v Ronda L. Brulotte in Michael A. Di Giovine, ur., *Edible Identities: Food as Cultural Heritage* (Burlington: Ashgate, 2014).

61 Slavica Tomčić, »ČESI NAM UKRALI ŠLJIVOVICU: Hrvati bi da maznu Karađorđevu šniclu, a Makedonci ajvar«, *Kurir*, 11. 2. 2017, <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/2678839/stranci-nam-prisvajaju-proizvode-cesi-su-nam-ukrali-sljivovicu>.

Seveda pa zaščita ni zgolj birokratski postopek z jasno določenimi merili in transparentno izvedbo. Ne, ko gre za slivovko in njej sorodne kulinarične zvezdnike iz regije, postane vse precej bolj ... Megleno. Polresnice, interpretacije, včasih tudi čisto navadne laži niso redkost. Še posebej, ko se v postopek vključijo mediji – zlasti tisti iz Srbije, kjer slivovka zavzema skoraj mitološki status. V tej simbolni krajini, kjer je slivovka »kraljica«, njena zaščita pa narodni imperativ, postanejo novice pogosto želje, sanje ali pa kar domoljubne fantazije.

Paradoksalno (ali pa tudi ne), tovrstna megla se ne zadržuje le na rumenih portalih in obrobju medijskega prostora. Dezinformacije se znajdejo tudi na uradnih spletnih straneh. Na spletni strani Serbia.com lahko v objavi »Slivovka, kraljica srbskih žganic« iz leta 2015, torej v času, ko ni bila zaščitenjena še nobena srbska slivovka, preberemo sledeče: »Slivovka je postala prva zaščitenjena srbska blagovna znamka z geografskim poreklom. Neka vas blizu Zlatibora je poimenovana po tej srbski narodni pijači, slivovka pa je dobila geografski certifikat Evropske komisije prav po recepturi iz te vasi.«⁶²

Trditev, ki je bila ob objavi preprosto neresnična, a je brez večjih težav zaživela v digitalni krajini. Kot da bi v tej informacijski ekonomiji narodnega ponosa resnica zasedala šele tretje ali četrto mesto na prioriteten listi. Pomembnejši so vtis, občutek, domoljubni učinek. Ko gre za zaščite, ni torej nič nenavadnega, da se tudi birokratski jezik prevede v jezik narodnih mitologij. Slivovka tako ni zgolj žgana pijača z geografskim poreklom, ampak postane tekoči dokaz narodove starodavnosti, avtentičnosti in izjemnosti – pa četudi za ta status še nima ustreznega žiga iz Bruslja.

Rekli smo že, da je označevanje živilskih proizvodov – pa naj gre za regionalne, nacionalne ali nadnacionalne postopke – treba razumeti predvsem kot ekonomski projekt. Gre za orodja, ki proizvajalcem ali združenjem proizvajalcev zagotavljajo konkurenčno prednost na trgu. Toda denar, čeprav pogosto glavni akter, ni edini igralec v tej igri označevanja, zaščit in certifikatov. Včasih so v ozadju drugačni motivi – simbolni, kulturni, politični, identitetni. Ko je bila slivovka decembra 2022 uvrščena na Unescov seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva, se v ozadju bržkone ni slišalo šelestenje evrov, ampak predvsem trepetanje narodnega ponosa. Nominacijo je pripravil Center za nematerialno kulturno

⁶² Anon., »Šljivovica, kraljica srpskih rakija«, Serbia.com, objavljeno 9. 2. 2015, <http://www.srbia.com/srpski/sljivovica-kraljica-srpskih-rakija>.

dediščino Srbije pri Etnografskem muzeju v Beogradu, ob sodelovanju lokalnih skupnosti, nevladnih organizacij in drugih ustanov, predlagatelja pa sta bila Etnografski muzej Beograd in Narodni muzej Čačak.⁶³

Ta vpis je še eden iz vrste primerov, ki kaže, kako se ljudje zapletajo v vsemogoče zgodbe s predmeti in postajajo z njimi nerazdružljivi, kako tesno so prepleteni s stvarmi, kako ljudje oblikujejo stvari in stvari oblikujejo ljudi. No, tokrat ta opojna pijača ni odpihnila v črno kroniko kakšnega *Homo sapiensa* oziroma *Homo imbibensa* – popivajočega človeka, tokrat nam ni demonstrirala svoje destruktivne narave. Tokrat je pokazala svojo konstruktivno držo. Slivovka je okrepčala »srbski duh«, razplamtela ponos in zanos skupine ljudi, ki se prepozna kot »srbski narod« in pri tem uporablja opojne znake. Spomnimo se le, kaj pomeni »rakija slivovka za ljudi iz Srbije«: »To, kar je viski za Škote, pivo pa za Nemce ali Čehe, je za ljudi iz Srbije rakija slivovka[.]«⁶⁴ Vsaj tako nas prepričuje že predstavljeni prispevek z naslovom »Slivovka v tekmi za vključitev na Unescov seznam nesnovne dediščine«.

Ponosni duh iz Unescove steklenice pa je ušel tudi preko srbskih meja. Predvsem izraelski in drugi judovski mediji, kjer je slivovka prepoznana kot del lastne kulturne zgodbe, so ob tem dogodku pristavili tudi svoj kozarec ponosa, o čemur pričajo že nekateri naslovi novic: »Zakaj vsi govorijo o slivovki. To žganje z judovsko zgodovino je bilo pravkar uvrščeno na Unescov seznam dediščine!«,⁶⁵ »Slivovka, duh z dragoceno judovsko zgodovino, je zaščitenjena kot Unescova svetovna dediščina«,⁶⁶ »Slivovka, žganje z judovsko zgodovino, dobilo Unescovo priznanje: Žganje, izdelano iz sliv, mnogi aškenazijski Judje tradicionalno povezujejo s pasho«. ⁶⁷

⁶³ Več o Unescovem seznamu nesnovne kulturne dediščine človeštva v Laurajane Smith, *Uses of heritage* (London, New York: Routledge, 2006). Iz Srbije so na tem seznamu še družinska slava (2014), kolo – tradicionalna ljudska igra (2017), petje ob goslih (2018) in zlakuška keramika (2020).

⁶⁴ Anon., »Šljivovica u trci za UNESCO-vu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa«, *Beta*, 7. 5. 2021, <https://beta.rs/ekonomija/ekonomija-srbija/145823-sljivovica-u-trci-za-unesco-vu-listu-nematerijalnog-kulturnog-nasleđa-video>.

⁶⁵ Tamar Genger, »Why Everyone Is Talking About Slivovitz: This Brandy with a Jewish history was just added to UNESCO heritage list!«, *Aish*, obiskano 4. 8. 2005, <https://aish.com/why-everyone-is-talking-about-slivovitz>.

⁶⁶ David I. Klein, »Slivovitz, a spirit with a cherished Jewish history, gets UNESCO World Heritage protection«, *Jewish Telegraphic Agency*, objavljeno 2. 12. 2022, <https://www.jta.org/2022/12/02/food/slivovitz-a-spirit-with-a-cherished-jewish-history-gets-unesco-world-heritage-protection>.

⁶⁷ David I. Klein, »Slivovitz, a brandy with a Jewish history, gets recognition: Spirit made from plums is traditionally associated with Passover by many Ashkenazi Jews«, *The times of Israel*, objavljeno 3. 12. 2022, <https://www.timesofisrael.com/slivovitz-a-brandy-with-a-jewish-history-gets-unesco-recognition>.

Slivovka ostaja *promiskuitetna* gospa, ki se ne pusti zlahka zvezati v en sam zakon lastništva, porekla ali identitete.⁶⁸ Raje koketira s številnimi: s trgov in tradicijo, s sodobnim označevanjem in arhaično nostalgijo, s ponosom in popivanjem, z Unescom in domačo špajzo. Je zvesta samo eni stvari – svoji razigrani večpomenskosti.



Toda naša promiskuitetna gospa ni zgolj razdiralka narodov – zna biti tudi vele-mojstrica *povezovanja*. Slivovka ni vedno vklenjena v neprodušno zaprte narodne steklenice – zna jih tudi odmašiti. Bratstvo, čeprav zmajanih kolkov, še vedno kdaj pa kdaj zapleše. In največkrat to ni ples po nareku ideologije, ampak gre za spon-tane korake v ritmu domačega žganja – kot jih ponazarja portal »Sljivovica.net« s sloganom »rakija – connecting people« in poudarkom na izmenjavi znanja, izku-šenj in – slivovke. »Rakijski portal« slivovko postavi na najbolj vidno mesto in ji tudi edini posveti angleški opis (*slivovitz*), ki se izogne narodnim lastninjenjem: »Slivovka (Slivowitz, Slivovice, Sljivovica, Šlibovića, Śliwowica) je tradicionalna al-koholna pijača v mnogih vzhodnoevropskih državah, ki je bila pridobljena z desti-lacijo fermentiranega slivovega mozga ali slivovega soka.«⁶⁹ Pod njenim okriljem se torej destilirajo znanja, izkušnje in medkulturne simpatije.

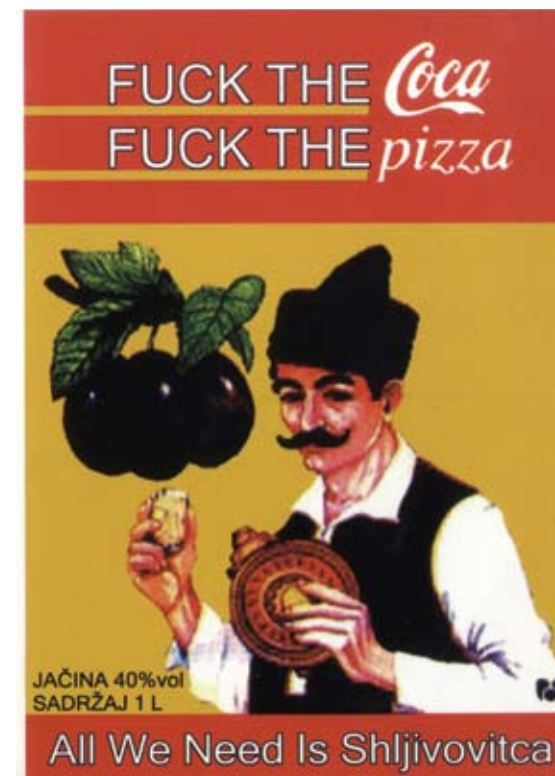
Tudi trg je hitro zaslutil, da slivovka ni le pijača, temveč tekoča pripoved – sim-bol izgubljenega časa, uporniškega duha in alkoholne topline, ki se natisne na majice, maske in magnetke, kot bi želeli vonj po slivi ujeti med vlakna spomina. »Balkanboy by šljivovica«, »This is Slavic medicine«, »Fuck the Cola, fuck the pizza, all we need is slivovitz« – če preberemo le nekaj napisov iz fotografij, na katerih sem nam razkazuje narcisoidni avtor *Bratstva in slivovke* v vlogi modela za slivovkine inskripcije.

Naša promiskuitetna gospa slivovka je hkrati balkanska diva, slovanska zavezni-ca, protiglobalna upornica – vedno pripravljena na flirt čez meje. Je razpeta med ponosno damo in razigrano smrklo, ki z lahkoto skoči iz narodnih okvirov in se

⁶⁸ Rosemary J. Coombe, *The Cultural Life of Intellectual Properties: Authorship, Appropriation, and the Law* (Durham: Duke University Press, 1998).

⁶⁹ Slivovitz (plum brandy) production«, Sljivovica.net, obiskano 9. 6. 2023, <https://www.sljivovica.net/slivovitz.html>.

preobleče v pop ikono z nadregionalnim šarmom. Kot opotekav medklic sku-pnega spomina, kulturne trdoživosti in pijane ironije.



Ko svet pije mehurčke in sanja o sreči v kartonu, se iz kotla oglasi brkati Balkan. Slivovka – glavni branik na barikadah pred globalno penečo apokalipso. Razglednico je iz dežele slivovke prijazno pritoval Božidar Jezernik.

Seveda nadnacionalni skoki naše opojne dame nikakor ne pomenijo, da bi se odpovedala svojim narodnim plesnim korakom. V istem virtualnem izložbe-nem prostoru, kjer lahko izberemo majico z napisom »Slivovka – Slavic medi-cine«, nas pozdravlja tudi tista z motivom steklenice ovite, v srbsko zastavo ali z brkatim dobrodušnim Srbom v opankah, ki nas vabi na požirek te pijače z mo-drimi koreninami in zlatim srcem. Kako že pravijo? Denar, sveta vladar – in slivovka njegova ambasadorica, pripravljena igrati vse vloge od narodne junaki-nje do globalne vplivnice.

A ne pozabimo: transnacionalnost slivovke ni omejena zgolj na tekstil in kapital. Je tudi kulturna, skoraj ontološka kategorija. V komadu in videospotu »No Escape (from Balkan)« bosanske zasedbe Dubioza kolektiv, *rakija – alter ego* slivovke – ne samo, da zastopa Balkan, temveč ga pooseblja, destilira, celo ustvarja. *Rakija* ni kulisa – je ključni akter, ki ga Balkan ne pije, ampak ga z vsakim požirkom znova zameša:

Da, zapustil sem domovino, šel daleč stran,
da si najdem službo in nov avto za san'.
Pametni telefon, 100-inčni TV,
ameriški hiti na MP3.
Živim v diaspori, na to sem ponosen,
Na hišo z bazenom in master kreditno kartico.
Okoli vratu mi visi zlata veriga,
mercedes parkiran – čaka v zavetju dvorišča.
Ne verjemi govoricam – žene ne tepem,
nisem mačo, ki bi te nabodel z nožem.

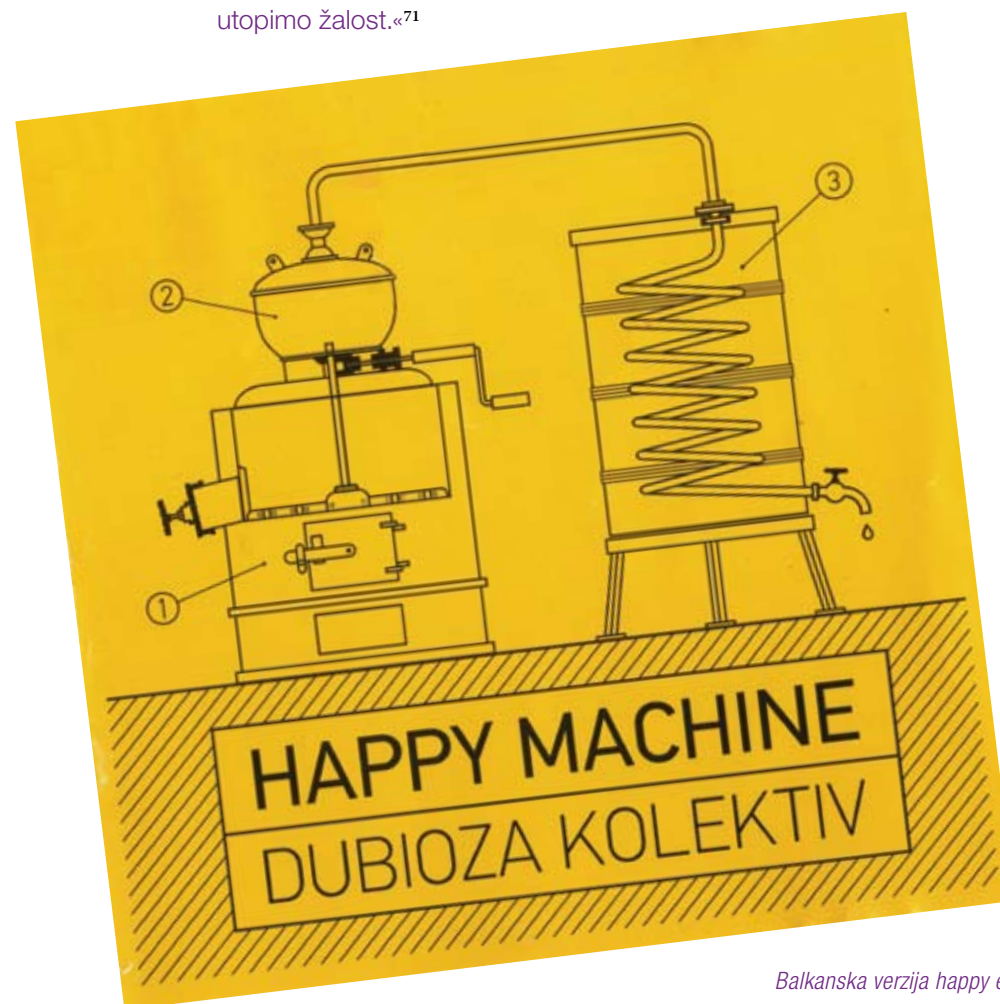
Po vaših pravilih živim vsak dan,
a nekaj je v meni –
v genih zapisan plan.
Ko se mi v ustih znajde rakija,
v glavi anarhija,
nazaj v prvotno stanje,
nikakor ne gre brez Balkana.
Ni pobega z Balkana,
ni pobega z Balkana,
ni pobega z Balkana,
ni pobega z ...⁷⁰

In če še nekoliko preučimo tehnično plat te nezmožnosti pobega z Balkana. Kaj je tisto, kar ta pobeg onemogoča? Odgovor najdemo na spletni strani skupine izpod slike albuma *Happy Machine*, na katerem se skriva zgornja pesem:

»Vesela mašina« je – preprosto povedano – balkanska naprava za žganjekuho. Ta domači ognjeni napoj, imenovan rakija, se destilira po vsej regiji, od vasi do vasi. Dedek ima svojo skrivno recepturo, babica pa vsak dan zjutraj spije kozarček – za zdravje. Pitje vroče, sveže žganice naravnost iz »Vesele mašine« naj bi povzročalo hipno srečo in druge učinke, podobne izkušnji z LSD-jem (kar je prikazano tudi v njihovem videospotu »No Escape«). Toda EU je pred nekaj leti to starodavno prakso prepovedala, saj za žganjekuho zahteva posebna

⁷⁰ Dubioza kolektiv, »No Escape (from Balkan)«, *Happy Machine* (Koolarrow Records, 2018). Izv.: *Yes I left my motherland and went so far, To get a good job and a brand new car, Very smart phone, hundred inch TV, American hits on my MP3, I m living in diaspora, I m very proud, Of my house with the pool, master credit card, Thick gold chain hangs around my neck, Mercedes Benz parked in the back, Dont believe the hype I never beat my wife, I m not a macho man who would stab you with a knife, I live by your rules every single day, But some things are written in my DNA, But when I taste rakija, In my head anarchy, Back to original shape, Just cannot escape from Balkan, No escape from Balkan, No escape from Balkan, No escape from Balkan, No escape from...*

dovoljenja – tudi če gre za majhne količine za lastno rabo. Tako so se običajne družine čez noč znašle na napačni strani zakona. »Zdelo se nam je, da bi pomagalo, če bi narisali, kako sestaviti Veselo mašino – zato smo načrt dali kar na naslovnico.« Vesela mašina je glasen klic po svobodi – govora, gibanja, idej in znanja – ter zgodba o boju običajnih ljudi, ki poskušajo te svoboščine ubraniti pred neusmiljenimi lovci na duše. »Če nam to ne uspe, pa imamo vsaj Veselo mašino, da v njej utopimo žalost.«⁷¹



Balkanska verzija happy endinga:
rakija direkt iz Vesele mašine. Ovitek CD albuma
Dubioza kolektiva Happy Machine (Koolarrow Records, 2016).

⁷¹ »Happy Machine«, Dubioza kolektiv, obiskano 9. 6. 2023, <http://dubioza.org/albums/happy-machine-2>.

Balkanski rokerji, ljubitelji produktov iz stroja sreče, destilaciji naklonjeni šaljivci so, kot se za regijo spodobi, svoj manifest združili z destilatoma – in tako se je rodila kolekcija žganic, vključno s *kajsijevačo*, *dunjevačo*, viljamovko in, seveda, slivovko. A ne kar katerokoli – »posebna izdaja slivove rakije DUBIOZA KOLEKTIV« ni za vsakogar. Gre za pijačo s poslanstvom, opremljeno z logotipom skupine in namenjeno izključno in posebej vsem fenom, ki prisegajo tako na dobre ritme kot na dobre kapljice.⁷²



Vesolje ima mlečno cesto, Balkan pa rakijsko cevovodje. Dobrodošli v Dubiozinem evangeliju – kjer se razsvetljenje meri v promilih. Natočil je gospod YouTube, apostol algoritmov in zaščitnik svobodnega toka.

⁷² »Maksuzija Rakija«, Dubioza kolektiv, obiskano 7. 7. 2025, <https://shop.dubioza.org/product/maksuzija>,

Dubioza, ki zna zaviti z rifom v angažirano himno, ni ostala le pri flaši, temveč je svoj pogled na Balkan pretočila v verze. V komadu »Rakija« po retoričnih vprašanjih v stilu »Zakaj se sploh prepiramo – Muslimani, Judi, črni, beli?« sledi refren, ki je bolj univerzalističen kot večina diplomatskih deklaracij:

In Bosnia we're all equal
'coz rakija connecting people⁷³

Rakija tu ni le balkanski simbol hedonizma in domačnosti, temveč tudi subverzivni eliksir, ki odpira prostor za solidarnost – in ga hkrati zapira za evropsko birokracijo, sterilnost in protokol. V tej različici rakije ni prostora za direktive, zgolj za spontana nazdravljanja in neurejene, a srčne povezave.

Na tem mestu omenimo še eno glasbeno skupino, katere glasba odmeva daleč preko meja dežel slivovke, in ki ponovno priča, da tudi glasba ima svojo slivovko. Kultur Shock – zasedba s sedežem v Seattlu, a z glasbeno in čustveno geografijo, zasidrano na Balkanu – je eden najbolj izrazitih glasov postjugoslovanske diaspore. Skupino je ustanovil Gino Jevđević, v njej pa igrajo glasbeniki različnih narodnosti in ozadij. Njihov žanr je neulovljiv in hibriden: punk, metal, ciganski folk, jazz in sevdah – vse v enem zamahu. Njihova glasba je, hm, podobna slivovki v izgnanstvu: ostra, tolažilna, obredna in nabita s pomenom. To ni le glasba, temveč destilat izgubljene pripadnosti, jeze, ironije in trmastega preživetja. Za tiste, ki nikoli niso zares pripadali – ne tukaj, ne tam.

V pesmi »God Is Busy, May I Help You?« (»Bog je zaposlen, vam lahko jaz pomagam?«) slivovka nastopi kot neposreden substitut za božjo pomoč, kot domači protistrup za sistemske stiske:

Vem, tujec sem v tvoji deželi,
vem, dame in gospodje,
vem, prišel sem, da ostanem
in da vam vzamem delo.

⁷³ Luis Rivera R, »Rakija – Dubioza kolektiv«, YouTube, objavljeno 25. 4. 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=PjpOCIF36nU>.

In, veste, svojo dušo bom zamenjal za vašo,
svoboda je zastoj.
Ne tratite časa, vera je zločin,
tako lahko rešim vaše težave.
Bog je namreč zaposlen – vam lahko jaz pomagam?
Vem, vse predolgo sem ostal,
vem, da nisva več prikupna,
vem, te pesmi ne bomo nikoli slišali
na radiu.
In veste, vsaka beseda je resnica, in jaz –
jaz vas lahko spravim v smeh in solze.
In slivovka, rakija –
ona lahko takoj reši vaše težave.
Bog je namreč zaposlen – vam lahko jaz pomagam?⁷⁴

Slivovka torej ne ostaja v kozarcu – migrira tudi v mikrofon.

Seveda bi lahko s to tekočo zgodbo še nadaljevali – z novimi pomeni, rabami, manifestacijami in metaforami slivovke in njene semantične matere *rakije*. A kot namiguje že naslov knjige, je čas, da se – s kozarcem v roki, seveda – obrnemo proti preteklosti. Tam, kjer se je ta promiskuitetna gospa družila z bogovi, kmeti, partizani – in duhovi.

⁷⁴ Kultur Shock, »God Is Busy, May I Help You?«, *We Came to Take Your Jobs Away* (Koolarrow Records, 2006). Izv.: *I know, I'm stranger in your land, I know, ladies and gentlemen, I know, I am coming here to stay And take your jobs away, And you know, I will trade your soul for mine, Freedom doesn't cost a dime, Don't waste your time, religion is crime, I can make your problems go away right now, 'Cause God is busy, may I help you? I know, stayed way too long, I know, we are not cute anymore, I know, we will never hear this song, On the radio, And you know, every word is truth and I, I can make you laugh and cry, And šljivovica, rakija, She can make your problems go away right now, 'Cause God is busy, may I help you?*

V kovčku preteklosti

V knjigi *SFRJ – moja dežela*, nekakšnem osebнем leksikonu, katalogu stvari, pojmov, šeg, navad, pojavov in imen, povezanih z nekdanjo državo južnih Slovanov, vseh predstavljenih z obilico ironije, humorja in pretiravanja – slivovke presenetljivo ni najti tam, kjer bi jo pričakovali. Pod naslovom »Kaj pijejo Jugoslavanii« avtor Dejan Novačić, ki v knjigi nastopa kot samooklicani kurator muzeja nekdanje Jugoslavije, omeni zgolj vinjak in kislo vodo (to pomeša v dveh odstavčičih še z vinom in zapiše nekaj besed o gemištu). Slivovke ne najdemo niti pod naslovom »Kaj vse so si izmislili Jugoslovani«, kjer svoje mesto najdejo kalodont, digitron, pleskavica in kokakola – pijača naše in vaše mladosti« (ne, kokakola ni lapsus).

Edini prostor, ki ga Novačić vendarle nameni slivovki, je kratek odstavek pod naslovom »Jugoslovanski prazniki«, natančneje pod-podnaslovom: »Dan republike – praznik, ki ga ni nihče slavil«.

Ker navadni ljudje tega praznika niso praznovali, saj so bili že od nekdaj proti komunizmu, samo da tega niso smeli povedati, ta dan za kosilo niso pripravili nič slavnostnega: ampak samo tisto, kar je bilo tisti hip slučajno pri roki: žolco, kislo zelje s pečenko, sarmo in pečenega prašička.

Od nekod so se, tudi povsem naključno prikazali sorodniki in prijatelji z domačo slivovko iz Užica ter pletenkami iz Dalmacije, tako da je Dnevu republike sledil čas zdravljenja mačka. Dan republike je zato naravno prešel v bolniško vse do novoletnih praznikov.

In tako naprej do 1. maja.⁷⁵

⁷⁵ Dejan Novačić, *SFRJ, moja dežela: turistični vodnik*, prev. Miha Avanzo (Ljubljana: Orbis, 2003), 62.

In to ni edina slivovka, ki jo srečamo med potepanji Dejana Novačića po pokrajini z imenom Preteklost. V njegovi drugi knjigi *Emigrantski kuvar*, podnaslovljeni *Sve što ste oduvek hteli da znate o jugoslovenskoj kuhinji, ali nemate više koga da pitate*, se pojavi v poglavju z naslovom »Sredi pušk in bajonetov«, natančneje v receptu za »vojničke čevape 'Lačni Franz'«: »Oblikovati [mesno maso] u debele prstice (odatle izreka 'ima prste ko čevape') i peči na roštilju. Trgnuti rakiju i reći 'čevapčići so vsaj zdravi, šlivovka je zdravlilna'.«⁷⁶

Nekoliko manj prostodušno se v preteklost – s slivovko v kovčku in nostalgijo v peresu – vrača Josip Novakovich. V knjigi *Plum Brandy: Croatian Journeys*, zbirki osebno obarvanih esejev in potopisnih refleksij, se na Hrvaškem oziroma v SFRJ rojeni pisatelj, ki je v zgodnjih dvajsetih emigriral v Kanado in nato v ZDA, vrača v domovino in razpira vprašanja pripadnosti, zgodovine in kulturnih razlik med Vzhodom in Zahodom. V poglavju »Skrivni prostori otroštva« iz skrivališča njegovega tovariša na plan prileze tudi slivovka: »V majhnih stekleničkah je skrival slivovko, ki jo je ukradel očetu, in to smo srkali po drobnih požirkih – zgolj zaradi pričakovanja, da nas bo zapeklo v grlu.«⁷⁷

To ni bil zgolj požirek alkohola, temveč stik z odraslim svetom. *Plum Brandy* je ključ v zaklenjene prostore spomina, ko pekoče ohranja spomin – in otrok se prvič zazre skozi dim dvomečega pogleda odraslosti.

Slivovko v kovček na poti v seveda povsem svojsko preteklost vtakne tudi Goran Bregović. Bržkone mednarodno najbolj prepoznaven glasbeni ustvarjalec iz države, kjer – kot pravi Novačić – osrednjega praznika, dneva republike, »ni nihče slavil«, nekdanji dolgoletni kitarist in skladatelj skupine Bijelo dugme, avtor glasbe za Iggyja Popa, Cesário Évoro in filme Emirja Kusturice, je leta 2008 izdal album *Alkohol (Šljivovica & Šampanjac)*. Album je razdeljen na dva dela: *Šljivovica*, posnet na koncertih v Guči, Beogradu in Skopju, in *Šampanjac* – s koncertov v Milanu in Torontu.

A zakaj prav slivovka, *Šljivovica*? So lokacije koncertov res edini razlog za njeno poziranje v naslovu? Odgovor najdemo na hrbtni strani albuma:

⁷⁶ Dejan Novačić, *Emigrantski kuvar* (Beograd: Mono i Manjana, 2011), 94.

⁷⁷ Josip Novakovich, *Plum Brandy: Croatian Journeys* (New York: White Pine Press, 2003), 39.

Moja mama se je ločila od mojega očeta, ker je moj oče, kot večina častnikov, popil preveč slivovke. Potem ko ga je zapustila, je šel na antabuse [zdravilo za zdravljenje alkoholizma], da bi prenehal piti. Naslednjih petnajst let ni pil. Moja mama je umrla zaradi levkemije in očetova druga žena mi je povedala, kako ga je večkrat na skrivaj opazovala ... Noč za nočjo je do jutra sedel v vojaški bolnišnici v Splitu, medtem ko je ona umirala v tretjem nadstropju, in kadil. Potem se je vrnil v svojo vas in ob madžarski meji zasadil vinograd, ki je letno dajal 1.000 litrov vina. Živel je še dvajset let po mami in je vsako leto večinoma sam spil teh 1.000 litrov vina.

ALKOHOL posvečam svojim staršem.⁷⁸

Šljivovica oziroma slivovka je vdana spremljevalka tistih, ki se – na takšen ali drugačen način – vračajo v preteklost. Je evokativen predmet: sproža spomine, draži čustva, odpira podobe, spodbuja razmišljanja in rojeva nove zgodbe.⁷⁹ Kot ustvarjena je za potovanja po jugoslovanski, pa tudi marsikateri drugi, nič manj zapleteni preteklosti.

To vlogo zvesto odigra tudi v večkrat nagrajenem romanu *Figa* Gorana Vojnovića. V njem nastopi kot rekvizit spomina in tekoči katalizator razlik, tišin in neizrečenih napetosti. Ko se glavni junak Jadran odpravi na pot iskanja družinske resnice – med Ljubljano, Bosno in ostanki razpadle države – ga sled pripelje do vrta gostilne Čad. Tam sedijo njegov oče Safet, po rodu Bosanec, po duši nekdanji Jugoslovan, njegov svak Dane, Slovenec, ter ženi obeh – sestri.

Dane »mimogrede« izreče: »Saj vemo, kakšni so Bosanci.« Napetost se zareže med krožnike. Trenutek za tem »se je v Safetu nekaj premaknilo«. Vsi, žena, svakinja in njen mož, ga poskušajo – neuspešno – umiriti. Po mučni sceni, ko se Safet verbalno spravi nad Daneta, in ko se je »[d]ogajanje na vrtu [...] ustavilo, pogovori potihnili, pribori [...] obstali«, Safet pomaha najbližjemu natakarku: »*Dragane [natakark], ovde imamo ozbiljne razgovore o ozbiljnim stvarima. Daj nam, boga ti, donesi litru šljive.*«⁸⁰

⁷⁸ Goran Bregović, *Alkohol: šljivovica & champagne* (Dallas Records, 2009).

⁷⁹ Sherry Turkle, ur., *Evocative Objects: Things We Think with* (Cambridge: MIT Press, 2007).

⁸⁰ Goran Vojnović, *Figa* (Ljubljana: Beletrina, 2016), 323.

Litru šljive – da utopi jezik, da začini tišino. A napetost še vedno visi v zraku, gosta kot vonj po zažganem mesu in neizgovorjenih stvareh:

Idiot. Če te zanima, kakšni so Bosanci, točno takšni so, kakršen si ti zdaj. Celo restavracijo nadlegujejo s svojimi štos, podjebavajo ljudi in nimajo nobene mere. Eto, takšni so. Primitivci.

Vesna bi najbrž nadaljevala, a jo je prekinil Dragan, ki je prinesel steklenico rakije in štiri kozarce.

Sipaj svima, je rekel Safet in Dragan je natočil štiri kozarce. Safet je takoj dvignil svojega.

Uzdravje primitivnim Bosancima i kulturnim Slovencima!

Vesna je razočarano zaprla oči, Maja se je obrnila stran, Dane pa je dvignil svoj kozarec, nazdravil s Safetom in spil šljivo na eks.⁸¹

»Šljiva na eks« – nekakšna *deus ex machina*, tista čudežna rešilna poteza, ki razreši na videz nerešljivo situacijo – ni zadnji kozarec slivovke v romanu. Že na naslednji strani se pripoved znova zavrti okoli odnosa, ki je sledil napetemu incidentu, in vloge, ki jo ima prav slivovka v dinamiki med Safetom in Danetom. Kot prava *deus ex machina* se zdi, da je zmožna speljati zgodbo tudi proti srečnemu koncu – ali vsaj proti trenutku tihega razumevanja, v katerem kozarca ne trčita le dve pijači, temveč dva svetova, ki si znova dovolita sedeti za isto mizo:

Pijača lahko pri ljudeh ustvari privid bližine, lahko jih v redkih primerih celo zbliža, marsikomu pa pitje kot Safetu in Danetu pomaga, da kljub bližini ohranja varnostno razdaljo. Njuno pijanstvo ni bilo nikdar izpovedno, v njem ni bilo nikakršne, niti najmanjše resnice. Ničesar niso vsi tisti potoki slivovke izvabili iz njiju, česar trezna nista hotela deliti. Onadva sta se v pijači skrivala drug pred drugim.⁸²

⁸¹ Vojnović, *Figa*, 323–4.

⁸² Vojnović, *Figa*, 325.

Slivovka se izkaže tudi kot priročno orodje za angažirano, nostalgčno – in neredko tudi komercialno – priklicevanje preteklosti. Slovenska zasedba *Rock Partyzani*, znana po opevanju in glorificiranju jugoslovanske socialistične preteklosti (najpogosteje s priredbami nekdanjih rock uspešnic, retro imidžem, na primer pionirskimi rutami in čepicami idr.), je ob predstavitvi albuma *Vedno na pravi strani* – kot smo lahko prebrali v enem izmed medijev z naslovom »Jugoslovanska zastava, partizanska slivovka in golaž!« – poskrbela tudi za »partizansko malico in slivovko«.⁸³ Na tem popkulturnem potovanju v preteklost se torej lahko okrepčamo z dejansko slivovko – ne zgolj z njenimi mentalnimi nadomestki, serviranimi skozi spomine, literaturo in druge postopke, ki ne morejo zares utišati kruljenja želodca in pogasiti žeje.

A na teh potovanjih v preteklost naša opojna spremljevalka ni *vedno na pravi strani*. Na vinilni plošči Tomaža Domicelja 48, izdani leta 1998, najdemo melanholično pesem »Vlak na jug '98«. Ob otožnih zvokih akustične kitare in orglic – melodiji, ki se zadrži v glavi dlje kot hlapi slivovke – kantavtor potuje proti jugu, v vagonu, kjer mu družbo dela »petnajst revnih duš«. Kot bomo slišali v naslednjem poglavju, gre za potovanje v deželo slivovke – a tokrat brez partizanskega golaža in z bistveno drugačnim razpoloženjem:

*V kotu par je slabih kvartopircev,
zanje se ne zmeni več nihče,
slivovka in kajmak in čebula,
in stara slanina smrdi iz bisag [popotna torba].«⁸⁴*

Toda pesem ni zgolj kantavtorjev izlet v deželo slivovke – je tudi popotovanje v čas. »Vlak na jug '98« je priredba pesmi »Vlak na jug« iz leta 1979 z istoimenske plošče, ki jo loči le en bistven element: refren. Če je bila izvirna skladba napisana v času, ko je Jugoslavija še držala skupaj svoje »lepa nedra«, priredba iz leta 1998 pride v trenutku, ko ti že nekaj časa razpadajo na pokopališču zgodovine. Nov refren zveni tako:

⁸³ Jure Rejec, »Jugoslovanska zastava, partizanska slivovka in golaž!«, *24ur.com*, 11. 11. 2010, <https://www.24ur.com/ekskluziv/glasba/jugoslovanska-zastava-partizanska-slivovka-in-golaz.html>. »Slovenska zasedba Rock Partyzani je povsem v svojem stilu predstavila novo ploščo *Vedno na pravi strani*. Na zabavi se ni le prepevalo in igralo, ampak je bilo poskrbljeno tudi za partizansko malico in slivovko.«

⁸⁴ Tomaž Domicelj, »Vlak na jug '98«, 48, (DotsRecords, 1998).

Adijo, Jugoslavija, kako kaj?
Zakaj jaz se delam, da te ne poznam?
Pa čeprav sem rasel v tvojih lepih nedrih,
nikoli več ne bom prišel nazaj.⁸⁵

Melanholija s postaje odide kot tiha sopotnica – poklon državi, ki je izginila brez slovesa, a ostala v kovčku spomina. Tam poleg slivovke, starih pesmi in črno-belih fotografij še vedno diha duh nečesa skupnega, nečesa nedokončanega.

In kaj pravi refren tiste davne pesmi, izdane še v časih, ko so »lepa nedra« dežele hranila svoje ljudi – s slivovko, upanjem in toplimi sanjami o prihodnosti, ki naj bi bila skupna? To ne bo razkrito kar tako. Skrivnost ostaja zaklenjena v zadnjem podpoglavju zadnjega poglavja. Tam, kjer se bere – tako kot se pije – do dna. Počasi, pogumno in z nekaj slivove elegance.

Ta vsemogoča potepanja po deželi, imenovani Preteklost, so polna presenečenj in nenavadnih zgodb, pokrajin, ljudi, neljudi in vsega mogočega. Med njimi najdemo tudi izjemne like, kot je Enki Bilal (rojen Enes Bilalović, 1951) – eden najbolj cenjenih sodobnih francoskih stripovskih avtorjev, čigar življenje se je začelo v Beogradu, kjer je tudi odraščal. Njegov oče, nekoč Titov krojač, je kot politični emigrant našel nov dom v Parizu, a jugoslovanski spomini v Bilalovih delih niso nikoli zares izginili.

Spomin na Beograd – in Jugoslavijo nasploh – živi v njegovih stripovskih svetovih: v dialogih njegovih junakov, v cirilici, ki se pojavlja na tablah in zidovih, v načinu, kako liki blažijo žalost, proslavljajo veselje ali ubijajo čas. Kot vidimo na mojstrovini, ki ni le risba, temveč svojski destilat kolektivnega spomina, se v rokah in ustih teh junakov občasno znajde tudi slivovka – tiha spremljevalka apokaliptičnih razmer in nadrealnih pripetljajev.

Ena izmed predstavitev Bilalovega dela z naslovom »Slivovka po apokalipsi« in pomenljivim podnaslovom »Po zaslugi Enkija Bilala je slivovka dobila svoje mesto v svetovni zgodovini stripa!« z veliko mero navdušenja opozarja na to opojno, skoraj mitološko prisotnost slivovke v njegovih mojstrovinah;

⁸⁵ Tomaž Domicelj, »Vlak na jug '98«, 48 (DotsRecords, 1998).

Med tavanjem po apokaliptičnih pokrajinah Bilalovi junaki občasno zaidejo v kakšen kozmični lokal in si ob šanku s kopico mutantov, hermafroditov in satirov naročijo kozarec slivovke, s katero redno poskušajo načeti pogovor o temah, za katere je v tistem trenutku nemogoče najti sogovornika milijon vesoljskih milj naokoli. Pravoslavje, islam, Vidovdan, Turki, Avstrijci, narod, partija, Tito itd. Na drugi strani zgroženi pogledi zadržanih sogovornikov, zmedeno skomiganje z rameni ali izumetničena fraza Bilalovega junaka opomnijo, da je v tistem trenutku, v tistem delu vesolja od »naših« prisotna le slivovka.

[...]

Tako kot mnogi avtorji tudi Bilal širi nekakšen stereotip o slivovki kot pijači, skoraj izključno rezervirani za ljudi, ki jim je všeč njen, v tem primeru grozen okus. Da je lahko slivovka nekemu všeč, mora ta biti rojen, ali pa imeti vsaj poreklo, na Balkanu.

Nihče drug ne bi razumel tega občutka, za druge ima pijača okus po petroleju, tretjim po konjaki in viskijih, pijačah, ki pa niso primerne za ekspresno brisanje dolgoročnega in kratkoročnega spomina, niti za najavo nenadzorovanega vedenja.⁸⁶

⁸⁶ Ilija Malović, »Šljivovica posle apokalipse«, *Buka*, 30. 8. 2016, <http://www.6yka.com/novost/112436/sljivovica-posle-apokalipse>.

Jugoslovanska drama v treh dejanjih:
ekran, čustvena kriza, slivovka.
Ali slivovka kot terapevt težkih časov
– »primerna za ekspresno brisanje
dolgoročnega in kratkoročnega
spomina« in »za najavo
nenadzorovanega vedenja«.
Avtorji: Patrick Cauvin, Enki Bilal,
Ilustrator: Enki Bilal, Hors jeu
(Pariz: Les Editions Autrement,
1987, neoštevilčena stran).



Ta pijača – »primerna za ekspresno brisanje dolgoročnega in kratkoročnega spomina« – pa lahko, kot se izkaže, obtiči tudi v kakšnem kovčku preteklosti in pomaga preživeti težko, krvavo sedanost. In to dobesedno.

V Sarajevu rojeni pisatelj, novinar in literarni kritik Miljenko Jergović v knjigi *Oče*, kjer se spominja otroštva v Jugoslaviji 1970-ih, mladosti v 1980-ih in vojn 1990-ih, v poglavju o darilih, ki so jih pacienti prinašali njegovemu očetu zdravniku, zapiše, da so mu »najpogosteje prinašali alkohol«.

Nekaj strani pozneje v tem žanrskem hibridu med esejem in romanom izvemo tudi, kakšna je bila usoda teh steklenic. Ker njegov oče ni pil, so se pijače znašle pri sinu. In ko je Sarajevo obstalo v obleganju, mu je zaloga očetovih alkoholnih daril pomagala dobesedno preživeti vojno. Kot zapiše: uspelo mu je »rešiti večino teh pijač«:

Ostale so samo steklenice z najbolj sumljivimi tekočinami, denimo slivovka nekega slovenskega proizvajalca v barvi karamele, ki je nosila tovarniško ime Grom in je bila, tako zamašena, videti nevarno, natanko tako, kot da bo tisti, ki se bo opogumil in jo povohal, oslepel. Kadar so k meni prišli prijatelji, sem prinašal to steklenico, jim kazal in govoril, da bom na dan, ko bo NATO posegel v Bosno in izbrisal Karadžića, sam samcat spil liter te gromovnice.⁸⁷

Slivovka se zdi preprosto orodje vračanja v preteklost, a je časovno izmuzljiv predmet, ki pripada različnim in pogosto nasprotujočim si časom – veseli ali turbobni sedanosti, grenko-sladki preteklosti in bogsigavedi kakšni prihodnosti. Je časovna akrobatka – kot duh, ki mu je uspelo pobegniti iz steklenice, skače med obdobji in pomeni, nikoli zares ujeta, nikoli čisto doma.

In prav to izmuzljivost znajo nekateri odlično unovčiti. Blagovna znamka *Yugoslavia Heroes*, produkt srbskega podjetja Spirits4Soul, ni le poklon preteklosti, temveč tudi poskus pretočitve duhov revolucije v tekoči kapital. Pod simboli rdečih zvezd in v družbi bojno navdahnjenih partizanov ponujajo cel arzenal žganic – a med sedmimi izdelki kar štiri nosijo slivovkin priimek: *White Rakia* – *Plum* (*Bela rakija od šljive*), *Plum Rakia with Juniper* (*Klekovača*), *Plum Rakia with Herbs* (*Travarica*), *Plum Rakia Barrique* (*Rakija od šljive – barrique*). Na spletni strani se opis blagovne znamke, ki je le v angleškem jeziku, začne z na

⁸⁷ Jergović, *Oče*, 64–5.

slednjimi besedami: »Ko delamo žganje, verjamemo, da je le najboljše – dovolj dobro. Tako so nas učili legendarni junaki Jugoslavije. Naši junaki so živeli odločno, pogumno in vztrajno. Prebijali so si pot naprej.«⁸⁸

Tako slivovka ne osvobaja le duha, temveč tudi denarnico – in to z vizualno retoriko, ki združuje nostalgijo po nekdanji domovini z oblikovalsko vsečnostjo sodobnega kapitalizma. V tej različici revolucije se namesto puške v roki blešči steklenica, namesto parole pa slogan s stilizirano etiketo. Slivovka tako ostaja to, kar vedno je bila: zvesta spremljevalka časa – pa naj gre ta naprej, nazaj ali se vrti v krogu.

KO REVOLUCIJA KONČA POHOD, OSTANE SLIVOVKA

Namesto puške – steklenica, namesto streliva – C₂H₅OH. Dobrodošli v revoluciji po okusu sliv. Kapitalistično revolucijo je ovekovečil Miloš Milenković.



Jugoslovanska ikonografija na embalaži žganja *Yugoslavia Heroes* – z rdečo zvezdo, herojsko »pozažo« in nostalgичno estetiko – deluje kot vizualni časovni stroj. Toda ko steklenico primemo v roke, nas realnost hitro strezni: na vrhu embalaže nas pričaka trezen in nedvoumen napis *Serbian rakija*.

Ta na videz shizofrena kombinacija nekdanje skupnosti in sedanje države ni naključna. Gre za premišljeno združitev emocionalnega kapitala preteklosti in politično-ekonomske sedanjosti. Na spletu in družbenih omrežjih podjetja ni več sledu o Jugoslaviji – tam kraljuje Srbija. Naslovi, kot so »*Rakia Enhances the Strong Serbian Spirit*« – »Rakija krepi močan srbski duh« ali z nekoliko več prevajalske svobode »Rakija – gorivo srbske neomajnosti« – jasno kažejo, v službi koga in česa je zdaj ta reinterpretirana slivovka.⁸⁹

Zdi se, da ni nič lažjega kot prelivati jugoslovanski duh v srbske steklenice. Medtem ko etiketa maha z revolucionarnim spominom, vsebina govori sodobno zgodbo – o narodnem ponosu, trženju in identiteti, destilirani po meri trga. Slivovka, spet, ostaja mojstrica dvojnosti: danes socialistična, jutri kapitalistična, vedno pa dobro zapakirana.

In ko smo že pri »krepitvi duhov« – naj tokrat metafore odložijo kozarec. Dosludni jugoslovanski voditelj, sicer nesmrten v politični zgodovini, je že dolgo tudi dobesedni duh – torej ustekleničen. Svoj duh si namreč lahko okrepimo s slovensko grenčico *Marshal*, iz katere nas motri podoba dosmrtnega jugoslovanskega predsednika, in s hrvaško *Titovo rakijo medovačo*, Titovim medenim žganjem.⁹⁰ Duh nesmrtnega jugoslovanskega predsednika pa se je s pomočjo steklenic pretihotapil tudi onkraj dežel, ki jim je nekoč vladal. Leta 2015 je hrvaški podjetnik na kitajski trg poslal žganje z imenom Tito.⁹¹ (V to daljno deželo izvoza ustekleničenega nesmrtnega jugoslovanskega predsednika – oziroma njegovega duha – lahko odpotujete z opojnim besedilom Zorane Baković, ki ga je iz destilatov nostalgije in spominov zvarila posebej za to knjigo.) Jugonostalgija, ali še točneje titonostalgija, destilirana za izvoz.⁹²

⁸⁹ »Our Rakia Story«, Spirits4Soul, obiskano 17. 6. 2025, <https://rakiaserbia.com/what-is-rakia-about/>.

⁹⁰ Večernji list, »Nakon vina i čarapa Tito i na rakiji medovači«, *Zagorje.com*, objavljeno 8. 3. 2006, <https://www.zagorje.com/clanak/recepti/nakon-vina-i-carapa-tito-i-na-rakiji-medovaci>.

⁹¹ Dijana Marić, »Živjeli s Titom: Svi Kinezi ljudi su za novom Titovom rakijom«, *24sata*, objavljeno 16. 5. 2015, <https://www.24sata.hr/news/zivjeli-s-titom-svi-kinezi-ljudi-su-za-novom-titovom-rakijom-419461>.

⁹² Mitja Velikonja, *Titostalgija: Študija nostalgije po Josipu Brozu* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008).



Jaz, kozarec Marshala in fotografinja, ki je ujela dokaz o obstoju titonostalgичnega užitka – Saša Kovačič.

A ne pustimo se čisto opiti duhovom. Tito iz steklenice je eno, Tito iz mesa in krvi pa nekaj povsem drugega. Ta, pravi Tito, je imel raje pijačo, ki se s slivovko pogosto ni najbolje (semantično) ujela, morda celo ni hotela sedeti za isto mizo. Katero? Ostaja neizrečeno, kot recept za staro družinsko žganje – čaka nas še kak požirek potrpljenja.

Slivovka in druge pijače »jugoslovanskih herojev« so nekaj več kot zgolj zlahтна kapljica z zgodovinsko etiketo. So del *retrozgodbe*: zgodbe, ki v sodobnosti na igriv, pogosto ironičen način obrača glavo proti bližnji preteklosti. Kot pravi Elizabeth E. Guffey, retro ni le vračanje – je reinterpretacija. Ne gre za to, da bi si želeli nazaj v čase parol, pionirskih rutk ali pleskavic pod peterokrako. Gre za to, da jih zdaj nosimo na majicah, točimo iz dizajnerskih steklenic in srkamo z dobrodošlo distanco. Retro nostalgija ni sentimentalna, temveč igriva. Nima solze v očesu, ima pa nasmeh pod brki – morda celo pod tistimi z etikete.⁹³

Tako se vračanje v preteklost, tudi s pomočjo žganja, spremeni v prijeten potep: s kozarcem v roki, jezikom v licu in trgom v mislih.

Tudi sodobni »rivajvel« rakije in slivovke, ki v Srbiji brbotata kot kotel na sobotni poroki, ni povsem brez zgodovinske opojnosti.⁹⁴ Če se dovolj globoko potopimo v kozarec, bomo v tej renesansi žganja našli številne posebne, samosvoje, včasih celo cinične izlete v jugoslovansko preteklost. Žganjarski muzeji, kot sta Muzej rakije Bojkovčanka v Zucu ali Gegulin muzej Rakije v Kraljevu, ne ponujajo le zbirke steklenic in destilacijskih kotlov, temveč tudi kapljico nostalgije.

Tudi dogodki, ki so danes nepogrešljiv del žganjarskega koledarja, kot sta Spirit Fest Sarajevo (»najbolj znan festival žganja na Balkanu«, od 2012) in Rakijada v Pranjanih pri Čačku (že od 2002),⁹⁵ občasno segajo po ikonografiji in imaginariju preteklosti. Gre za nekakšen (ne)sentimentalni zvarek – mešanico kulturne reminiscence, lokalnega ponosa, etnološkega kiča in nekaj promilov trženjske iznajdljivosti.

⁹³ Elizabeth E. Guffey, *Retro: The Culture of Revival. Focus on Contemporary Issues* (London: Reaktion books, 2006).

⁹⁴ Glej na primer Liza Weisstuch, »Is This Rustic Southern European Booze the Next Mezcal?«, *Daily beast*, 11. 2. 2023, https://www.thedailybeast.com/sljiva-serbias-popular-brandy-could-be-the-next-mezcal?source=articles&via=twitter_page&utm_medium=socialflow&utm_source=twitter_owned_tdb&utm_campaign=owned_social&fbclid=IwAROTR4CLUCynR5uwjCj2hTj696d65q2FQAaB-leqAV4Cfsl5b3vzE0T6wkk.

⁹⁵ »Rakijada Pranjani«, Facebook, dostopno 4. 8. 2025, <https://www.facebook.com/pranjani.rakijada>.

Skupni imenovalec? Opojna preteklost, destilirana skozi sodobno prizmo. Včasih s knedlom v grlu, pogosteje z žganjem v kozarcu.

Se še spomnite 29. novembra, »praznika, ki ga ni nihče slavil«? No, vsaj med letoma 2015 in 2019 so ga praznovali v Bačkem Monoštru, vojvodinski vasi blizu Somborja. Društvo Podunav za spodbujanje ekološkega in podeželskega turizma je prireditev »SFRJ Rakijada« organiziralo ob dnevu republike, rojstnem dnevu Jugoslavije. Kot pravi ena od organizatork, je bila osnovna ideja

organizacija prireditve, ki bo na edinstven način promovirala našo vas ter nas spomnila na obdobje skupnosti, bratstva in enotnosti – čas, na katerega skoraj vsi gledajo z nostalgijo. Razmišljajoč o kontekstu prireditve, smo ugotovili, da imamo veliko proizvajalcev žganja, pri čemer je žganje tudi značilna pijača za nekdanjo SFRJ, zato smo to združili.⁹⁶

Dogodek so poimenovali tudi »Vse steklenice žganja Jugoslavije – SFRJ« (Sve fele rakije Jugoslavije – SFRJ).



⁹⁶ Zdenka Mitić, elektronsko pismo, 12. 2. 2025.



DUH JUGOSLAVIJE, SPUŠČEN IZ STEKLENICE

Ko žganje prevzame častno vlogo goriva za časovni stroj.

SFRJ Rakijado (Sve fele rakije Jugoslavije – SFRJ) – praznovanje, ki je med letoma 2015 in 2019 vsako leto 29. novembra, ob dnevu republike, razlilo aromo spomina po Bačkem Monoštru – so v steklo fotoaparata ujeli člani društva Podunav. Država je sicer izginila s kart, a očitno še ni izginila iz čaš.

◀

Ta svojevrstni časovni stroj je prisotne razstavljalce in obiskovalce popeljal v čas bratstva in enotnosti. In žganje je bilo osrednje gorivo tega stroja – prisotne so bile različne žganice iz nekdanje države in razstavljene so bile tudi najbolj reprezentativne vrste žganic za vsako nekdanjo republiko. Na dogodku je ob »trobojnicah s peterokrako«, slik in doprsnega kipa Josipa Broza Tita, pionirskih oblačil, jugoslovanske himne, jugoslovanske glasbe in vseh drugih jugoslovanskih podob praznovala tudi, kot bomo videli v zadnjem poglavju, zastavonoša jugoslovanskih (žganih) pijač. »Duh 29. novembra« je bil skoraj dobesedno, kot je mimogrede tudi naslov enega članka o dogodku, »spuščen iz steklenice.«⁹⁷

Seveda pa slivovke dandanes ne najdemo samo v prtljagi mojstrov destilacije, umetnikov z nostalgичno žilico, podjetnih trgovcev s spomini in vseh drugih, ki iz takšnega ali drugačnega, običajno precej motiviranega razloga stopicajo in lomastijo po jugoslovanski preteklosti. Skriva se tudi v precej bolj neopazni, a nič manj pomenljivi prtljagi – prtljagi »vsakdanjih ljudi«. Čeprav to poimenovanje kar kliče po podpičju in razpravi, ostaja uporabno: gre za ljudi, ki v preteklost ne hodijo s spremno besedo, manifestom ali marketinškim načrtom, temveč z mehko težo *spomina*.

A vendarle, teh bolj prostodušnih popotovanj z navadno mnogo manj jasnimi, izdelanimi, artikuliranimi motivi v preteklost ne gre razumeti (le) kot brezbržnih, brezpomenskih prostočasnih aktivnosti, ampak (tudi) kot mentalne aktivnosti, ki osmišljajo sedanjost in ljudem pomagajo oblikovati občutke pripadanja.

⁹⁷ Anon., »Rakijada za Dan republike«, Soinfo.org, objavljeno 30. 11. 2015, <https://www.soinfo.org/vesti/tag/poljopri-vredna%20stru%C4%8Dna%20slu%C5%BEba%20sombor/8>.

Ti »pivski spomini«, če parafraziram Davida Suttona,⁹⁸ so posebna vrsta spomina – tihi opomniki, ki ne povedo nujno, kdo smo bili, temveč bolj, kdo (še) smo. Tako so (lahko) pomembni v prepoznavanju oziroma oblikovanju narodnih in seveda vseh drugih razlik.⁹⁹ V teh pivskih spominih so zataknjene kasarne (več o vojaškem življenju z okusom slivovke tudi v ekskluzivnem zapisu Esada Babčiča, ki je za to knjigo razprl svoje alkoholno prepojene kasarniške spomine) in direktorske pisarne, pokanje zamaškov ob selitvah, delovne akcije, obiski sorodnikov iz tujine, tovariška nazdravljanja ob stroju in med odmorom na gradbišču.

Ti spomini – izleti v preteklost morda niso glasni, so pa vztrajni. In včasih dišijo po slivah.

Moj raziskovalni *coming out* – razkritje moje nove afere, s slivovko, seveda – je sprožil plaz pripovedi. Kot bi bila moja nova raziskovalna sopotnica neka aromatična hipnoza, so mi številni *Homo imbibensi* začeli nizati zgodbe, kot se včasih nizajo kozarci: spontano, toplo, malce meglene na robovih. Med bolj zgovornimi je bil Andrej Studen, gostobesedni zgodovinar alkohola (in še česa), ki mu gre na tem mestu en vesel poklon – brez njega bi bilo naslednje poglavje manj opojno.

Ob razkritju moje nove raziskovalne simpatije ali, če si dovolim zvrhano mero iskrenosti, kar ljubezni mi je na dolgo in široko začel razkladati zgodbe svojega očeta, uslužbenca na izvoznem oddelku (Kovinotehna? Kovinotrada?), ki je potoval po republikah nekdanje domovine. V teh zgodbah se je ob vsemogočih opravilih in pripetljajih nemalokrat znašla tudi moja raziskovalna sopotnica. A kot se z zgodbami ob pijači rado zgodi: podrobnosti izpuhtijo hitreje kot alkohol pri odprtem kozarcu.

Na srečo danes imamo še en vir, ki pomaga krpiti te spominske luknje – svetovni splet. V Facebook skupini »SFR Jugoslavija zemlja bratstva i jedinstva« najdemo slivovko vtkano v spomin na dopustovanje na Jadranu:

Kot otrok sem bil s starši na letnem dopustu na Jadranu, nekje sredi 80-ih. Novigrad, kamp, Modra ali Zelena laguna, zaboga da se ne spomnim.

⁹⁸ David E. Sutton, *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory* (Oxford: Berg, 2001), 4–16. Sutton sicer govori o *food memories* (»spominih na hrano«).

⁹⁹ Thomas M. Wilson, »Drinking Cultures: Sites and Practices in the Production and Expression of Identity«, v *Drinking Cultures: Alcohol and Identity*, ur. Thomas M. Wilson (Oxford: Berg, 2015), 16.

Dva dni po prihodu v kamp je neki tip iz Novega Sada mojemu očetu parkiral njegovo »stoenko« med dve drevesi, za stavo ☺. Tip ga je parkiral tako, da spredaj in zadaj ni bilo niti 15 centimetrov prostora. Čez nekaj dni se tip vrača v NS in mora mojemu staremu odparkirati stoenko. Model vžge avto, vstavi kaseto v kasetofon in zasliši se ta pesem. Lala navije do konca, izstopi iz avta in reče »Ajde, Bosanci, nazdravimo za srečno pot«. Jebiga, moj stari in moj stric prineseta slivovko, objemajo se, ženske začnejo poplesavati med šotori, pridejo še otroci z žogo, igrajo na male gole. Moj stari mi da nalogo, da pesem vsakič, ko se konča, previjem nazaj na začetek ...

Prihajati začnejo ljudje iz okoliških šotorov, nazdravlja se z bosansko slivovko, ženske plešejo z otroki, otroci se podijo za žogo, medtem ko po kampu odmeva »A sad adio«.

Iz tistih majhnih šotorov pokuka nekaj Nemcev, ne morejo se načuditi: »Was ist denn los?« Nikoli ne bom pozabil njihovih začudenih pogledov ... »A sad adio«, »moji rojaki, naj bo mir z vami v tujini.

Lep pozdrav.«

Spomini na počitnikovanje, otroštvo, Jadran se stkejo s spomini na slivovko. In v tem utripu družinskega dopusta, z glasnim radiem, plesnimi gibi v senci borovcev in toplimi pločevinami jugoslovanskega avtomobilskega giganta (v katero bomo vstopili v zadnjem poglavju), ima slivovka prav posebno vlogo: ni zgolj pijača, niti le udeleženka, ampak tudi sprožilka spontanega dogodka in prijetnega spomina.

David Sutton bi prikimal: nismo le to, kar jemo – ali pijemo – ampak tudi to, kar smo jedli in pili. Kar so pili naši starši. Spomin ni arhiv, temveč *čut* – kanal, ki ne samo ohranja, temveč tudi gradi svet in sebstvo. Spominjanje je nekakšen komunikacijski kanal, skozi katerega oblikujemo naše interakcije z drugimi in s svetom. Je zamotan proces zapletanja individualnega in družbenega, subjektivnega in objektivnega, notranjega in zunanjega sveta. S Suttonom bi lahko rekli: *pijemo, torej smo*.¹⁰⁰ In ob tem zaznamo, da nas duh slivovke ne le spremlja, temveč oblikuje.

¹⁰⁰ Sutton, *Remembrance of Repasts*, 7.

S to mislijo gremo še korak dlje – k Halbwachsu in njegovemu kolektivnemu spominu, ki pravi, da tudi najbolj intimno spominjanje nikoli ni povsem zasebno, temveč je vedno *kolektivno*. Je vpetost, prepletenost, posredovanost.¹⁰¹ A če razširimo njegov pojem kolektiva (teoretik kolektivnega spomina seveda stvari ne razume kot akterjev), dobimo še bogatejšo, bolj fermentirano sliko. Kolektiv niso le ljudje in družbene okoliščine, ampak tudi reči – stvari – artefakti.

Slivovka je eden takšnih artefaktov. S svojim vonjem, okusom, steklenico, etike-to, s svojo stalno prisotnostjo v vitrini, na omari, pod mizo ali nekje med rekviziti kampiranja sodeluje pri tkanju spominov. Ni zgolj predmet, temveč *akter*, ki ima svojo težo v tem, kaj si zapomnimo in kako si to pripovedujemo. V kolektivnem spominu so torej tudi neljudje – med njimi naša opojna sopotnica iz sliv, ki ne pozablja in nas obenem spominja.

Ko rečemo, da je spomin kolektiven, moramo to torej razumeti široko: zajema skupnosti, kraje, čase – in tudi stvari, kot je slivovka. Tako ob njenih požirkih ne oživljamo le preteklosti, temveč aktivno soustvarjamo pripadnost, pomen in – prihodnost.

Če obstaja sodoben stroj za časovne skoke v Jugoslavijo, potem so to nedvomno skupine na Facebooku. Virtualne *kafane* spomina, kjer se pod zastavami, kot so »Uspomene na SFRJ«, »Ujedinjena SFRJ Jugoslavija«, »Yu-NoStAlGiJa« in druge, zbirajo desetisoči digitalnih jugonostalgikov in drugih časovnih popotnikov – prva med njimi je sredi leta 2025 štela skoraj 40.000 članov. Tam vsak dan poteka ritual oživljanja preteklosti: s starimi fotografijami, kolektivnimi vzdihom, hudomušnimi vprašanji in ganjenimi komentarji. V tem spominskem gledališču ima slivovka navadno vlogo obstranskega rekvizita – nekje na mizi, med vojaško konzervo, v vitrini zakajene pisarne.

A včasih ta rekvizit stopi v glavno vlogo. Na primer v objavi v skupini »Ujedinjena SFRJ Jugoslavija«, kjer uporabnik zastavi skoraj otroško vprašanje: »PO KATERIH PREHRANSKIH IZDELKIH OZIROMA HRANI IN PIJAČI JE ZNANA NAŠA DRŽAVA?«. In glej ga, zlomka – prvi odgovor, brez oklevanja: »Vegeta in slivovka!«. ¹⁰² Lahko bi rekli: duh države, destilirani v dveh stekleničkah – ena s suhim začimbim prahom, druga s tekočo evforijo.

¹⁰¹ Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin*, prev. Drago B. Rotar (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001). Za Halbwachsa reči niso subjekt spominjanja, ampak objekt in pripomoček.

¹⁰² »Ujedinjena SFRJ Jugoslavija«, Facebook, objavljeno 4. 12. 2019, <https://www.facebook.com/groups/1772255532826819/posts/2222572431128458>.

V večini teh digitalnih sprehodov po jugoslovanski preteklosti, kot smo že omenili, slivovka nastopa kot del ozadja. Steklenica kot del narodne krajine, v vitrini kolektivnega spomina, ujeta, kot jo lahko okusimo v spodnjem osnovnošolskem spisu, objavljenem v skupini »SFR Jugoslavija zemlja bratstva i jedinstva« nekje med vasmi in mesti, gorami ter ravninami, kajmakom in ajvarjem.

Spis, ob katerem se bralec nehote nasmehne in skoraj začuti vonj jedilnice iz osemdesetih, je sicer vprašljiv v smislu avtentičnosti – a to nas tu niti ne zanima najbolj. Ključno je nekaj drugega: pokazati, kako močan potencial imajo takšni prispevki za oblikovanje, usmerjanje – celo ustvarjanje – kolektivnega spomina. Morda se besedilo res ni porodilo iz peresa pionirčka v šolskem zvezku, temveč izpod prstov srednjeletnega nostalgika na tipkovnici. A duh, ki ga priključuje, je pravi: duh slivovkaste preteklosti, ki še vedno zna omamiti spomin:

Ni lepšega kraja na vsem planetu od moje domovine. Dežele, v kateri sem se rodil jaz in moj brat, naši starši in njihovi starši ter vsi naši predniki. In če bi lahko izbral, kje bi se želel roditi, bi izbral prav tukaj.

Moja domovina je edinstvena in posebna na mnogo načinov, in treba bi bilo spoznati vse njene pokrajine in vse njene kraje, da bi lahko videli in doživeli vso njeno lepoto. Moja dežela je raznolika, saj ima tako vasi kot mesta, gore in ravnine, reke in jezera. Če bi moral o vsem tem pisati, bi bil to neskončen zapis.

[...]

Moja domovina je dežela z dolgo in bogato zgodovino ter bogato tradicijo. V moji domovini živijo najboljši ljudje na svetu – ljudje, ki so velikodušni in vedno pripravljeni pomagati drug drugemu, gostoljubni ljudje, po katerih smo še posebej znani. Zato tujci prihajajo obiskovat našo deželo in se vanjo znova in znova vračajo. Pridni ljudje, ki so se bili vse življenje navajeni boriti in ustvarjati čim več in čim bolje. Moja domovina je dežela, kjer se pije slivovka – splošno znana po vsem svetu – kjer se jéjo kajmak, malinova marmelada in ajvar, s katerimi si tujci ob povratku domov napolnijo kovčke. Moja domovina je dežela s številnimi običaji, ki si prizadeva te običaje ohraniti pred pozabo – dežela, v kateri se pleše folklor.

Morda ni najperspektivnejša in najbogatejša na svetu, a ima moja domovina svojo dušo, svojo bogato in edinstveno naravo ter ljudi, ki jo krasijo. Zato jo imam zelo rad – in vedno bo prva v mojem srcu.

Učenec šestega razreda¹⁰³

Alkoholna pijača iz osnovnošolskega spisa je le ena izmed mnogih ikon v raznoliki zbirki jugoslovanske nacionalne krajine – neke vrste paradna pijača jugoslovanskega imaginarija. A nikakor ni osamljena. Deli si prostor z množico »jugoslovenarij«: od gostoljubnosti do borbenosti, od čudovitih mest do sinjih jezer, od kajmaka do ajvarja.

Ob koncu tega potepanja po preteklosti in spominu se na kratko zadržimo še ob njegovi najbolj boleči razpoki – razpadu države, za katero so mnogi trdili, da je dom najboljših ljudi na svetu. Med stranmi knjige *750 Cocktails*, ki beleži svetovne alkoholne posebnosti, se znajde tudi *Slivovitz*. Opis, ki pijačo uvršča med globalno znane napitke, ob robu omenja tudi zlom: »Vojno opustošenje v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v nekdANJI Jugoslaviji, katere del so bile te države, je uničilo veliko proizvodnih zmogljivosti destilarn.«¹⁰⁴ Tako se slivovka ne znajde ujeta le v steklenici, temveč tudi v zgodbi o propadu. (Tu zgolj bežno nakažimo mojstrovino *Lepa sela lepo gore*, kjer je slivovka – ali širše žganje – neločljiv rekvizit razpadajočega sveta; ne le pijača, temveč simptom in simbol izgube smisla, tragične pijanosti nekega konca.)¹⁰⁵ Vračanje v preteklost je pogosto še kaj drugega kot le nostalgčna vaja – je pojasnilo, interpretacija, poskus razumevanja.

Kakšne so torej zasluge te pijače za narod – jugoslovanski narod, v času, ko ta domuje na smetišču zgodovine? V spominu slivovka ni le alkohol, ampak scenografski element, čustveni sprožilec, mehčalec zgodovine. Včasih kot tiha spremljevalka, včasih kot glavna igralka.

Kajti slivovka – ta pijača, »splošno znana po vsem svetu« – ni navaden predmet. Je evokativen artefakt. Oživi spomine, sproža čustva, odpira podobe, vabi k novim

razmislekom.¹⁰⁶ Zato se tudi danes znajde v prtljagi sodobnih žganjarjev, nostalgikov, umetnikov, pisateljev, podjetnikov, prodajalcev, muzealcev digitalnih romarjev in vseh drugih, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov lomastijo po jugoslovanski preteklosti.

Da vas predramim iz besedne otožnosti – potrkam s kozarcem po suhoparnem papirju. Ta pijača ni le tekočina. Je duh. In ta duh – iz steklenice in iz časa – še vedno drži Jugoslavijo skupaj. Če že ne v realnosti, pa v duhu.

Tako bomo s tem kratkim popotovanjem po »deželi, kjer se pije slivovka – po vsem svetu znana« ter z bežnim pogledom na razpad skupne države zaključili naše postjugoslovansko tavanje. V naslednjem poglavju pa bomo zakorakali globoko v jugoslovansko – in še globlje v predjugoslovansko – preteklost. V čase, ko je nad deželami slivovke bdel – in strašil – duh alkohola.

¹⁰³ »SFR Jugoslavija zemlja bratstva i jedinstva«, Facebook, objavljeno 9. 12. 2020, <https://www.facebook.com/groups/924546280932915/posts/3381848291869356>.

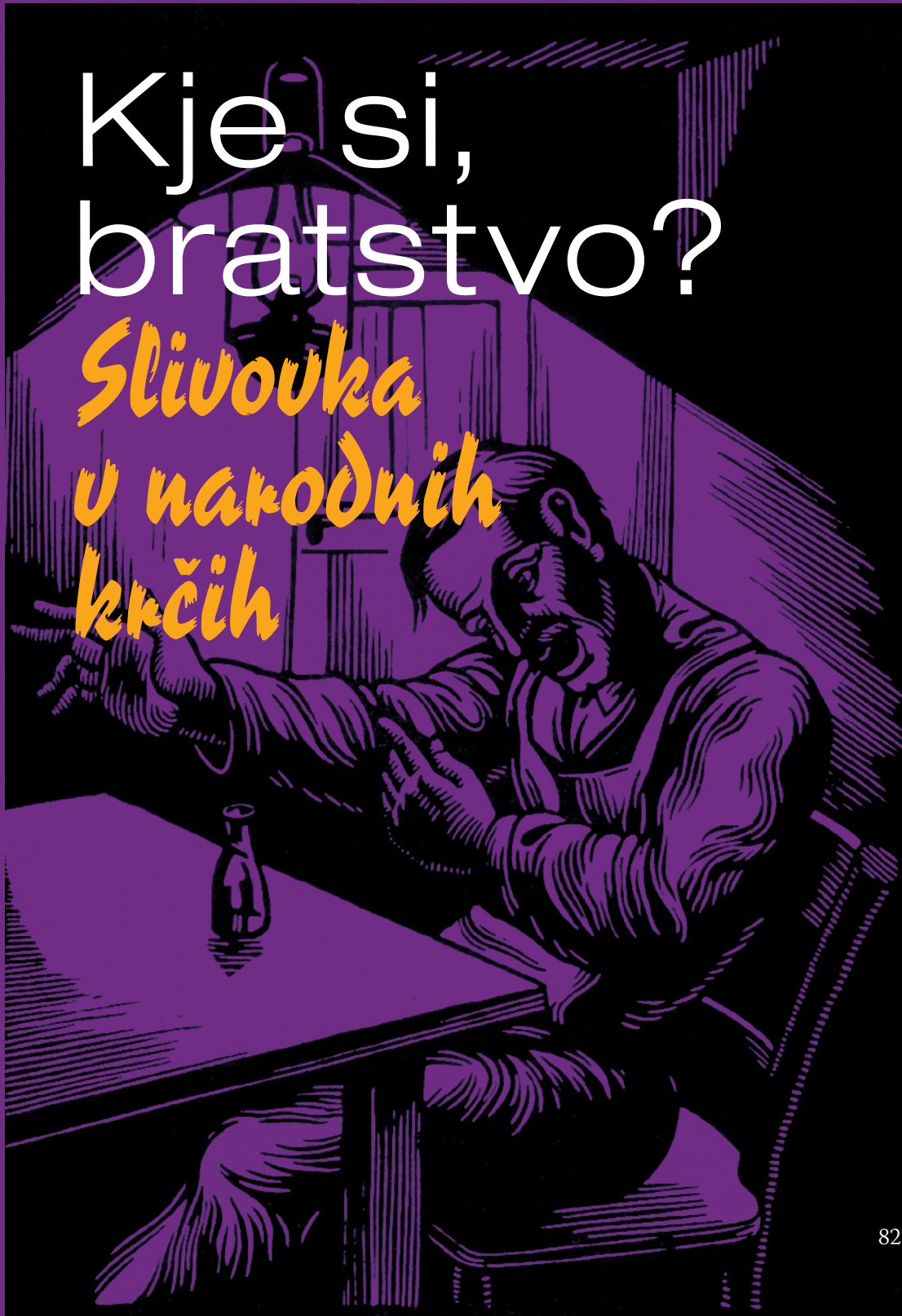
¹⁰⁴ Stuart Walton, Suzannah Olivier in Joanna Farrow, *750 Cocktails & Mixed Drinks* (London: Southwater, 2008), 61.

¹⁰⁵ *Lepa sela lepo gore*, rež. Srđan Dragojević (Beograd: Komuna, 1996).

¹⁰⁶ Turkle, *Evocative objects*.

Kje si, bratstvo?

Slivovka v narodnih krčmah



Na kmetih in v krvi

Prvo poglavje smo začeli turobno – natančneje »V črni kroniki«. V mračni plašč alkoholne pogube oblecimo tudi začetek drugega poglavja, v katerem smrtonosnega alkohola spet ne bo manjkalo. V noveli *Na kmetih* slovenske pisateljice Zofke Kveder slivovka vestno spremlja propadanje glavnega lika, kmeta Pavlovca. Ta pijača pogube se prvič pojavi v tretjem stavku naturalistične zgodbe in odigra pomembno, vidno vlogo predvsem v uvodnem poglavju: Pavlovcu pomaga »razvozlati jezik«, ko se izpove o veliki zadolženosti svoje kmetije. Slivovka dobi tudi čast, da zaključi prvo poglavje oziroma prizor: »Taka je bila torej približno situacija v Zavodah one nedelje popoldne, ko je Pavlovec v Dobnikovi krčmi s slivovko dušil svojo nesrečo.«¹⁰⁷

Stvari se po posredovanju Pavlovčevke pri Reichu – sinu veleposestnika in lastnika žage – za kratek čas obrnejo na bolje. A ko Pavlovec na koncu izve, da ga njegova žena vara z Reichom (mimogrede, Nemcem), zažge hišo, iz katere se rešita Pavlovčevka in Reich, medtem ko njun sin v ognjenih zubljih umre. Tudi Pavlovec nato kmalu v norišnici stegne pete – »delirium tremens, so dejali zdravniki«. Pavlovčevka pa se je popolnoma vdala pijači in »znana je daleč naokrog kakor nemajhna pijanka. [...] Mladi gospod Reich pa se je nekje na Nemškem – bogato oženil.«¹⁰⁸

V mestu Vranje na jugu Srbije se odvija roman bržkone najvidnejšega srbskega realista Borisava Stankovića *Nečista kri*. Glavna junakinja, lepotica Zofka, je naslednica včasih premožne rodbine. Po odhodu Turkov in družbenih pretresih njena družina izgubi večino premoženja. Njen oče Efendi Mita jo poroči s Tomčem, dvanajstletnim sinom *gazde* Marka, družbenega povzpelnika in novopečenega veljaka. Marko, očaran nad Zofkino lepoto, je hotel v resnici nevesto zase. Z njo je želel preživeti svojo prvo poročno noč.

¹⁰⁷ Objavljena je bila leta 1899 v 34 podlistkih *Edinosti* s psevdonimom Puluks (Zofka Kveder), »Na kmetih«, *Edinost*, 5. 5. 1899, 1.

¹⁰⁸ Puluks (Zofka Kveder), »Na kmetih«, *Edinost*, 15. 7. 1899, 1.

Med poročnim slavljem, močno opit z žganjem, *gazda* Marko kriči na vaščane, da vsi delajo enako – jemljejo ženske, ki si jih želijo, za snahe. Po tej sceni zajaha konja, pred tem še udari ženo, ki poskuša pomiriti njegov bes, in izgine. Kmalu zatem iz Turčije prispe novica, da je bil Marko ubit. Po njegovi smrti Zofka in Tomča zaživita srečno, a njuna sreča ne traja dolgo.

Efendi Mita zahteva denar za svojo hčerko, ki mu ga je Marko obljubil ob sklenitvi poroke. Tomča je popolnoma uničen, ko izve, da je Zofko »kupil« njegov oče. Začne piti in jo pretepati:

Udaril jo je s tako silo, da se je zakotalila dva koraka daleč od njega. Nato se spet vrne in ga spet sezuva. Hlapci morajo tedaj k sosedom, ker vedo, da bo meril s puško nanje, če bo opazil le koga izmed njih v hiši. Nato si začne sam prinašati pijačo iz kleti, vino, najrajši pa žganje. In z okrvavelimi očmi, ves besen in zroč vanjo, kako trpi vse to prav nič osupla in prestrašena, temveč še z neko naslado in čakajoč, da bo še dalje počel z njo tako, jo siloma priganja, naj pije z njim. In sicer veliko, samo žganje, močno, dvakrat žgano, od katerega bo padla pijana v nezavest, da jo bo nato mučil in ljubil. In sicer tako silno, da je samo ona, Zofka, zmožna pretrpeti vse to. In ona trpi. Lahko jo bije in tepe, ji grize vse telo in ne samo prsi, še ganila se ne bo, še glasu ne bo dala od sebe! Edino da je tedaj tudi ona nalašč pila še več žganja, čuteč, kako jo žge in spravlja v neko blaznost bolečine in naslade.¹⁰⁹

Tudi Zofka torej začne piti. In rojevati otroke – »blede, zabuhle«.

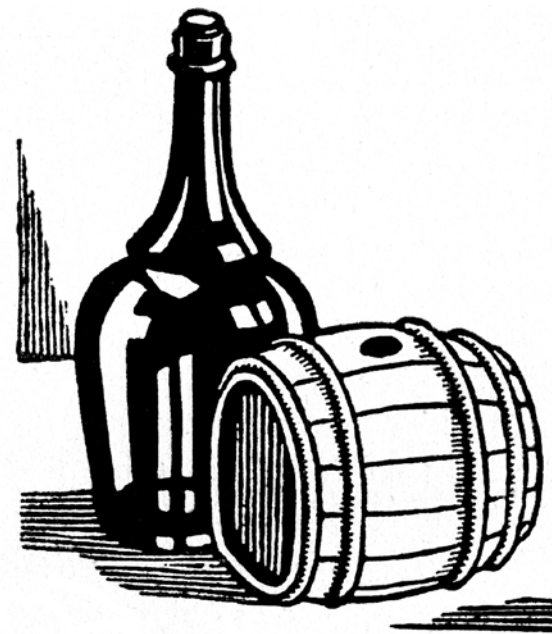
Naturalistično prozo, ki ji pripadata zgornja literarna izseka, bi z nekoliko frivolnosti lahko opisali tudi kot literarno smer, ki se rada posveča likom, ki praviloma propadajo zaradi pijače, opisi tega propadanja pa so zelo natančni in brez olepšav. Naturalistična proza se je pojavi in razbohoti v času, ko alkohol postane »težava«. In »težava« ostane tudi v času, ko se na političnem zemljevidu pojavi nova država, ki je, kot bomo slišali, »plavala v slivovki«.

Požigi, pretepi, »bledi, zabuhli« otroci, propadanje posameznikov in družin – vse to in še marsikaj nebodigatreba v družbi s slivovko – pijačo, ki naj bi imela, kot trdimo v naslovu, zasluge za narod!? Kakšno vlogo, mesto ima slivovka v prvi Jugoslaviji in v času pred njenim nastankom?

¹⁰⁹ Borisav Stanković, *Nečista kri* (Ljubljana: DZS, 1992), 219.

Na slabem glasu

Alkohol – odločilna, a nikakor ne večinska sestavina te naše opojne slivove spremljevalke (razen če imate v rokah različico s 50 in več odstotki) – je rezultat dela skromnih, a vztrajnih bitij: kvasovk. Ti enocelični organizmi jedo sladkor, v zameno pa izločajo ogljikov dioksid in etanol – edino obliko alkohola, ki jo človek lahko pije, ne da bi pri tem izgubil vid ali življenje. In ta etanol premore eno ključnih lastnosti: zna nam pričarati dobro voljo. V možganih spodbuja izločanje serotonina, dopamina in endorfinov – teh notranjih kemičnih kurirjev sreče in pomiritve. Toda alkohol ni le kemični tolažnik. Je tudi starodavni zaveznik človeške ustvarjalnosti, govorice, umetnosti, verovanja, eksistencialnega iskanja smisla – skratka vsega, s čimer se kiti bitje, ki samo sebe imenuje »umni človek«.



Zalogaj, ki te popelje v novo dimenzijo – pripravljen na pot, kjer alkohol ne bo kar tako izginil, četudi bodo vsi okoli tebe nenehno skušali vzeti iz rok to edinstveno zdravilo za dušo.

Ilustracija Franjo S. Stiplovšek, v Narodna čitanka o alkoholu (ur. Andrija Štampar, Zagreb: Jugoslovenski savez trezvenosti, 1931), 190.

Po hipotezi »pijane opice« se imamo prav alkoholu zahvaliti, da smo se sploh postavili na dve nogi, osvobodili roke in razvili možgane, sposobne zamisliti si tako suhoparno racionalnost, kot je $E = mc^2$, kot tudi barvito norost, imenovano Pokémoni. Našim opicam podobni predniki so začeli jesti fermentirane sadeže ... In tako se je začelo. Etanol v na tleh gnijočem sadju je imel močan in izrazit vonj, zato ga je bilo lažje najti. Bil je tudi lažje prebavljiv in je tako primate ponujal več dragocenih kalorij. Prav tako so antiseptične lastnosti alkohola odganjale mikrobo, zaradi katerih so bili primati manj podvrženi zbolevanju. Za fiziologa Roberta Dudleyja – avtorja hipoteze pijane opice – je bil alkohol ključni razlog za to, da so se primati spustili z dreves in zakorakali na pot relativnostne teorije, Pokémonov in destiliranega alkohola.

Pogumni predniki, ki so se upali spustiti s dreves, pa niso prišli le do novega, bolj kaloričnega vira hrane, ki ga je bilo mogoče hitreje najti. Nekaj alkohola v krvi je bržkone nabreknilo tudi željo po spolnosti oziroma je evolucijsko gledano dalo dodatno brco reprodukciji. *Homo sapiens* je tako, če gre verjeti hipotezi »pijane opice«, tudi ali predvsem *Homo imbibens*, popivajoči človek.¹¹⁰ Če v to evolucijsko zgodbo dodamo še ščepec dramatičnosti – hočeš nočeš smo *potomci alkoholiziranih pohotnežev*. Pokončni človek je torej vsaj malo tudi opiti človek. Ne le, da kri ni voda – tudi alkohol ni voda.

A vendarle, eno je uživanje gnilih fermentiranih sadežev z nizko vsebnostjo alkohola, ki jih nabere alkohola željan dvonožec v naravi in ki obenem okrepi uspešnost njegove vrste. Drugo pa je nenasitno nacejanje s destiliranim alkoholom, požiganje hiš, pretepanje žensk ter rojevanje »bledih in zabuhlih« otrok.

¹¹⁰ Robert Dudley, *The Drunken Monkey: Why We Drink and Abuse Alcohol* (Oakland: University of California Press, 2014), 154; glej tudi Andrew Curry, »9000 let alkoholne omake«, *National geographic Slovenija*, februar 2017, 33.



Pogled, ki razume: vse se je začelo s padcem sadeža.
Kdo je to ujel, ne vemo. Vemo pa, kdo ostaja trezen: Wikimedia.



Še en pogled, ki razume: ja, padlo je, ampak od tu se vse šele začne. Zdaj se končuje v lijaku.
Razumevajoči pogled je ujel Torbjörn Ehrvall leta 1962 v Uppsali – danes ta trenutek počiva, razkužen in označen z inventarno številko Pokrajinskega muzeja Uppland na Švedskem.

Alkohol sodi med najbolj vsesplošno uživane, pa tudi proizvajane substance v zgodovini. Izdelovanje in uživanje te tekočine – ki jo je Bart Simpson označil za »vzrok in rešitev vseh življenjskih težav«¹¹¹ – se je začelo pred vsaj desetimi tisočletji.¹¹² V Izraelu so nedavno odkrili ostanke 13.000 let stare fermentirane pijače, podobne pivu.¹¹³ Umni človek je torej začel pijačo variti, še preden je udomačil prvo rastlino in zgradil prvo vas. Ena od sicer precej problematiziranih hipotez pravi, da je bila prav želja po pivu osrednja spodbuda za udomačitev žit.¹¹⁴ Med prvimi alkoholnimi pijačami so bile poleg piva tudi pijače iz medu,¹¹⁵ medtem ko se z vinom *Homo imbibens* krepča že vsaj pet ali šest tisoč let.¹¹⁶ Mnogo krajšo zgodovinsko brado imajo pijače, pridobljene s postopkom destiliranja, ki so ga Evropejci prevzeli od Arabcev v 13. stoletju.¹¹⁷

Mimogrede, tudi sama beseda »alkohol« je arabskega izvora – in njen izvor nima prav veliko skupnega s požiganjem hiš, pretepanjem žensk in bledimi ter zabuhlimi otroci. Izvira namreč iz izraza za fin prah (*al-kuhl*), povezan z ličili, ki so jih Egipčani uporabljali za poudarjanje oči – famozni *kohl*. Šele kasneje so evropski alkimisti besedo prenesli na destilat, ki je – podobno kot ličila – spreminjal zaznavanje sveta, a na precej bolj radikalen način.¹¹⁸

¹¹¹ Mostly Simpsons, »The Simpsons – To Alcohol! The Cause Of, And Solution To, All Of Life's Problems«, YouTube, 0:08, objavljeno 25. 2. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=SXyrYMa-VI>.

¹¹² Jean-Charles Sournia, *A history of Alcoholism* (Oxford, New York: B. Blackwell, 1990); Gregory A. Austin, *Alcohol in Western Society from Antiquity to 1800: A Chronological History* (Santa Barbara: ABC-Clio, 1985).

¹¹³ Li Liu idr., »Fermented Beverage and Food Storage in 13,000 y-old Stone Mortars at Raqefet Cave, Israel: Investigating Natufian Ritual Feasting«, *Journal of Archaeological Science* 21 (2018): 783–93.

¹¹⁴ Robert J. Braidwood idr., »Symposium: Did Man Once Live by Beer Alone?«, *American Anthropologist* 55, št. 5 (1953): 515–26.

¹¹⁵ Pivo večji del svoje zgodovine ni poznalo hmelja; ta je bil tej pijači prvič dodan v 9. stoletju, v 16. stoletju pa je postal njen vsakdanji dodatek.

¹¹⁶ John Burnett, *Liquid Pleasures: A Social History of Drinks in Modern Britain* (Hoboken: Taylor and Francis, 2012).

¹¹⁷ Z vstopom Arabcev na evropska tla in osnovanjem Kordobskega kalifata se je vzpostavil tesen stik med evropsko in arabsko znanostjo. Arabci so že prej poznali tehnike filtracije in destilacije, arabskega izvora je tudi kotel (*alembic*), ki se uporablja za filtracijo. Mavri alkohola, pridobljenega z destilacijo, zaradi verskega prepričanja niso uporabljali za pitje. Nekateri avtorji celo trdijo, da Arabci niso odkrili postopka destilacije, temveč so to znanje le prevzeli od bizantinskih in kitajskih učenjakov. Glej Cyril Ray, *Complete Book of Spirits and Liqueurs* (New York: Macmillan, 1978), 17.

¹¹⁸ Johanna Mayer, »The Origin Of The Word 'Alcohol'«, *Science Diction*, objavljeno 2. 10. 2018, <https://www.sciencefriday.com/articles/the-origin-of-the-word-alcohol>.

Pomen alkohola in načini njegove rabe so se skozi zgodovino močno spreminjali. Dolgo je bil alkohol pogosto uporabljan kot zdravilo, pa tudi kot varnejša alternativa vodi. V primerjavi s pitno vodo je alkoholna pijača predstavljala manjšo verjetnost za okužbe. Od antike pa vse do zgodnjega 19. stoletja je bila voda pogosto razumljena kot potencialno nevarna, medtem ko je bilo pivo, ki je poleg varnosti zagotavljalo še nekaj potrebnih kalorij, pogosto bolj priljubljena izbira.¹¹⁹



Ko se človek iz popivajočega preoblikuje v popijajočega. In nazadnje – v sod, ki sam sebe toči. Mojstrovino neznanega avtorja trezno ohranja Ernest F. Henderson, v Symbol and Satire in the French Revolution (New York, London: G. P. Putnam's Sons, 1912), 137.

Tudi destilirani alkohol – v Evropi znan kot *aqua vitae*, »voda življenja« – ki se je na Zahodu pojavil v 13. stoletju, je bil sprva skoraj izključno uporabljan kot zdravilno sredstvo.¹²⁰ Šele z razvojem sodobne medicine in širjenjem medicinskega znanja o njegovih škodljivih učinkih je bila ta *voda življenja* (večinoma) odstranjena iz lekarn in s polic z zdravili.¹²¹



Naša opojna junakinja – univerzalno zdravilo ljudske farmakopeje in dokaz, da lahko placebo gori. V kapljicah in zvrhanih kozarcih jo je natočil gospod Svetovni splet.

Povsem novo poglavje v zgodovini alkohola – in zgodovini nasploh – je odprla destilacija, postopek za ločevanje raztopin na osnovi njihovih različnih hlapnosti. Destilacijo so sicer poznali že v antičnem svetu, a so jo arabski učenjaki v srednjem veku bistveno izpopolnili.¹²² Ta tehnološki preboj je omogočil veliko

večji obseg proizvodnje alkohola ter ustvaril koncentrirano, kompaktno in trajno obliko pijače – idealno za transport. To je bilo ključnega pomena v dobi velikih geografskih odkritij oziroma evropskega podjarmljenja sveta.¹²³ Čeprav so z alkoholom trgovali že v rimskih časih, so bili obseg proizvodnje, kratka obstojnost in omejene transportne zmogljivosti resne ovire. Iz alkohola je globalno blago naredila šele destilacija. Zgodovinar Fernand Braudel je destilirani alkohol označil za veliko inovacijo: »V 16. stoletju so ga, če smemo tako reči, ustvarili, 17. stoletje ga je potisnilo v ospredje in v 18. stoletju je že splošno razširjen.«¹²⁴

Destilirane pijače so igrale pomembno vlogo v številnih ključnih poglavjih novoveške zgodovine. Suženjstvo, množične migracije, oblikovanje narodov, industrijska revolucija, vojne in mir, debele in suhe krave itd. smrdijo ali, če vam je ljubše, dišijo po hlapih destiliranega alkohola.¹²⁵ Z nekoliko pretiravanja in dramatičnosti – če kruh simbolizira prehod iz živalskega stanja v »civilizacijo«,¹²⁶ potem žganje simbolizira transformacijo srednjeveškega pasivneža v razdražljivega, nestabilnega, visokooktanskega modernega človeka.

Novo poglavje v zgodovini alkohola – predvsem destiliranih pijač – je odprla industrijska revolucija. Urbanizacija, izboljšane prometne povezave in drugi spremljajoči procesi industrijskega razvoja so ustvarili do tedaj nepredstavljivo obsežne trge za komercialne proizvajalce alkohola, ki so ob tem uspešno izkoriščali dosežke znanstvenega napredka.¹²⁷ Že v zgodnji fazi industrijske revolucije je postal alkohol dostopnejši, močnejši in cenejši kot kadarkoli prej.

¹²⁰ Austin, *Alcohol in Western Society*.

¹²¹ Vincent J. Knapp, »The Medical Response to Rising Alcohol Consumption in 18th- and 19th-Century Europe«, *Nutrition and Health* 12, št. 3 (1998): 163–79.

¹²² Destilacijo uporabimo za ločevanje raztopin na osnovi različnih vrelišč snovi, ki jih sestavljajo. Ta se morajo razlikovati za najmanj 10 °C. Ko zmes segrevamo, začne iz nje najprej izhajati tekočina, ki ima najnižje vrelišče. Njene pare vodimo v hladilno cev, v kateri kroži voda. V hladilni cevi se pare ohladijo in utekočinijo (kondenzirajo). Tekočino, ki izteče iz hladilne cevi, imenujemo kondenzat.

¹²³ Sournia, *A history of Alcoholism*.

¹²⁴ Fernand Braudel, *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*, prev. Gregor Moder (Ljubljana: Studia humanitatis, 1998), 292. Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism 15th-18th Century. Volume 1. The Structures of Everyday Life. The Limits of the Possible* (London: William Collins Sons & Co Ltd, 1985), 241.

¹²⁵ Na primer Tom Standage, *A History of the World in 6 Glasses* (New York: Walker & Company, 2006).

¹²⁶ V epu o Gilgamešu piše, da je »divji« moški prenehal biti manjvreden šele, ko se je poučil o obstoju kruha. V Homerjevih *Iliadi* in *Odiseji* je izraz »kruhojedci« sopomenka za ljudi. Glej Massimo Montanari, *Hrana kot kultura*, prev. Mojca Šorli (Ljubljana: Studia humanitatis, 2020), 14.

¹²⁷ Robin Room, »International Control of Alcohol: Alternative Paths Forward«, *Drug and Alcohol Review* 25, št. 6 (2006): 581–95.

Rezultat: eksplozivna rast porabe po vsej Evropi, množično javno pijančevanje med nižjimi sloji, razmah socialnih težav, alkoholizem, bolezni in skrajšanje življenjske dobe.¹²⁸ Ta pojav je v prvi polovici 19. stoletja dobil pomenljiv izraz – »žganjarska kuga«. Destilirani alkohol – ki je še v 18. stoletju veljal za praznično pijačo, rezervirano za posebne priložnosti – je v 19. stoletju »prevzel funkcijo demona in hkrati za vse tegobe krivega 'grešnega kozla'«. ¹²⁹

Tako je *aqua vitae* – voda življenja – postala v 19. stoletju *aqua mortis* – voda smrti.¹³⁰



Le kdo se bo naslednji zvrnil? Na lesorezu Bauernhochzeit (»Kmečka poroka«) Nikolausa Solisa, okoli 1550, se zdi, da gostje že vedo, kako se bo končalo. Werner Rösner jih je – povsem prisebno – ohranil v Bauern im Mittelalter (München: Beck, 1985).

¹²⁸ Vincent J. Knapp, »The Medical Response to Rising Alcohol Consumption in 18th and 19th-Century Europe«, *Nutrition and Health* 12, št. 3 (1998): 163–79.

¹²⁹ Andrej Studen, *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva* (Celje: Zgodovinsko društvo, 2009), 41.

¹³⁰ Studen, *Pijane zverine*, 105.

*Ali tako bruha dama,
kadar pregloboko
pogleda v kozarec?
Kje pa! Kriva
je ladja, prekleta
zibelka morja. Dama
z valovitim želodcem
oziroma z morjem
v želodcu – v lasti
Marjana Dmovača.*



Pijančevanje seveda ni bilo nov pojav. Na nemških grafikah iz 16. in 17. stoletja, ki prikazujejo kmečka praznovanja, se pogosto znajde kdo, ki se je obrnil na klopi in bruha prevelike količine popite pijače.¹³¹ A z vse večjo prisotnostjo predvsem destiliranega alkohola je pijančevanje postajalo vse bolj razširjeno, javno in povezano z revščino.¹³²

Seveda pijančevanje ni bilo enako razširjeno povsod – lokalne, nacionalne, administrativne, ekološke in druge razmere so vplivale na to, kaj, koliko in kako so (ga) ljudje dali na zob. Na Norveškem je bil na primer leta 1816 sprejet zakon, ki je dovoljeval domačo destilacijo žganih pijačah. Ta zakon naj bi po ocenah zakuhal petkratno povečanje porabe žganih pijač, na kar se je oblast v štiridesetih letih 19. stoletja odzvala z bolj omejevalnimi zakoni.¹³³ V tistih delih Evrope, kjer je bila industrijska revolucija počasnejša – denimo v številnih vinorodnih regijah – so bile težave z alkoholom praviloma manj dramatične.¹³⁴

¹³¹ Braudel, *Materialna civilizacija*, 283. Pijanost je bila na splošno sprejeta kot del človeškega življenja, vendar ekscenčno in ponavljajoče se pijančevanje pogosto ni bilo odobravano, saj je pomenilo kršenje moralnih pravil. To neodobranje pijančevanja je slonelo tudi na strahu oziroma prepričanju, da lahko alkohol s svojo ekscenčno naravo izkove in zamaja družbeni oziroma moralni red. Zgodovina alkohola je tako tudi zgodovina dostopa do alkohola in njegovega nadzorovanja. Tako so bili na primer sužnji skoraj vedno prisiljeni v abstinenco. Glej Jean-Charles Sournia, *A History of Alcoholism* (Oxford, New York: B. Blackwell, 1990).

¹³² Susanna Barrows in Robin Room, ur., *Drinking: Behavior and Belief in Modern History* (Berkeley: University of California Press, 1991).

¹³³ Peter Anderson in Ben Baumberg, *Alcohol in Europe: A public health perspective. A report for the European Commission* (UK: Institute of Alcohol Studies, 2006), 39, https://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/alcohol/documents/alcohol_europe_en.pdf.

¹³⁴ Thomas Brennan, »Towards the Cultural History of Alcohol in France«, *Journal of Social History* 23, št. 1 (1989): 85; Barrows in Room, *Drinking*.

Z uveljavitvijo močnih alkoholnih pijač – ki so bile pred 19. stoletjem le občasne gostje na mizah slehernikov – in zlasti zaradi vse bolj očitnih posledic t. i. žganjske kuge so se v Evropi začele pojavljati tudi vse glasnejše obsodbe tega vse množičnejšega pojava, pozivi k treznosti in moralne panike. Tako so se v 19. in zgodnjem 20. stoletju kot protiutež pijanemu razmahu oblikovala številna gibanja za zmernost, katerih člani so pogosto delovali kot nekakšni alkoholni eksorcisti – z več ali manj uspeha. V nekaterih državah so ta gibanja dosegla celo popolno prepoved alkohola, drugje pa so morale trezne glave skloniti čelo pred močjo destiliranega duha in se zadovoljiti z bolj blagimi regulacijami.

Bibere humantium est, ergo bibamus: piti je človeško, torej pijmo. 5. 12. 1933 – ta veseli dan, ko je v ZDA odplaknilo prohibicijo. Nazdravimo! Po štirinajstih letih suhe zakonodaje so bari ponovno odprli vrata, nazdravljanje pa je postalo ritual svobode. Takšni prizori sodijo med najbolj reproducirane časopisne podobe 20. stoletja. Spomin na ta mokri dan, ko je bilo spet dovoljeno piti, danes presenetljivo trezno hrani Wikimedia.



Seveda je ta kratek zgodovinski slalom skozi uporabo in zlorabo alkohola neizbežno selektiven – napisan za potrebe *Bratstva in slivovke*, knjige, ob kateri se trenutno morda zabavate, najbrž pa že tudi rahlo naveličano preklinjate avtorja. Pijančevanje, ki smo mu posvetili dobršen del tega poglavja, je sicer znan pojav v večini človeških skupnosti. A le redke poznajo to, kar danes imenujemo »alkoholizem« ali celo »težave z alkoholom«. Ena prvih in temeljnih antropoloških ugotovitev raziskovanja pitja alkohola se glasi: »Pitje ali alkoholizem ali, kakor koli želite to poimenovati, ni ista stvar v različnih kulturah.«¹³⁵

In res, skoraj nič še nismo povedali o neverjetni raznolikosti pomenov in rab alkohola: za ene hrana, za druge pomirjevalo, za tretje obredno gorivo, veselje (glej nasmeh veselega dneva, ko je v ZDA odplaknilo prohibicijo), afrodiziak, zdravilo, strup, sredstvo za posvečenje in sredstvo za propad, zavezovalec ali razvezovalec jezika, odpiralec in čep debat – vsaka resna debata dobi težo šele, ko je zapečaten s »še eno za konec«. Lahko bi do konca poglavja (ali knjige) nizali rabe in razlage alkohola, od gostilniških himer do religioznih transov. Če bi moral izbrati eno samo besedo, ki zaobjame vlogo alkohola v človeški zgodovini, družbi in kulturi, bi bila to: ambivalenčnost.¹³⁶

A čas je, da se vrnemo v Jugoslavijo, »deželo, ki je plavala v slivovki«. In kot se za to poglavje – ter celotno knjigo – spodobi, se tja odpravimo s – kajpak – kozarcem v roki.

¹³⁵ Ruth Leah Bunzel, »Chamula and Chichicastenango: A Re-examination«, v *Cross-Cultural Approaches to the Study of Alcohol*, ur. Michael W. Everett, Jack O. Waddell in Dwight B. Heath (The Hague: Mouton, 1976).

¹³⁶ Dwight B. Heath, *Drinking Occasions: Comparative Perspectives on Alcohol and Culture* (London: Routledge, 2015). Sveto pismo na primer vsebuje več pozitivnih omemb vina, številni samostani so proizvajali alkoholne pijače, na drugi strani pa je duhovščina obsojala pijančevanje, ki je veljalo za obliko požrešnosti. Tudi Tora govori o alkoholu kot o božjem daru in vino je del večine judovskih praznikov, vključno s sabatom. Vendar pa nam Tora razkriva tudi, kako lahko alkohol povzroči nasilje in izgubo zavesti, opojnost pa je v judovski skupnosti na splošno stigmatizirana. Glej Sournia, *A history of Alcoholism*.



Miroslav Krleža (1893–1981), hrvaški esejist, romanopisec, novelist, dramatik, pesnik, kronist, prevajalec, urednik, kulturni kritik, leksikograf z ogromnim opusom, velikan leposlovja, kulture in humanistike v nekdanji skupni domovini, ki je presegal narodne in politične meje in je bil zaradi tega pogosto v primežu javnosti in oblasti, v svojih spominih na leta po prvi svetovni vojni *Deset krvavih let in drugi politični eseji* posveti eno izmed poglavij tudi »Pijani novembrski noči 1918«. V svojem baročnem slogu opisuje »čajanko v čast srbskim oficirjem«, ki jo je priredilo »demokratsko združenje jugoslovanskih žena v Zagrebu«:

Bila je to pijana noč, toda kako pijana, pijana tako norčavo, da vse slave in zastave, vsi Kajmakčalani in vsi ikonostasi¹³⁷ z morjem Adrijanskim in z »lepo našo« v čudnem klopčiču pomešali do izpozabe trapastega, podivjanega pijančevanja, pijanega, kakor so bili oni davni dnevi, ko je naša avstromadžarska stvarnost pijano potrkjala pod prestol Karadjordjevičev kakor prazna steklenica piva v smeti.

Hermelinsko, kraljevsko, škrlatno« pijana je bila ta noč v viziji pijane drhali, pobesnele blazne od znanosti, od zmage, od halucinacij; drhali, tako pijane, da je, prepričana o resničnosti svojih prevar, pozabila, da sanja. Vsi so bili resnično popolnoma pijani, ko sem okrog polnoči padel v ta rojalistični direndaj. V veliki dvorani Kola in Sokola je vse hrupelo in rjavelo, kakor pri nas rjovejo po vseh pijanih krčmah, gostilnah in oštarijah od Stražilova do Stenjevca in od Kolovrata do metohijskih in makedonskih samostanov. Kakšen bajram filistrskega navdušenja! Kakšno divjanje pijancev, kakšno motovilasto, brezglavo obletavanje skoz koprene gostega, neprozornega dima, kakšno besnenje jezikov in nog, kakšno klečeplazno lokanje cvička, dingača in muškata, kakšna vesela pogrebščina za »dvakrat zakonito izvoljeno hrvaško dinastijo Habsburgov«, kakor je pisal dični »Obzor«!

¹³⁷ Kajmakčalani so junaki prelomne in odmevne bitke, imenovane po gorskemu hrbtu na današnji makedonsko-grški meji, ko sta srbska in francoska vojska 30. septembra 1916 po hudih bojih porazili bolgarsko vojsko. Ikonostas je stena z ikonami v pravoslavni cerkvi, ki ločuje oltar od prostora za vernike.

Od petdeset tisoč najbolj izbranih izvoljencev naše politične smetane nad smetanami se je te noči napil cvet zagrebške jugorojalistične inteligence in vsi detektivi in ministri, poverjeniki Narodnega vijeća Srbov, Hrvatov in Slovencev in avstromadžarski veliki župani in hrvaško-slavonsko-dalmatinski pesniki, tepci in cariniki so ob bogati gostiji in ob perspektivah na neizmerno site in bogate gostije (ki bodo trajale dokler bomo živi) poblazneli od znanosti.¹³⁸

Hrvaški literarni velikan, ki se to »pijano noč« znajde med »pijano drhaljo«, se v svojem slikovitem slogu »prebija« dalje »skoz brezglavo popivanje«:

Prebijam se skoz brezglavo popivanje, kjer je vse razburjeno od najrazličnejših vin in pelinkovcev, kjer streljajo s šampanjskimi zamaški in se peni zlato curek. Tukaj je vse razmeščano in ginjeno do smrkave in slaboumne evforije vsenarodne neumnosti, sredi katere razmišljam o Štosovi žalosti in kako se od takrat ni nič spremenilo. Stojim sredi pijanega delirija in gledam, viš, viš, dragi Rodoljubi, v tem vinogradu – Ilirije Velike je vse ozaljšano z vinsko trto, vse vriska in uka, vrešči in kruli kakor v kateri izmed pesmi Mirka Bogovića.

Abeceda i azbuka to je naša težka muka ...¹³⁹

In te »naše težke muke« kar noče biti konec. No, vsaj tako to novo družbeno-politično, družabno-politično ali še točneje pijansko-politično stvarnost opisuje velečenjeni literat:

Iz teh pijanih svatov govori nocoj žganje, politično dvakrat ostro, ki kriči, rjove, poje politične neumnosti, nosi jih, vodi jih, da se valjajo po tej klekovači in po tej slivovki, kakor pobljuvana Noetova barka. Vsa ladja Narodnega vijeća se valja v tem vinskem potopu s svojimi žirafami in opicami in vsi blejejo, vsi vpijejo drug čez drugega od Avale do Čakovca, Lazo, Milane, Mato, Ante, Svetozare, pišite nam, srečno pot, tamo daleko, daleko kraj mora, tamo je čika Pera, jaši konja bela, u boj, u boj, mač iz toka, naj puška govori, kralja Petra od megdana, nogom stupaj, nogom lupaj, prosto zrakom ptica leti, prek vseh pa se

¹³⁸ Miroslav Krleža, *Deset krvavih let in drugi politični eseji* (Ljubljana: DZS, 1962), 68–9.

¹³⁹ Krleža, *Deset krvavih let*, 71.

dere bas-bariton rjovečega okajenca in tuli pesem o nekakšnih čolničkih na vrbovi vejici. Ča triba govorit, samo tovar ne vidi, to nam je edina pot, oštja, vsi so pijani, kakor konjski tatovi, ki se jim je posrečilo ukrasti kobilo in se cigansko izmuzniti čez mejo!¹⁴⁰

A le kdo bi zameril – z izjemo »literarnega velikana« – Lazotom, Milanom, Matom, Antejem, Svetozarjem in drugim »rjovečim okajencem«, da so si po koncu velike vojne dali duška oziroma, kot pravi velecenjeni literat, da se »pijani, kakor konjski tatovi, ki se jim je posrečilo ukrasti kobilo in se cigansko izmuzniti čez mejo [...] valjajo po tej klekovači in po tej slivovki, kakor pobljuvana Noetova barka«? (Da ob vseh možatih dimih in bradatih anekdotah Lazotov, Milanov, Matov, Antejev, Svetozarov in drugih »rjovečih okajencev« ne pozabimo, da tudi ženske kuhajo, točijo in pišejo – v tej knjigi najdete prispevek Svetlane Slapšak, kot vabilo k razmisleku in kot glas, ki v svet etila prinaša drugačen ton.)



Pogled, ki jemlje dih. In pijača, ki ga potem položi. Pozdrav iz Zagreba – mesta, ki je priredilo »čajanko v čast srbskim oficirjem«, in mesta z dvojnim razgledom: na katedralo in dno sodčka. Založba Lederer & Popper, Praga, med letoma 1910 in 1918. Hrani Narodna in univerzitetna knjižnica iz mesta, kjer se sveti katedrala in blešči kozarec, vsak s svojo resnico o odrešenju.

¹⁴⁰ Krlježa, *Deset krvavih let*, 76–7.

No, tudi po »Pijani novembrski noči 1918« alkoholni zanos ni bil kaj dosti manjši. Če sploh kaj!? »Strupeni bacil vojne vrtoglavosti« je, kot zapiše eden od proučevalcev povojnih razvratnosti, »domovino spremenil v eno samo, noč in dan odprto gostilno«.¹⁴¹ V *Zlati dobi*, »glasilu za treznost, dobrotelost, ljudsko zdravje in sorodne panoge«, ki ga je izdajala »Družba Treznost«, tako ob koncu leta 1918 beremo:

Od popolnoma verodostojnih prič pa vemo, da se pije po nekaterih gostilnah do enajstih in do polnoči, da se prirejajo veselice s plesom, ki trajajo do dveh in do štirih zjutraj, in da se vlačijo pijane tolpe šele na jutro domov. Pijančevanje je sploh grozno. Vprašanje je še vedno, kakor je bilo med vojsko, kje jemljejo ljudje, zlasti mestni, denar. Žita in krompirja ne predelujejo, ne sejejo in ne žanjejo, pijejo pa kakor mavre. Iz vseh gostiln odmeva veselo petje, oziroma kričanje in kruljenje, trkanje in napivanje Jugoslaviji, antanti, Wilsonu, Petru, Aleksandru in vsem mogočim patronom. Pred Ljubljanskim Unionom je vsak večer okoli dvanajstih, ko se klet šele zapre, tako razgrajanje, da je nadloga za ondotne prebivalce in škandal za Ljubljano. Celo »slovenski narod«, ki je sicer precej potrpežljiv v tem oziru, je čutil potrebo te razgrajače posvariti in opomniti, da bodi Jugoslavija trezna. In pri takozvanih jugoslovanskih veselicah v Unionu – kaj se tam počne! Srbski častniki se čudijo in zgražajo nad tem pijančevanjem pri Slovencih, kakršnega v Srbiji niso vajeni. [...] Kam pa pridemo, če bomo svoje samostojno narodno življenje s toliko pijančevanjem nadaljevali, kakor smo začeli?!¹⁴²

In kot nam pričajo tudi drugi (časopisni) viri, se je »samostojno narodno življenje« nadaljevalo s pijančevanjem tako, kakor se je začelo. Čas je bil torej za ukrepanje. No, vsaj tako so menili anonimni avtor zgornjega članka in borci proti alkoholizmu, ki jim bomo dali besedo v nadaljevanju. Že v naslednji številki *Zlate dobe* v uvodnem besedilu pod naslovom »Tabor 'Svete vojske' v nedeljo,

¹⁴¹ Dragan Matić, »In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes ...«. Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času povojne psihoze, *Zgodovina za vse* 15, št. 2 (2008): 81; glej tudi Studen, *Pijane zverine*, 89–92.

¹⁴² Anon., »Na naslov naše Narodne vlade SHS«, *Zlata doba*, št. 9–10, 1918, 131–2.

dne 19. januarja, v Ljubljani, v veliki dvorani 'Uniona'« – tega tabora so se udeležili »zastopniki vseh treh plemen jugoslovanskega naroda« (okoli 3.000 ljudi) in »splošna sodba je bila, da je tabor impozanten«, – lahko beremo:

Naša ura je prišla!

Novo državo imamo. Novo življenje si urejemo. Zdaj je čas, da tudi mi svoj cilj dosežemo, svoje ideale uresničimo. Zdaj – ali pa nikoli!

Če je stara Avstrija svoje narode demonizirala in iz te demonizacije dobiček vlekla, mlada Jugoslavija tega ne sme! Vse sile hočemo zastaviti, da zdaj, ko je padla Avstrija, pade tudi alkoholizem, ki ga je ona gojila. V Jugoslaviji mora vladati treznost! Naša bodočnost mora biti v tem oziru res lepša, dostojnejša od preteklosti!¹⁴³

A navkljub zagnanosti Svete vojske in drugih protialkoholnih gibanj ter iniciativ alkoholizem v novi državi ni »padel« (bržkone tudi ne upadel) in treznost ni »zavladala«. Fedor Mikič, propagator treznosti, zdravnik in – kot se zdi v knjigi *Naše alkoholno gospodarstvo*, izdani leta 1923 – velik ljubitelj števil, s tabelami in primeri poudarja gospodarsko, zdravstveno idr. škodo, ki jo povzroča alkoholizem. Ta je, kot zapiše, »največji povzročitelj slabega gospodarskega stanja v državi«:

Vsak dan zapijemo v Jugoslaviji preko 162 milijonov gramov alkohola. [...] Po našem računu bi po tem zaradi alkoholizma umrlo v Jugoslaviji vsak dan okoli 500 ljudi.

183.000 ljudi vsako leto prezgodaj pokopanih je nenadomestljiv, molčeči negativni gospodarski faktor. Če vzamemo, da bi vsak izmed njih mogel še najmanj 10 let v polni moči delati – potem znači njih smrt v materialnem oziru primanjkljaj v narodnem gospodarstvu za najmanj 17 milijard dinarjev v 10 letih.¹⁴⁴

Ljubitelj števil, ki ga je v »spisu vodila v prvi vrsti skrb za narodno zdravje«, na osnovi statističnih prikazov (kot podlago izračunom je vzel »predvojno slovensko

statistiko« in »predvojno policijsko statistiko hrvaške«) in preračunavanja »alkoholne škode« v gospodarstvu, družbi idr. nato sklene: »Na podlagi promatranj bi lahko tudi približno zračunal popolno degeneracijo Jugoslovancev in kedaj nas bo 'milost božja' pobrala in izbrisala iz sveta. Toda pustimo to žalost pravih Jugoslovancev, v nadi, da bodo naše žalostne številke prišle v prave roke, katere bodo imele moč ter tudi voljo eliminirati žalostne številke ter jih nadomestiti z veselimi.«¹⁴⁵

Rasna higiena – ideja, ki očitno ni pustila spati niti Fedorju Mikiču – je konec 19. in v začetku 20. stoletja postala pomemben idejni temelj številnih protialkoholnih gibanj. Šlo je za globalni fenomen, ki se je – kot vse ideologije – v posameznih državah manifestiral različno: v Nemčiji na primer s prisilno sterilizacijo alkoholikov, uzakonjeno leta 1934.¹⁴⁶ Alkohol kot grožnja biološkemu kapitalu naroda je postal cilj znanstvene, pravne in politične obdelave.

Dodaten katalizator je bila prva svetovna vojna – čas, ko je ideja nacionalne učinkovitosti postala skoraj religiozni imperativ.¹⁴⁷ Gospodarska produktivnost, telesna zmogljivost, moralna trdnost: vse to je bilo treba zaščititi pred razkrojnimi učinki alkohola. In Fedor Mikič, marljivi statistik in alkoholni knjigovodja jugoslovanske misli, se je tega lotil s strašljivo natančnostjo in gorečo vneto. Metodološko je seciral posledice alkohola po pokrajinah, vrstah pijač in časovnih enotah (od sekunde do leta) ter jih prevajal v jezik števil: koliko dni dela gre v nič, koliko denarja izhlapi skozi grla, koliko kalorij se sprosti po nepotrebnem. Zelo nazorno in podrobno je izračunal tudi »toplinske, mehanske, kemične, električne in svetlobne učinke popitega alkohola v Jugoslaviji.«¹⁴⁸ Tako recimo pri »toplinskih učinkih« poda devet primerov. Za pokušino – kot aperitiv pred nadaljevanjem – servirajmo le prvega:

Če bi z alkoholom, katerega v enem dnevu popijemo v alkoholnih pijačah v Jugoslaviji, greli vodo v velikem centralnem kopališču, potem bi segreli toliko vode, da bi se vsak v Jugoslaviji lahko kopalo 553.752 ljudi v 25° topli vodi, pod pogojem seveda, da na vsakega ne pride

¹⁴³ Anon., »Tabor 'Svete vojske' v nedeljo, dne 19. januarja, v Ljubljani, v veliki dvorani 'Uniona'«, *Zlata doba*, januar–marec 1919, 1.

¹⁴⁴ Fedor Mikič, *Naše alkoholno gospodarstvo* (Samozaložba: Celje, 1923), 58–9.

¹⁴⁵ Mikič, *Naše alkoholno gospodarstvo*, 58–9.

¹⁴⁶ Robert Proctor, *Racial Hygiene: Medicine under the Nazis* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988).

¹⁴⁷ Johan Edman, »Transnational Nationalism and Idealistic Science: The Alcohol Question between the Wars«, *Social History of Medicine* 29, št. 3 (2016): 590–610.

¹⁴⁸ Mikič, *Naše alkoholno gospodarstvo*, 40.

več kot 100l vode pri posamezni kopeli. Vsak Jugoslovan bi prišel vsak 27. dan na vrsto pri kopanju.¹⁴⁹

In koliko bi lahko na račun popitega alkohola stalili in zavreli železove rude, magnezija, cinka, živega srebra, aluminija, cinka, žvepla, mangana, niklja, bakra, srebra? Kakšna dela bi opravili z dnevno popitim alkoholom v Jugoslaviji? Tudi to nam propagator treznosti in ljubitelj številčk podrobno naračuna. Na primer: »Vzemimo, da tehta vojaška oprema 35 kg, a vsak mož 65 kg – potem bi nam ta, vsak dan popita sila mogla pripeljati iz Celja v Ljubljano (bolje 70 km daleč) nič manj kakor 692 kompanij po 100 mož na dan.«¹⁵⁰ Sledijo še zelo podrobno opisani kemični in »svetlobni oz. električni efekti«, za katere pa žal na tem mestu ni prostora. V epilogu knjižice zapiše: »Če hočemo biti svobodni, demokratični, narodni, ljudski, socialni, moramo predvsem spoštovati znanost – ona nam mora biti 'ultima ratio'! – ki v našem slučaju pravi, da je 'alkoholizem strup ter narodno in socialno zlo'. [...] In hoc signo vincas, Jugoslavija! – V tem znamenju boš zmagala in živela Jugoslavija!«¹⁵¹

Znanosti in treznosti predani Fedor Mikič ter že omenjena Sveta vojska s svojim glasnikom *Zlata doba* nikakor niso bili osamljeni jezdec v boju proti alkoholni omami. V desetletjih okoli prve vojne so protialkoholne knjižice rasle kot kvas v tropini: *Največi neprijatelj čovječanstva alkohol!*,¹⁵² *Alkohol-otrov!*,¹⁵³ *Boj Alkohol!*¹⁵⁴ ...

A niso rasle le knjižice – tudi protialkoholna, »abstinenčna« in »treznostna« društva so, po vzoru drugih evropskih dežel, v tem času vzhajala kot fermentirana tropina sama: živahno, bujno in včasih nekoliko eksplozivno.¹⁵⁵ Na Hrvaškem

¹⁴⁹ Mikič, *Naše alkoholno gospodarstvo*, 40–1.

¹⁵⁰ Mikič, *Naše alkoholno gospodarstvo*, 43.

¹⁵¹ Mikič, *Naše alkoholno gospodarstvo*, 64.

¹⁵² Miroslav Čaklović, *Največi neprijatelj čovječanstva alkohol!* (Zagreb: Tiskara Hrv. katol. tiskovnog društva, 1908).

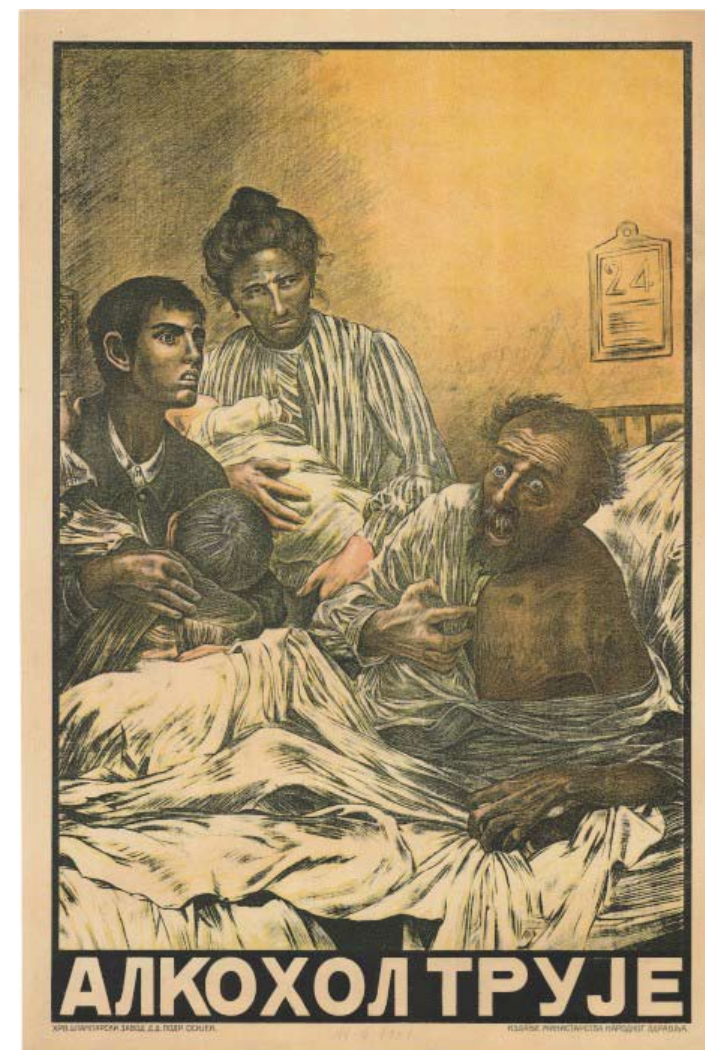
¹⁵³ Fran Gundrum Oriovčanin, *Alkohol-otrov!* (Bjelovar: Lav Weiss, 1904).

¹⁵⁴ Ivan Robida, *Boj alkohol!* (Ljubljana: Zdravstveni odsek za Slovenijo, 1922).

¹⁵⁵ Ob koncu 18. in zlasti v 19. stoletju se je v večjem delu Evrope, kot odziv na vse bolj pereče težave prekomernega uživanja alkohola, pojavilo gibanje za zmernost. Sprva ni nasprotovalo pitju, temveč se je osredotočilo na zmerno pitje alkohola in je v več državah postalo široko gibanje delavskega razreda. Gibanje se je v Evropi širilo neenakomerno: vplivnejše in številčnejše je bilo praviloma v protestantskih državah in deželah (v katoliških deželah je bilo vplivnejše na Irskem in Poljskem). Na splošno je bilo najbolj razširjeno v angleško govorečih in nordijskih državah, pri čemer pa so bile pomembne skupine s 100.000 ali več člani tudi v nekaterih srednje- in vzhodnoevropskih državah ter na Danskem, v Franciji in na Poljskem. V južni Evropi (na primer Španija, Italija) je bilo gibanje nemalokrat omejeno na ozke klerikalne elite. Gibanje za zmernost je imelo določen vpliv tudi na mednarodni ravni, in sicer zaradi zaskrbljenosti, da trgovina z žganimi pijačami pri nekaterih avtohtonih prebivalcih v kolonijah spodbuja nasilje. Glej Anderson in Baumberg, *Alcohol in Europe*, 40.

je bil prvi »abstinenčni klub« ustanovljen leta 1907, sledili pa so mu druga društva, zveze, organizacije, glasila, publikacije, razstave in drugo protialkoholno delovanje. V Srbiji je bilo leta 1901 osnovano »Društvo za zatiranje alkoholnih pijač«, leto kasneje list *Trezvenost*, leta 1907 nevtralni guttemperški red, ki je širil protialkoholno gibanje, izdanih je bilo veliko poljudnih in strokovnih brošur o alkoholnem vprašanju, delegati srbskega protialkoholnega gibanja so se od leta 1902 tudi udeleževali mednarodnih protialkoholnih kongresov. Še prej je prvo protialkoholno društvo zagledalo luč sveta v BiH – leta 1893 v Foči pod imenom »Pobratinstvo«. Leta 1912 se je 42 protialkoholnih društev iz vse dežele povežalo v zvezo.

Trezne lekcije skozi popite usode. Dobrodošli med vizualno stražo, kjer čopiči in moralni opomini skupaj žugajo kozarcu, ki misli, da je gospodar sveta. Propagandni plakat Ministrstva za narodno zdravje iz leta 1921 nas vodi v svet, kjer se narodna vzgoja preliva kot čmilo in pogledi kričijo: pod dnom pijače čaka propad, groza – in morda dežnik, ki je odprt v notranjosti kleti. Plakat hrani Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK).



Protialkoholna prizadevanja so po prvi vojni dobila nov veter v jadra. Leta 1922 je bila osnovana Jugoslovanska treznostna zveza v Beogradu, od leta 1924 s sedežem v Sarajevu. Zveza treznostne mladine, ki je bila osnovana že leta 1909, je leta 1919 razširila delovanje na vso državo. Leta 1926 je štela več kot 20.000 članov z 260 »koli«, 20 lokalnimi in 9 oblastnimi središči po vsej novi državi.¹⁵⁶

Vse naštetu je le nadvse skop izsek iz zelo pestrega in živega dogajanja v protialkoholnem ozračju, ki ga seveda niso dihali le Mikičevi sodržavljanji. Na začetku 20. stoletja so nekatere države sprejele delne (Norveška) ali stroge prepovedi prodaje alkohola (Finska, Islandija, Združene države Amerike in Rusija). Kjer je bila podpora prohibiciji manjša, so politične elite pogosto sprejemale kompromisne ukrepe. Številni ukrepi so bili nemalokrat izrecno usmerjeni v »nov problem« žganih pijač, na primer visoki davki na žgane pijače v Nemčiji (1887) in na Danskem (1917).¹⁵⁷

Kot nam priča tudi tarnanje protialkoholno nastrojenih mož, je novonastala Jugoslavija stopila v drugo, bolj »mokro« smer. Junija 1921 je na primer uredba o državnih trošarinah na žganje določila, da je kuhanje žganja iz lastnih proizvodov za osebno potrebo oproščeno davka.¹⁵⁸ Tudi kasnejši ukrepi oziroma neukrepi, kot je prosta prodaja žganja v trgovinah, pričajo o tem, da je bila jugoslovanska politika bržkone precej permissivna do alkohola. Bržkone? Natančne in poglobljene razčlembе jugoslovanskega uradnega odnosa do alkohola – tiste, ki bi trezno stehala to pijano resnico – še ni na spregled. Pa ne zato, ker so arhivi prazni ali so bile analize že ob nastanku zalite s slivovko ...

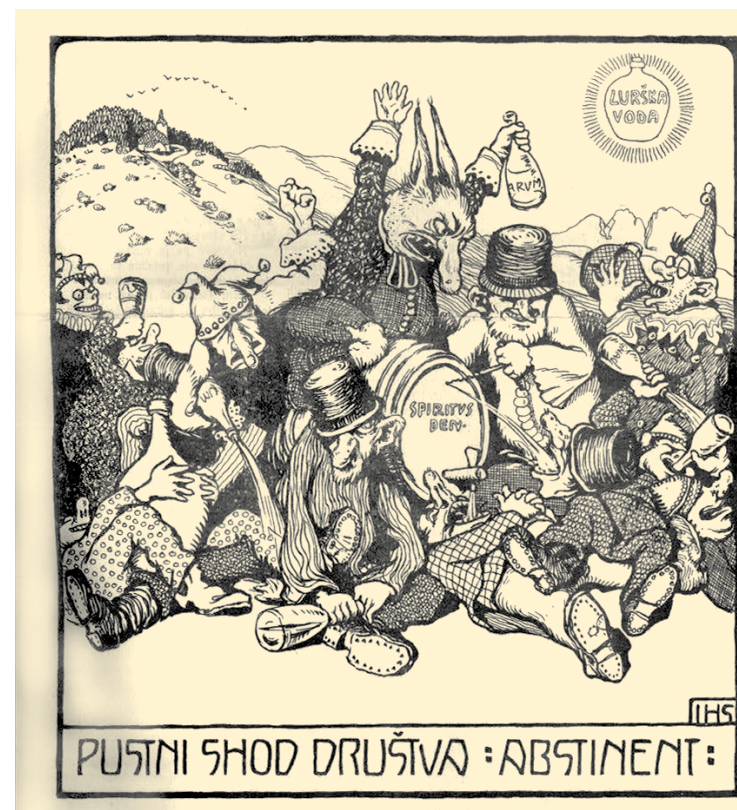
Zato naj bo tole mali oglas za raziskovalno pustolovščino: vsem bodočim junakinjam in junakom, ki si bodo drznili razkaditi ta zgodovinski alkoholni oblak, obljubljam ... Slavo? Morda. No, močno dvomim. Toda zagotovo vas pri avtorju čaka steklenica izbrane slivovke, pripravljena na znanstveno (in seveda tudi manj znanstveno) degustacijo.

Karkoli že, »alkoholno vprašanje« je v desetletjih pred in po veliki vojni vrelo kot kotel brez varnostnega ventila. Posegalo na različna polja družbe, gospodarstva, kulture, politike in vsega drugega, s čemer si je življenje oteževal in si ga še vedno otežuje popivajoči človek. Ni šlo zgolj za kapljico preveč ob nedeljski pečenki – šlo je za narod, za rasno higieno, za gospodarsko učinkovitost, za javno zdravje, politično prihodnost.

¹⁵⁶ Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji: 1902–1927* (Ljubljana: Protialkoholna zveza »Sveta vojska«, 1927), 66–78.

¹⁵⁷ Room, »International Control of Alcohol«.

¹⁵⁸ Studen, *Pijane zverine*, 117; Remec, *Bakh, tobak in Venera*.



Tudi društvo »Zmerno po kapljici« ima enkrat na leto totalni blackout. Pust kot čas, ko še najbolj prisebni izgubijo kompas – in ga utopijo v Spiritusu Dei – je ovekovečil Hinko Smrekar, Osa, 3. 2. 1906, 1.

Na prelomu 19. stoletja se v diskusijo o alkoholizmu poleg moralnih obsodb vključi in kasneje utrdi predstava, da »alkoljubje« ni samo družbeni odklon, temveč tudi bolezen tako posameznika¹⁵⁹ kot tudi v tem času pogosto ogrožene-ga naroda in rase.¹⁶⁰ Pijani človek ni bil več samo v zadregi – postal je bolezen, grožnja in sistematična motnja. Ne le zase, temveč za celoten narod.

¹⁵⁹ Čeprav je bilo običajno pijančevanje predmet neodobravanja, se je šele v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju pojavila paradigma o zasvojenosti, ki jo običajno pripisujemo Thomasu Trotterju in zlasti Benjaminu Rushu, ki je trdil, da odvisniki trpijo za »boleznijo volje« (angl. *disease of the will*). Seveda je treba te ideje videti v okviru razvoja in porasta splošne medicine, medikalizacije novih področij (kot so duševne bolezni) idr. Prvi prostovoljni domovi za alkoholike so bili ustanovljeni v ZDA in so odražali ideologijo in duh takratnih gibanj za treznost. Medicinsko razumevanje zasvojenosti z alkoholom, ki se je uveljavilo v 19. stoletju, je privedlo do premika zdravljenja alkoholizma v medicinsko sfero, v večje prostovoljne ustanove, ki jih na prehodu stoletja najdemo tudi v več evropskih državah. Te v dvajsetih letih 19. stoletja postanejo zelo kompleksne ustanove z več stopnjami zdravljenja, vključno z družbenim nadzorom (kot so delovna taborišča) in rehabilitacijo. Paradigma odvisnosti, ki je na začetku 20. stoletja izgubila na veljavi, je ponovno stopila na oder po prohibiciji v ZDA, tokrat osredotočena na »bolnega posameznika«. Po drugi svetovni se je ta preoblikovana paradigma zasvojenosti razširila v Evropo ter se povezala z gibanjem anonimnih alkoholikov in ideologijo potrošništva in osebne svobode. V socialističnih oziroma komunističnih evropskih državah je bil alkoholizem obravnavan kot relikv kapitalistične družbe. Glej Anderson in Baumberg, *Alcohol in Europe*, 40–41.

¹⁶⁰ Studen, *Pijane zverine*, 6.

Anton Mrkun (1876–1961), eden glavnih apostolov treznosti in avtor knjig z naslovi in v številu, kot bi jih pisal Tolstoj na zdravljenju od alkohola – *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi za velike ljudi*,¹⁶¹ *Protialkoholni katekizem*,¹⁶² *Alkoholno vprašanje*,¹⁶³ *Dinamit-alkohol in antidinamit-abstinenca ali ugovori proti abstinenci in odgovori nanje*¹⁶⁴ – je v prvem stavku predgovora knjige *Zgodovina protialkoholnega gibanja* zapisal: »[I]zmed vseh vprašanj, ki jih dandanes svet rešuje, je gotovo silno važno alkoholno.«

In nadaljuje:

Mnogi upravičeno poudarjajo, da se socialno vprašanje, ki dandanes tako pretresa svet, *ne bo rešilo brez rešitve alkoholnega vprašanja*. Socialno vprašanje je vprašanje kruha. Kaj pomaga, če komu pomagaš do boljšega kruha, do večjih dohodkov, ki pa jih potem s pijačo zapravi in s tem sebe in svoj rod upropašča?

Alkoholizem ima usodne posledice v verskem, moralnem, gospodarskem, narodnem, zdravstvenem in sploh v vsem kulturnem življenju. Zato je nujno potrebno, da temu prevažnemu vprašanju posvečamo več skrbi in truda. Ni rodoljub, kdor bi se hotel izogniti temu delu.

Toda najboljša učiteljica življenja je zgodovina, so rekali že stari Rimljani. Zgodovina nas uči, kako so celi narodi izginili vsled alkoholizma, n. pr. Indijanski v Severni Ameriki; zgodovina pa nas zopet uči, kako so narodi, vdani pijači, po antialkoholnem delovanju postali trezni, zdravi, bogati, napredni, n. pr. Švedi, Severnoameričani itd. Bog je ustvaril narode ozdravljive, in to je tolažljivo za nas. Če je naš narod mnogokje vdan pijači, ne smemo izgubiti poguma. Ozdravljiv je, še vedno mu je mogoče pomagati in ga dvigniti k treznosti, napredku, lepši bodočnosti.

¹⁶¹ Anton Mrkun, *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi za velike ljudi* (Ljubljana: Društvo »Abstinent«, 1910); izšle so štiri izdaje v 25.000 izvodih!

¹⁶² Anton Mrkun, *Protialkoholni katekizem* (Ljubljana: »Sveta vojska« na Homcu, 1914).

¹⁶³ Anton Mrkun, *Alkoholno vprašanje* (Ljubljana: Sveta vojska, 1927).

¹⁶⁴ Anton Mrkun, *Dinamit-alkohol in antidinamit-abstinenca ali ugovori proti abstinenci in odgovori nanje* (Ljubljana: A. Mrkun, 1927).

Da se pa to res zgodi, je treba živahnega in vsestranskega protialkoholnega delovanja, in sicer tako med mladino kakor tudi med odraslimi. Predvsem je potrebno, da stopijo vsi inteligentni stanovi (duhovniki, učitelji, zdravniki itd.) temu gibanju na čelo.¹⁶⁵

V protialkoholno bitko so se torej angažirano vključevala narodna čustva. Seveda to pajdaštvo alkoholomrznje in nacionalizma ni bilo novo. Že pred prvo svetovno vojno so v protialkoholnih in narodnozavednih krogih podpihovali strah pred »tujimi«, uvoženimi, predvsem žganimi pijačami.¹⁶⁶ Protialkoholna glasila in knjižice so pogosto že v podnaslovih naslavljalje »narodov blagor«.

Tako se je na primer zgoraj omenjeno »glasilo za treznost, dobrotelost, ljudsko zdravje in sorodne panoge« *Zlata doba* kitilo z podnaslovom »ali boljši časi našemu narodu«. In še dolgo bi lahko naštevati. »Alkoholno vprašanje« je bilo torej tudi ali predvsem narodno vprašanje – vprašanje narodove uspešnosti oziroma, kot poudarja »narodni delavec« Anton Mrkun, narodovega preživetja.¹⁶⁷

Seveda problem alkoholizma, ki je v tedanjih zdravstveno-higienskih oziroma evgeničnih pogledih ogrožal »ljudsko zdravje« oziroma celoten narod, v vseh slojih naroda ni bil enako izpostavljen. Na čelu tega gibanja so bili tako imenovani »inteligentni stanovi« – duhovniki, učitelji, zdravniki. Različni družbeni sloji so bili na različne načine (ne)dojemljivi za protialkoholno akcijo, kot posebej pereče pa se je alkoholno zlo kazalo med »nižjimi sloji«, kmeti in delavci. Na problem alkoholizma je treba gledati tudi ali predvsem skozi očala socialnih razlik.

In nenazadnje: listanje protialkoholne literature, ki smo jo v tem poglavju servirali z obilico primerov in zmernim odmerkom ironije, razgrinja svet v specifični barvni lestvici – toni so temni, alarmantni, pogosto apokaliptični. Alkohol je prikazan kot demonska tekočina, ki raztaplja narode, moralo in jetra. A ti toni niso nujno nagovarjali vseh enako.

¹⁶⁵ Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja*, 1.

¹⁶⁶ Remec, *Bakh, tobak in Venera*, 125.

¹⁶⁷ Protialkoholni boj se je pogosto znašel tudi v konfliktu z narodno-gospodarskimi interesi. Janez Kalan (1868–1945), glavni akter protialkoholnega gibanja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej, je na pismo »prijatelja iz Trsta«, ki Kalana sprašuje, kaj narediti s presežki »izvrstnega« vina slovenskih primorskih kmetov, ki ga ne morejo prodati, v protialkoholnem listu *Zlata doba* odgovoril: »Jaz na to ne morem reči drugega, kakor kar stoji zapisanega zgoraj: če že morate piti, ne pijte žganja, ne pijte piva, pijte edino domače vino. Ne podpirajte Nemcev, Lahov, Judov itd. – na škodo domačih vinogradnikov!« Glej Janez Kalan, »Če že pijete, pijte edinole domače vino!«, *Zlata doba*, št. 4, 1910, 12.

Za vse bodoče Indiana Jonese žganih hlapov: steklenica izbrane slivovke čaka junakinje in junake, ki si upajo globoko pogledati v pozabljene zapiske jugoslovanske alkoholne preteklosti, tvegati spomin v imenu zgodovine in končno razvozlati, koliko promilov je imela Jugoslavija. Zasluge Saši Kovačič, ki je ujela trenutek, preden bi se zgodovina razlila kot skrita steklenica slivovke v zakladu pozabe.



Ko abstinenca obleče oklep in razbije steklenico: križarski pohod proti promilom! Pa še v rimi: Napij se iz studenca — živela abstinenca! Tako je leta 1909 Maksim Gaspari, na promocijski razglednici narisal rešitev za narodno streznitev.

Če pokukamo v takratno popularno kulturo – recimo v karikaturu, to vizualno ropotarnico družbenih pomenov in predsodkov – odkrijemo precej drugačne vizije. Tam alkohol ni vedno tragični razgrajevalec skupnosti, temveč prav nasprotno: vir veselja, družabnosti in obilja. Pijanci so pogosto narisani kot rdečelični bonvivani, ki uživajo v življenju, obloženi z mesom, pivom in prijatelji. Njihovi trezni nasprotniki – apologeti zmernosti – pa so pogosto prikazani kot bledolični samotneži, s stebлом pora v gumbnici in repo v očeh, ki namesto požirka vina prisegajo na korenje in karakter.¹⁶⁸

Tako je v vizualnem dvoboju včasih slavil tisti, ki si je upal živeti malo bolj na glas – in s polnim kozarcem.

¹⁶⁸ Iva Salopek Bogavčič, »O pitanjima alkoholizma i protualkoholnoga djelovanja početkom 20. stoljeća u Trojednoj Kraljevini«, *Povijesni prilozi* 39, št. 58 (2020): 111–48.



Ko so ZDA zapečatile zamaške, je Kanada odprla steklenice. Na tej karikaturi iz časa ameriške prohibicije (1920–1933) svet deluje preprosto: najboljši kraj je tam, kjer pijača teče. Razglednica, last Marjana Drnovška, nas spomni, da je svet včasih preprost: sreča se skriva tam, kjer zvok zamaška odmeva kot skrivni aplavz.

Toda koliko so ga Jugoslovani dejansko dali na zob – koliko se ga je pretočilo »od Stražilova do Stenjevca in od Kolovrata do metohijskih in makedonskih samostanov«, če si za topografsko ogrodje sposodimo baročno retoriko Miroslava Krleža? V skladu s podatki Mednarodnega urada za boj proti alkoholu v Lozani, ki je med letoma 1919 in 1922 zvesto zbiral številke o proizvodnji, uvozu in izvozu alkoholnih pijač, se Jugoslavija ni znašla med častnimi rekorderkami. Prav nasprotno – zasedla je zadnje mesto med 14 evropskimi državami, tako po porabi čistega alkohola kot žganja.

Medtem ko so se Francija (17,6 milijonov litrov), Španija (15,9 milijonov) in Italija (13,7 milijonov litrov) – tudi po številu prebivalcev med največjimi državami na tem seznamu – utapljale v alkoholu, so Norveška (2 milijona), Romunija (1,4 milijona) in Jugoslavija (1,2 milijona litrov) bolj zmerno močile brke. Španci so kraljevali v kategoriji žganja (5,9 milijonov litrov), Francozi niso veliko zaostajali (4,6 milijonov), tem pa so tesno sledili Čehi in Slovaki ter Švedi. Pa Jugoslovani? S skromnimi 320.000 litri žganja so zasedli drugo mesto – ampak od zadaj.

A ne prehitro soditi! Kot bomo videli v nadaljevanju, je to morebiti bolj dokaz pomanjkljive ali pa vsaj domiselno selektivne metodologije. V čedno tabelo iz Lozane pač ni zajeta domača proizvodnja – tista, ki ni nikoli prestopila praga vaške kleti ali hleva. Žganje, kot vemo, ni ravno pijača birokratskih evidenc. Statistika morda govori eno, slivovka pa – kot vedno – nekaj povsem drugega.

Jugoslovani so se »dobro odrezali« le pri pitju vina, kjer so zasedli drugo mesto (137 milijonov litrov), takoj za Francozi (143 milijonov litrov). *Trgovski tovariš*, ki je objavil te podatke, je ob tem zapisal:

Kar se nas Jugoslovanov tiče, bo to pomota, ker na žalost ne spadamo med abstinentske narode. Kajti v naših južnih krajih se popije mnogo žganja, v ostalih pa je vino zelo priljubljeno. No, Slovenci gotovo ne spadamo med abstinate! – Gospodje v Lausanni so se to pot zmotili, ali pa so dali Jugoslavijo na poslednje mesto – iz stare navade, kar se zgodi običajno, kadar nas v kateremkoli oziru vzporejujejo z drugimi državami.¹⁶⁹

Pet let kasneje je *Trgovski tovariš* postregel z »treznejšimi« številkami, ki so se najbrž precej bolj približale resničnemu stanju na terenu. V Jugoslaviji se konec 1920-ih let letno zaužilo:

- ▶ 62 milijonov litrov žganja (v vrednosti 124 milijonov dinarjev),
- ▶ 100 milijonov litrov piva (1 milijarda dinarjev),
- ▶ 358 milijonov litrov vina (3,6 milijarde dinarjev)
- ▶ in 40 milijonov litrov likerjev (2 milijardi dinarjev),

skupaj torej okoli 560 milijonov litrov alkohola, katerih tržna vrednost (7 milijard in 820 milijonov dinarjev) naj bi presegala polovico takratnega državnega proračuna.

Če to to zadnje drži (nekoliko nenavadna je nizka številka za vrednost žganja), potem je državo južnih Slovanov gnala – ali pa vsaj mazala – *ekonomija kapljice*. V takšnem svetlobnem oziroma etilnem lomu postane vino državotvorno, rakija fiskalna opora in pivo skoraj davčna obveznost. Za lažjo predstavo – Jugoslavija je imela leta 1931 okoli 14 milijonov prebivalcev. Čeprav je prejšnja statistika Mednarodnega urada za boj proti alkoholu v Lozani kazala na skoraj asketski odnos do alkohola in žganja nasploh, se je Kraljevina Jugoslavija v tem treznem prikazu znašla na visokem šestem mestu po svetovni potrošnji alkohola – takoj za Francijo, Španijo, Italijo, Švico in Belgijo, kar je, roko na srce, impresivna družčina.¹⁷⁰

Narodna čitanka o alkoholu nam ne razkriva le, koliko Jugoslovani pijejo, ampak tudi, koliko ga skuhamo. Po statističnih podatkih za leto 1929 je bilo v Jugoslaviji 47 »poljoprivrednih« in 8 »industrijskih« destilarn za proizvodnjo industrijskega alkohola s skupno kapaciteto 50 milijonov litrov (bržkone je to podatek za »čisti« oziroma 96-odstotni alkohol).¹⁷¹ Približno 100.000 »pečara« je na leto skuhalo okoli 61,2 milijona litrov žganja – kar prav lepo sovpadla s podatki *Trgovskega tovariša*.

A natančno število je – kot že mnogo prej v zgodovini – malo zamegljeno: kuhanje žganja je bilo neobdavčeno, davke pa so pobirali šele, ko je bil alkohol na prodajnih policah.¹⁷² Če bi torej želeli natančno vedeti, koliko je dejansko steklo v grla, bi morali najprej osvojiti svet medenih skrivnosti in nočnih kurjenj.

Ob podatkih o nakuhanem žganju najdemo tudi podatke o številu slivovih drevov (dobrih 50 milijonov) ter »podjetjih za sušenje, razvrščanje in etiketiranje sliv«. Okoli 40 pivovarn je letno proizvedlo 60–70 milijonov litrov piva, proizvodnja vina pa se je v letih 1925–29 gibala med 286 in 432 milijoni litrov. V več kot 20.000 »krčmah, gostilnah in drugih podobnih prodajalnah alkohola« naj bi se spilo okoli 330 milijonov litrov vina, 100 milijonov litrov žganja in likerjev ter 100 milijonov litrov piva, kar se večinoma pokriva s podatki *Trgovskega tovariša*. Povprečno naj bi Jugoslovani letno spil 30 litrov vina, 8,5 litra piva in 8,5 litra žganja oziroma 6 litrov čistega alkohola v vrednosti 555 dinarjev.¹⁷³

¹⁷⁰ Anon., »Konzum alkoholnih pijač pri nas«, *Trgovski tovariš*, št. 7–8 (1930): 158; Marija Počivavšek, »Specerija, liker, malinov sok, žganje: en gros & en detail: Trgovanje z alkoholom in tobakom pred 2. svetovno vojno«, *Zgodovina za vse* 15, št. 2 (2008): 164.

¹⁷¹ Z destilacijo ni možno doseči 100-odstotne, ampak le do 95,7-odstotno čistost etanola.

¹⁷² Bosilja Radović, »Pečenje rakije u našem narodu«, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 18 (1955): 76.

¹⁷³ Anon., »Proizvodnja i potrošnja alkohola u Jugoslaviji«, v *Narodna čitanka o alkoholu*, ur. Andrija Štampar (Zagreb: Jugoslovenski savez trezvenosti, 1931), 187.

A vendarle – kakor koli že vrtimo številke in jih beremo s potrebno mero zadržka – nam tovrstni podatki ne povedo veliko o »problemu alkoholizma«, še manj pa o tem, kdo, kje in kako je pil. O pivskih navadah oziroma razlikah znotraj države največ razkrije monumentalna raziskava antropologinje Vere Stein Ehrlich, ki je med letoma 1937 in 1941 v 305 vaseh po vsej državi opravila obsežno raziskavo o transformaciji družine. Med več kot sto vprašanji se je znašlo tudi eno brez olepševanja: »Ali so kmetje pogosto pijani?«

Rezultati so pokazali velike razlike med »zgodovinskimi področji«, ki jih je avtorica določila na osnovi odgovorov oziroma družinskih odnosov in ki jih je razvrstila »od starinskih proti modernim«. V »Makedoniji muslimanski«, ki jo je Ehrlich označila za najbolj »starinsko«, torej najbolj tradicionalno območje (vključevalo je albanske oziroma »arnautske« vasi v Makedoniji, Sandžaku in okolici), je bil odgovor enoten: »Nikoli ali izjemoma.«

Proti bolj »modernim« območjem, kot so krščanska Makedonija, muslimanska Bosna in nato še krščanska Bosna, se slika spremeni – pijača pride bolj v navado, odgovor »včasih, ne pogosto, je nekaj pijancev« se pojavlja čedalje pogosteje.

Na koncu lestvice čakajo Srbija, Hrvaška in Primorje – tam se delež odgovorov »nikoli ali izjemoma« spet malenkost dvigne, a nikoli nad 20 odstotkov. Z drugimi besedami: bolj gremo proti moderni, bolj se kozarec polni. In bolj se polni, bolj se statistika zmede.¹⁷⁴

Še bolj povedni so odgovori z drobnogledom – neposredni zapisi z različnih koncev države, ki razkrivajo presenetljivo raznolik odnos do alkohola. Pokrajina za pokrajino razgrinja svojo zgodbo – ne le o pijači, temveč tudi o kulturi, vrednotah in spremembah.

V »krščanski Makedoniji« alkohol izgublja veljavo, kar Vera Stein Ehrlich poveže s padcem življenjskega standarda. Ko ni več kaj piti, se pač manj pije.

V Črni gori je pojasnilo bolj subtilno – manj pijejo zato, ker se iz življenja umika ceremonialnost, tisti stari, spoštljivi rituali, v katerih je bila pijača sveta, ne vsakdanja. Alkohol brez obreda izgubi čar.

Najbolj dramatičen porast beleži muslimanska Bosna, kjer se – kljub temu, da je »polovica vasi treznih« – alkohol širi »v katastrofalnem tempu«. Razlogi? Pavperizacija, propad patriarhalnih pravil, rahljanje verskih prepovedi. Na mestu, kjer naj bi se živelo strogo in skromno, buhti alkohol kot divji plevel.

¹⁷⁴ Vera Stein Ehrlich, *Porodica u transformaciji: Studija u tri stotine jugoslavenskih sela* (Zagreb: Naprijed, 1971), 30–2.

Na vrhu te nečastne lestvice je krščanska Bosna, kjer je – kot pravi poročilo – »včasih, ko je bilo več blagostanja, pijača bila manj nevarna«. Pilo se je največ med in po vojni, skupaj z razpadom gospodarstva in združnega reda. Ko razpade red, se pretoči flaša.

Tudi v Srbiji in na Hrvaškem se alkoholna slika kviri, a z regionalnimi posebnostmi. V Srbiji krivijo naraščajoče število *kafan* – kjer je *kafana*, je namreč tudi *rakija*.

Prava posebnost pa je Primorje – skoraj trezna oaza s pridihom hedonizma. Tam alkohol ni greh, temveč kalorija, vino bogato s sladkorjem nadomešča pomanjkanje hrane, opijanje z resnimi posledicami pa je malo. Kot da je ob morju celo omama bolj zmerna.¹⁷⁵

Vera Stein Ehrlich se je v zgodovino preučevanja alkohola vpisala kot ena prvih, ki je v tej temi videla več kot le statistiko deviantnosti. V kritičnem komentarju na znamenito študijo Davida Mandelbauma *Alcohol and Culture* – ki je pitje postavil izven okvirov patologije¹⁷⁶ – je ta jugoslovanska (natančneje hrvaško-judovska) antropologinja ponudila ključen popravek. Sklicujoč se na svojo predvojno terensko raziskavo, je opozorila, da tudi kulturno in tradicionalno regulirano pitje – tisto, ki še ne vodi v opijanje ali socialni zlom – lahko zdrsne v alkoholizem, če se mu pod nogami zamajajo temelji v obliki revščine, lakote in propada moralnega reda.¹⁷⁷

Alkohol, skratka, ne išče samo tradicije, ampak tudi razpoke. In ko te razpoke zevajo globoko – kot v primeru bosanskih muslimanov, ki so kljub strogi verski prepovedi začeli vse bolj segati po pijači – vera, običaj in celo stigma izgubijo svojo moč.

Na tem potepu po jugoslovanski alkoholni pokrajini se ustavimo še v vasi Sitnica – srbski vasi pod Vrbsko banovino. Tam je antropolog dr. Aleksandar Petrović na skoraj dvajsetih straneh članka »Rakija v Sitnici« seciral, tehtal in popisoval pomen te opojne tekočine v vsakdanu vaščanov. Čeprav mu ni uspelo natančno izmeriti porabe – ve se le, da je četrtnina vseh izdatkov za slavo šla za žganje – pa mu je uspelo ujeti nekaj drugega: dušo vasi, pretočeno v slivovko.

¹⁷⁵ Vera Stein Ehrlich, *Porodica u transformaciji: Studija u tri stotine jugoslavenskih sela* (Zagreb: Naprijed, 1971), 30–2.

¹⁷⁶ David Mendelbaum, »Alcohol and Culture«, *Current Anthropology* 6, št. 3 (1965), 281–8.

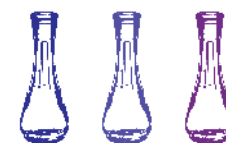
¹⁷⁷ Vera Stein Ehrlich, »Comment: David Mendelbaum Alcohol and Culture«, *Current Anthropology* 6, št. 3 (1965): 288–9.

V Sitnici ni bilo dileme: pilo se je samo slivovo. In to ne le kot pijačo, ampak kot sveto tekočino, ki zdravi, spravlja, tolaži – in celo presega božansko. Najbolj legendarna med ljudskimi modrostmi? Kar nekaj jih je – pa naj bo ena z Bogom kot kozmičnim poražencem: »Gospod, ona je boljša tudi od Boga! Ker če bi ti Bog vzel pamet kot ona, ti je ne bi nikoli vrnil.«¹⁷⁸

Tako slivovka v Sitnici ni bila le alkohol – bila je eksistencialni stroj, pogonsko gorivo vsakdana, eliksir veselja, bolečine, praznika.

Če to kartografijo alkoholizma – ki ne vključuje Slovenije ter le bežno Vojvodino ali Črno goro – zaokrožimo s pogledom nazaj k podatkom iz ankete Vere Stein Ehrlich, postane jasno, katera pijača je predstavljala največjo težavo: »Spili so, kar so imeli, sicer pa, ko pridejo do žganja, ga požrešno gohtajo.«¹⁷⁹

In točno tu – med požrešno poželjivostjo in cinično opazko – zažari resnična moč žganja.



Žganje – ta večni sovražnik zdrave pameti in urejene družbe – je v protialkoholni literaturi, k kateri se vračamo – »najhujši sovražnik«, zato tudi »prvi in glavni boj velja njemu.«¹⁸⁰ V enem od uvodnikov časopisa *Zlata doba*, naslovljenem nič kaj subtilno »Žganju vojsko!«, je bila že v prvem stavku jasna vojna napoved. V nadaljevanju najdemo zgodbo o »trdnem posestvu«, ki »je šlo rakovo pot«, in o »družinski sreči«, ki je bila »kmalu razdrta«. Povod? Seveda – »nesrečno žganje«. Zgodba »Čujte, kaj žganje dela!« se zaključí s pozivom k oboroženemu treznostnemu odporu: »Vsak, ki ima blago srce, bo vstopil v naše vrste ter se bode boril z vsemi silami zoper najlutejšega sovražnika naših družin in celega naroda. Žganju slovo, vojsko!«¹⁸¹

In tako dalje – vse do zadnje čaše, razbite na pragu družinske nesreče, kjer se, kot pridigajo apostoli treznosti, konča rakova pot in začne trezno veselje.

¹⁷⁸ Aleksandar Petrović, »Rakija u Sitnici«, *Socijalno-medicinski pregled* 2 (1936): 88.

¹⁷⁹ Stein Ehrlich, *Porodica u transformaciji*, 325.

¹⁸⁰ Anon, »Žganju vojsko!«, *Zlata doba*, št. 1 (1914): 1.

¹⁸¹ R., »Čujte, kaj žganje dela!« *Zlata doba*, št. 9 (1913): 149.



Grdi, umazani, zli ... In dobri za v kozarček – alkoholni manifest iz Gosposke št. 9. Hollywood je imel Clint Eastwooda, Maribor pa Jakoba Perhavca – prvega influencerja mariborskega duha. Mariborski večernik, 21. 12. 1932, 7.

Žganje je že od zgodnjega 19. stoletja glavni osumljenec v skoraj vseh primerih družbene razgradnje – od propadlih zakonov in prezgodnje smrti do razpuščenih brkov ter razpuščenih žena. V njegovem imenu so nastajale pripovedi, novele, pesmi, risbe in druge didaktične stvaritve, ki so v duhu narodne pedagogike ponujale trezne lekcije skozi popite usode.¹⁸² Narodna čitanka o alkoholu, izdana leta 1931 v Zagrebu, iz katere izhajajo tudi številne ilustracije, objavljene v tem poglavju, nas povabi v svojevrsten muzej trezne groze – tam kjer si literatura, grafika in preventiva podajajo roko in skupaj žugajo kozarcu, ki nikoli ne spi.¹⁸³

Ta pijača, ki je po besedah srbskih vaščanov boljša od boga, pa ni bila samo trn v peti protialkoholnim fanatikom in ni burila zgolj peres moralistov. Tudi bolj zmerni in umirjeni glasovi – v dnevnem časopisju, literaturi in drugod – so opozarjali na pogubnost te *aqua mortis*, ki so je včasih krivili za vse: od lenobe do socialnega razkroja. Spomnimo se le žganja »na kmetih« in »v krvi« iz naturalistične literature z začetka tega poglavja.



»Rakija ubija,« pravi lobanja. A kdo ve – morda je umrla od ljubezni, ne od rakije. Ali pa od tega, ker je zmanjkalo. Propagandni plakat iz leta 1920, hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Slovenije.

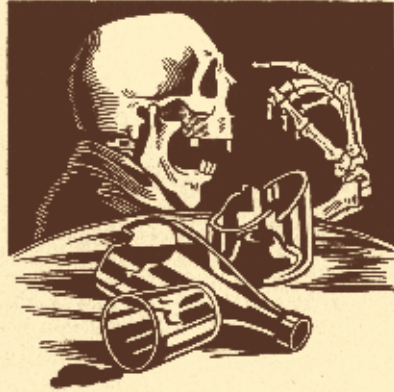
¹⁸² Remec, Bakh, tobak in Venera, 127.

¹⁸³ Andrija Štampar, ur., Narodna čitanka o alkoholu (Zagreb: Jugoslovanski savez trezvenosti, 1931).

DOBRODOŠLI V MUZEJU TREZNE GROZE

Kjer si grafika in preventiva podajata roko – in skupaj žugata kozarcu, ki nikoli ne spi. Slikovne aluzije Franja S. Stiplovska iz *Narodne čitanke o alkoholu* (ur. Andrija Štampar, Zagreb: Jugoslovanski savez trezvenosti, 1931) nas popeljejo v svet, kjer se narodna vzgoja pretaka skozi črnilo in kjer je vsaka sličica svarilo, da se na dnu kozarca ne skriva nič drugega kot propad, sramota – in riba, ki sanja, da je pepelnik.





In če kdo misli, da je protialkoholna literatura suhoparna in neizvirna, naj se pusti presenetiti. Za pokušino servirajmo le en mali žanrski dragulj te žganje-mrznе lirike – del pesmi »Vino in rakija«, prvotno objavljene v »časopisu za gospodarstvo, obrt in narod« *Pučke novine*:

Nekoč se je vino hudo razjezilo
in svoji hčeri rakiji sporočilo,
naj pride, čimprej kot more,
na pogovor, naravnost na njegovo dvorje.
Ni bilo druge – spoštovati ga gre,
in rakija hitro k vinu hiti,
ko prispe, ji ponižno pove:
»Veš, rakijica, kar me močno žge,
mnogi ljudje, še bolj pa žene,
zaradi tebe krivijo mene.
Tožijo se, da si premočna sila,
burna, ostra in naravnost opasna bila.
A poglej mene, svojega očeta –
nobene pritožbe, nič takega še sveta!
Pa bi jih lahko imel že dosti,
saj po naravi nisem brez zlosti.
Toda jaz to naravo obvladam raje.
Ti pa, svojemu dragemu pivcu v objeme,
ko eno samo kozarček zaužiješ z njim,
mu zavrtiš glavo bolj kot jaz s tremi!
Sram naj te bo, trmasta pobalinka!
Skoraj mi boš uničila sloves sveta,
umakni se zločinskega opoja,
bodi hči očeta svojega – vredna in dostojna.¹⁸⁴

Pijači, ki naj bi imela zasluge za narod, torej ni bilo namenjeno najboljše mesto. Toda kakšno je bilo sploh mesto slivovke v tej hudodelski združbi žganih pijač oziroma »trmastih pobalink«? Je bila zgolj ena od hudodelk ali morda kar prva dama podzemlja zlate kapljice z dvoumnim slovesom?

¹⁸⁴ Anon., »Vino i rakija«, *Pučke novine*, št. 5., 30. 1. 1913.



Kot bi lahko sklepali iz dosedanje večinoma protialkoholne literature, je bila slivovka *zgolj ena* izmed pijač v tej »noč in dan odprti gostilni«, bila je le ena od opojnih tekočin v družbi cvička, dingača, muškata in klekovače, če zožimo izbor le na družbo tistih, ki jih omenja omenjeni hrvaški leposlovni velikan. Seveda je bila, oziroma še je vedno, žgana pijača, zato je v družbi tistih najbolj problematičnih, a vendarle v predstavljeni protialkoholni literaturi ne posebej problematizirana.



V hudodelski družbi zlate kapljice. Jutro, 5. 12. 1931, 9.

Podrobno listanje tudi drugega tiska pa slika tudi nekoliko drugačno podobo. Časopisni članek iz leta 1924, ki razpravlja o koristnosti sliv, se na več mestih dotakne tudi »strup[a], ki ga pozna zlasti preprosto ljudstvo pod imenom slivovka«. Na začetku članka beremo: »Slive igrajo pri nas ne samo v narodnem gospodarstvu kot izvozno blago važno vlogo, nego so tudi za človeško zdravje velikega pomena, v kolikor jih seveda ne spreminjamo v strup, ki ga pozna zlasti preprosto ljudstvo pod imenom slivovka.« In s tem se opisovanje tega »strup« »pod imenom slivovka« še ne konča:

Slive veljajo splošno za dobro in koristno hrano, ki pa med širšimi plastmi naroda žal še ni prišla do veljave, ker so ljudje še vedno veliki prijatelji slivovke, mesto da porabijo slive, bodisi sveže ali posušene za jed. [...] Če torej primerjamo korist, ki jo ima človek od svežih ali suhih sliv, s trenutnim in samo dozdevnim užitkom, ki ga najdejo nekateri v slivovici, moramo priznati, da smo glede skrbi za svoje zdravje in sploh za blagostanje še zelo zaostali. Koliko vagonov prvovrstnih sliv se prekuha pri nas vsako leto v strupeno slivovko, ki nikomur ne koristi, škoduje pa posamezniku in družbi. To je tudi poglavje, kjer ima naša prosveta mnogo hvaležnega posla.¹⁸⁵

V članku, ki govori o tem, kako je »Ministrstvo narodnega zdravja [...] pripravilo načrt zakona o pobijanju alkoholizma«, se zgoraj omenjeni »strup preprostega ljudstva«, slivovka, presenetljivo ne pojavi. Kot da bi izginila s prizorišča prav v trenutku, ko naj bi se znašla na zatožni klopi. Toda to tišino predrami naslov, ki s subtilnostjo parne lokomotive razkrije, kdo je pravzaprav glavni obtoženec: »Država proti slivovki in vinu.«¹⁸⁶

In slivovka ne straši le iz naslovov kot kakšna duhovita opomba pod črto nacionalne vesti, temveč tudi iz samih teles besedil, ki sprva obetajo popolnoma drugo, nedolžno vsebino. Eden takih primerov je članek z naslovom »Izkoristimo bogato sadno letino«, ki zveni kot nežno hortikulturno vabilo na obiranje jabolk in kuhanje marmelade. A že v prvem odstavku sadje odpade kot kulisa, marmelada postane neuporaben stranski produkt in na prizorišče stopi prava protagonistka – slivovka, v vsej svoji alkoholni odločnosti:

Letošnja bogata letina češpelj¹⁸⁷ je prinesla sama po sebi velikansko navdušenje za žganjekuho. Ponekod prekupci na debelo kupujejo po najnižjih cenah češplje za žganjekuho, drugod pa jih kmetje sami prekuhavajo v žganje, misleč, da bodo s prodajanjem slivovke dobro

¹⁸⁵ Anon., »To in ono. O slivah«, *Slovenski narod*, 12. 9. 1924, 5.

¹⁸⁶ Anon., »Dnevne vesti. Država proti slivovki in vinu«, *Slovenski narod*, 28. 7. 1925, 3.

¹⁸⁷ V splošnem jeziku so ljudje ločevali med slivami in češpljami. Prve zorijo zgodaj, druge od sredine avgusta dalje, hkrati pa ljudje prepoznavajo razliko tudi v lastnosti ploda (sliva je najpogostejše drevo, kadar se plod ne loči od koščice) in češplja (večinoma v uporabi, kadar se plod loči od koščice). Obe skupini se delita še naprej (na primer na cibore, renklode, mirabele idr.). V pogovornem jeziku najdemo tudi poimenovanja »cimbura«, »plavka«, »plavkica«, »štrbuncel«, »ringlo« idr., vendar gre v vseh primerih za sadno vrsto sliva.

zaslužili. Bojimo se, da temu ne bo tako, ker je letina češpelj po vsej državi izredno bogata in že sedaj na Hrvaškem in v Bosni prodajo liter slivovke po 3–4 dinarjev, iz česar si lahko vsak izračuna, če se mu žganjekuha izplača. [...] Neprimerno bolj pa se izplača vkuhanje češpelj v sadno mezgo. [...] Slivovka pa, če je ne moremo dobro prodati, nam pa ne da nobenega haska, kvečjemu imamo od nje škodo na zdravju in duši.

Članek v maniri nežnega agro-ekonomskega opozorila poziva k treznemu premisleku: slivovka, ta kulna sopotnica balkanske duše, ni nujno zlata kura med produkti slivovega obilja. Cene padajo, entuziazem pa narašča – in rezultat je klasičen primer kolektivne alkoholne slepote, v kateri narava ponuja presežek, ljudje pa ta presežek destilirajo v težave.

»Namesto blagostanja prinaša dobra letina nesrečo in propad,« nas opominja še en članek s slivovko v glavni, a nič kaj junaški vlogi. Še posebej »rekordna letina slivovke« leta 1939, kot beremo v članku z naslovom »Kmetje se upijanjajo od slivovke«, naj bi bila kriva za »škodo na zdravju in duši«, za »nesrečo in propad«. Tako se slivovka iz domnevnega eliksirja veselja prelevi v simbol nacionalne zadrege: duhovna sopotnica, ki včasih raje kot čašo dvigne opozorilni prst:

Rekordna letina slivovke je prinesla kmetom več škode kakor pa koristi. Iz petrinjskega okraja poročajo, da trgovci tako slabo plačujejo slive, da kmetje raje iz njih kuhajo žganje. Slivovko pijejo kmetje sami in dogaja se, da so včasih kar cele vasi pijane. Nihče ničesar ne dela, samo pri kotlih, v katerih se kuha slivovka, sede in pijejo. V Moštanici pri Petrinji sta dva kmeta sproti popila vso slivovko, katero sta skuhalo. V eni noči sta popila 20 litrov slivovke, zvečer ko sta se streznila, pa sta spet nadaljevala s pitjem. Tudi otrokom dajejo piti slivovko. V vasi Roviški je kmet Miloš Popović s svojo družino, v kateri je 8 otrok, popil žganje, ki se je skuhalo iz 15 kotlov. Štirje kmetje v isti vasi so v dveh nočeh popili 60 litrov slivovke. Takšnih primerov je na stotine. Namesto blagostanja prinaša dobra letina nesrečo in propad.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Anon., »Po državi«, *Slovenec*, 7. 10. 1939, 5.

Ko pride dobra letina češpelj, narava nehote pritisne na kolektivni gumb – gumb, ki sproži nacionalni refleks po kotlu. Sliva dozori, in z njo dozori tudi pričakovanje: da bo iz sadnega obilja nastalo zlato v tekoči obliki – slivovka. Destilacijska sezona se začne skoraj ritualno: z vrelo paro, s pričakovanji, z občutkom domačnosti, s šilcem »za srečo«. A kakor hitro se vrtili kazalec na kotlu, se vrtili tudi spirala iluzije.

A če je bila v članku »Kmetje se upijanjajo od slivovke« slednja predvsem simptom propada vaše morale in delovne etike, postane le teden dni pozneje dobesedna morilka. Časopisni članek s pomenljivim naslovom »110 mrtvih zaradi predobre letine sliv« piše epilog tej alkoholni maniji. Slivovka, poceni kot voda, se pije kot voda – in s tem tudi izpira zdravo pamet, umirjenost, razsodnost:

Iz Belgrada poročajo: Prebogata letina sliv letošnjega leta je povzročila, da se ta usodni sad pod ceno prodaja in da vse povsod kuhajo slivovko. Ker je slivovka tako poceni, jo povsod pijejo kakor vodo. Časopisi vsak dan poročajo o hudih tepežih, ki nastajajo samo zaradi pijanosti obilno zaužite slivovke. Zlasti iz bosanskih vasi poročajo listi vsak dan o nevarnih pobojih in tudi mrtvih primerih. Pri takem tepežu je bilo v nekem bosanskem kraju udeleženih kar 70 od slivovke pijanih oseb. Enajst od teh je bilo ubitih, več ko 30 pa ranjenih. Neki list z juga je dognal, da je na ta način od začetka obiranja sliv pa do teh dni že 110 ljudi iz teh krajev izgubilo življenje.¹⁸⁹

Tako se »rekordna letina sliv«, ki je sprva obetala razkošje in skupnostno radost, prevesi v simbol narodnega razkroja, v tektoniko, kjer tradicija in tragedija hodita z roko v roki. Refleks po kotlu je morda domač, topel, skoraj sentimentalno obarvan – a ima svojo temno plat. Ponudi kozarec, a pogosto izpije dušo.

Mimogrede – če vas zanimajo konkretne številke, rekordna letina sliv ni šla mimo neopažena niti v suhoparnem *Statističnem pregledu*, ki za trideseta leta 20. stoletja (1930–1939) beleži podatke o proizvodnji žganja in slivovke, z dodatno vrstico, posvečeno prav temu katastrofičnemu letu. Leta 1939 se je nateklo kar 90 milijonov litrov te opojne tekočine (od tega 83,7 milijona litrov *ljute* in

6,3 milijona *meke*), kar pomeni, da je slivovka predstavljala 60 odstotkov celotne proizvodnje žganja, ki je tisto leto znašala 150 milijonov litrov. Povprečno pa so Jugoslovani v tej dekadri pridelali 54 milijona litrov slivovke na leto (od tega 50,2 milijona *meke* in 3,8 milijona *ljute*), skupna letna proizvodnja žganja pa je v povprečju znašala 90 milijonov litrov.¹⁹⁰

Skratka, slivovka je bila kraljica, ki ni le sedela na prestolu, ampak je z njim zasičila še sod, klet, kozarec in skoraj vsako družbeno statistiko. Če je Jugoslavija še iskala svojo identiteto, je slivovka svojo že imela – na litre.

In tudi dva meseca pozneje ta »nesreča in propad«, kot se histerično razliva po časopisnih stolpcih, še vedno jezdi po deželi kot apokaliptični konjenik z mačkom – razcapan, okrvavljen in brez sledu samorefleksije:

Največja narodna nesreča slavonske vasi je alkohol, ki je vzrok premnogim zločinom in hudim nesrečam. Posebno letošnje leto, ko so tako bogato obrodile slive, sadje in grozdje, je delovanje alkohola strahotno. Ne mine dan, da se ne bi v kakšni slavonski vasi dogodil uboj, pretep s smrtnim izidom ali kakšna nesreča, kar vse gre na rovaš preobilnega zauživanja alkohola. Dogajajo se celo primeri, da se nekatere osebe tako napijejo žganja, da podležejo zastrupljenju z alkoholom. – 44 letni kmet Mijo Domanovič iz Kunovcev v bližini Vinkovcev je pil slivovko tri dni in tri noči neprenehoma, tako da je slednjič zdijal. Kmetje so ga morali zvezati, nakar so ga prepeljali v vinkovsko bolnišnico, ker pa je podlegal zastrupljenju z alkoholom. Hrvatski listi pozivajo oblasti ter kulturna in humana društva, naj poskusijo z vsemi sredstvi zatreti to narodno nesrečo.¹⁹¹

In ta »narodna nesreča«, kot jo dramatično prikaže prispevek z naslovom »Ugodne posledice pijančevanja«, ni bila zgolj lokalna tragedija kakšnega zdelanega vaškega kozarca oziroma vaškega prebivalstva, ki je, če si pomagamo z rekom »Bog je dal slivo, hudič pa kuha rakijo«, iz božjega daru destiliralo hudičev opoj. Ne, to je bila narodna simfonična katastrofa:

¹⁸⁹ Anon., »110 mrtvih zaradi predobre letine sliv«, *Slovenec*, 14. 10. 1939, 9.

¹⁹⁰ Anon., *Jugoslavija 1945–1964: Statistički pregled* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1965), 104.

¹⁹¹ Anon., »Drobne novice«, *Slovenec*, 6, 12. 1939, 5.

Čudna strast za pijančevanje je zajela letos naše podeželje. Ali so krive tega nenavadne razmere ali kaj drugega, tega ugotoviti ni mogoče. Imeli pa smo tudi poprej ugodne vinske letine, tudi prej včasih so rodile slive ter se je nakuhalo veliko žganja, katerega so kmetje težko prodali, pa se vendar pijančevanje ni v taki meri razširjalo kakor sedaj. Kdor hodi danes po deželi, vidi povsod vinjene ljudi. Prihajajo na vlake, pije se zvečer na cesti in vaseh. Nič boljši pa niso mestni ljudje, kar se vidi posebno v nedeljskih večernih vlakih, s katerimi se vračajo v mesto. Skoraj vsak je otovorjen s steklenicami slivovke, s sodčki vina in vse se nahaja v alkoholnem razpoloženju. Kako usodne pa so posledice pijančevanja, pa najbolje vedo v mariborski bolnišnici, kamor privažajo čimdalje več žrtev pokoljev in pretepov. Posebno ob nedeljah zvečer je naval teh ranjencev takšen, da mora biti služba zdravnikov v bolnišnici pomnožena ter mora kirurg kar čakati v operacijski sobi, da prevezuje ranjence in naravnava razbite ude.¹⁹²

No, ne bodimo taki zadrteži – bil je konec tedna, ljudje so si privoščili malo veselja v družbi naše junakinje in njenih žlahtnih, opojnih prijateljev. A vprašanje ostaja: so bile te tekoče razvade res tako dosledno pregnane tudi iz prostorov, kjer naj bi vladala le red, red in še enkrat red?

Narednik jih je urejal v vrsto. Ko se jih je nabralo že čedno število, jih je pazno pregledal, zlasti v njih nabrekle bluze in za široke hlače v pasu je vsakemu zapičil svoje ostro oko. Nato je več kot polovici vojakov velel stopiti tri korake naprej. In oglasilo se je povelje: »Steklenice z žganjem na dan!« Pa so začele romati izpod bluz in izza hlač trebušaste zelenke, polne slivovke in domačega sadjevca, ki so ga letos toliko nakuhali v naši zemlji.¹⁹³

¹⁹² Anon., »Maribor«, *Slovenec*, 18. 11. 1939, 10.

¹⁹³ Pavel Karlin, »Tri iz kasarne«, *Jutra*, 23. 5. 1940, 15.

Slivovka – ta večna (anti)junakinja balkanskih kozarčkov – se iz domačega eliksirja hitro prelevi v demonsko substanco, v »narodno nesrečo«, »nepotrebo«, »strup preprostega ljudstva«, ki naj ne bi škodovala le zdravju, temveč tudi duši. Njen sloves ni zrasel na prazni zemlji, temveč tudi na temeljito pognojenih tleh rekordnih, tragičnih letin, ko je bilo sliv preveč, ljudi preveč žejnih, države pa premalo trezne.

In ravno zato postane slivovka priročna tarča časopisnega jezika – šokantna in domača hkrati, vsakdanja, a eksplozivna, zmeraj pri roki, ko je treba vizualizirati propad naroda. Dobro leto po katastrofični letini 1939,¹⁹⁴ ki je v časopisju zakuhala »nesrečo in propad«, se pojavi članek zdravnika dr. Furlana z naslovom »Učimo naše ljudi piti, ne abstinence! [...]«, v katerem avtor razglablja, kako »stopiti alkoholu na prste«. Pod pomenljivim podnaslovom »Dežela plava v slivovki« nas Furlan vabi k miselnemu pohodu skozi z alkoholom prepojeno pokrajino. Zanimivo – ali pa simptomatično – je to, da v samem besedilu slivovka sploh ni omenjena.¹⁹⁵ A bralec jo vseeno »čuti« – med vrsticami, kot duha, ki zaseda vsako praznino tam, kjer bi lahko stal kozarec.

In prav v tem je moč slivovke: je tako vseprisotna, da jo lahko časopisje uporabi tudi takrat, ko o njej ne piše. Je kot metonimija za alkoholizem sam – prva osumljenka, ko se v deželi začnejo prelivati solze, kri ali le denaturirani alkohol. Slivovka tako ni le pijača, temveč kulturni simbol, medijski grešni kozel in politična tarča, ki se, paradoksalno, še naprej toči – v kozarce, spomine in članke. Zato se bomo v nadaljevanju sprehodili po tej deželi, ki naj bi »plavala v slivovki«, da vidimo, zakaj prav ta žgana muza znova in znova dobi glavno, pogosto tragično, vedno pa osrednjo vlogo v člankih o »pobijanju alkoholizma«.

¹⁹⁴ Dobro leto po tej s strani slivovke zakuhani »nesreči in propadu [...]« ko je bila sadna letina izredno slaba, se je pa žganje tako podražilo, da ga po nekaterih krajih sploh ni [bilo] več mogoče dobiti, ker ga ljudje nočejo prodajati, če ga še kaj imajo«. A anonimni avtor te slabe letine ne vidi v slabi luči: »Sicer pa ni nobena nesreča, če se je žganje podražilo, bo vsaj manj pijančevanja, pretepov in pobojev.« Glej Anon., »Dnevne vesti. Podražitev žganja«, *Slovenski narod*, 28. 10. 1940, 3.

¹⁹⁵ Anon., »Učimo naše ljudi piti, ne abstinence! pravi zdravnik v članku, objavljenem v glasilu Protituberkulozne zveze 'Delo proti tuberkulozi', *Slovenski narod*, 24. 12. 1940, 9.

V žejnih ustih

Slivovka, čeprav kraljica balkanskega žganja, ni nikoli pila sama. V deželah, ki so – kot so slikovito poročali časniki – »plavale v slivovki«, so kot žganjarska surovina služili skoraj vsi plodovi, ki so znali dišati, sladkati in vreti. Poleg sliv so v kotlih brbotale tudi trte (*loza*, *komovica*), murve (*dudovača*), marelice (*kajsijevača*), kutine (*dunjevača*), fige (*smokovača*), češnje (*trešnjevača*), višnje (*višnjevac*) – če naštejemo le nekaj sadežev, nabranih ob tej pisani poti. Vsaka vrsta sadja je imela svoj trenutek, svojo aromo, svoje pokrajinske vernike in, nenazadnje, svoje posebno mesto v kolektivni izkušnji opoja.

Vprašanje pa ostaja: kdaj se je ta španovija med človekom in žganjem sploh začela na območju nekdanje Jugoslavije – oziroma širše, na polotoku, ki nosi ime po gorovju, ki niti ni največje na njem?

Bolgarski arheologi so leta 2011 na jugu države odkrili destilacijsko posodo iz 11. stoletja¹⁹⁶ – če je najdba oziroma spletna informacija o njej resnična, bo treba zgodovino alkohola še enkrat ... Destilirati.

A če se držimo bolj ortodoksnih (in manj senzacionalističnih) zgodovinskih interpretacij, potem prvi destilirani alkohol na Balkanu najbrž ni nastal iz veselja, temveč iz potrebe – natančneje: kot zdravilo. Verjetno so prvi kapljali po retortah srednjeveških lekarn v jadranskih mestih konec 13. stoletja – v Dubrovniku, Zadru, Šibeniku, Splitu. Tja so prišli skupaj z beneškim trgovskim razredom, ki je poleg svile, mila in molitvenikov prinašal tudi tehnologije, ki so spreminjale vino v zdravilo in zdravilo v navado.¹⁹⁷ In od tu v notranjost Balkana ...

¹⁹⁶ Anon., »Bulgarian Archaeologists Discover 11th Century Rakia Distillation Vessel«, *Novinite.com*, objavljeno 27. 7. 2015, <https://www.novinite.com/articles/170063/Bulgarian+Archaeologists+Discover+11th+Century+Rakia+Distillation+Vessel>.

¹⁹⁷ Prva lekarna je bila leta 1271 odprta v Trogirju; glej Želimir Bašić, *Voda života: Povijest proizvodnje jakih alkoholnih pića* (Šibenik: Tiskara Malencia, 2006), 33–7. Za domnevo, da je bil postopek destilacije vina v alkoholne pijače prinesen iz krščanske Evrope, glej Jelena Mrgić, »Wine or Raki: The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia«, *Environment and History* 17, št. 4 (2011): 633.

A ni nujno sredozemsko, kar kaplja po Balkanu. Po drugi različici je žganje prišlo na Balkan z osmanskimi Turki, slivovko pa so začeli na tem polotoku izdelovati v domačih destilarnah v 17. in 18. stoletju. O turških koreninah vode smrti na Balkanskem polotoku naj bi govorile tudi turške besede, kot sta *rakija* in *kazan*, še danes globoko zakoreninjene v jeziku žganjekuhe.¹⁹⁸

Seveda pa je jezik slab vodič za genealoške ambicije. Če bi sledili etimologiji, potem bi vsak avto moral peljati iz Partenona, vsaka solata pa iz Salade Niçoise. Zgodovina žganja je tako večsmerna in prepojena z lokalnimi logikami, kolikor je tudi s kulturnimi stiki. Bržkone ne bomo nikoli vedeli, kdo je prvi skuhal slivovko – zagotovo pa vemo, da ni ostalo pri enem samem kotlu.

Toda bolj kot detektivske poti za izsleditev »pravega« izvora žganja je pomembno razumeti okoliščine, v katerih je destilirani alkohol na Balkanu začel pridobivati domovinsko pravico. Jelena Mrgić nas popelje v osmansko Bosno in Srbijo 16. stoletja, kjer je začetek množične proizvodnje žganja mogoče razumeti v kontekstu podnebnih sprememb – natančneje, male ledene dobe. Hladnejše, bolj vlažno vreme je s sabo prineslo kmetijsko prestrukturiranje: vinogradništvo, nekdanji steber agrarne ekonomije in kulture, je moralo priznati premoč manj zahtevni, trdoživi evropski slivi.

Prunus domestica – ta robustna »preživetvenica« – je potrebovala manj sonca, manj dela, manj stroškov, a je ponudila več hranil, več prilagodljivosti in, z nekaj pomoči kotla, tudi več alkohola. Tako je v senci klime in imperija počasi dozorela kulturna in gospodarska menjava: grozdje je izgubilo primat, štafetno palico pa je prevzela sliva, skupaj s svojo alkoholno reinkarnacijo – slivovko.

Seveda pa klimatske spremembe niso celotna zgodba, temveč zgolj začetek zapletenega procesa, v katerem so se prepletale ekonomske prilagoditve, tehnološke zmožnosti in kulturne transformacije. Med opaznejšimi rezultati te preobrazbe je bila prav demokratizacija žganja – razširitev njegove proizvodnje in uživanja med širše prebivalstvo. Alkohol, ki je bil nekoč domena lekarniških stekleničk ali gospodarskih elit, je postal ljudski – tako po dostopnosti kot po vplivu.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Dragana Radojičić, *Dijalozi za trpezom: Antropološka monografija o kulturi ishrane* (Beograd: Etnografski institut SANU, 2012), 49.

¹⁹⁹ Mrgić, »Wine or Raki«. V nekoliko širšem srednjeevropskem okviru je to spremembo opisal Erich Landsteiner, »The Crises of Wine Production in Late Sixteenth-century Central Europe: Climatic Causes and Economic Consequences«, *Climatic Change* 43 (1999): 323–34.

Prva znana omemba trgovine z žganjem na Balkanu sega v leto 1586, ko so pravni predpisi za Vidin – danes mesto v severozahodni Bolgariji – že urejali carinske dajatve na ta opojni tovor. Ne glede na to, ali je bilo žganje pretovorjeno čez Donavo ali naloženo na čolne in razposlano po rekah v druge kraje, mu je bilo naloženo davčno breme. In če nekaj obdavčiš, to običajno pomeni, da je prisotno v večjih količinah – dovolj, da zbode oko oblasti in izprazni žepe podanikov. Tako se v tej drobni fiskalni opombi že skriva slutnja, da je žganje preseglo okvire lekarniške kuriozitet in vstopilo v svet širšega trgovanja, uživanja in seveda tudi – zlorabe.²⁰⁰

Le nekaj let kasneje, leta 1592, se prvič pojavi tudi dokumentirana sled o trgovanju in uživanju žganja na ozemlju nekdanjih »jugoslovanskih dežel«. Ko je v Splitu odprlo vrata skladišče za karavansko blago, so bile med vnosnimi postavkami karavan iz Turčije navedene dobrine vzhodnega izvora – železo, baker, pšenica, volna, vosek, loj, kože, suho meso, slive, med. V zameno pa so Dalmatinci ponujali – poleg olja, rib in fig – le še dve tekoči valuti: vino in žganje.²⁰¹

S tem je žganje dobilo vstopnico za vstop v realno gospodarstvo regije. Morda še ni bilo ikona vsakdanjega življenja, toda že je dišalo po loncu prihodnosti.

Žganja oziroma virov, ki pričajo o njegovi proizvodnji in potrošnji, je nato vse več. V predpisih iz leta 1604 za Trn, sejemski kraj severno od Banjaluke, je bilo odrejeno, da se od vsakega kotla za žganje pobere tržnina. V skladu z vezirjevim pismom iz leta 1634 je bilo frančiškanom v samostanu Fojnica v osrednji Bosni prepovedano postreči Turkom z vinom ali žganjem. A računovodske knjige samostana iz leta 1666–72 – v katerih se pojavi tudi prva znana omemba slivovke – pričajo, da se frančiškani niso držali vezirjevih navodil. Žganja že(l)jni Turki, žganju posvečeni frančiškani, s pomočjo žganja financiran trg – očitno je, da je bila v 17. stoletju proizvodnja žganja že razširjena na severnem Balkanu.²⁰²

Pol stoletja po prvi znani omembi slivovke, leta 1721, v času avstrijske okupacije Srbije (1718–39), je popis naštel 191 kotlov za proizvodnjo žganja. Številni podatki o davkih na žganje, tako v času avstrijske kot turške okupacije (1459–1804) in kasneje samostojne Srbije, pričajo o razširjenosti proizvodnje te vode življenja

tako med podeželskim prebivalstvom kot v samostanih, ki so bili v drugi polovici 18. in na začetku 19. stoletja bržkone njeni največji proizvajalci (o tem govorijo podatki o samostanskih nasadih sliv in kotlih).²⁰³

Tudi številni popotniki, ki so v različnih obdobjih obiskovali balkanske dežele, v svojih potopisih niso mogli spregledati prisotnosti žganja. Med njimi je tudi znameniti turški popotnik Evlija Čelebi (Evliya Çelebi, 1611–82), ki je več kot štiri desetletja neutrudno raziskoval osmanski svet in njegova obrobja, pri čemer je zapustil obsežno potopisno delo z naslovom *Seyahatnâme* (Knjiga potovanj). Leta 1660 je med pohajanjem po Moslavini (današnja Hrvaška) svojim spremljevalcem namenil pomenljive besede: »Sedaj vstopamo na sovražno ozemlje. Vedite se vljudno. Tu so dovoljena vino in ženske. Toda če izvem, da se je kdo vas ujel na žensko, vino ali žganje, ga bom pretepel in mu izpulil črevesje.«²⁰⁴

Seveda, tovrstni opisi popotnikov pogosto povedo več o piscih samih kot pa o opisanih. V 19. in 20. stoletju je Balkan Evropejcem oziroma evropskim popotnikom služil predvsem kot »nekakšno ogledalo, v katerem so videli sebe oziroma svojo naprednost in civiliziranost«. Iskali so svoje nasprotje, svojega Drugega. V tej konstrukciji Drugega – eksotičnega, zaostalega, a hkrati mikavno nevarnega – so balkanska ljudstva igrala pomembno vlogo, tudi zaradi svojih ne navadnih prehranjevalnih in pivskih navad, ki so se evropskemu očesu pogosto zdele bizarne ali celo barbarske.²⁰⁵ Francoski konzul v Travniku Amédé Chumette des Fossés – ki je prehrani in načinu, kako jo uživajo, pripisoval vzrok za okrutnost ljudi – je na začetku 19. stoletja takole opisal čudaške prehranjevalne in pивske navade Bosancev:

Bosanec začne dan s čašo slivovke, ki jo spije, takoj ko vstane. Malo pred kosilom spije še vsaj dve časi, zraven pa se sladka s slaščicami. Da bi pomiril pekočo bolečino, ki mu jo v želodcu povzročila pijača, hlastno pogoltne čebulo čobodro z olupki repe, brez kruha; nadaljuje z ogabnim kislim zeljem in trdo, suho ovčeto. Vse to oblije z obilico fižolove juhe; obed pa zaključi s še eno slivovko.²⁰⁶

²⁰⁰ Mrgić, »Wine or Raki«.

²⁰¹ Želimir Bašić, *Dalmatinska vina kroz stoljeća* (Šibenik: Tiskara Kačić, 2001).

²⁰² Mrgić, »Wine or Raki«, 634. Obstajajo določeni dokazi, da so muslimani v Bosni spoštovali šeriatsko prepoved vina, vendar rakije niso obravnavali kot *res prohibita* (prepovedano stvar). Podatki iz bosanskega defterja iz leta 1604 to tezo podpirajo, saj vsebujejo najzgodnejše zapise o obdavčitvi uvoženega žganja (*raki*) in »alkoholnih pijač«, pri čemer so bile vključene predvsem muslimanske naselbine. Glej Mrgić, »Wine or Raki«, 633.

²⁰³ Radović, »Pečenje rakije u našem narodu«, 69–71.

²⁰⁴ Evlija Čelebi, *Putopis: Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, prev. Hazim Šabanović (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 246.

²⁰⁵ Božidar Jezernik, *Divja Evropa: Balkan v očeh zahodnih popotnikov* (Ljubljana: Slovenska matica, 2011), 16–17.

²⁰⁶ Jezernik, *Divja Evropa*, 47.

Balkanci so bili, kot piše Božidar Jezernik, nekakšno »ljudstvo antiteze«, kajti »navade in običaji Turkov so tako različni od naših, da jih obiskujemo s podobnimi občutki, kot bi šli na razstavo.«²⁰⁷ Julia Kristeva je to »eksotično razstavljenost« poimenovala »vznemirljiva tujost«, »naša drugost«.²⁰⁸ In del te »vznemirljive tujosti«, »naše drugosti« teh »ljudstev antiteze« je bilo tudi žganje narejeno iz sliv.

Z zvrhanim kozarcem frivolnosti in v družbi Edwarda Saida oziroma njegovega orientalizma bi lahko govorili o *slivovkalizmu*. Slivovkalizem? Ja – »način mišljenja, ki temelji na ontološki in epistemološki distinkciji med«²⁰⁹ s slivovko opredeljenim prebivalstvom ter prostorom in z neslivovko opredeljenim prebivalstvom ter prostorom. V tej ločnici je slivovka postavljena kot kulturni marker, kot simbol drugega sveta – sveta, ki ga zaznavamo z nezaupanjem, a ki nas kljub temu – ali prav zato – privlači.

Ta slivovkalizem seveda ni izginil s časom; tudi danes odmeva v literaturi, kulturi, govoru. V romanu *To noč sem jo videl* Draga Jančarja (2001) – enem najpogostejših prevajanih slovenskih sodobnih pisateljev – ta simbolika slivovke zaigra prav posebno vlogo. Glavna junakinja, Veronika Zarnik, pripadnica ljubljanske meščanske elite, nikoli neposredno ne spregovori – njena usoda je razkrita skozi oči petih pripovedovalcev. Prvi med njimi, njen nekdanji ljubimec, srbski oficir kraljeve vojske, interniran v Palmanovi leta 1945, ponudi neposreden vpogled v kulturni prepad, ki ga odpira slivovka: »Molčal sem. Če sama ne razume, ona, spoštovana gospa iz visoke ljubljanske družbe, kako naj ji to razložim jaz, oficir iz Valjeva, kjer gojimo slive in se nalivamo s slivovko, kot misli njen spoštovani soprog.«²¹⁰

Ko se ta ista »spoštovana gospa« odpravi z njim na kazensko premestitev na »zaostali« jug Srbije, zveni, kot bi z eno nogo že prestopila mejo civilizacijskega ločevanja – toda ne brez zavedanja, kaj v teh krajih daje življenju okus: »Saj sploh ne bom odšla od doma, je rekla, ves čas bom s teboj, se je smejala, največ v postelji. Ko boš v službi, ti bom pa kuhala. Naučila se bom skuhati pasulj in piti slivovko.«²¹¹

²⁰⁷ Jezernik, *Divja Evropa*, 19.

²⁰⁸ Julia Kristeva, *Strangers to Ourselves*, prev. Leon S. Roudiez (New York, Oxford: Columbia University Press, 1991), 201.

²⁰⁹ Edward W. Said, *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*, prev. Alenka Bogovič idr. (ISH, Ljubljana, 1996), 13.

²¹⁰ Drago Jančar, *To noč sem jo videl* (Ljubljana: Beletrina, 2021), 38.

²¹¹ Jančar, *To noč sem jo videl*, 50.

Slivovka tako ni le spremljevalka pripovedi – je označevalka sveta, ki je postavljen v kulturni opoziciji. In tudi ko pripoved prevzamejo drugi liki, ni dolgo, preden se spet pojavi to gorivo slivovkalizma: »Tvoja Veronika [...] zdaj v nekem srbskem zakotju, kjer vsi smrdijo po slivovki, redi kure!«²¹²

Slivovka torej ni zgolj pijača – je kulturna metafora, utelešena razlika, destilirana drugost. V tem kontekstu postane slivovkalizem učinkovita oznaka za način, kako je Balkan – in z njim njegova kulinarčna in alkoholna dediščina – postal evropski konstrukt Drugega.

Slivovkalizem torej – če ostanemo še nekoliko v Saidovem miselnem okviru – ni zgolj politična vsebina ali neko ideološko jedro, ki bi se pasivno zrcalilo v kulturi, jeziku ali prostoru. Prav tako ne gre za obsežno in razpršeno zbirko besedil o slivovki, niti za produkt kakšne zavestne, zlonamerne zahodnjaške zarote, s katero bi želeli Balkan – skupaj z njegovimi slivovkaljudmi – potisniti v kulturno in geopolitično podrejenost. Bolj kot to je slivovkalizem način, kako se nadrejenost, dominanca in geopolitična zavest infiltrirajo v različne ravni kulture – v popularne zabavne vsebine, pogovorni jezik, medije, literaturo, umetnost, fikcijo. Gre za distribucijo, infiltracijo, inkulturacijo pomenov – pomenov, ki proizvajajo in utrjujejo kulturne razlike ter s tem tudi razmerja moči.

Takšna razpršena, a vztrajna prisotnost slivovke v kulturnem imaginariju pa ima tudi svojo zgodovinsko, jezikovno in konceptualno genealogijo. Že zgodnje slovnične in znanstvene publikacije kažejo, da poimenovanja za žganje iz sliv niso bila le tehnični izrazi, temveč del širšega kulturnega kodiranja prostora in identitete. V *Kranjski gramatiki* Marka Pohlina – normativni in didaktični slovničnik kranjskega jezika, napisani v nemškem jeziku in izdani leta 1768 – se slivovo žganje pojavi pod imenom »zheshplovz«, torej *češplov*.²¹³ A tudi ta izraz ni edini, ki priča o dolgi in razvejani leksikalni zgodovini slivovega žganja. V učbeniku *Lehrbuch der technischen Chemie* iz leta 1854 denimo beremo: »Zwetschgenbranntwein je posebej zastopan na Madžarskem, v Slavoniji in na Hrvaškem in se v slovanščini imenuje *Sliwowiķa*.«²¹⁴ Nemški izrazi za to pijačo – *Zwetschgenbranntwein*, pa tudi *Zwetschgenwasser*, *Zwetschgenbrand*, *Zwetschgenschnaps* – so se v 19. stoletju pogosto uporabljali kot sinonimi za *Schliwowitz*.

²¹² Jančar, *To noč sem jo videl*, 24.

²¹³ Marko Pohl, *Kranjska gramatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben* (Ljubljana: Joh. Friedr. Eger, 1783), 121.

²¹⁴ Ferdinand Schubert, *Lehrbuch der technischen Chemie* (Erlangen, 1854), 384.

Seveda vsi ti izrazi ne funkcionirajo le kot poimenovanja, temveč kot označevalci prostora in imaginarija. Tako denimo v zbirki pustolovskih zgodb nemškega avtorja Karla Maya *V gorah Balkana (In den Schluchten des Balkan, 1892)* slivovka ni le folklorni okrasek, temveč postane emblem eksotičnega, neukročenegega, vznemirljivo nevarnega sveta. Njena vloga v pripovedi ni le referencialna, temveč globoko simbolna: skozi njo se Balkan predstavi kot prostor neurejenosti, umazanosti, zaostalosti – in hkrati kot antipod urejenega, racionalnega, »civiliziranega« Zahoda.

Snel je z žreblja vrč, natočil neke sumljive tekočine
in postavil vrč pred mene.

Povohal sem.

»Tole je slivovka?«

»Da.«

»Tako –? Druge nimaš?«

»Ne. Ti mar ni dovolj dobra?«

»Za nič je.«

»Pa se poberi, odkoder si prišel! Saj te nisem silil,
da vstopiš! Si mar paša, da se tako objestno obnašaš?«

»Nisem paša. Koliko stane tale tvoja slivovka?«

»Dva piastra.«

Poskusil sem.

Vrč je držal pol litra, slivovke pa ni bilo v njem za
dva srednje velika naprstnika. In na robu vrča je
bilo na debelo smole, najbrž nesnaga, ki so jo odlagali brki pivcev.

Vrča gotovo že pol stoletja ni nihče

umil. In slivovka je bila najogabnejša, smrdeča brozga,

ki sem jo kedaj vohal. In dva piastra je hotel

imeti za tistih pet kapljic! In vse to v deželi, v kateri je slivovka doma!²¹⁵

²¹⁵ Karl May, *V gorah Balkana* (Maribor: Tiskarna Sv. Cirila, 1931), 278–9. V knjigi, izdani leta 1971 (Ljubljana: Mladinska knjiga), tega odlomka ne najdemo.

Slivovka je v Mayevem delu – ki, mimogrede, ni nikoli povohal gora Balkana, kaj šele okusil pravega kotla z zmeščanimi češpljami – hkrati kulisa in metafora: kulisa za orientalske pustolovščine z rahlo opitim podtonom ter metafora za nezanesljivost, divjost in trmasto avtonomnost tistega, kar Evropa že dolgo prepozna kot svojo mejo – ali še raje: kot svoj rob, svojega drugega, svoj fermentirani strah pred nekultiviranostjo. Prav v tej vlogi – kot vsakdanji predmet, ki nosi presežno pomensko težo – slivovka gladko vstopa v polje tistega, kar imenujem *slivovkalizem*: kulturni stroj, v katerem se domača pijača iz zakotja prelevi v globalno simbolno vozlišče – v nekaj, kar istočasno določa identiteto in hkrati upravičuje kulturno, civilizacijsko in še kako hierarhijo.

A da se ne zatakne predolgo v tem zamegljenem imaginariju *slivovkalizma*, raje pristanimo na trdna tla. Poglejmo, kje in koliko je bila ta brozga iz sliv v gorah Balkana dejansko »doma«. Tu naj kot magister geografije in ljubitelj gora izpolnim svojo dolžnost in opozorim na podrobnost, ki morda ne bo všeč ljubiteljem romantičnih zemljevidov: Balkan ima, resnici na ljubo, bolj malo pravih gora. Gozdov, planin, gričev, vzpetin in dobrih izgovorov za požirek opojne tekočine – teh pa kolikor hočete. Tako da bo bolj pravilno govoriti o *planinah* Balkana, čeprav se gore Balkana sliši veliko bolj mitično.

Kratek popis Cesarstva Avstrijskega sploh in njegovih dežel iz leta 1861 nas v poglavju »vertnarija in ravnanje sadnega drevja« takole pouči o kulinarični geografiji Avstro-Ogrske: »Nemec si napravlja iz jabelk in hrušk tolklo (jabelčnico, hruškovnico), Slovan ima okoli hiše češpljev vert ali slivnik, in si kuha iz češp na severu povila, na jugu pa slivovico, Lah je kostanje kuhano, Primorec ali Brežan smokve suhe.«²¹⁶ Kratki tečaj etnokulinarike, razgrnjen zemljevid narodnih okusov, v katerem slivovka zavzema ključno mesto v južnoslovanskem imaginariju.

Tudi podrobnejše branje tega skoraj 400 strani dolgega opisa potrjuje, da je bila slivovka v južnoslovanskih delih cesarstva nedvomno »doma«. Za Slavonijo, denimo, avtor v poglavju o »sirovih pridelkih rastlinstva« zapiše: »Od kuhe je poglavitno zelje pa čebula, od sadja pa slove češpe, iz katerih kuhajo slivovico[.]«²¹⁷ Pijača iz »češpelj« se pojavlja tudi v gospodarskem pregledu trgovine v Slavoniji in na Hrvaškem, kjer sicer »razen primorskih svobodnih pristanišč [...] ni kaj

²¹⁶ Ludwig von Hohenbühel-Heufler, *Kratek popis Cesarstva Avstrijskega sploh in njegovih dežel posebej* (Dunaj: C. kr. zaloga šolskih bukev), 1861.

²¹⁷ Hohenbühel-Heufler, *Kratek popis*, 198.

imenitna«, vendar se med izvoznimi artikli najdejo »žita, doge za sode, žveplo, cunje, vino, slivovica, prešiči, suhe češpe«. In še v opisu obrti v gradjanski Vojvodini beremo, da se ta »peča skoraj samo z navadnimi obertnijarni in s kmetijskimi poveršnimi pridelki, med katerimi je najznamenitejše žganje iz sliv, znano pod imenom slivovice.«

Na hitro se še sprehodimo čez ravnico – v sosednji Banat, kjer slivovka ni le pijača, ampak skoraj sezonski dogodek. »Novičar iz slavenskih krajev« v »pismih iz Banata« leta 1853 piše, da »zraven tergatve mnogo obrajtana slivovka iz kotlov kaplja«. Kot bi deževalo iz bakrenih oblakov. In zaključí: »Obe pijači sta tukaj verlo čislane, – ktera bo pa letos boljši in bolj za kupčijo, Vam bom drugo pot naznanil.«²¹⁸

Z banatske ravnice pa spet nazaj v nekoliko bolj nagubane predele zemljevida. V knjižici *Bosna: geografsko-histor. pregled* piše, da je »veliko [...] sliv, iz katerih kuhajo dobro slivovko, posušenih pa jih veliko izvozijo«. ²¹⁹ In kot beremo v enem od potopisov, ta bosanska »dobra šljivovica« ne poganja le trgovine, temveč tudi gostoljubnost: »Kakor Italijan svojega gosta, podvori tudi Turčin svojega s črno kavo, kristijanski Bošnjak pa z rakijo slivovko.«²²⁰ Kultura pitja, torej, kot semiotika pripadnosti – kdo koga s čim počasti, ni nikoli le vprašanje okusa, temveč tudi pripoved o tem, kdo smo.

In če ostanemo še za hip v Bosni, kjer se zdi, da je *rakija slivovka* še posebej *doma*: belgijski popotnik Emile de Laveleye v potopisu po Balkanu, v poglavju o Bosni, slivovko označi kar za »narodno žganje«. ²²¹

Seveda bi se lahko še naprej brezskrbno sprehajali po tej kulturni oziroma metilni pokrajini, v kateri nas žganje iz sliv vabi z vseh strani. A naj bo za zdaj dovolj. Mislim, da smo tudi zadnjo dvomljivko že dovolj prijazno, a odločno napojili s podatki – in prepričali, da je bila slivovka v gorah, planinah, kotlinah in nižinah Balkana res doma. Žgana pijača – še posebej tista iz sliv – je bila na Balkanu veliko več kot tekočina. Postala je institucija.

²¹⁸ Anon., »Novičar iz slavenskih krajev«, *Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči*, 12. 10. 1853, 327.

²¹⁹ Josip Mencin, *Bosna: Geografsko histor. pregled* (Osijek: tiskom Dragutina Laubnera, 1886), 14.

²²⁰ Anon., »Listek: En dan pri Alai-begu v Derventu«, *Slovenski narod*, 18. 12. 1874, 1–3.

²²¹ Emile de Laveleye, *The Balkan Peninsula* (New York, 1887), 121.

A zakaj je bilo žganje – še posebej slivovo – prav na Balkanu tako doma? Eden izmed ključnih razlogov za njegovo razširjenost je bila preprosto dostopnost. S tem ne mislimo le na ceno, čeprav je bilo žganje v 19. stoletju v primerjavi z vinom pogosto precej bolj prijazno do denarnice.²²² Dostopnost žganja je bila predvsem materialna, skoraj geološka – zraslo in skuhalo se je iz tistega, kar je bilo pri roki.

Medtem ko vino potrebuje trto, lego, klimo in čakanje, je žganje bolj demokratična zadeva. Alkoholna lakota je znala biti iznajdljiva: ljudje so kuhali žganje iz vsega mogočega – različnih vrst sadja, koruze, krompirja, kruha (*komadara*), ostankov hrane, bezga ... Pravi destilat preživetja.²²³ V težko dostopnih predelih Dinaridov pa se je – če gre verjeti ustnemu izročilu – pojavil še en žanrski ekstrem: *drekavec*, žganje, narejeno iz iztrebkov.²²⁴ Ekstremna destilacija – tako v materialnem kot simbolnem smislu – v resnici morda bolj mit kot realnost, a vendarle simptom: žganje ni bilo razkošje, temveč potreba, skoraj strategija.

Toda če se *drekavec* skriva v sencah skrivnostnih planin, se sliva – kot kažejo viri – postavlja na sonce. In to množično. Skorajda vsepovsod. Že prva osmanska raziskava Bosne iz obdobja 1468–69 beleži velike nasade tega modrega sadeža.²²⁵ Slive so se tako rekoč naturalizirale v kulturno pokrajino regije – ne le kot sadež, temveč kot infrastruktura, kot lokalna in obenem nadkrajevna danost. Opise nasadov, pridelave, potrošnje in trgovine s slivami (in slivovico) najdemo raztresene po raznih virih: upravnih, popisnih, gospodarskih, vojaških, potopisnih. Sliva je bila doma, žganje pa logična posledica.

Tako je slivovka postala nekaj več kot le lokalna pijača. Bila je iztisnjeni sok neke vsakdanjosti, produkt življenja in strategije preživetja. In s tem – če ostanemo še za hip pri njenem simbolnem potencialu – idealna kandidatka za vlogo, ki jo ima v slivovkalizmu: skromna, pa vseprisotna; domača, a zmeraj zazrta čez rob – kot Balkan sam.

²²² Studen, *Pijane zverine*.

²²³ Glej na primer Radović, »Pečenje rakije u našem narodu«.

²²⁴ Amir L. Talibečirović, »Okus po zimi. Drekevci, žganje posebne vrste«, *Mladina*, 19. 11. 2003, 65. Na Tolminskem na primer kot *lajbnc*. Glej Boris Prinčič in Miha Kozorog, *Močeradovec: žganje, ki je in ga ni* (neobjavljeno seminarsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1998).

²²⁵ Mrgić, »Wine or Raki«, 634.

Na tem mestu se nekoliko dlje zadržimo le v tako imenovanem srbskem slivovem pasu. Ta je segal oziroma sega od bosanske meje na zahodu do reke Save na severu in reke Morave na vzhodu ter obdaja celotno Šumadijo. Še danes so največja območja pridelave sliv okoli Valjeva, Kraljeva, Kragujevca, Osečine in Prokuplja.

Srbski slivov pas po besedah enega od preučevalcev ekonomske zgodovine predstavlja študijo primera »gospodarske zgodovine obdobja pred letom 1914, ki bi jo bilo morda najbolj konstruktivno obravnavati kot zgodovino trgovinske revolucije na obrobju industrijskega središča«. Razvoj trgovine s srbskimi slivami in izdelki iz tega sadeža, ki so oskrbovali rastoči svetovni trg v 19. stoletju, je namreč treba razumeti v luči povpraševanja in potreb industrijskih središč po specializiranih pridelkih.

Srbski izvoz sliv je od skoraj neobstoječega v šestdesetih letih 19. stoletja v nekaj desetletjih postal največji na svetu. V obdobju 1903–1907 je Srbija izvozila 35.400 ton suhih sliv na leto, medtem ko sta njeni glavni tekmeci na mednarodnem trgu, ZDA in Bosna in Hercegovina, izvažali 22.400 ton oz. 21.800 ton letno. Izvoz sliv je imel globoke posledice za majhno srbsko gospodarstvo.

Večino sliv so do razcveta izvoza predelali v žganje. Leta 1867 je bilo v Srbiji skoraj 21.000 *kazanov*, kotlov za kuhanje žganja. Veliko večino skuhanega žganja so popili kmetje sami, v prodajo pa je šlo zelo malo te vode življenja. Čeprav je imelo veliko kmetov lastne žganjekuhe, je bil v vaseh tudi strokovnjak za žganjekuho, imenovan *kazandžija*, ki je pozno jeseni pomagal pri predelavi fermentirane slivove kaše in kuhanju žganja. Plačan je bil z žganjem, ki ga je preprodajal nesrečnim gospodinjstvom, ki so ostala brez lastnega.

Za razcvet trgovine oziroma izvoza sliv je bila ključna železniška povezava med Kragujevcem in Budimpešto, dokončana leta 1884. Šumadijske slive so večinoma končale v slivovi marmeladi oziroma v krulečih želodcih madžarskega delavstva. Drugi del izvoza so predstavljale surove slive, ki so jih na madžarskem predelali v žganje oziroma *pálinko*. Madžarska je hitro postala glavni trg srbskih sliv, izdelki iz sliv pa so v začetku 20. stoletja predstavljali približno 20 odstotkov celotnega izvoza države.²²⁶

²²⁶ Michael Palairet, »Merchant Enterprise and the Development of the Plum-Based Trades in Serbia, 1847–1911«, *The Economic History Review* 30, št. 4 (1977): 582–601.

Primer tako imenovanega srbskega slivovega pasu je vsekakor izjemen. Gre za unikatno kombinacijo gospodarskih, ekoloških, infrastrukturnih in družbenih dejavnikov. A vendarle to ne pomeni, da je bila sliva rezervirana zgolj za to območje. Ravno nasprotno: ta modrikasta kraljica sadja je v prvi Jugoslaviji (torej po letu 1918) zavzemala prvo mesto v skoraj vseh pokrajinah nekdanje države – tako po številu dreves kot po skupni teži pridelka.



Modrikasta kraljica sadja in njene reinkarnacije. Jutro, 11 9. 1932, 15.

Če vzamemo v roke *Statistični godišnjak* – uradni letopis kraljevine, ki je izhajal med letoma 1929 in 1939 – bomo opazili presenetljivo stabilno slivovo dominacijo. V skoraj vseh banovinah (z izjemo Dravske in Uprave mesta Beograda, kjer so se še bolj prisesali na jabolka) so slive brezkompromisno zasedale vrhove tabel. In če se ozremo na zbirne podatke zadnjega predvojnega desetletja (1930–1939), postane razmerje še bolj zgovorno: slive so kraljevale z več kot 40 milijoni rodnihih dreves in letnim pridelkom, ocenjenim na 50.500 vagonov sadja. Za primerjavo: drugo mesto so zasedale jablane s »pičlimi« 7,6 milijona drevesi in 14.100 vagoni pridelka, na tretjem pa so obvisle hruške s štirimi milijoni dreves in nekaj več kot 6.000 vagoni.²²⁷

In to ni bil konec, temveč začetek. Po drugi svetovni vojni so se slive množile dalje, kot da bi želele potrditi svojo vlogo temelja jugoslovanskega sadnega imenarstva. Leta 1948 je bilo slivovih dreves že skoraj 65 milijonov – kar pomeni, da

²²⁷ Anon., *Jugoslavija 1945–1964: Statistični pregled* (Savezni zavod za statistiko, Beograd, 1965), 103.

se je v povojni socialistični krajini nadaljeval proces, ki se je začel že zdavnaj prej: tiho, a vztrajno preoblikovanje pokrajine v slivovkasto matrico.²²⁸ Mimoregrede, v socialistični Jugoslaviji sta bili približno dve tretjini vseh sadnih dreves slivovih, ta država pa je pridelala skoraj tretjino vseh sliv v Evropi.²²⁹ Pomenljiv je tudi drug, sicer veliko mlajši *Statistični godišnjak*, ki v razdelku »spoljna trgovina« na strani »izvoz važnijih proizvoda« poleg suhih sliv prinaša količine in vrednosti le naslednjih »proizvodov«: »velika živina (govedo)«, »konji, osli ipd.«, »sveže meso«, »koruza«, »sveže sadje«, »suhe slive«, »hmelj«, »vino«, »tobak«, »les za ogrevanje in celulozo«, »žagan les«, »portlandski cement«, »surovi svinec«, »surovi baker.«²³⁰



Bosna, čas tehtanja: kilogrami sliv, litri prihodnosti. V zraku diši po sadju, v mislih že ropota kotel. Razglednica predigre za narodni ritual – fermentacija skupnosti iz zbirke Božidarja Jezernika.

²²⁸ Anon., *Jugoslavija 1945–1964*, 103.

²²⁹ F. J. »Slive so bile včasih slajše, kot so zdaj: Jugoslavija pridelala približno eno tretjino vseh sliv v Evropi, pridelovalci pa pogosto ne vedo, kaj bi počeli z njimi – Na trgu so predrage«, *Delo*, 26. 1. 1973, 9.

²³⁰ Glej Anon., *Jugoslavija 1920–88, Statistični godišnjak* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989), 312–4.

Ivan Lovrenović, bosansko-hercegovski pisatelj in esejist, je s pojmom »civilizacija slive« ujel nekaj bistvenega – nekaj, kar pogosto uide pozornosti zgodovino-pisja, osredotočenega na vojne, meje in prestole. Navdih črpa pri Fernandu Braudelu, velikem zgodovinarju, ki je razumel, da so civilizacije v resnici zgrajene iz kruha, oliv, vina – in v našem primeru: iz sliv. Sliva ni zgolj sadež, ni le kmetijska stalnica ali surovina za žganje. Je kulturni kondenzat. Simbolizira gostoljubje, trdovratno kontinuiteto, vaški ritem, preživetveno iznajdljivost – in to ne zgolj v Bosni, temveč po vseh deželah nekdanje Jugoslavije ali celo Balkana, kjer sliva povezuje sadovnjak z identiteto, kot mezga povezuje koščico s kožo.²³¹

To civilizacijo slive v vsej njeni aromatični, duhoviti in domači veličini upesni Brano Jakubović – ne kot zgodovinar, ampak kot vaški trubadur s traktorjem in kotlom. V besedilu »Kako je nastala rakija Maskuzija«, ki ga je napisal posebej za to knjigo, Brano ne piše le s peresom, ampak tudi z nasmehom, s spominom in s kozarčkom v roki. Njegov potop v severovzhodno Bosno je hkrati lokalna kronika in kolektivni ritual: vožnja skozi sadovnjake, molitev pred kotlom, družinski zbor, kjer se argumenti rešujejo z litri, in ne z besedami. Brano, hvala za ta tekoči spomenik babičinim nasvetom, dedovim receptom in narodni alkimiji, ki iz fermentirane slive ne zna destilirati le žganja, temveč tudi duha naroda.

Če za hip ostanemo pri statistiki in se znova zazremo v slivovko, naletimo na nekaj več kot zgolj številke. Statistika nehote izriše tiho, a trdovratno prisotnost slivovke – ne le kot pijače, temveč kot družbenega dejstva, kot kulturne infrastrukture. V *Statističnem pregledu*, v razdelku »kmetijstvo«, pod podpoglavjem »predelava domačega sadja in grozdja« se med stolpci, kjer najdemo »suho sadje v vagonih«, »marmelada v vagonih«, »olivno olje v 100 hl« in »proizvodnja vina v 100 hl«, znajde tudi »rakija v 100 hl«. A to ni zgolj en od stolpcev. Rakija ima svojo razvejano taksonomijo – in slivovka, znotraj nje, svoj prestol.

Posebej je izpostavljena »rakija iz sliv«, razdeljena celo na *meku* in *ljutu* – torej na mehko in močno, kar implicira ne le tehnično ločnico, temveč že skoraj epistemološko. V nasprotju z njo ostali destilati – »iz ostalega sadja« ali »tropinovec« – tičijo vsak v svojem samcatem stolpcu, brez nadaljnje delitve, brez notranje hierarhije. Kraljica sadja, sliva, je tako kraljevala tudi v žganjarskem panteonu.

²³¹ Ivan Lovrenović, *Bosanski Hrvati: Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture* (Zagreb, Sarajevo: Synopsis, 2010).

In slivovka ni le produkt – je merilo, matrica, iz katere se meri in razume vse drugo. V tej administrativni tipologiji postane jasno: slivovka ni eden izmed mnogih žganih izrazov – je norma, po kateri se meri ostalo.²³² Slivovka – ta tekoča ambasadorica slivove nadvlade – je bila v mnogih pogledih več kot zgolj pijača: bila je okus časa, vonj skupnosti, mazivo naroda.

Slivovka torej ne izgine. Ne z imperialnimi zatoni, ne z modernizacijami, ne z menjavo režimov. Ostaja – natančno popisana, kategorizirana, prešteta v hektolitrih. Preživi padce cesarstev, vzpone državnih tvorb, menjave zastav in himn. Ko Avstro-Ogrska in Osmansko cesarstvo zdrsneta med opombe zgodovinskih učbenikov, ko se zgradi nova država – tista, v kateri smo še nedolgo nazaj marširali protialkoholno razpoloženi in v kateri se bomo v nadaljevanju nekoliko bolj razposajeno sprehodili – slivovka še vedno zori, vre, destilira, teče.

Ne kot relikt, ampak kot elementarna stalnica. Kot tekoča oblika kontinuitete.

Zdaj pa se vprašajmo: kje vse je bila ta žgana družbena realnost v novonastali državi zares *doma*, kje je zlata kapljica postala samoumeven odgovor – tudi tam, kjer nihče ni ničesar spraševal?



Hmm, le kje naj začnemo?

Morda tam, kjer se začne vsaka resna zgodba o življenju po veliki vojni – pri oglasih za zamenjavo stvari. Tistih drobnih, a zgovornih sporočil, ki so polnili strani časopisov in razkrivala svet, v katerem so se vrednosti obračale na glavo, a slivovka ni nikoli zares izgubila na teži.

Za sladkor, zrnato kavo (boljše vrste), riž, petrolej in za fini 95 % rektif. špirit zamenjam več vreč soli, 200 l hudega domačega vinskega kisa, pristno 49–50 % slivovko, bezgovo in vinsko žganje, 13 kg pravega riževega škroba (štirke) sodo, pralni prašek. Frane Logar, posestnik in gostilničar v Hrastniku.²³³

²³² Anon., *Jugoslavija 1945–1964*, 104.

²³³ Anon., »Za sladkor«, *Slovenski narod*, 15. 1. 1919, 7.

To ni le oglas. To je povojni mikrokozmos, katalog potreb, želja in preživetij. Slivovka ni zgolj pijača – je valuta. Vrednostna enota. Tekoči kapital. Blagovna menjava v svetu, kjer so papirnati denar in politične obljube vredni manj kot liter domačega.

Zadržimo se še za hip v teh svojeglavih mesecih in letih, ko je – kot smo že slišali – »strupeni bacil vojne vrtoglavosti spremenil domovino v eno samo, noč in dan odprto gostilno«. ²³⁴ V istem času je zavrela tudi aprovizacija – tista nadvse uradna, organizirana preskrba z življenjskimi potrebščinami. In glej, tudi tam se razliva, med mastjo, slanino, testeninami, medom – v prvi ligi živil: »V ponedeljek, dne 12. aprila začne [Splošna gospodarska zadruga v Ljubljani] zopet deliti na svoje člane razna živila; kakor mast, slanino, testenine, riž, med, suho meso, ješprenj, ter prvovrstno slivovko in rum in drugo. Posodo za mast, med ter slivovko in rum je prinesiti s seboj.«²³⁵

Slivovka – v steklenici, a tudi v evidencah, seznamih in pogajanjih. Hrana za dušo, valuta za menjavo, zaveznik v improviziranem gospodarskem sistemu povojnega kaosa. Res ni bila uradna valuta, a brez nje ni bilo težje zamenjati samo riža in sladkorja – temveč predvsem sveta.

Tudi ko naredimo dolg skok v času, ko se dežela znajde v povsem novih težavah, slivovke ni težko najti. Pravzaprav se novim gospodarjem kar sama ponuja:

In tedaj se stegne kaka roka, ki da nemškim vojakom nekaj orehov, jabolk, ovčjega sira ali kozarček slivovke. Že takoj po prvih urah nemškega vkorakanja v kraj prihaja v vsako hišo novo življenje, ki toplo de vsakomur. Tisti, ki so se skrivali, da bi jih Tito nasilno ne odvedel, se vesele svoje rešitve. Boj pa se nadaljuje, že ponoči Nemci spet odpotujejo iz pravkar zavzetega kraja, tik za petami izmikajočih se in poraženih tolp. Brezobzirno se vodi borba proti balkanskim komunistom dalje [te bomo podrobneje spoznali v naslednjem poglavju], od udarca do udarca, dokler ne bodo naposled popolnoma poraženi.²³⁶

²³⁴ Matić, »In zapela je harmonika«, 81.

²³⁵ Anon., »Aprovizacija«, *Slovenec*, 11. 4. 1919, 3.

²³⁶ Anon., »Zlom Titovega terorja«, *Jutro*, 12. 2. 1944, 2.

Slivovka, vedno pri roki – ne le v kleti, temveč tudi kot gesta, kot jezik gostoljubja ali podreditve, kot ritual preživetja. Medtem ko se vojska seli, fronte valijo in propagandne parole menjajo drug drugega, slivovka ostaja na mizi – včasih kot izhod v sili, drugič kot tihi komentar zgodovine.

In tudi ko zapustimo vojni čas ter stopimo v bolj umirjena desetletja – tista, v katerih se zdi, da se vsakdan vendarle vrača – slivovka ne izpuhti iz družbenega kadra. Nasprotno: postane trdovratna sopotnica miru, rutine, sejmov, praznikov, priložnostnih slabosti, vsakdanjih moči ...

Če je življenje sejem, kot je nekoč zapisal Anton Aškerc, potem je slivovka tista glasna, aromatična stojnica, ki najprej omami z vonjem, nato pa zarožlja s kozarci. In če pobrskamo po časopisnih oglasih iz tistega časa, se hitro pokaže še ena njena vrlina: zna stati v prvi vrsti. Vedno pripravljena na svoj veliki nastop, med rumom in likerji, med medom in kisom, vedno v središču, kot prava diva destilirane sveta. Nič se ne skriva.

BUFET ODPRT DO POLNOČI		
Vino čez ulico:		
šipon	1	Din 9.—
Cviček	1	> 9.—
Rizling	1	> 11.—
Ljutomerčan	1	> 9.—
Bermet	1	> 24.—
Žganje:		
Slivovka	1	Din 26.—
Sadjevec	1	> 26.—
Tropinovec	1	> 24.—
Rum	1	€ 26.—
Brinovec	1	> 40.—
Pelinkovec	1	> 32.—
Razna desertna vina in likerji		
po najnižji ceni!		
Za kakovost jamči lastnik		
bufeta A. BRIŠKI, palača		
»Grafika«, blizu glavnega kolodvora.		

GOSTILNA „MAČEK“		
Ljubljana, Cankarjevo nabrežje štev. 17		
nudi		
domače naravno žganje čez ulico		
slivovko	44 %	. . . Din 28.—
hrušvec	44 %	. . . „ 28.—
sadjevec	50 %	. . . „ 28.—
brinjevec	46 %	. . . „ 30.—

Na vrhu cenika in na dnu kozarca: slivovka. Hierarhija žganih užitkov se vedno začne pri slivi. Slovenski narod, 22. 12. 1932, 4; Jutro, 20. 3. 1935, 8.

Kaj torej »pomeni slivovka našemu milemu narodu«?

V resnici gre samo za slivovko. Kaj pomeni slivovka našemu milemu narodu, menda veste. Slivovka je tako rekoč hrbtenica našega duha in rodovih sil. Brez tega eliksirja človek ne more niti pošteno kihnniti, vsa velika dejanja in menda tudi slavna preteklost naših »junakov« tako rekoč plavajo na slivovki. To je bilo treba povedati, ker se pri nas ne govori mnogo o slivovki, temveč jo raje tem bolj pijemo.²³⁷

To ni le dovtip. Ta citat z domiselnim humorjem, ki meri naravnost v jedro kulturne samopodobe, pravzaprav zadene bistvo. Slivovka je pijača, ki ne potrebuje velike reklame. Je tihi garant spontanosti, neizrečen pogoj družabnosti in podaljšek narodnega temperamenta.

Pijača z vrha lestvice žganih pijač, ta »hrbtenica duha in rodovih sil«, ta »eliksir, brez katerega človek ne more niti pošteno kihnniti«, pa – kot smo videli že v prejšnjem poglavju – zlahka prestopi meje običajnega in se znajde tudi v temnejših odtenkih človeškega vsakdana. Včasih je tiha spremljevalka, drugič kar samoumevna soudeleženka; zdi se, da je pravzaprav vedno tam – kot prva priča ali tihi sokrivec – kadar v črno odete novice poročajo o sporih, nesrečah, zločinih. Včasih stoji v ozadju. Drugič pa stopi v ospredje – v polni ustekleničeni veličini:

Letos meseca avgusta je gorelo v vasi Jezero pri Ložu. Medtem, ko so gasilci skušali omejiti ogenj, je gasilec Tone želel pogasiti drug požar. Vlomil je v klet kmeta Petra in ukradel steklenico slivovke. Vtaknil jo je pod suknjič in hotel z njo zbežati. Tedaj sta ga opazila službujoča orožnika, ki sta ga zgrabila in mu ukazala, naj pokaže, kaj ima. »O, tole slivovko sem hotel rešiti!« se je zagovarjal Tone. Orožnika fantu nista verjela, ker sta videla, da je hotel pobegniti, in sta ga naznanila. »Samo ena steklenica slivovke, pa me stane cel mesec težke ječe in še post zraven, ker sem jo izmaknil pri požaru«, je jadikoval Tone proti svojemu znanцу, ko sta stopala po stopnicah v sodni palači. Njegov znanec, kovač Lipe, ga je tolažil, naj na vse to pozabi, ker bo kaznen nastopil šele čez mesec dni in ga je povabil s seboj v gostilno.²³⁸

²³⁷ Anon., »Žganje ga je izdalo«, Slovenski narod, 11. 2. 1932, 4.

²³⁸ Anon., »Gasilec Tone«, Jutro, 10. 10. 1928, 6.

Ironija skoraj ne potrebuje komentarja. V gostilno – kam drugam? Slivovka se zdi neizogibna, kot gravitacija. V zgodbah, kot je Tonetova, ni le pijača. Je motiv, plen, nagrada. Je predmet poželenja, okoli katerega se tkejo požari, tatvine, obsodbe – in pomiritve.

A kraja ni edini greh, ki se vije okoli nje. V črno kroniko slivovka vstopa tudi kot izgovor – ali celo poosebljena sila, ki govori, namesto človeka. Tako vsaj trdi Tomaž iz Mengša:

Že nad 70 let stari prežitkar Ogrin Tomaž iz Mengša je bil obtožen, da je ujel 6 divjih zajcev in 3 prodal neki ženski iz Mengša. Na orožniški postaji je priznal, pred sodnikom je pa vse preklical, češ da je bil pijan in ni vedel, kaj govori. »Slivovka je govorila. Slivovka!« se je zagovarjal. Pil je 14 dni neprenehoma iz žalosti, ko mu je žena umrla.²³⁹

Včasih je ravno slivovka tista, ki spregovori – in to z glasom, ki ni vedno razločen, a pogosto zelo odločen. Ko človek prekipi, ko popusti samocenzura, ko počí jezik in popusti razsodnost – tam pogosto srečamo slivovko v vlogi neprosto-voljne ventrilokvistke. Govori namesto tistih, ki so izgubili nadzor ali pa so se ga zavestno odrekli.

In če ostanemo še za hip pod streho teh temneje obarvanih novic, ugotovimo, da se včasih pojavi celo kot neposreden povod za krvava dejanja. Tako beremo pod naslovom »S sekiro ubil očeta in mater«:

V Tominjah pri Ilirski Bistrici se je izvršil grozen zločin. Sin in oče družine Jagodnik se nista razumela. Sin je skril sod slivovke v seno. In nekdo ga je ovadil. Sin pa je mislil, da je to storil njegov oče. V jezi je pridrvel domov in v prepiru pograbil sekiro ter ubil z njo očeta in mater. Potem je pobegnil. Nekateri listi so poročali, da se je obesil. Pa to ni res. Morilca Jagodnika oblasti iščejo pa ga doslej še niso mogli iztakniti.²⁴⁰

²³⁹ Anon., »Življenje za žalitev: Zverinski uboj v pijanosti – Iz Tomaža je govorila slivovka – Ločenec, ki ne more pozabiti žene«, *Slovenski narod*, 7. 9. 1937, 2.

²⁴⁰ Anon., »Dnevne vesti: S sekiro ubil očeta in mater«, *Slovenski narod*, 25. 3. 1922, 4.

V tej tragični zgodbi se slivovka pojavi kot predmet razdora – kot posoda za maščevanje, skrita med senom in zadosti močna, da sproži umor. Niti kaplje ni treba popiti – že njen sod zadošča za uničenje družinske celice.

V drugih primerih pa slivovka ne igra le vloge povoda, temveč postane sestavni del načrta – skoraj alkimistična priprava na zločin:

Anton Mali je v preiskavi priznal, da se je pripeljal 23. aprila na bratovo povabilo v Št. Vid. Na policiji v Ljubljani je še trdil, da je Malko zaklal Andrej sam. Preiskovalnemu sodniku v Novem mestu pa je po daljšem oklevanju priznal: »*Da, jaz sem jo z nožem.*« Zakaj, Golmajerjeva ga je že večkrat prej nagovarjala in slednjič v soboto zvečer še posebno nagovorila, naj vendar gre v St. Vid in z bratom fingira razbojniški napad. Dala mu je 200 Din za vlak in Andrejev samokres. Potem pa še nekaj slivovke in masko za obraz, rekoč: »*Masko natakni, da te ne bo nihče spoznal, slivovke pa se napij, da boš bolj korajžen.*«²⁴¹

Slivovka kot rekvizit, kot napoj, kot transformacijsko sredstvo – postane orodje za pogum, megla za vest. In ko je enkrat izpita, ostane le še krik: »Slivovka je govorila!«

Slivovka torej ni vedno le tiha opazovalka ali popustljiv alibi. Včasih nosi bolj neposredno odgovornost. Ni le del prizorišča – postane prizorišče samo, kot na primer v tragični vesti iz Otoka pri Vinkovcih, kjer se je otroška radovednost srečala z odraslo brezbržnostjo:

V nekaterih naših južnih krajih ni nič redkega, če se otrokom daje slivovka. Kake posledice more imeti ta razvada, priča najbolje primer, ki se je te dni pripetil v selu Otoku pri Vinkovcih. Tam je prošlo sredo seljak Marko Galovič kahal žganje. Pri starem Galoviču sta se igrala dečka, petletni Marko Andolovič in štiriletni Adam Ozdanovič. Dečka sta Galoviča prosila, naj da jima piti žganja. Starec se je nekoliko obotavljal, končno pa se je dal pregovoriti. Otrokoma je ugajala topla dišeča slivovica. Petletni Marko se je kmalu onesvestil in se zgrudil na tla. Umrl je še istega dne. Umrl je zaradi zastrupljenja z alkoholom.²⁴²

²⁴¹ Anon., »Veliki senat v Novem mestu sodi«, *Jutro*, 26. 10. 1933, 2.

²⁴² Anon., »Domače vesti«, *Jutro*, 30. 10. 1928, 6.

Dišeča tekočina, ki razvaja odrasle čute, je bila za otroka smrtonosni strup. Med igro in umorom ni bilo meča – le kozarec. V tej zgodbi slivovka ni opoj, ampak smrt.

Drugod pa ne gre za dejanje, temveč za genezo – za izvor samega zla, ki naj bi po nekaterih pričevanjih tičal že v prenatalni alkoholiziranosti. V zgodbi mladega trikratnega morilca iz Kromeriža postane slivovka skoraj demonska dediščina:

Obtoženec je napadel ječarskega nadzornika in ga pobil skoro do smrti, njegovo ženo in dva otroka pa je ubil. Pred sodiščem je pričeval tudi Souradov oče, ki je izpovedal o preteklosti mladega zločinca prav zanimive podrobnosti: Več nego leto dni preden se je fant rodil, je oče zelo pijančeval. Pil je najraje slivovko, ki je bila v Bosni prav poceni in jo je časih izpraznil kar celo litrsko steklenico. V dobi tega strašnega alkoholiziranja je bil spočet otrok, ki je prišel malone mrtev na svet. Porod je bil zelo težak. Zdravnik je moral rabiti klešče in ko je rešil mater smrti ter novorojenčka obudil k življenju, je pripomnil očetu, da bo imel s sinom velike križe in težave. Tega zdravnika je hotel Sourada predlagati za pričo, a ker je sedaj v Ameriki, ga niso mogli pozvati pred sodišče. Vsekakor je značilno že to, kar je Sourada o njem izpovedal; slučaj namreč zopet enkrat potrjuje pravilo, da je deca alkoholikov degenerirana, manjvredna, in da inklinira k zločinskim dejanjem.²⁴³

Tukaj slivovka ni več pijača, ampak dejavnik usode – prenatalna napoved tragedije. Ne napaja več jezika in poguma, temveč gensko razkroji človeka. Mladenič iz Kromeriža ni postal zločinec po kozarcu, ampak že z njegovo senco v sebi. S tem se slivovka vpisuje v razprave o degeneraciji, o biološki dediščini zla, o tem, da alkohol ni le družbeni problem, temveč morda celo dedni greh.

Vse te v črno barvo oblečene novice, s katerimi smo si dali duška in bi lahko nadaljevali vsaj do konca tega poglavja, nam govorijo, da je bila slivovka vidna, pomembna, pogosta spremljevalka vsakdanjega življenja.

Seveda pa nam o tem ne pričajo le tovrstne novice. V reportaži iz sremskega podeželja beremo, »da znašajo dolgovi seljakov iz zemunskega sreza (17 vasi) okrog 60 milijonov dinarjev [...]. Vendar prostodušni Sremci ne obupujejo. Pijo

svojo slivovko in upajo v boljše čase ...«²⁴⁴ Slivovka torej ni zgolj alkoholna pijača. Je valuta upanja, darilo gostoljubja, sredstvo družbenega stika – in pogosto, kot kažejo reportaže in potopisi, tihi *garant vedrine*, tudi kadar ni razloga za smeh. Ko se zadolženi kmet zazre v neizprosno številko – »60 milijonov dinarjev dolga« – si natoči kozarec domače slivovke in z njim ne išče le tolažbe, temveč potrjuje svojo zvestobo zemlji in času.

Pa stopimo še na vlak, ki tokrat pelje z Dolenjskega: »Dišalo je po sadju in slivovki. Skupina ženik, med njimi nekaj otrok, je bila veselo razpoložena. 'Na, pokusi mojo. To ti je kapljica; pomisli, samo po 13 din sem plačala liter.' Steklenka je romala od ust do ust, še najmlajši med njimi je moral dobiti požirek!«²⁴⁵ Prizor, ki ne pričara samo enega izleta, temveč *način bivanja* – v katerem alkohol ni »problem«, ampak vsakdanji sopotnik.

Prav tako je imela ta opojna pijača posebno mesto med posebnimi priložnostmi – praznovanji. Na »velikem svatovanju v slavonski vasi«, na katerem se je zbralo 500 svatov in je trajalo 5 dni, so pojedli »6 svinj, 2 kravi, 90 kokoši, 63 velikih hlebov kruha in ogromno drugih potrebščin, izpili pa so 1.400 litrov vina, 500 litrov domače slivovke in 75 litrov črne kave.«²⁴⁶

V deželi, ki plava v slivovki, torej ni nenavadno, da je prav ona tista, ki prva stopi pred tujca, preden sploh kdo kaj reče. Slivovka, kot nam govori potopisec iz Črne Gore, ni le pijača, ampak značaj, družbena praksa, *kulturni refleks*. Medtem ko so druge pijače šepetale komplimente, je slivovka trobila fanfare gostoljubnosti: »Še rakije smo se privadili. Saj ne smeš užaliti gostoljubnosti, ki že ob vstopu v sobo postavi na mizo vonjavo slivovko, tako prijetne barve, kot jo imajo le naša štajerska vina.«²⁴⁷ Z nežno vonjavo in odločno močjo gostu pove: tukaj si doma, če si pripravljen sprejeti ta krog toplote, razprte dlani in zapečenih kozarcev.

Bila je vedno prva na mizi, zadnja v steklenici in zmeraj pripravljena objeti tujca kot starega znanca. V valjevskem okraju, »ki je znamenit posebno po svojih slivah« – spomnimo se le opazk, ki so letele na srbskega oficirja iz romana *To noč sem jo videl* – in močno »navezan na dohodke, ki jih ima od posušenih sliv«, ti »povsod [...] postreže dobrodušni srbski seljak s pristno domačo slivovko.«²⁴⁸

²⁴⁴ Zv. Kosem, »Naši kraji in ljudje«, *Jutro*, 15. 10. 1929, 3.

²⁴⁵ Anon., »Slike z vlaka«, *Slovenec*, 22. 10. 1939, 10.

²⁴⁶ Anon., »Domače vesti«, *Jutro*, 6. 2. 1940, 4.

²⁴⁷ Dr. Avg. Reisman, »Skozi Črno goro«, *Jutro*, 9. 10. 1926, 2.

²⁴⁸ Zv. Kosem, »Naši kraji in ljudje«, *Jutro*, 1. 11. 1929, 8.

²⁴³ Anon., »Sin alkoholika«, *Jutro*, 14. 6. 1928, 6.

Slivovka ni bila le vez med ljudmi znotraj skupnosti – pogosto je bila tudi prvi stik tujca z duhom dežele. Ko je nemški obiskovalec Hanns Martin Elster, udeleženec kongresa društva PEN v Dubrovniku leta 1933, pisal o srečanju z gostoljubnim črnogorskim kmetom, mu slivovka ni pomenila zgolj pijače – pomenila mu je ključno razodetje načina življenja:

Ko smo visoko gori v Črni gori, kakšnih 1500 m visoko, vstopili v neko kmečko hišo, izgubljeno v skalovju, in smo videli, da ima hiša samo en prostor, sredi katerega je devetdesetletni hišni gospodar kuril ognjišče, nismo mogli razumeti, kako da se to ljudstvo ne izseli s svoje zemlje. Ko pa nam je mladi kmet z gesto, ki je nihče ne bi mogel posneti, ponudil slivovke, to srbsko narodno pijačo, ko nam je izkazal stari običaj gostoljubja v resnici kot gospod, smo spoznali, da ti kmetje ne živijo na materialističen, temveč na idealističen način iz čustvene spojenosti s svojo domovino.²⁴⁹

V tej luči postane jasno, da slivovka ni bila le vestna življenjska spremljevalka, temveč tudi kulturni znak, preko katerega se je narod želel in mogel gledati sam – ter se postavljati pred druge.

Slivovka se je torej lahko našla v zelo različnih *družbah* oziroma je opravljala zelo različne *službe*: »Družba v izbi je veselo hrumela. Izvrstna slivovka je dostojno opravljala *službo* podjetne lovske družabnice.«²⁵⁰ In tudi na »poti slovenskega gostilničarja z letalom v Beograd« je dobro opravila svojo *službo*: »Imel sem s seboj steklenico slivovke in česa bi se še bal? Vsekakor pa sem iz previdnosti, preden sem odšel spat, napisal testament.«²⁵¹ Kapljica poguma, torej.

²⁴⁹ Anon., »Jugoslavija v sodbi hitlerjevskega pisatelja«, *Jutro*, 4. 10. 1933, 2.

²⁵⁰ Janez Porenta, »Lovska rižota«, *Jutro*, 4. 5. 1944, 4.

²⁵¹ Andrej Oset, »Pot slovenskega gostilničarja z letalom v Beograd«, *Jutro*, 20. 6. 1928, 2.



Ko se srečata svet oceanov in svet alkohola: slivovka in francoska ladijska linija v istem oglasu. Ena te ogreje, druga te odpelje – obe obljubljata pobeg. Slovenec, 4. 10. 1931, 15.

Stopimo že za hip v, no ja, bolj resno politiko. Tudi tu je ni težko najti. Po bolečem volilnem porazu je bridki Pavle Radič »ugotovil, da se je pijača točila neomejeno, minister Košutič pa navaja, da so volilci bili po glasovanju vabljeni na slivovko.«²⁵² Nobene propagande, nobenih pamfletov – le steklenica pristne domače.

Seveda se slivovke ne uživa zgolj »za potrebo«, temveč tudi – in marsikdaj predvsem – »za nepotrebo«, kot beremo v »novicah iz Konjiške doline«: »Letošnje vino kmalu učinkuje in se iz kleti razlega prav veselo petje. Žganjekuha je tudi že v teku. Ko bi le ljudje po pameti ravnali s slivovko in jo po malem uživali ter si jo rabili za čase, ko ne bo sliv in jo rabili le bolj za potrebo in ne za nepotrebo.«²⁵³

Slivovka kot potreba ali nepotreba? Bržkone kar oboje. Kakor si jo pač kdo vzame. A kakršna koli že – ne znajde se le na policah, v sodih, v kozarcih in v želodcih, temveč tudi v vsemogočih potrebah (in nepotrebah) časopisja – na primer v »humorističnem koticu«, kjer ima svoj kotic med dovtipi, domislicami in pivskimi modrostmi, včasih bolj, včasih manj treznimi:

TOLAŽBA

Neki kmet je pravkar pokopal svojo ženo. Sedel je v sobi in zalival svojo žalost z dobro slivovko. Naenkrat je vstopil domači župnik, ki je prišel tolažit žalostnega vdovca. »Ali je to tvoja edina tolažba, France?« je vprašal prečastiti gospod z očitajočim glasom. »Pa kaj še, g. župnik,« je odgovoril vdovec. »V kleti imam še par steklenic.«²⁵⁴

²⁵² Anon., »Radič nastopa z novimi grožnjam«, *Jutro*, 26. 1. 1927, 1.

²⁵³ Anon., »Novice iz Konjiške doline«, *Jutro*, 29. 11. 1929, 3.

²⁵⁴ Anon., »Humoristični kotic«. Tolažba«, *Slovenski narod*, 14. 8. 1927, 5.

In v »humorističnih koticčkih«, kjer gospodarita smeh in dobra volja, se slivovka še posebej rada in dobro znajde. Tam je doma kot stari znanec, ki zna povedati kakšno po domače in vedno pride prav:

VPRAŠANJE

»Ali ni gospod Jazbec pijanec?«
»Ne vem natančno, toda če bi bila steklenica slivovke,
ne bi hotela biti z njim sama v sobi.«²⁵⁵

Zato ostanimo še za hip v družbi smeha in dobre volje, v časopisnem koticčku »Za smeh in dobro voljo«:

OTROŠKA

Mamico je bolel želodec in je zato popila šilce slivovke.
Ko je hotela zvečer poljubiti svojega sinčka, se je otrok obrnil stran
in dejal: »Mamica, danes si se pa nadišavila z očetovim parfomom.«²⁵⁶

In ko smo že pri »dobri volji«, jo privoščimo tudi tistim prepogosto otožnim literatom, ki so bivali – in (nič manj) popivali – za stenami legendarne Cukrarne:

V časih, ko še ni vsaka čumnata imela elektrike, a slavna ljubljanska »cukrarna« niti plina ne, je Josip Murn Aleksandrov proti ranemu, a še temnemu jutru povabil nekaj tovarišev na svoje »visoko stanovanje«, da jim skuha čaja in črne kave. Na mizi sicer stoji svetilka, toda na petrolej je bila njegova gospodinja očitno pozabila. No, ob bledim svetlikanju od zunaj Murn na določenem mestu v kuhinji vendar najde še polno steklenico in naglo nalije. Toda glej – ne gori! Ivan Prijatelj vzame steklenico, poduha in potem pokrene »Bratje, to ni petrolej, to je krasna slivovka! Kaj hočemo: slabo za luč, dobro za nas!«²⁵⁷

²⁵⁵ Anon., »Za smeh in dobro voljo«, *Slovenski narod*, 3. 7. 1944, 6.

²⁵⁶ Anon., »Za smeh in dobro voljo«, *Slovenski narod*, 16. 10. 1944, 6.

²⁵⁷ Anon. »Slovenci v pripovedkah in anekdotah«, *Jutro*, 1. 1. 1937, 13.



*Skoz kapljo časa ali koledar brez praznikov.
Ni več posebne priložnosti – le navadni dnevi,
ki dišijo po slivah. Jutro, 11. 9. 1932, 8.*

Pa prisluhnimo še zagovornikom slivovke kot *potrebe*. Ti jo uporabljajo za marsikaj. Kot nas uči že anekdota v rubriki »Otroška«, tudi kot zdravilo: »Nihče ni vedel, kaj je griža in kako se je braniti. K slivovki so se zatekli, saj zdravnik je bil en sam v vsej dolini.«²⁵⁸ In k temu bi lahko dodali, da se slivovka uporablja kot zdravilo za vse mogoče tegobe: »[S] police mi prileti knjiga na prsi ter zavedel sem se, da se v resnici ladja ziblje. Opotekajoč se sem vstal in hotel vzeti zdravila – zelenko dobre slivovke, ki mi jo je pripravila skrbna soproga zoper morsko bolezen.«²⁵⁹ In če gre verjeti preminulemu stoštiriletniku, slivovka res deluje:

V Habijancu pri Bjelovaru je umrl Ivam Bošnjak, star 104 leta. Do smrti je bil vedno veseljak in dobro se je še spominjal starih časov, ko je bil še mlad. Pripovedoval je, da je bil na najmanj 500 svatbah. Zanimivo je, da je zelo rad pil slivovko, ki jo je imenoval za medicino, in ob čašici je kljub starim nogam še vedno znal veselo poskočiti. Nikdar ni bolehal in umrl je tako nenadno, da domačini takoj niti niso opazili.²⁶⁰

²⁵⁸ Anon., »Griža: Spomini na strahotno leto kuge, lakote in vojske 1917«, *Jutro*, 20. 7. 1930, 12.

²⁵⁹ Anon., »Na Jadranu«, *Jutro*, 7. 6. 1923, 6.

²⁶⁰ Anon., »Dnevne vesti: Umrl v starosti 104 let«, *Slovenski narod*, 13. 12. 1940, 4.

In tudi preminuli leto starejši Slavonec, še eden »Slavonski Metuzalem«, ki mu je časopisje namenilo besede za dolgo življenje, se je za svojo starost zahvaljeval slivovki: »V vasi Vlatkovcu blizu Našic je umrl kmet Stjepan Bertalan, star 105 let. Bil je velik šaljivec in mladina se je vedno rada zbirala okrog njega. Zelo rad je pil slivovko, o kateri je trdil, da je pravo zdravilo. Nikoli v življenju ni bil težje bolan.«²⁶¹

Mimogrede, tudi »Zdravniška posvetovalnica« – ena od časopisnih prilog – slivovko ponuja kot rešitev za prav posebne težave: »Proti vetrovom si napravite namako kumina in janeža, katerih vsakega 1 žlico namočite za 24–48 ur v kakem dobrem žganju, n. pr. v pol litra slivovke, od te pijače vzemite sempatja kako žličko.«²⁶²

A slivovka ne zdravi le telesnih in duševnih tegob; celi, krepí in poživlja tudi gospodarstvo. Kot beremo v »Zgodbah malih tihotapskih afer«, je pogosto pomagala preživeti posameznikom in njihovim družinam:

Zadnji čas so se spravile dolenjske jajčarice na tihotapstvo žganja v mesto. Na dno velikih košar, kjer denejo okoli 500 jajc, spravijo po eno ali dve zelenki žganja, ki ga potem prodajo privatnim strankam. Kontrola je zelo težavna, ker organi ne morejo z iglami bezati v košare, da ne poškodujejo jajc. Jajčarice so brezskrbno vtihotapljale brinovček in slivovko. Na živilskem trgu so pozneje gospodinjam na skrivaj ponujale žganje na prodaj.²⁶³

In kot beremo v vsemogočih poročilih o izvoznih oziroma uvoznih kvotah, »trgovinskih konvencijah«, carinah in drugem, je pomagala krepiti tudi gospodarstvo države:

Pri sestavi novega zakona o trošarini se je zatem namerilo omogočiti našemu žganju in slivovici izvoz v inozemstvo. V to svrhu je uvedena posebna izvozna premija 4 Dinarjev od hl. stopnje. S tem bo obnovljen naš izvoz slivovke v Avstrijo, Madžarsko. Češkoslovaško in Poljsko, kamor smo imeli nekoč že izdaten izvoz. Vrhutega se bo pri sklepanju

²⁶¹ Anon., »Dnevne vesti: Slavonski Metuzalem umrl«, *Slovenski narod*, 25. 5. 1939, 4.

²⁶² Anon., »Zdravstvo: Zdravniška posvetovalnica«, *Jutro*, 17. 3. 1929, 9.

²⁶³ Anon., »Zgodbe malih tihotapskih afer«, *Jutro*, 22. 12. 1929, 6.

bodočih trgovinskih pogodb uvaževala naša produkcija žganja ter se bo skušalo doseči olajšave za izvoz našega žganja in s tem možnosti novih dohodkov naših žganskih producentov.²⁶⁴

In še bi lahko točili dalje – do in onkraj roba *Bratstva in slivovke* (in tudi enotnosti). A bržkone bo to dovolj za prikaz, da je v »deželi, v kateri je slivovka doma«, ta opojna pijača zares doma povsod: v žepu šoferja in v predalu ministra, na pogrebu in na poroki, v delovni malici in v literarni kritiki. Bila je žgano jedro, duhovno mazivo, družbeni sok, ki je tekkel po kapilarah bitja in žitja *Homo imbibensa* – popivajočega človeka, ki je z eno roko držal čašo, z drugo pa zgodovino naroda (čeprav rahlo omahljivo).

Ja, vem, da sem vas že predolgo vodil žejne čez alkoholni Rubikon. A naj zdaj vprašanje pade kot kozarček na mizo: kakšne so pravzaprav *zasluge za narod* te prve žgane pijače popivajočega Jugoslavana?



Vseprisotnost slivovke še ne pomeni, da ji lahko pripnemo kakšno narodno medaljo. Tudi spodnjice, kuhinjski noži in mestni pločniki so bili v Jugoslaviji vsakdanji in vseprisotni, pa jim ne pošiljamo venčkov hvaležnosti oziroma jim ne bomo dodelili kakšnega posebnega priznanja za narodne zaslugе.

Torej, da ne bo kake pijane evforije – bržkone sledi razočaranje: v časopisju in drugih virih med obema vojnama zaman iščemo slivovko, ki bi zanosno nazdravljala plemenitim ciljem jugoslovanstva ali dvignjenim narodnim čelom.

Ena redkih prigod, kjer bi morda lahko v kozarčku zaslutili nekaj »jugoslovanskega duha«, pride izpod peresa Frana Milčinskega, mojstra humoresk in ironije, v zabavnem razmišljanju z naslovom »Zastran novih uličnih imen«:

Poizvedel sem, kje stanuje predsednik za nova ulična imena – zavist in sebičnost sta tuji mojemu srcu – in sem šel in sem mu razložil svoje nasvete in predloge.

²⁶⁴ Anon., »Pojasnilo o izenačenju trošarine«, *Jutro*, 27. 9. 1929, 2.

Ne rečem nič, od kraja je bil dosti prijazen in me je poslušal do konca. Potipal mi je žilo in je dejal, naj bi pil kozarec tople vode z dvema jedilnima žlicama Karlovačke soli. Odgovoril sem vljudno, da sem ganjen. Tolikšnega gostoljubja da nisem pričakoval, hiši pa se takoj pozna, da jo preveva jugoslovanski duh, in če mu je vseeno, sem rekel bi mesto Karlovačke soli rajši prosil za čašico slivovke.²⁶⁵

Slišali smo, da naj bi bila slivovka »hrbtenica našega duha in rodovih sil«, da naj bi »vsa velika dejanja in menda tudi slavna preteklost naših 'junakov' tako rekoč plavala na slivovki«. Toda če prisluhnemo Ericu Hobsbawmu, tej pijači še ni uspelo priti na veliki oder »simbolne predstavitve narodove veličine in sijaja«.²⁶⁶ Ni še stopila pred zastavo, pod kip ali med junaške narodne mite.

Pravzaprav – kot smo že videli – je bila pogosto ravno nasprotno: »nepotreba«, ki »škoduje zdravju in duši«, »strup preprostega ljudstva«, prinašalka »nesreče in propada«. Bolj stvar zavrženih flaš kot zgodovinskih spomenikov.

Toda kljub svoji »škodljivi« in nemalokrat naravnost »strupeni« vlogi je ta »nepotreba« začela tisti tihožitni, vsakdanji proces tkanja nečesa, kar bi Raymond Williams imenoval »struktura narodnega občutenja« – subtilno, pogosto protislovno doživetje življenja v določenem času in prostoru, skupno jugoslovanskemu narodu.²⁶⁷ Michael Herzfeld bi nazdravil s pripombo, da je slivovka postala del »kulturne intimnosti«, ali še natančneje, »pivske intimnosti« – tiste tihe, rahlo zardele vezi, ki ljudi združuje v prepoznavanju tistih plati kulturne identitete, ki navzven morda vzbujajo zadrego, navznoter pa vzpostavljajo toplino in skupnost.²⁶⁸

In čeprav gre morda le za majhen, opit drobec, o tej posebni vezi zelo nazorno priča prav šaljiva napitnica iz leta 1940 (skupaj s celo vrsto podobnih besednih kapljic):

²⁶⁵ Fr. Ž (Fran Milčinski), »Zastran novih uličnih imen«, *Slovenski narod*, 28. 7. 1923, 2.

²⁶⁶ Hobsbawm, »Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914«, v *The Invention of tradition*, ur. Eric Hobsbawm in Ranger Terence (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 282.

²⁶⁷ Raymond Williams, *Navadna kultura: Izbrani spisi*, prev. Borut Cajnko (Ljubljana: Studia humanitatis, 2005); Raymond Williams, »Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory«, v *Culture and Materialism: Selected Essays*, ur. Raymond Williams (London: Verso, 2005).

²⁶⁸ Michael Herzfeld, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State* (New York: Routledge, 1997), 3.

Naš zdrav narod ima smisel za slovesne trenutke, zato pač ne more zamuditi tako lepe prilike, ko se spodobi izreči nekaj napitnic v slavo starega leta in v pozdrav še bolj imenitnemu, prestopnemu letu. Zaradi želj ter voščil nismo v zadregi. Želimo si n. pr. lahko, da bi tudi v novem letu tako dobro obrodile slive, ter da bi bilo tudi to leto s slivovko blagoslovljeno. Torej čim več slivovke in čim manj krompirja. Kruh naj ne bo cenejši, da se ga ne bomo preobjedli, ne sme se pa podražiti »božja kapljica«, da bomo lažje praznovali ob vseh slovesnih prilikah kakor letos in že od njega dni.²⁶⁹

Te skupne, pogosto nereflektirane navade, prakse in predpostavke – ki jih je skoraj neopazno spremljala slivovka – so pomagale strukturirati in normalizirati vsakdanje življenje. Bile so tiha opora občutku, »kako stvari pri nas stojijo«, »kako se kaj naredi«, »kako se o določenih rečeh govori«. Vpletena v ponavljajoče se rutine – nazdravljanja, izraze gostoljubnosti, male rituale razkuževanja vsakdanjosti – je slivovka postajala več kot le pijača: postajala je kapilarni del tiste tihe, skoraj nevidne reprodukcije sveta, ki so ga delili ljudje iste države in iste kapljice.

Ti na videz banalni vzorci so Jugoslovanom nevsiljivo, a vztrajno sporočali, kaj, kdaj, kje in kako se pije. S tem pa – skoraj mimogrede – oblikovali tudi predstave o tem, kaj pomeni biti Jugoslovan: skozi specifično kulturo pitja in pijače. Narodna zavest se namreč ne tke zgolj ob vihtenju zastav na državne praznike ali bučnem navijanju za reprezentanco, temveč vsak dan znova – v tistih drobnih, komaj opaznih, največkrat nezavednih vedenjih, praksah in interakcijah, ki so tako vsakdanji, da jih niti ne zaznamo. A prav zato učinkujejo še toliko močneje.

Del tega vsakdanjega, tihotapljenega, večinoma nereflektiranega nacionalizma – o katerem več v naslednjem poglavju – je bila, ali pa je začela postajati, tudi slivovka.

A tu trčimo ob stari epistemološki vozeli: težava vsakdana je v tem, da je preprosto preveč vsakdanji. Preblizu, da bi ga zares opazili. Preveč samoumeven, preveč razpršen, preveč zlepljen z drobci našega življenja. Zato razumevanje vsakdanjih praks pogosto obtiči v teoriji – z veliko pojmi in malo oprijemljivimi, čutnimi primeri.

²⁶⁹ Anon., »Ljubljančani na pragu novega leta: Letošnje slovo od starega leta je bilo bolj tiho in skromno kakor druga leta«, *Slovenski narod*, 3. 1. 1940, 3.

Pa vendar: tudi ta neopazna, avtomatizirana narodna identiteta, stkana iz drobnih gest, navad in rutin, občasno priplava na površje. Zlasti takrat, ko jo nekaj zmoti. Ko vsakdanja gladina zavalovi – zaradi tujcev, tujine ali preprostega občutka, da nekdo »od zunaj« opazuje »naše« početje.

ŽGANJE
IZBORN KAKOVOST II. IN III. VRSTE
MOČNOSTI 39° IN 48°

VERMUT
OKUSEN, PRVOVRSTNE KAKOVOSTI
PRIPRAVLJEN
IZ NAJBOLJŠEGA SANJUANSKEGA VINA

Vprašajte: ŽGANJE in VERMUT znamke
BADEL

SLIVOVICA
UVOŽENA IZ JUGOSLAVIJE

PELINKOVEC
PRIPRAVLJEN V BUENOS AIRESU IZ
PRVOVRSTNEGA MATERJALA

STA DVE ORIGINALNI IN NE POTVORJENI
JUGOSLOVENSKI PIJACI, BREZ KATERIH
NE BI SMEL BITI NOBEN JUGOSLOVENSKI
PRISELJENEC.

Vprašajte izrečno: SLIVOVICO in
PELINKOVEC znamke BADEL

TOVARNA LIKERJEV IN ALKOHOLNIH
PIJAC

Zlatko Badel
Avenida Maipú 3146-50 Olivos F.C.C.A.
U. T. Olivos (741) - 1304

Za lažje prebavljanje tujine: slivovka. Obvezna oprema vsakega jugoslovanskega kovčka. Ker domovina ni le v srcu, ampak tudi v kozarcu. Slovenski list, 22. 9. 1939, 7.

Kaj je jugoslovanski priseljenec brez slivovke? Nekdo, ki je odšel – a pozabil spakirati dušo.

Slovenski list,
22. 7. 1938, str. 4.

158

In prav v takih trenutkih – v trenjih med domačim in tujim, znanim in neznanim – se slivovka pogosto znajde v središču pozornosti. Nenadoma ni več le kapljica ob malici, temveč nosilka identitete. Ni več zgolj steklenica žganja, ampak simbol. Kulturna parola v tekoči obliki. V stikih z zunanjim svetom je ta tekoči »strup preprostega ljudstva« pogosto zasijal kot nenapisan ambasador jugoslovanstva:

V Darlingtonu na Angleškem je letos veliko taborišče skavtov.

V svojih slikovitih šotorih se je zbralo na tisoče skavtov, ki zastopajo 42 narodov. Seveda je velikansko taborišče v domovini skavtizma postalo velika atrakcija za Angleže. Med drugim so v taborišču tudi skavti iz Jugoslavije, ki so si pridobili mnoga nova prijateljstva. Priredili so tudi svoj jugoslovanski večer. Izmed številnih odličnikov so jih obiskali švedski princ Gustav Adolf in cela vrsta lordov. Na jedilnem listu so bile same specialitete iz Jugoslavije: čevapčiči, ražnjiči in slivovka. Vsi odlični gostje so bili prijetno iznenadeni in zadovoljni, tembolj, ker Angležem zelo diši na ražnju pečeno meso in zraven radi srknejo krepko žganico. [...] Očitno je slovanska prostodušnost in veselost premagala angleško hladnokrvnost.²⁷⁰

Tudi kadar je bilo treba izbrati darilo za tujca, je roka pogosto segla po tej domači steklenici – po »svetilki«, ki »sveti na dolgi poti domov« in hkrati nudi »okrepčilo za notranje bolečine«. Slivovka torej ni bila le pijača, temveč kapljica tolažbe, tekoče izročilo gostoljubja – nekaj, kar si lahko spil, a tudi razumel:

Buers se je zahvalil v lepem, prav liričnem govoru, pri čemer je zlasti poudaril, da je prevzet od lepote naše zemlje in ginjen od pristrčnosti, ki jo je bil deležen pri nas. Za tem je dr. Žižek [Ravnatelj Tujsko-prometne zveze v Ljubljani] izročil za spomin Buersu in Loevvitschu, ravnatelju potovalnega urada lipskega velesejma po eno svetilko, v kateri je bilo okrepčilo za notranje bolečine: slivovka. Ta svetilka naj bi jima svetila na dolgi poti domov.²⁷¹

²⁷⁰ Anon., »Domače vesti: Angleški lordi in naši čevapčiči«, *Jutro*, 26. 8. 1939, 4.

²⁷¹ Anon., »Zastopniki tujega tujskega-prometa zapuščajo Slovenijo«, *Slovenec*, 15. 5. 1939, 2.

159



Uf, končno! Po tem poglavju, kjer je šla slivovka naravnost na križ, si jo res zaslužimo. Njegova roka ve, kaj je pravi evangelij. Hrani Muzej za umetnost in obrt v Zagrebu.

Ta svetilka naj bi – dobesedno in simbolno – svetila na dolgi poti domov. In morda še dolgo zatem, ob kakem zimskem večeru, v mislih zanetila topel spomin na neko »našo« bližino, ujeto v steklo.

Narod ne živi v vakuumu – vedno obstaja v odnosu do drugih narodov. Nacionalizem ni le občutek pripadnosti ali ideološka razlaga sveta – je način sobivanja, umeščanja, primerjanja. Je način, na katerega narod diha med narodi: kako meri svoje uspehe, išče priznanje, vzpostavlja razliko, dokazuje vrednost.²⁷²

²⁷² Michael Billig, *Banal Nationalism* (London: Sage, 1995), 62, 65.

In prav v tej mreži pogledov, ocen in odzivov je bila slivovka pogosto tisti tihi ambasador – nevsiljiva kaplja, ki je grela želodec, a hkrati utrjevala občutek domačnosti, posebnosti, pripadnosti. Kot nakazujejo »Opazovanja na lipskem velesejmu«, je bila ta pijača skromen, a pomenljiv simbol narodne substance, pretočene v svet.

»Kako dobro je ljudem v Jugoslaviji, kjer lahko izvajajo tako dobre stvari,« so vzdihovali po večini ob pogledu na velikanske hlebe bohinjskega sira, na zaboje jajc, sliv, surovega masla, na vreče bele moke, raznega žita, fižola itd. Posebno zanimanje so uživale steklenice s pristno »slivovko«, »brinovcem«, raznimi desertnimi in namiznimi vini. Mnogo resnih interesentov je bilo za vse vrste pijač!²⁷³

Če se za trenutek ustavimo pri pridevniku »naš« – oziroma, v primeru slivovke, »naša« – hitro postane jasno, da gre za enega ključnih označevalcev banalnega nacionalizma.²⁷⁴ Ta na videz nedolžen pridevnik, domač kot copati in nevsiljiv kot pozdrav sosedu, postane nenadoma pomenljiv prav v trenutkih, ko se vsakdanji red rahlo zamaje – ko se znajdemo v tujini ali v družbi tujcev in ko se v ospredje prikrade potreba po razlikovanju, razvrščanju, vrednotenju.

Tedaj se »naša« slivovka, ta kaplja domačnosti, samozavestno ovita v »narodni« pridevnik, znajde na potepu po pariških kavarnah. Tam, kjer je »[n]ekdaj tako razvpiti absint [...] skoro docela izginil s cenikov, kjer pa ga še točijo, je razmehoma zelo nedolžna pijača ter ga *naša* [v *ležeče* tu in v nadalje dal avtor knjige, ki popravlja zgodovino s promili] slivovka daleč poseka.«²⁷⁵ Preprosta kapljica žganja? Seveda. A tudi neformalna agentka narodne samozavesti, ki v tujem prostoru zablesti kot dokaz, da »naše« ni zgolj domače – temveč tudi boljše.

In ko nas pot zanese še dlje, v eksotične kotičke sveta – na večer med gejšami, denimo – se zdi, da ima tudi tam »naša« slivovka svoj analogon ali vsaj odmev: »Po pregledu hiše smo posedeli v evropsko urejenem salonu. Ponudili so nam čaj, kolače, pecivo, likerje, pa tudi japonsko vino saki, ki se dela iz riža in je precej slično *naši* slivovki.«

A ker poglavja vendarle ne gre zaključiti na tujem – in bog ne daj med gejšami (čepprav, bodimo iskreni, nismo vsi istega mnenja) – stopimo raje na domač, bolj

²⁷³ Anon., »Kaj je še potrebno: Opazovanja na lipskem velesejmu«, *Slovenec*, 16. 4. 1937, 5.

²⁷⁴ Billig, *Banal Nationalism*.

²⁷⁵ Anon., »Pariške kavarne«, *Jutro*, 11. 1. 1931, 16.

svečan teren. Na prizorišče, kamor v tem bržkone preveč razposajenem in zvedavem besedilu še nismo stopili: kraljevi dvor.

Kmet Mate Božič iz Srema je bil te dni sprejet na kraljevem dvoru. Božič je znan kot dolgoletni in idealni delavec za narodno edinstvo. Avdijenca je trajala nad eno uro. Kralj Aleksander se je zelo zanimal za razmere in položaj kmečkega ljudstva v Sremu. Božič je želel kralju mnogo sreče v zakonu in mu poklonil 20 litrov stare slivovke. Kralj je ob slovesu Božiču obljubil, da bo ob priliki obiskal »strica« Mateja na njegovem domu v Sremu.²⁷⁶

Ne vemo sicer, ali je stric Matej kdaj gostil kraljevi obisk – čeprav si ga, roko na srce, bržkone zasluži. Vemo pa, da je prag kraljevega dvora brez dvoma prestopila slivovka, ta »idealni delavec za narodno edinstvo«.

In ker se zdi, da smo po vseh kavarnah, sejnih in gejšah končno dovolj ogreti, je tole bržkone pravi trenutek, da tudi sami zakorakamo čez prag naslednjega poglavja – kjer bo slivovka zavzela precej drugačno, vsaj občasno celo dvorno, če že ne kraljevsko vlogo.

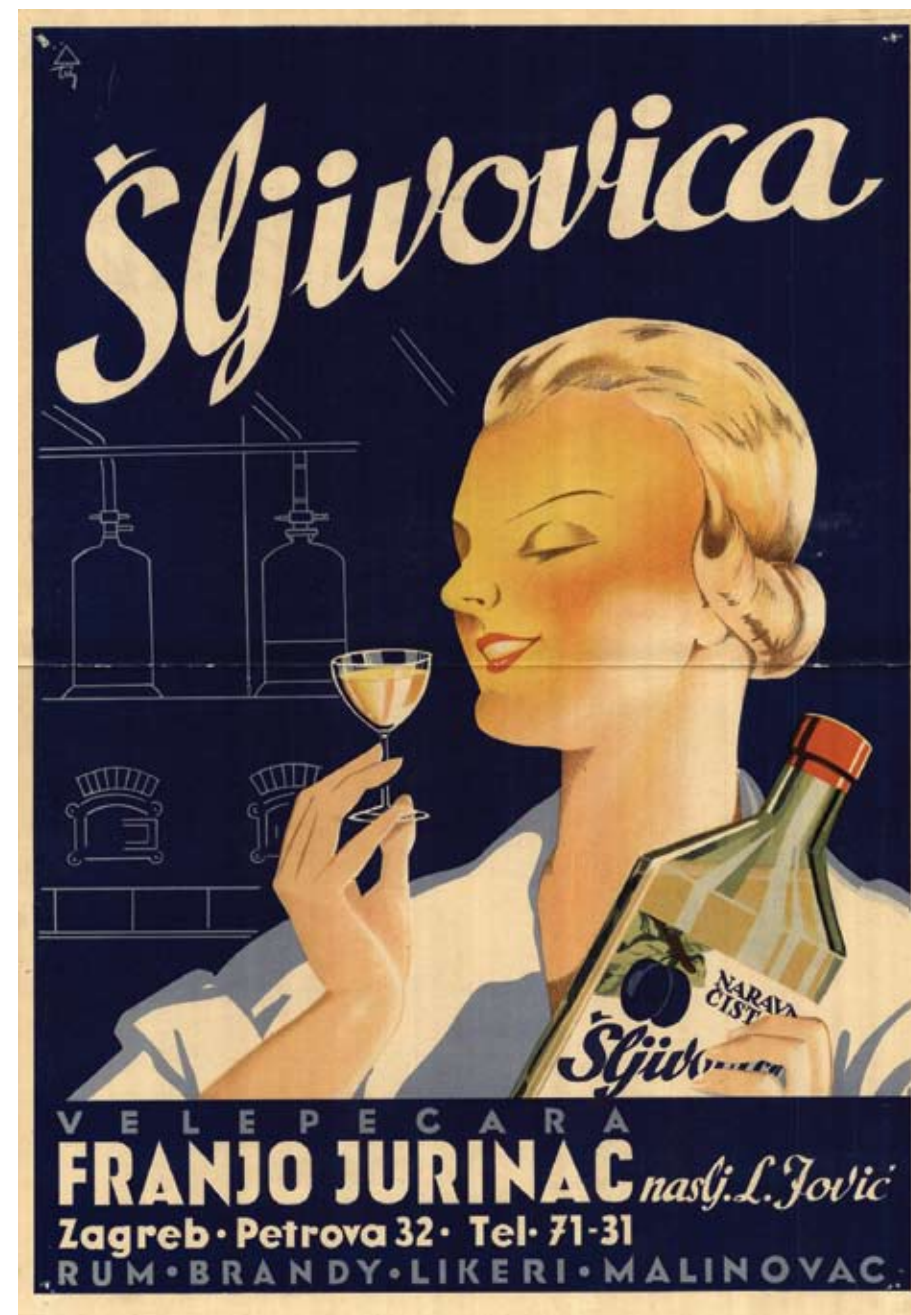


Slivovkina deklaracija neodvisnosti. Zgodovina pravi: države razpadajo, reklame za alkohol pa ostajajo. Jutro, 9. 11. 1934, 8.



Stara? Raje recimo — modra. Če čas ne pusti okusa, je sploh bil? Gostilničarski vestnik, 15. 3. 1941, 6.

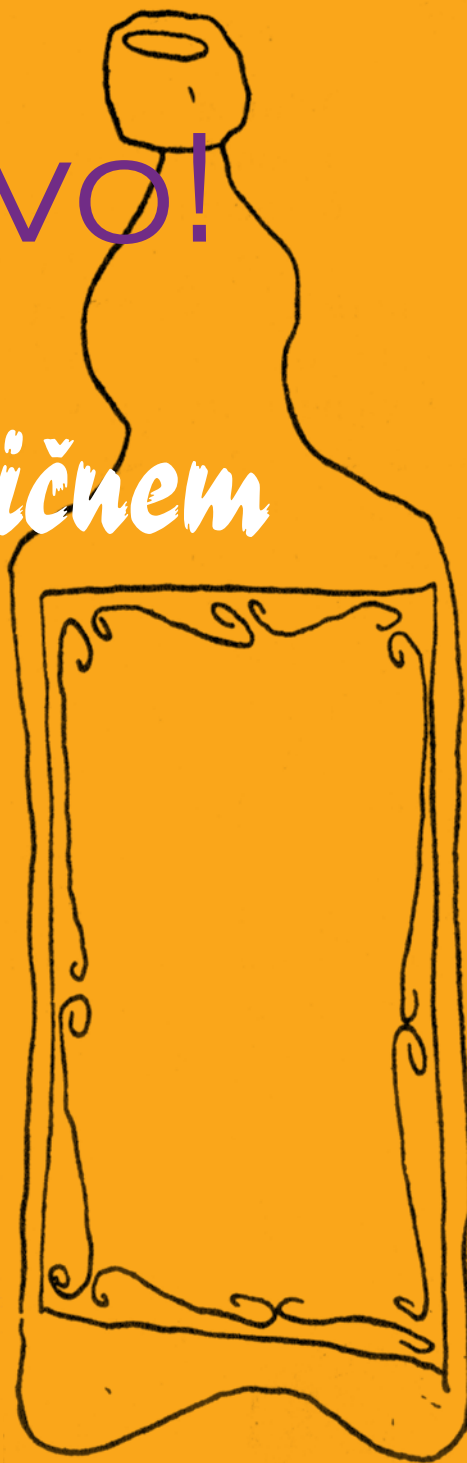
²⁷⁶ Anon., »Domače vesti: Sremski kmet pri kralju«, Jutro, 1. 6. 1922, 3.



Še zadnje okrepčilo v čudoviti družbi, preden zapustimo salonski šik in se vržemo v fermentirano (socialistično) realnost naslednjega poglavja. Ali ko prihodnost kliče, a kozarec slivovke šepeta: »Počasi, draga, še malce uživaj v zdaj.« Lepotico z etilno kraljico hrani Muzej za umetnost in obrt v Zagrebu.

Živelo bratstvo!

Slivovka v socialističnem zanosu



Na sejmu

Prvemu Mednarodnemu sejmu slivovke, žganih in brezalkoholnih pijač, vina, piva in mineralnih vod je sarajevski časopis *Oslobođenje* namenil zavidljivo veliko prostora. No, sejem se je vendarle dogajal v Sarajevu in ne v Adis Abebi ali na Zelenortskih otokih. Približno polovica četrte, zadnje strani priloge *Tribina privrede*, podnaslovljene »nedeljski prolog gospodarskih zbornic Bosne in Hercegovine«, je posvečene sejemskemu dogajanju in vtisom.

Pa vendar: koliko je bila v resnici ta omamna pijača, ki ji je dana čast sejemske zastavonoše, prisotna na sejmu oziroma na časopisnih straneh?

Pojdimo lepo od začetka. Članek »Lekcije in sporočila«, ki deluje kot uvodnik v sejemsko dogajanje, se zaključuje takole:

Izjava predsednika Izvršnega sveta BiH, Dragutina Kosovca, da obstaja zelo izražena pripravljenost, da se v sodelovanju s SR Srbijo na tem področju naredijo resni koraki in zagotovijo sredstva, vsekakor predstavlja dragoceno spodbudo za vse, ki si prizadevajo, da bi si šljiva izborila dostojnejše mesto na naših mizah in boljše pogoje za življenje milijonov proizvajalcev.²⁷⁷

Slivovka se ponovno pojavi v naslednjem članku, ki govori o sejmskih nagradah. Večina besedila je sicer posvečenega prav nagradam za to sejemsko nosilko, predvsem osrednji nagradi za slivovko – »največji šampionski trofeji v uradni jugoslovanski konkurenci proizvajalcev slivovke, prvič podeljeni za vzorce iz maloprodaje« – imenovani »zlatna šljiva«, ki je leta 1970 odšla v PIK Takovo iz Gornjega Milanovca.²⁷⁸

²⁷⁷ Anon., »Pouke i poruke«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁷⁸ Anon., »Takovo' Apsolutni rekorder«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

Sledijo kratki članki o ocenjevanju in nagradah za mineralne vode,²⁷⁹ o podjetju Fructal, ki je na sejmu dobilo največ nagrad,²⁸⁰ o ocenjevanju in nagradah za pivo,²⁸¹ o »domaćem viskiju«, ki se pojavil »prvič v naši državi«,²⁸² o Žitokombinatu Tuzla.²⁸³

A s tem slivovka še ni zaključila svojega popotovanja po časopisnih straneh. Naša lepljiva pijača se spet pojavi v članku »Nagrada 'Zmaju' iz Bosne«. No, v resnici okupira cel člančič: »Gostitelj velike gospodarske prireditve DAN ŠLIVKE, podjetje TRGOCENTAR iz Gradačca, je edino uspelo osvojiti medaljo za kakovost bosanske slivovke. Že uveljavljena žganica ZMAJ OD BOSNE je tudi tukaj zelo cenjena, med trgovci in obiskovalci pa vlada veliko zanimanje za njen nakup.«²⁸⁴

In tudi v članku »Sejemske skice«, verjetno najbolj strnjenem pregledu sejemskega dogajanja na četrti strani, kjer različni strokovnjaki in obiskovalci komentirajo prireditve, se slivovka ponovno prikaže. Predstavnik reškega *Istravinoexporta* oziroma anonimni novinar, ki je zbral in objavil izjave, zaključi takole – čisto na koncu sicer tematsko nepovezane izjave o njihovem sodelovanju na sejmu: »Sicer pa menim, da ta sejem pomeni prelomnico pri reševanju kakovosti in ugleda jugoslovanske slivovke.«²⁸⁵

Zastavonoša tega sejma dobi mesto še v dveh člankih o sejmu na sedmi strani rednega časopisa v prilogi »Sarajevska kronika«. V članku »Sejemske novosti«, ki večinoma govori o organizaciji sejma in njegovi bodočnosti, slivovko zaman iščemo.²⁸⁶

A zato zasije v drugem članku, ki govori o sejmskem potepu takratnega predsednika skupščine SR BiH in kasnejšega predsednika vlade SFRJ (1971–1977) Džemala Bijedića. Po kratkih spodbudnih besedah o sejmu se bosanski partijski

²⁷⁹ Anon., »'Vrnjaci' – najboljša mineralna voda«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁸⁰ Anon., »'Fructal' – najvišje medalja«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁸¹ Anon., »U pivu: 'BIP' bez konkurencije«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁸² V. Ž., »Domaći viski«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁸³ Anon., »Žitokombinat Tuzla: Šampion u sjenci«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁸⁴ Anon., »Nagrada 'Zmaju' iz Bosne«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

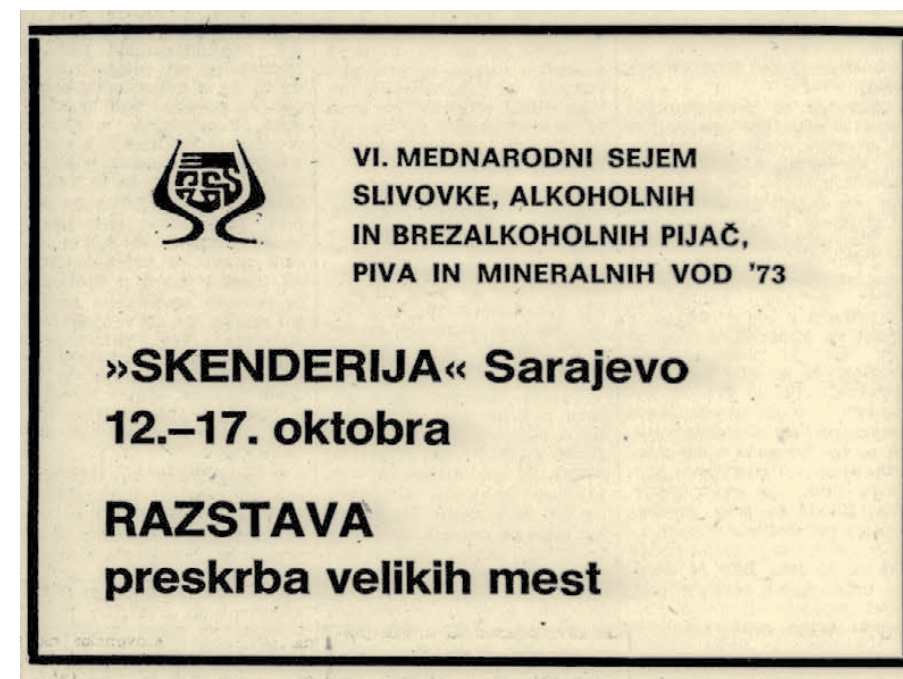
²⁸⁵ Anon., »Sajamske skice: Pohvale sa svih strana«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 4.

²⁸⁶ M. C., »Sajamske novosti«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 7.

veljak posveti skoraj izključno slivovki: »Nato je dejal, da bo ta prireditev zagotovo ustvarila novo kakovost izdelkov, hkrati pa je tudi velika spodbuda za pridelovalce sliv. Džemal Bijedić je poudaril, da se moramo boriti za ustrezen standard in kakovost naše slivovke, ki ji bo omogočil hitrejši prodor na svetovni trg.«²⁸⁷



Slivovka na ogled – država v kozarcu, narod na pokušanju. Delo, 7. 10. 1972, 2.



Sejem nadaljuje, slivovka kraljuje. Med fermentacijo in federacijo razlike ostajajo tekoče. Delo, 9. 10. 1973, 3.

²⁸⁷ M. C., »Džemal Bijedić razgledao sajam«, *Oslobođenje*, 22. 10. 1970, 7.

Slivovka je bila torej nesporna kraljica tega sejma. A kaj (vse) pravzaprav pomeni biti kraljica, prva primadona, zastavonoša (alkoholnih) pijač v državi, ki je vihrala z idejo bratstva in enotnosti? Oziroma, če zadevo zastavimo širše – kakšne so konec koncev zasluge slivovke za narod? In kako ima sploh lahko neka stvar – substanca, tekočina, steklenica – *zasluge za narod*?

Na zastavi

Stvari, kot je destilirana alkoholna pijača iz sliv, lahko odigrajo presenetljivo pomembno vlogo v življenju narodov, nacij in nacionalizmov. Ne gre zgolj za to, da – tako kot tračnice, spodnjice, pisarniške sponke, ponve, nogometne žoge, knjige, ure, plišaste igrače, topovi, dežniki, pečeni gomolji, postelje, pločniki, kozarci, teniški loparji, uhani, šivalni stroji, jeklenice, umetni penisi, vložene kumare, kitare, termometri, ogledala, sesalniki, ustne proteze in drugo – pomagajo narodom in nacijam stati in obstati. Gre za več kot golo funkcionalnost. Takšne vsakdanje stvari lahko nosijo simbolni, identitetni, emocionalni, prestižni, včasih celo – zakaj pa ne – skoraj sveti naboj.

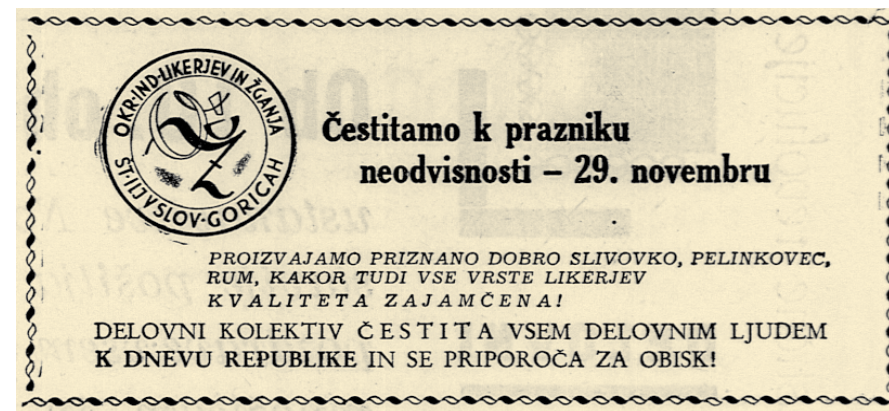
A vendar – zastava, ta bolj uradna in resna sestrična slivovke – je z zakonom ali ustavo določena stvar. Na svečane dneve jo potegnemo iz omar in podstrešij, ob njej salutiramo, pojemo himne, pogrevamo narodna čustva. Slivovka pa ... Slivovka se pije. V čevlarski delavnici in na železniški postaji. Na poroki in pogrebu. Včasih iz veselja, včasih iz obupa. Je bolj banalna, bolj telesna, bolj človeška. Lahko tudi prekleto problematična, kot smo okusili v prejšnjem poglavju.

Je zastava metafora? Seveda. A metafora ni le literarna domislica – z njo mislimo svet. Pomaga nam, da kompleksno – recimo slivovko – razumemo skozi konkretno: okus, vonj, pekočino v grlu.²⁸⁸ In ko se abstraktna ideja naroda sreča s konkretnostjo domače žganice, se zgodi posebna alkimija.

²⁸⁸ George Lakoff, »Sodobna teorija metafore«, v *Kaj je metafora?*, prev. Božidar Kante (Ljubljana: Krtina, 1998), 271–325.

Kaj je torej zastava? Je »kondenzacijski simbol«, bi rekel Raymond Firth – »fokus kolektivnih emocij«.²⁸⁹ Je predmet, ki spontano veže čustva in s tem utrjuje družbeno solidarnost, bi bržkone dodal Émile Durkheim. Je stvar, ki jo je, kot pravi umetnik Gilbert Baker, »nemogoče zasnovati« – »prava zastava je iztrgana iz duše ljudi«.²⁹⁰ No ja – ta frazerska vznesenost kar kliče po razkužilu, ki ga je nekoč prijazno ponudil komik George M. Cohan: »Zastava je rešila že marsikatero ponesrečeno predstavo.«²⁹¹

In slivovka? Simbol enotnosti? Kondenzacijski simbol? Fokus družbenih emocij? Iztrgana iz duše ljudi? Rešiteljica ponesrečenih srečanj? Zakaj pa ne! Navsezadnje pa še pitna. Torej: zelo posebna zastava – *pivska* zastava. Pivska zastava? Govoriti o pivskih zastavah se utegne komu zdeti za lase privlečeno, če že ne naravnost neokusno. Zastava je, kot že rečeno, z zakonom definirana stvar, ki, kot lahko preberemo v večini tovrstnih zakonov, »izraža pripadnost« neki državni in tudi narodni skupnosti. Pokukajmo v drugi člen Zakona o uporabi grba, zastave in himne Socialistične federativne republike Jugoslavije: »Z grbom, zastavo in himno Socialistične federativne republike Jugoslavije [SFRJ] se predstavlja [SFRJ] in izraža pripadnost [SFRJ].«²⁹²



29. november: dan, ko je bila slivovka uradno vpisana v ustavo praznovanja.

Ali tekoči patriotizem z vonjem po sadju in revoluciji. Slovenski poročevalec, 27. 11. 1953, 9.

²⁸⁹ Raymond Firth, *Symbols: Public and Private* (New York: Routledge, 2011), 356.

²⁹⁰ »Gilbert Baker Quotes«, BrainyQuote.com, obiskano 23. 11. 2023, https://www.brainyquote.com/quotes/gilbert_baker_825847.

²⁹¹ »George M. Cohan Quotes«, BrainyQuote.com, obiskano 23. 11. 2023, https://www.brainyquote.com/quotes/george_m_cohan_278079.

²⁹² Zakon o uporabi grba, zastave in himne Socialistične federativne republike Jugoslavije ter o uporabi podobe in imena predsednika republike Josipa Broza Tita, *Uradni list SFRJ*, št. 21/1977, 51/1984, 83/1989, 2. člen.

Slivovka se seveda ne more pohvaliti s tako imenitnim zakonom. Pa vendar – kot bomo videli – je prav ona pogosto tista, ki v imenu Jugoslavije in njenih prebivalcev nazdravlja tujcem in flirta na sejmih. V njeni prisotnosti se država južnih Slovanov oziroma njeni prebivalci marsikdaj predstavijo in izrazijo pripadnost bolj zgovorno, bolj sproščeno – in bržkone tudi bolj iskreno – kot s kosom tribarvne tkanine z rdečo zvezdo.

V ponedeljek 31. julija je v zgodnjih jutranjih urah s posebnim vlakom prispela na tritedenski oddih v Slovenijo skupina 325 izletnikov naših rojakov in njihovih družinskih članov iz Francije, pokrajina Moselle. Predstavniki Slovenske izseljenske matice so jim šli nasproti do Jesenic in da bo srečanje prijetnejše, so vzeli s seboj še harmonikarja, ki je med potjo do Ljubljane igral poskočne. Za dobrodošlico so jim nazdravili tudi s kozarčkom domače slivovke.²⁹³

Opojna pijača iz sliv seveda ni zastava, ki bi visela na jamboru pred skupščino. Je tista, ki kroži v kozarcih. Ni zapisana v ustavo, temveč v nepisano pogodbo med narodom in njegovimi navadami (protialkoholno nastrojeni možje iz prejšnjega poglavja bi rekli slabostmi). Če je uradna zastava razvita na dan parade, je pivska zastava dvignjena ob vsakem pogrebu, poroki, krstu, sindikalnem pikniku, obisku iz tujine, novoletni zabavi, sprejemu v pisarni, končanem delu ...

Slivovka kot zastava nima barv, a ima barvo obraza po tretjem kozarcu. Nima grba, a ima vonj domače zemlje. Ne potrebuje vetra, da bi plapolala – zadošča že oživiljena roka, ki z njo nazdravi. Je zastava, ki se ji ne salutira, temveč se z njo trči. In potem – z razmehčanim jezikom in ogretim želodcem – človek nekoliko lažje verjame v narod, bratstvo in enotnost.

*En narod, ena pijača: za rdeče, bele –
in vijoličaste. Slovenski poročevalec,
18. 11. 1945, 10.*



²⁹³ Edi Lenič, »Iz matice«, *Rodna gruda*, št. 9 (1967): 243.

Če rečemo manj formalno, z nekaj pomoči sejemske metaforike in s kančkom »jerčizma«: brez pivske zastave – brez slivovke – bi bili Jugoslovani le nerazpoznavna in nepovezana množica pivo-, soko-, vino- in viskipivcev. Z pivsko zastavo so Jugoslovani mahali, ko so želeli opozoriti nase, ko so krepili ponos in bodrili narodna čustva. Pa tudi – čeprav redkeje, kot bomo videli na koncu knjige, »Na odpadu« – ko so se temu posmehovali, nasprotovali, ko so to problematizirali ali karikirali.

A vendarle – smo v poglavju, kjer plapolajo zastave. Zato naj plapola tudi naša – pivska – in z njo se sprehodimo čez strani članka z naslovom »'Simpozij ob slivovki'«, ki je, mimogrede, mojstrovina mojega strica:

Te dni so predstavniki malega bosanskega mesteca Gradačac v Beogradu zbrali domače in tuje novinarje, jih pogostili in obilno odžejali z izvrstno domačo slivovko. [...] Čeprav smo tako rekoč dežela sliv in slivovke, očitno ne znamo prisluhniti zahtevam tujih trgov. Pa tudi slivovke, ki bi lahko bila naš cognac ali whisky, ne znamo prodajati tako, kot bi jo lahko. [...] Ob vsem tem se je seveda treba vprašati, zakaj reklamiranje tako rekoč nacionalnega simbola prepuščamo majhnemu mestecu. Kje je gospodarska zbornica Jugoslavije, kje je Zvezni komite za kmetijstvo? Zakaj ne izoblikujejo ustreznih predpisov o kakovosti, zakaj ne ustvarijo posebne inštitucije, ki bi nadzorovala kakovost izvozne slivovke, zakaj nihče ne izdelava ustreznih izvoznih programov in strategije nadaljnje prodaje?²⁹⁴

To ni ravno izbruh patriotske vneme, ki bi mahaje z zastavo krepil narodno samozavest, kajneda? Prej gre za nekakšen tihi apel po tem mahanju – za poziv, naj slivovka končno zavzame mesto, ki ji simbolno pripada.

A vendarle: »Simpozij ob slivovki« nam razkriva, da je pripadnost te žganice jugoslovanskemu narodu nosila – če si sposodimo besede Benedicta Andersona – »avro usodne določenosti«.²⁹⁵ Z Ericom Hobsbawmom bi lahko rekli, da je ta – z avro obložena – pijača sodelovala pri »simbolni predstavitvi narodove

²⁹⁴ Boris Jež, »'Simpozij ob slivovki'«, *Delo*, 3. 8. 1984, 4.

²⁹⁵ Benedict Anderson, *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2007), 162.

veličine in sijaja». ²⁹⁶ In kot se spodobi za vsak simpozij, ki prej izsuši kot odžeja, poplaknimo še z Rolandom Barthesom: slivovka kot »totemska pijača« jugoslovanskega naroda. ²⁹⁷

Začnimo pri zadnjem. Roland Barthes je pokazal, kako lahko stvari dobijo skoraj duhovni pomen – postanejo nosilke mitov, ki jih tkejo družba, vsakdanjik, mediji. »Francoski narod ima vino za svojo lastnino tako kot tristo šestdeset vrst sira in kulturo. To je totemska pijača, ki ustreza mleku nizozemske krave ali čaju, ki ga slovesno pije britanska kraljeva družina.« ²⁹⁸ K temu bi francoski semiotik – če bi želel ubežati očitku zahodnoevropocentričnosti – brez težav lahko dodal še opojno slivovko razposajenega Jugoslovana. A kaj sploh pomeni biti totemska pijača?

Totemske pijače, če sledimo Barthesu, imajo posebno moč – moč »transmutacije in ustvarjanja *ex nihilo*«: »Predvsem je substanca, ki spreminja situacije in stanja ter iz drugih predmetov pridobiva njihova nasprotja, na primer šibkega človeka naredi močnega ali molčečega zgovornega. Od tod njegova stara alkimistična dediščina, njegova filozofska moč transmutacije in ustvarjanja *ex nihilo*.« Poleg tega pa, tako Barthes, »lahko služi kot alibi tako sanjam kot resničnosti.« ²⁹⁹

In če poskušamo razumeti še širši kontekst razumevanja moči totemskih pijač: »Vino je del družbe, ker ni podlaga le za moralo, ampak tudi za okolje, je okras v najmanjših ceremonijah francoskega vsakdana.« ³⁰⁰ Ta *okras* specifičnega nacionalnega vsakdana, ki ga Barthes v svojem kratkem besedilu ne razčlenjuje posebej, je, kot bomo videli v naslednjem poglavju, pomemben ali celo ključen element pri razumevanju zaslug slivovke za narod. A do tja nas čaka še nekaj poti – ali pa kozarcev ...

Roland Barthes odpira zanimiva vprašanja o vlogi in delovanju totemskih pijač – a jih, roko na srce, ne razpira prav na široko. Bolj kot analitično seciranje ponuja duhovito božanje površine. Njegov esej »Vino in mleko«, dolg štiri strani in

objavljen v sloviti zbirki *Mythologies* (»Mitologije«), je kljub nepozabni lucidnosti prežet s precejšnjo mero intelektualne koketnosti. Gre za nekakšno miselno degustacijo, ne pa poglobljeno fermentacijo idej.

Barthesove Mitologije – danes že klasika kulturnih študij in kritične teorije – so zbirka kratkih, a gostih esejev, v katerih se avtor z značilno ironijo in ostrino loteva vsakdanjih pojavov: od profesionalnega rokoborstva in Citroënov do oglasov za detergente in – da, tudi vina. Osrednji cilj tega »mentalnega kravmagaja« (če si smemo privoščiti sodobno metaforo) je pokazati, kako banalnosti vsakdana služijo kot vozila sodobnih mitov: kako mediji, reklame, hrana, šport in pijača ne le odražajo, ampak tudi širijo in utrjujejo ideologije, pogosto prikrita kot samoumevne »resnice«.

Barthesov projekt dekonstrukcije mitov je zato koristen pripomoček tudi pri razmisleku o slivovki – tej jugoslovanski totemski tekočini. A da ne bomo delali iz tega znanstvene senzacije: reči, da slivovka utrjuje mite – predvsem mit nacionalizma – je približno tako presenetljivo, kot ugotoviti, da harmonika ni zagovornica tišine. S šilcem cinizma torej nazdravimo mitom, zlasti tistim o narodu in pripadnosti, in recimo: hudo poučno!



Med poročili o obnovi, planu in bratstvu – skromen oglas za totemsko pijačo. Narod si jo je zaslužil. Ljudska pravica, 11. 8. 1946, 9.

No, čas je, da se – s kozarcem v roki – vrnemo v deželo slivovke. Ali, če vam je ljubše, k mitom te dežele. Igor Mandić, eden najizrazitejših jugoslovanskih publicistov in kulturnih kritikov, v zbirki *Mitologija svakidašnjeg života* (»Mitologija vsakdanjega življenja«) – ki jo lahko razumemo kot nekakšne jugoslovanske *Mythologies* (Mandić v uvodnem odstavku izrazi spoštovanje Barthesu in njegovi knjigi in ju razglasi za navdih) – za zaščitni znak »te naše vzhodne, balkanske in eksotične dežele« ne razglasi slivovke, temveč ... Roštilj.

²⁹⁶ Hobsbawm, »Mass-Producing Traditions«, 282.

²⁹⁷ Barthes, *Mythologies*.

²⁹⁸ Barthes, *Mythologies*, 57.

²⁹⁹ Barthes, *Mythologies*, 58.

³⁰⁰ Barthes, *Mythologies*, 60.

Roštilj, ta sodobni Prometejev oltar, na katerem se darujejo pleskavice, čevapčiči in ražnjiči, je po Mandiću mitski stroj integracije. »Tako kot glasba tudi roštilj ne pozna in ne priznava meja – vsaj ne pri nas,« piše, in roštilju pripiše status nad-nacionalnega simbola, ki vse narodnosti »staplja v edinstven amalgam«. Roštilj torej kot kulinarični kovač bratstva in enotnosti.

In ne samo to: Mandić ga opiše kot »etnološko-eksotično značilnost, ki slavo naše dežele širi po vsem svetu« ter kot »naše narodno bogastvo, torej naravna – a hkrati potrošna – lepota našega narodnega bistva.«³⁰¹

Presenetljivo – ali pa tudi ne – se Mandićev mitolog razbije ob žaru, ne pa ob kozarcu. Namesto da bi za emblem te eksotične dežele izbral opojno sejensko zastavonošo pijačo, izbere najbolj arhaično kuhinjsko napravo, ki se, kot piše, »v svoji barbarski obliki verjetno ni niti za las spremenila že od pradavnine«.

Toda v deželi mitov se pijača praviloma hladi v senci hrane. Z drugimi besedami: za simbolno mizo je hrana tista, ki sedi na čelu. Pijača ostaja njen tihi svetovalec – šepetalec, ki skrbi, da se banket ne konča prezgodaj, pa tudi, da se govori bolj sproščeno (če že ne bolj pametno).

Mimogrede, v poglavju »Semiologija mize« Mandić vendarle našteje celo vrsto pijač: šampanjec, pivo, »whisky«, vino in celo generično »pijačo«. In slivovka? Ta ostaja zunaj. Snobovski avtor, ki o šampanjcu zapiše, da »daje krila navdušenju in še marsikaj dodaja drugim (moškim) močem, vendar ne podtika nog, ne žre drobovja in ne smrdi iz ust, kot se vse to dogaja v naši (še) kmečki, žganjarski mitologiji«, slivovki ne privošči niti fusnote.³⁰²

Še več – poglavje z naslovom »Pijača« zaključi s precej trezno, elitistično oceno: »Ko gre za aperitive, mislim, da ne moremo več staviti le na naša žganja, ker so ta redno tako močna, da prej ubijajo voljo do hrane kot pa dražijo sluznico in spodbujajo apetit. Prefinjenost v pijači je morda tista najvišja prečka na lestvici evolucije, s katero smo se povzpeli visoko nad živalsko potešitev žeje.«³⁰³

Slivovka – kot pijača, ki služi zgolj živalski potešitvi žeje? Očitno. Vsekakor je ni na »semiološki mizi«, a je vendarle, nekako po ovinkih, prisotna v jugoslovanskih Mitologijah. In sicer v poglavju »Metafizika roštilja«, kjer Mandić zapiše:

³⁰¹ Igor Mandić, *Mitologija svakidašnjeg života* (Reka: O. Keršovani, 1976), 30–1.

³⁰² Mandić, *Mitologija*, 85.

³⁰³ Mandić, *Mitologija*, 76.

Le redki namreč ne bodo priznali, da ljudje iz tujine poznajo našo najširšo domovino (če odmislimo ideološko-politična vprašanja), njeno elitno in vsakodnevno kulturo, večinoma in na žalost, le kot državo, kjer se pije slivovka in jedo čevapčiči.³⁰⁴

S čevapčiči v želodcu in slivovko v krvi nadaljujmo z Benedictom Andersonom – avtorjem slovite študije *Zamišljene skupnosti*, ki je postala skorajda obvezno čtivo za vsakogar, ki si je kdaj belil glavo z vprašanjem, kako nastajajo narodi in kako se v kolektivno zavest naseli tisto, čemur Anderson pravi »avra usodne določenosti z narodom«. Narodi so, po njegovi znameniti formulaciji, *zamišljene skupnosti* – tvorbe, ki obstajajo, ker si jih njihovi člani predstavljajo kot realne in povezane, četudi se večina teh članov med seboj nikoli ne sreča. Povezuje jih skupno branje časopisov, romanov, kuharic ali etiket na steklenicah – vse to v jeziku, ki ga prepoznavajo kot svojega.³⁰⁵

Anderson seveda ni prvi, ki je poudaril subjektivno naravo naroda. Ernest Renan je že davnega leta 1882 narod definiral kot *vsakodnevni plebiscit*, kot odločitev posameznikov, da želijo biti del istega »mi«. ³⁰⁶ Narod torej ni danost, temveč dogovor. Je konsenz, ne kontinuiteta. A čeprav sta tako Renan kot Anderson narode razkrinkala kot »domišljijske konstrukte«, to ne pomeni, da so ti kaj manj resnični. Ravno nasprotno: njihova zamišljenost jim daje posebno moč – moč afekta, pripadnosti, žrtvovanja in, ne nazadnje, uživanja.³⁰⁷

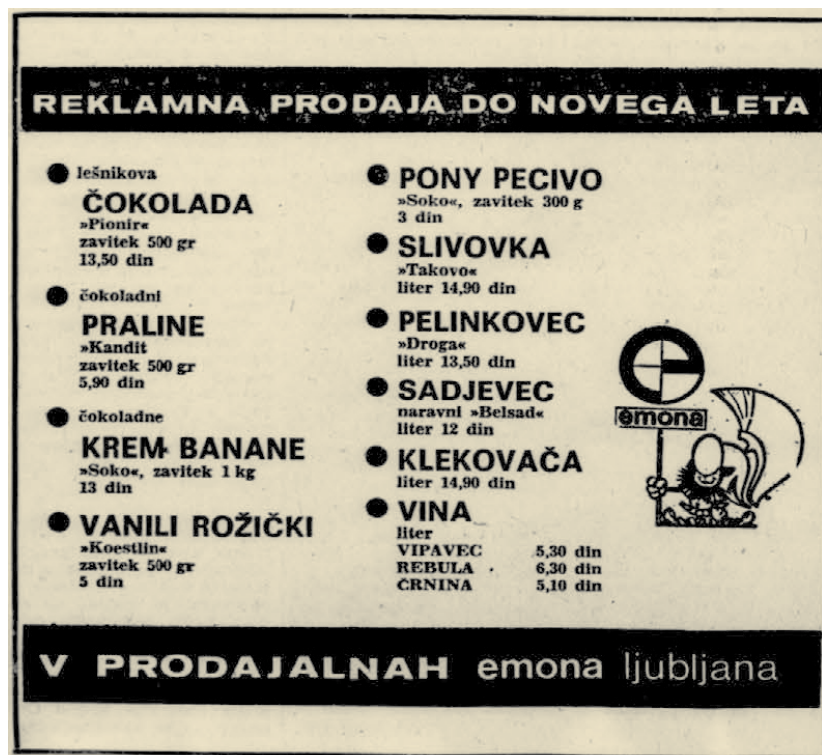
In če ste to že vedeli – potem vas utegne bolj presenetiti naslednja trditev: zamišljene skupnosti ne domujejo le v glavah, temveč tudi med stvarmi. V svetu predmetov, snovi in praks – v svetu neljudi – kjer marsikaj vsakdanje oprijemljivega zaznavamo skozi narodna očala – tudi stvari, pogosto bolj kot ideje, postanejo emblem pripadnosti. Nosijo narodno avro in vonj doma. Nosijo – kot bi rekel Anderson – »usodno določenost z narodom«.

³⁰⁴ Mandić, *Mitologija*, 30.

³⁰⁵ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, 161.

³⁰⁶ Ernest Renan, »Kaj je narod?«, *Napredna misel*, št. 3 (1913): 123.

³⁰⁷ Anderson in tudi Renan seveda ne trdita, da samo dejanje zamišljanja narodne skupnosti zagotavlja tudi obstoj te skupnosti.



Katalog sreče po jugoslovansko ali vse, kar potrebuješ za praznike – in malo za zraven.
Delo, 23. 11. 1970, 5.

Zamišljene skupnosti so torej uporabno orodje tudi pri razmisleku o stvareh in narodih. Ne gre zgolj za to, da so množični mediji ključni posredniki v procesu nacionaliziranja stvari – čeprav so seveda tudi to.³⁰⁸ Bolj gre za to, da lahko v perspektivi *Zamišljenih skupnosti* praktično vsak predmet, vsak artefakt, vsak užitek, ki se vsaj bežno dotika narodnega imaginarija, razumemo kot del procesa simbolnega opremljanja posameznikov z narodno identiteto.³⁰⁹

³⁰⁸ Andersonov veliki met v študijah nacij in nacionalizma ter domet zunaj njih je v tem, da je pomagal osvetliti »produkcijska sredstva« pri oblikovanju in razvoju narodne zavesti – torej komunikacijska razmerja med ljudmi in njihovo vsakdanjo uporabo predvsem tiskanih medijev. Ti namreč omogočajo skupno zamišljanje z neznanci onkraj meja lokalne skupnosti in sorodstvene skupine.

³⁰⁹ Po Andersonu je osnova vsake narodne zavesti, da se govorci različnih lokalnih, pokrajinskih in drugih govorov s pomočjo tiska začnejo zamišljati oziroma prepoznavati kot del širše jezikovne skupnosti. Glej Anderson, *Zamišljene skupnosti*, 66–7.

Stvari, plavajoče v enolončnici naroda, niso le sestavine z okusom po narodu, pasivni nosilci kulturne vrednosti – postanejo akterji, ki sooblikujejo skupnost. Narodno nasičene stvari omogočajo pripadnost – ne le materialnemu svetu, ampak simbolnemu redu, v katerem postane jasno, kdo smo »mi« in kdo so »oni«: »V jedilnem vagonu [na vlaku za Moskvo] je – kot doma. Mila domovina: oblak slivovke nad mizo. In besede: vse jugoslovanske.«³¹⁰

Kot bi rekel Anderson: uživanje – naj bo telesno, jezikovno, vizualno ali kakšno drugo – prinaša *izkušnjo simultanosti*. Ljudje, ki se nikoli ne srečajo, pa vendar preklinjajo iste politike in slavijo iste praznike, jedo iste čevapčiče ter pijejo isto slivovko, se skozi te skupne prakse in predmete prepoznavajo kot del iste zamišljene celote.

Ta občutek skupne, čeprav razpršene pripadnosti, lepo ujame beograjska (pop)rock skupina Jugosloveni v svoji uspešnici »Jugosloveni«, h kateri se še vrnemo. Pesem kot nekakšen inventar vsakdanjih navad in nagnjenj oriše identitetni horizont Jugoslovancev – tisto, kar omogoča, da se jugoslovanska simultanost sploh zgodi:

Kdo rad kaj popije,
kdo ne more brez rakije –
Jugoslovani, Jugoslovani.
[...]
Kdo ne more brez fižola
in brez močne slivovice,
brez kislega zelja,
belega česna, slaninice.³¹¹

Uživanje slivovke ni le ritual, temveč oblika vsakokratnega, vsakdanjega potrjevanja pripadnosti. Skozi kozarec se potrjuje skupnost – tako stvarno, fizično, telesno in fiziološko kot tudi ontološko. Z vsako steklenico, ki kroži med rokami, se simbolično rekonstruira narod. In prav zato lahko, z rahlo apokrifnim nasmeškom, parafraziramo Prvo pismo Korinčanom: *Ker je ena slivovka, smo mi, ki nas je mnogo, eno telo – kajti vsi smo deležni ene slivovke.*³¹²

³¹⁰ Ante Mahkota, »Vlak pelje na vzhod (1): Delegati v kisli vodi«, *Delo*, 15. 8. 1967, 4.

³¹¹ Jugosloveni, »Jugosloveni«, *Došlo mi je, da se napijem* (Sarajevo: Diskoton, Komuna, 1986).

³¹² V izvirniku: »Ker je en kruh, smo mi, ki nas je veliko, eno telo, ker smo vsi deležni enega kruha«. Glej *Sveto pismo stare in nove zaveze: Slovenski standardni prevod iz izvirnih tekstov – študijska izdaja* (Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2003), 1714.

Slivovka je identifikacijska gesta, liturgični element in utelešenje pripadnosti – kot dokazuje tudi skoraj filmski prizor iz londonske megle, v katerem domačnost prileti po cesti:

In ko sva tako v sedemmilijonskem mestu čemerno čepela ob Temzi, se pripelje tik pred naju Kompasov avtobus, poln ljubljanskih študentov, članov folklorne skupine »France Marolt«. Deset minut kasneje sva bila do roba natočena s staro, domačo slivovko ...³¹³

Toda – ali res obstaja le ena, *jugoslovanska* slivovka? Narodna identiteta se namreč ne oblikuje v praznini, temveč vedno v odnosu do drugih. Identiteta je vedno proces, projekt, produkt razlikovanja, izključevanja, razmejevanja. Kot poudarja Orvar Löfgren, gre pri narodu za »razločevalni projekt«.³¹⁴ A ta projekt je – še posebej v sodobnem svetu nenehnega pretoka ljudi, blaga, idej, simbolov ... – pogosto precej vprašljiv, če ne celo iluzoren. Globalizacija, selitve, mednarodna trgovina, kulturne izmenjave, imitacije, posnemanja, ponaredki – vse to spodkopava zamisel o izključno »naši« stvari, o avtohtoni kapljici, ki bi bila izključno »naša«:

V trgovinah v ZR Nemčiji prodajajo slivovko, originalno žganje iz Jugoslavije, kar proizvajalci iz šestih držav. Naši izvozniki so ugotovili, da to žganje izdelujejo celo v tistih državah, kjer slive sploh ne rastejo. Toda šele potem, ko so mnogi proizvajalci že obogateli s tem, da so prodajali originalno »slivovico«, so se naši izvozniki spomnili, da bi bilo dobro zaščititi in patentirati originalen naziv tega žganja.³¹⁵

To »originalno žganje iz Jugoslavije« si zamišljajo – seveda v zelo različnih obsegih in oblikah – tudi drugi narodi. Bolgari, Čehi, Romuni, Madžari, Slovaki – če naštejemo le nekaj bližnjih narodov – ki slivovke ne bi prav zlahka izpustili iz svojih rok oziroma jo razumejo kot dragoceni etilni dokaz kulturne kontinuitete, avtentičnosti, identitete. Ves ta, kot ga je poimenoval Löfgren, »narodni inventar«, »simbolni jezik narodnosti«³¹⁶ se tako ali drugače (lahko) *zamišlja* tudi onkraj narodnih ali nacionalnih meja:

³¹³ Tone Fornezzi, »S tomosom na Arktiko: Konec dober – mopea dela!«, *Delo*, 22. 9. 1967, 3.

³¹⁴ Orvar Löfgren, »The Nationalization of Culture«, *Ethnologia Europaea*, št. 19 (1989): 11.

³¹⁵ Anon., »Bolje pozno kot nikoli«, *Delo* 12. 8. 1978, 7.

³¹⁶ Löfgren, »The Nationalization of Culture«, 8–9.

In ko je [francoski dramatik romunskega rodu Eugène Ionesco] nagubal čelo, kot da bo povedal kaj težkega, so se mu ustnice raztegnile v hudomušen nasmeh: »Menda imamo celo podobno kuhinjo. Torej je to bratska dežela. Saj pravimo – povej mi, kaj ješ, in povem ti, kdo si. Če bomo eni in drugi pili slivovko in jedli papriko, bo to pomenilo, da imamo tudi podobno kulturo. Saj, tudi kuhinja je del kulture.«³¹⁷

In če obiščemo to »bratsko deželo« še v nekoliko drugačni družbi:

Kolona avtomobilov je peljala skozi nepretrgani špalir, kjer so ljudje – mnogi v narodnih nošah – pozdravljali, vzklikali, metali cvetje, mahali z zastavicami. »Impresioniran sem nad tem sprejemom,« je rekel Tito partijskemu sekretarju brasovskega okrožja Ionu Voini, ki ga je pozdravil pred poslopjem okrožnega komiteja v parku prijateljstva na tradicionalen način: s kruhom, soljo in »cujko«, romunsko slivovko.³¹⁸

Ob tem narodno zaznamovanem inventarju – če uporabimo Freudove besede – pogosto naletimo na *narcizem majhnih razlik*: tisto posebno strast, ki jo posamezne skupnosti gojijo do komaj opaznih razlik in te ravno zato razglašajo za bistvene.³¹⁹ Ti drobni odtenki v barvi, jakosti, aromi ali celo načinu, na katerega se na primer neka pijača pije, postanejo točke narodnega ponosa – in hkrati orodja izključevanja.

Nacionalizem ni le stvar zamišljanja, temveč tudi stvar *afektov, čustev* – in to ne le neprijetnih.³²⁰ V primeru slivovke in njenih *zaslug za narod* gre pogosto – kar kritiki nacionalizma neradi slišijo, in bog ne daj, občutijo – za pozitivna čustva: za ponos, za veselje, za veselo omamo, ki povezuje, osrečuje, poživlja. Prislov nacionalizma ni le *proti* – pa naj si še tako želimo, da bi bil vedno samo nevarna fantazma, hladna ideologija ali prazna identifikacija. Nekatere narodne reči – tiste, ki so sladko žgane in simbolno napojene – je pač treba tudi občutiti.

³¹⁷ Bogdan Pogačnik, »Pred blejskim kongresom PEN klubov: Eugène Ionesco: Pridem na Bled«, *Delo* 23. 5. 1965, 7.

³¹⁸ Slavko Fras, »Obisk predsednika Tita v Romuniji: Brasov najlepše mesto«, *Delo* 22. 4. 1966, 1.

³¹⁹ Sigmund Freud, *Psihopatologija vsakdanjega življenja: O pozabljanju, spodrslijah v besedi in ravnanju, zmotah in praznoverju*, prev. Rapa Šuklje (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009), 80.

³²⁰ Anthony D. Smith kritizira Andersona in njegove zamišljene skupnosti prav z vidika, da se sicer dotakne globlje, religiozne podlage nacionalne identitete, ne uspe pa razviti njenega čustvenega, kaj šele moralnega potenciala.

V roke nam je segel hladno in mirno, ko da je hotel pred ostalimi gosti poudariti, da je njegova stvar točiti pijače in postreči z jedjo vsakomur, kdor je pripravljen poravnati račun. Vendar pa mu je zaigral na obrazu zadovoljen smehljaj, ko je lahko tujcu »iz domovine« postregel s steklenico slivovke z napisom »product of Yugoslavia«. ³²¹

Ta narodni inventar – ki bi lahko mu v našem primeru brez zadrege dodali še pridevnik *zamišljen* – ne obsega le predmetov, potopljenih v narodno simboliko. Vključuje tudi značaj naroda, njegove vrednote, preteklost in usodo, narodno pokrajino, podobe in besedila, narodne junake, okus, simbole, himno, seveda tudi zastavo in vso drugo z narodom popackano šaro. Vse to sestavlja simbolni kapital naroda ali – če si po meri oblikujem izraz – *zamišljene tradicije*. *Tradicije* zato, ker implicirajo reflektiran, in seveda obenem selektiven, odnos do preteklosti. In ker pogrevajo čustva – za dejstva jim je nemalokrat malo mar. ³²²

Ta narodni inventar – pa čeprav pogosto temelji na majhnih razlikah in mu je, kot rečeno, za zgodovinska dejstva pogosto bolj malo mar – pa je, kot opozarja Anthony D. Smith, »najučinkovitejši in najtrajnejši vidik nacionalizma«. Uteleša osnovne koncepte, »jih naredi vidne in prepoznavne vsakemu članu skupnosti ter posreduje ideje in dogme abstraktnih ideologij v otipljivih, konkretnih oblikah, ki sprožajo takojšnje čustvene odzive na vseh ravneh družbe.« ³²³

Andersonove *Zamišljene skupnosti* so izvrstna osnova za razumevanje tega simbolnega sveta – pomagajo nam misliti, kako se narodi zamišljajo, upodabljajo in vsakič znova proizvajajo. A ne odgovarjajo na eno ključno vprašanje: Kako točno posamezni kulturni elementi postanejo nacionalizirani, kako se sakralizirajo, kako pridobijo status narodno posvečenih?

Zgodovinski okvir tega procesa je dokaj dobro znan. V začetku 19. stoletja so evropske intelektualne elite začele »odkrivati« ljudsko kulturo – razumljeno kot izvirno, arhaično, pristno, neokrnjeno. Kar so odkrile, so hkrati redefinirale: ljudskost je postala vir narodnega duha, folklor dokaz neprekinjenosti narodne duše, tradicija pa orodje gradnje naroda in države. Začel se je, kot piše Peter Burke,

³²¹ Jaša Levi, »Na drugi obali: Razgovor v Chinatownu«, *Ljudska pravica*, 25. 9. 1956, 4.

³²² Jernej Mlekuž, »Nos in dve ušesi naroda«, v *Venček domačih. Predmeti, Slovencem sveti*, ur. Jernej Mlekuž (Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2015), 5–24.

³²³ Anthony D. Smith, *National Identity* (London: Penguin, 1991), 77. Smith sicer govori o »narodnih simbolih, običajih in ritualih«.

»proces selektivnega prisvajanja 'lastne' dediščine in ustvarjanja izumljene tradicije – njenega cenzuriranja, izločanja, in ne le ohranjanja. Šlo je od samega začetka za proces ustvarjanja reprezentativne kulture in umetnosti – za svoj narod in za projekt lastne države.« ³²⁴

Toda kot smo videli v prejšnjem poglavju, slivovka ne sodi v ta okvir. Intelektualne in druge elite so se naši opojni pijači prej izogibale kot pa jo dvigale na narodni pedestal. Slivovke niso razumele (ali je vsaj predstavljale) kot očarljivo, eksotično ali drugače privlačno. Bila je preveč surova za salonske razprave, preveč domača, da bi jo razstavili v muzej narodnega ponosa. Ni dišala po romantiki ljudskega duha, temveč po lesu, dimu in nekoliko prismojenem loncu.

Ta žgana čarovnica iz sadovnjaka ni bila, kot (pre)pogosto nekritično izustijo kritični družboslovci in humanisti, »izumljena tradicija« – izumljena, uporabljena in zlorabljena za politične namene nacionalističnih inženirjev. ³²⁵ Čeprav je tekla v potokih, slivovka nikoli ni tekla z ideološkim tokom. Bila je preprosto tam – kot trmasta starka, ki ne razume mode, ampak zna skuhati nekaj, kar te udari v pleksus in spomin. Slivovka je preživela brez propagandne brošure. In če je kdaj postala simbol, je to storila potihoma – po kapljicah, iz steklenice, ki je šla iz roke v roko.

Res je, slivovko smo pred kratkim porinili v koš z nalepko »zamišljena tradicija«. A pozor – »zamišljeno« še ne pomeni »izumljeno«. Zamišljanje ni isto kot izmišljanje. Ne gre za čisto novo zlaganje zgodovine, ampak prej za prebarvano, prepakirano, posodobljeno preteklost.

Zamišljenih tradicij ne gre enačiti s »izumljenimi tradicijami«, izumljenimi in uporabljenimi za *politične* namene nacionalističnih inženirjev. ³²⁶ Zamišljene

³²⁴ Peter Burke, »Popular Culture and popular Identity in Modern Europe«, v *Modernity and Identity*, ur. Scott Lash in Jonathan Friedman (Oxford, Cambridge: Blackwell, 1992), 301.

³²⁵ Eric Hobsbawm, »Introduction: Inventing Traditions«, v *The Invention of tradition*, ur. Eric Hobsbawm in Ranger Terence (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 1–14.

³²⁶ »Izumljene tradicije« vključujejo »tradicije«, dejansko izumljene, konstruirane in formalno institucionalizirane, pa tudi tiste, katerih nastanek je težje izslediti znotraj kratkega in zamejenega obdobja (mogoče nekaj let) in so se oblikovale z izredno hitrostjo. So »proces formalizacije in ritualizacije, za katerega je značilno nanašanje na preteklost, čeprav le z vsiljevanjem ponavljanja«. Redno ponavljanje določenih praks utrjuje predstave o kontinuiranosti obstoja oziroma postavlja izvor v dostikrat nedoločeno, a daljno preteklost. Drugi učinek, ki ga omogoča ritualno ponavljanje, pa je reproduciranje nekaterih aktualnih vrednot in norm. Kontinuirano obujanje jih naredi samoumevne. Namen izumljene tradicije je torej legitimirati obstoj trenutno favoriziranih norm in vrednot oziroma širšega ekonomsko-političnega stanja, in sicer z navezovanjem na njihovo tradicijo. Glej Hobsbawm, »Introduction: Inventing Traditions«, 1, 4.

tradicije niso (nujno) tiste, ki so jih zarisali nacionalistični inženirji z ravnilom, zemljevidom in kozarcem viskija v roki. Večina je starih znank – le z novim make-upom. Hobsbawm jim pravi celo »pristine«, kar zveni kot oksimoron – bistroumni nesmisel, a v bistvu drži: gre za žive, gibljive oblike kolektivnega spomina, ne za laboratorijske izume.³²⁷

Zamišljanje torej ni isto kot izumljanje – čeprav se včasih prekrivata, prvo še ni nujno posledica drugega. Gre za precej bolj zavozlan proces, poln prilagajanj, reciklaž, prestavljanj kosov dediščine iz ene v drugo škatlo smisla. Pri tem sodelujejo raznoliki akterji: institucije, posamezniki, skupnosti – eni z več, drugi z manj vpliva, a vsi vsaj z enim prstom v marmeladi zgodovine.³²⁸

Zamišljanje narodov in njihovih kultur je bilo – prej kot na novo skonstruirano – selektivno zamišljeno: izbrano iz že obstoječega, kaotičnega kulturnega mozaika. Izobražena elita, ki je ugriznila v ta projekt zamišljanja tradicij, je imela na voljo sorazmerno širok nabor gradiva za ustvarjanje podobe naroda. Iz tega je izbrala le izbrance – jih naredila ali vsaj poskušala narediti pomembne, imenitne, svete. Le redki srečneži so bili torej povabljeni na veliki oder narodne reprezentacije. Samo redki izbranci so dobili zlati okvir »narodnega zaklada«, večina pa jih je bila prezrta kot preveč surova, preveč ljudska ali preveč neukrotljiva, da bi služile velikim zgodbam naroda.³²⁹

A najbrž bi morali to »inženirsko« vlogo izobraženskih in drugih elit pri sakralizaciji narodne – še posebej materialne – kulture premisliti bolj natančno.

³²⁷ Hobsbawmovo razlikovanje med izumljenimi (*invented*) in pristnimi (*genuine*) tradicijami je problematično, ker se številne tako imenovane pristne tradicije, pri katerih je tradicionalnost zavestna in poudarjena kot element identitete, vedejo na način, na kakršnega se vedejo izumljene tradicije. Glej Jože Vogrinc, *Transverzala: Fragmenti historičnega materializma* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2014), 11–12. Peter Burke pa se je glede na to, da se vse tradicije spreminjajo, vprašal, ali je sploh smiselno njihovo razlikovanje na pristne in izumljene. Glej Peter Burke, »Review: The Invention of tradition«, *The English Historical Review* 101, št. 398 (1986): 316–7. Če naredimo še korak dlje – to delitev lahko še dodatno postavimo pod vprašaj ob dejstvu, da so vse tradicije tako ali drugače produkt, stvaritev človeka, torej tako ali drugače izumljene, in ne dane od boga, narave ali česar koli drugega.

³²⁸ Glej na primer Löfgren, »The Nationalization of Culture«, 12. Kot pravi Patrick J. Geary, *Mit narodov: Srednjeveški izvori Evrope* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2005), 21: »Raziskovalci, politiki in pesniki devetnajstega stoletja si preteklosti niso preprosto izmislili; črpali so iz poprejšnjih tradicij, pisnih virov, legend in verovanj, pa čeprav so jih, da bi poneverili politično enotnost ali avtonomijo, uporabili na nove načine.«

³²⁹ Tu je seveda treba omeniti kmečko kulturo, ki je imela v Srednji in Vzhodni Evropi pri oblikovanju narodne kulture bistveno, čeprav ne vedno povsem jasno in samoumevno vlogo. Proces modernizacije in razvoj meščanstva v 19. stoletju sta bila osrednja trenutka »odkrivanja« kmečke kulture. Seveda se kmečkega ni v celoti identificiralo z narodnim; del narodne kulture so lahko postali le s strani meščanov elit izbrani elementi kmečke kulture. Glej Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (New York: Harper and Row, 1978); Peter Niedermüller, »National Culture: Symbols and Reality (The Hungarian Case)«, *Ethnologia Europaea* 19, št. 1 (1989): 47–56.

Pri vsaki zamišljeni tradiciji bi se morali posebej vprašati: Kdo (si) jo je pravzaprav zamišljal? Kakšno vlogo so imeli pri njenem nacionaliziranju in sakraliziranju intelektualci, politiki takšne ali drugačne elite – in kakšno t. i. »ljudstvo«, torej tisti zunaj teh elitnih krogov?

Vsaj v primeru slivovke, kot smo videli v prejšnjem poglavju, zamišljenih tradicij ne gre reducirati na nekakšno narodno blago, ki so ga narodotvorni zbiralci med ljudstvom »odkrili« – zbirali in izbrali.³³⁰ Težko bi verjel, da so imeli prav intelektualci odločilno vlogo pri dvigu slivovke na drog pivske zastave. Če so ji pri tem že kako pomagali, so to storili bolj mimogrede, nehote, skoraj brezbrizno – kot stranski produkt pisanja vsemogočih besedil, ki so, hočeš nočeš, črpala iz vsakdanje kulture in – še natančneje – iz vsakdanje stvarnosti.

Slivovka ni imela manifestov. Bila je premočna za okras in preveč vsakdanja za elitno imaginacijo. Ta žgana čarovnica iz sadovnjaka si je svojo tradicijo bolj kot ne pridelala sama – počasi, z naravnim vrenjem, brez večjih strateških dokumentov, a z neomajno voljo, da preživi vsak režim in vsakega cenzorja. Narodi so zlagali mite iz zlatih kron in narodnih noš, med narodom v kotu pa je brbotala sliva – neizumljena, neprilagojena, brbotajoča.

Ni bila poklicana, da bi simbolizirala narod. Bila je preprosto to, kar je bila: dišeča, domača, včasih nevarna – pijača, ki ni potrebovala narodotvorne drame, ker je imela dovolj lastne. Če je kdaj kak simbol prihajal iz njenih hlapov, je bil to bolj simbol rahle izgube ravnotežja kot pa veličastne narodne enotnosti. In to ji pravzaprav daje največjo moč: slivovka je preživela vse – politike, elite, vojne, treznostna gibanja – preprosto zato, ker je bila navada. Pekoča, močna, ljudska navada.

Pri tem razmisleku o postavljanju narodne vitrine – o tem, kaj v vitrino sploh sme in kako tja pride – velja vključiti še enega moža, navrženega v začetku tega poglavja. Z njegovimi besedami smo zavihrali, da je slivovka sodelovala pri »simbolni predstavitvi narodove veličine in sijaja«. A tovrstne simbolne predstavitve ne vzniknejo same od sebe. Če želimo razumeti, kako določene reči – kot je recimo slivovka – vstopajo v nacionalni imaginarij, se velja ustaviti pri Hobsbawmovi shemi zamišljanja naroda. Po njem narod nastaja »od zgoraj« –

³³⁰ Pri tem se nikakor nočem podrobneje spuščati v spor med modernisti (Gellner, Anderson, Hobsbawm), ki razumejo narod kot moderni konstrukt nacionalistov in družbenih elit, ter na drugi strani etnosimbolisti (Smith, Geary), ki zagovarjajo, da modernih političnih nacionalizmov ni mogoče razumeti brez referenc na zgodnejše etnične vezi.

to je skozi politične, upravne in medijske mehanizme, skozi delo agitatorjev, pedagogov in drugih oblikovalcev »kolektivne zavesti«. (Enako menijo tudi drugi klasični teoretiki nacionalizma, tako modernisti kot etnosimbolisti: Gellner, Anderson, Smith in drugi.) Razumemo pa ga le, če ga analiziramo tudi »od spodaj« – »se pravi v okviru domnev, upov, potreb, želja in interesov navadnih ljudi, ki niso nujno nacionalni, še manj pa nacionalistični«. ³³¹ Narodni simboli se namreč ne uveljavijo zgolj zato, ker jih nekdo izobesi. Uveljavijo se, ker nekje spodaj nekdo – morda nevede – vanje zre, jih okuša, vdihuje in nosi naprej.

Če si pri razumevanju nastajanja narodov pomagamo z miselnim zemljevidom velikih teoretikov nacionalizma, potem velja staro pravilo: simboli, predmeti, reči – vse tisto, kar na koncu pristane v narodni vitrini – navadno vstopijo vanjo »od zgoraj«. Z zakoni, šolskimi kurikulumi, spomeniki, mediji, prazničnimi govori in drugimi »pomembnostmi«. Toda da tam tudi zares obstane – da zablesti kot »naše« – mora to blagosloviti še tisto, kar prihaja »od spodaj«: ljudsko odobravanje, tiha navezanost, vsakdanja raba. Legitimacija množic. Brez nje ni tradicije, ampak le direktiva.



*Telo je kamnito, pogled jeklen,
srce pa mehko – za slivovko.
Kuma: ko socialistični realizem
sreča sadni vonj.
Delo, 22. 10. 1968, 9.*

³³¹ Eric Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem po letu 1780: Program, mit in resničnost*, prev. Katarina Rotar (Ljubljana: Založba /*cf., 2007), 18.

Toda – in tu postane stvar zanimiva, *slivovkasta* – ta model ne deluje vedno. Slivovka je ravno tak primer. V narodni imaginarij je – tako vas vsaj prepričuje ta knjiga – vstopala predvsem od spodaj. Njena prava moč ni prihajala iz protokola, temveč *iz prakse*. Ni bila sakralizirana z govorniških odrov, ampak z udarci kozarcev na svatbah, z vonjem domačih kuhinj in z mehkobo popoldanskega dremeža pod slivo.

A preden se zavrtimo na svatbah, v kuhinjah privežemo dušo in zadremamo pod slivo, si oglejmo, kako je slivovka vihrala tudi kot simbol »od zgoraj« – kot jugoslovanska pivska zastava, razobešena v svetu kravat, uradnih govorcev in zloščenih čevljev. Pri tem pa je že na prvi pogled jasno: tam ni bila doma. To ni bil njen naravni habitat. Tam ni dišala po vsakdanu, temveč po propagandi. Ali celo po direktivi. Bila je v vitrini, a vedno z eno nogo zunaj – pripravljena, da pobegne nazaj med ljudi, med štedilnike, svate in senco dreves.

V jugoslovanskih kuharicah

Temeljna kulinarična institucija, ki je zastopala »jugoslovansko kuhinjo«, je bila – jugoslovanska kuharica. Toda kaj (vse) je pravzaprav *bila* jugoslovanska kuhinja?

V ta jugoslovanski kulinarični talilni lonec bi lahko zmetali marsikaj: mojstrovine in televizijske nastope legendarnega *chefa* Steva Karapandže, jugoslovanskega Jamieja Oliverja, čigar *Male tajne velikih majstora kuhinje* so Jugoslovani in Jugoslovanke spremljali z odprtimi usti (in zvezki za recepte); maršalove pogostitve tujih državnikov in jedilnike državnih protokolov; ponudbo restavracij in menze jugoslovanske vojske (za pristno opotekanje med vojaškim redom in duševnim neredom preberite zapis Esada Babačića – napisan ekskluzivno za to knjigo in prežet z duhom kasarniškega absurda); pašteto Gavrilović, namaz Eurocrem, sir Zdenka, čokoladice Životinjsko carstvo in druge ikonične (in manj ikonične) prehrabene izdelke jugoslovanske industrije; čevapčiče, ražnjiče, slivovko in druge kulinarične zastavonoše, pa tudi slehernike – tiste tihe in vztrajne jedi vsakdana, ki so redno polnile krožnike po vsej državi ...

In seveda: jugoslovanske kuharice – knjige.

Te so bržkone najbolj sistematično odražale institucionalni napor k oblikovanju skupne kulinarične zavesti ter morda najjasneje gradile jugoslovanski narod na polju prehrane.

Toda – so te knjige receptov, opisov jedi, prehranskih navad in drugega narodno užitnega res kuhale skupnost, ali pa so le delile porcije pripadnosti?

V knjigi z naslovom *Pijača z zaslugami za narod* je to vprašanje bržkone – retorično. A če stopimo korak dlje od vihravih sloganov, puhlih fraz in udobne retorike, se velja vprašati: Kaj sploh so (*bile*) jugoslovanske kuharice?

Še eno zagonetno vprašanje, na katero bi lahko odgovorili tako ali drugače.

Tri velike kuharske dame obdobja prve Jugoslavije – Beograjčanka Spasenija-Pata Marković, Zagrebčanka Mira Vučetić in Splitčanka Dika Marjanović-Radica – so bile s svojo kulinarično vizijo tesno povezane z avstro-ogrske kuhinjske dediščino. In zakaj jih sploh omenjamo v poglavju, v katerem nas nosi val socialističnega zanosa?

Zato, ker so njihove kuharice ostale popularne tudi v socialističnem obdobju – pogosto rahlo preoblečene, s posodobljenimi spremnimi besedami, nekoliko »prilagojene času«, a še vedno neločljivo povezane z gastronomskimi predstavami in okusom stare Jugoslavije.³³²

Sledile so številne kuharske knjige – skoraj izključno izpod peres ženskih avtoric – ki so odsevale različna obdobja in poudarke jugoslovanskega socializma. (Da še dodatno zamajamo brkato ravnotežje moškega sveta žganja – ki je, bodimo iskreni, pogosto bolj testosteronska kaplja kot kolektivna kultura – preberite besedilo Svetlane Slapšak, destilirano posebej za to knjigo in postreženo kot feministični kontrapunkt z noto intelektualne zbadljivosti.) *Praktična kuharica* iz petdesetih let nosi pečat povojnega pomanjkanja.³³³ Tudi *Domači kuvar* (»Domači kuhar«) iz leta 1967 še začinjajo besede, kot so »ekonomičnost« in »racionalnost«, a pojavijo se tudi nove, kot je »znanstveno«.³³⁴ Nekaj let starejši

³³² Ruža Fotiadis, »Yugoslav cuisine: Cookbooks and Culinary Discourses in Socialist Yugoslavia«, v *Brotherhood and Unity at the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia*, ur. Ruža Fotiadis, Vladimir Ivanović in Radina Vučetić (Zagreb: Srednja Europa, 2019), 34–5.

³³³ Pavla Zakonjšek-Žagar, *Praktična kuharica* (Ljubljana: Kmečka knjiga, 1952).

³³⁴ Jelena Katičić, *Domači kuvar* (Beograd: Zadržna knjiga, 1967).

Narodni kuvar (»Narodni kuhar«) pa že odraža bolj bogato potrošniško kulturo, kjer se v receptih brezsravno smukajo ekstravagantneži, kot so Bacardi, Schweppes in tropsko sadje.³³⁵

Navedene knjige – nekatere med njimi tudi izredno popularne in tiskane v nakladah po več deset tisoč izvodov – že z naslovi sporočajo, da nimajo velikih ambicij po načrtni gradnji jugoslovanske kuhinje. Bolj jih lahko beremo kot praktične kompendije – priročnike za vsakdanje (in manj vsakdanje) kuhanje ter za gospodinjstvo življenje nasploh. V marsikateri izmed njih je še vedno čutiti vpliv medvojnega obdobja, predvsem avstro-ogrske kulinarične tradicije.³³⁶

Omenjene knjige so le bolj ali manj naključno izbrane v veliki množici naslovov. Med njimi je treba omeniti še vsaj *Veliki narodni kuvar* (»Veliki narodni kuhar«) že omenjene kuharice Spasenije-Pate Marković, ki je prvič izšel leta 1966 v šestih nakladah in 40.000 izvodih, pozneje pa doživel še več deset ponatisov in dopolnitev. V izdajo iz leta 1977 so, poleg že obstoječih jedi francoske, italijanske, angleške in ruske kuhinje, dodali tudi kitajske jedi – kar odraža prizadevanja po internacionalizaciji socialistične mize.³³⁷

Do konca 1970-ih let se je jugoslovanski kuharski trg lahko pohvalil z izjemno segmentacijo: pokrival je številne regionalne in nacionalne kulinarike, obenem pa je ponujal raznobarno paleto pristopov – od nostalgčnih do visokotehnoloških. Namenjen je bil različnim ciljnim skupinam, tudi samskim moškim.³³⁸ Eden izmed takšnih naslovov, *Prva kuharica za samice i samce* (»Prva kuharica za samske ženske in moške«), je na primer recepte serviral z zvrhano mero humorja in se poigral z emancipacijo.³³⁹

Na posebno knjižno polico bomo odložili – oziroma, če želimo biti redoljubni, pospravili – tiste jugoslovanske kuharice, ki si zadajo bolj ambiciozno narodno-kulturno nalogo. Gre za publikacije, ki se že v naslovu ponašajo s pridevnikom

³³⁵ Gordana Mikoki, *Narodni kuvar* (Beograd: XX vek, 1967). Za pregled glej Fotiadis, »Yugoslav cuisine«. O uvozu zahodnjaških potrošniških dobrin glej Radina Vučetić, *Coca-Cola socialism: Americanization of Yugoslav culture in the sixties*, prev. John K. Cox (Budimpešta, New York: Central European University Press, 2018).

³³⁶ Fotiadis, »Yugoslav cuisine«, 35–41; Wendy Bracewell, »Eating Up Yugoslavia«, v *Communism Unwrapped*, ur. Paulina Bren in Mary Neuburger (Oxford: Oxford University Press, 2012), 169–96, 187.

³³⁷ Bracewell, »Eating Up Yugoslavia«, 176.

³³⁸ Aleksandar Bubanović in Zlatko Glik, *Prva kuharica za samice i samce* (Zagreb: Alfa, 1985).

³³⁹ Bracewell, »Eating Up Yugoslavia«, 176.

jugoslovanski ali z drugimi stavčnimi formulacijami, ki vključujejo to identitetno oznako. Nekatero med njimi so bile prevedene v več jezikov in so, vsaj za kratek čas, ponosno predstavljale jugoslovansko kuhinjo tudi onkraj meja. Ena izmed teh kuharic v uvodu samozavestno ugotavlja, da jugoslovanska kuhinja »morda ni tako rafinirana kot francoska ali dunajska, a je zagotovo bolj raznolika od mnogih nacionalnih kuhinj, ki nekaj pomenijo na kulinaričnem nebu.«³⁴⁰

Te kuharice torej ne gre razumeti le kot zbirke receptov, temveč kot narodne kulinarične manifeste. V tem okviru se postavlja vprašanje: kakšno vlogo je imela v teh kuharicah naša opojna pijača?

Knjiga *Jugoslavenska kuhinja* Spasenije-Pate Marković, ki jo je leta 1962 izdala založba, specializirana za publikacije v tujih jezikih, je izšla v več jezikovnih različicah: poleg (srbo)hrvaške še v angleškem, francoskem, nemškem, italijanskem in ruskem prevodu. Že uvod (srbo)hrvaške izdaje razkrije njen glavni namen: »V tujini je veliko zanimanje za jugoslovanske kulinarične specialitete, zato se je pojavila potreba po objavi receptov naših najbolj značilnih jedi v tujih jezikih.«³⁴¹ To je torej kuharica, za katero bi z Wendy Bracewell lahko dejali, da je bila predvsem »izvozno blago« – kulturni artefakt, namenjen tujim bralcem ter izpolnjevanju turističnih, promocijskih in diplomatskih ciljev.³⁴²

Na to kaže tudi prisotnost kratkega zgodovinskega pregleda Jugoslavije v tujejezičnih izdajah – dodatka, ki ga v (srbo)hrvaški različici ni. Razlike so tudi uredniške: medtem ko tujejezične različice (vsaj italijanska) sledijo »republiško« zasnovi strukturi, je domača izdaja urejena po klasični kulinarični logiki – po skupinah jedi (»Predjedi«; »Juhe, enolončnice in omake«; »Ribe – sladkovodne in morske«; »Divjačina« itd.).

In slivovka? V (srbo)hrvaški izdaji se skriva v kratkem poglavju »Domače sladke pijače«, kjer so z lastnimi naslovi in opisi predstavljeni le liker iz kutine, »Šumadijski čaj« in »Višnjevača«. Slivovka je omenjena le kot sestavina v receptu za šumadijski čaj – nič več, nič manj.³⁴³

³⁴⁰ Ljiljana Bisenić, *Jugoslovanski specijaliteti* (Zagreb: Znanje, 1984), 6.

³⁴¹ Spasenija-Pata Marković, *Jugoslavenska kuhinja* (Zagreb: Mladost, Jugoslavija, 1962), 5.

³⁴² Bracewell, »Eating Up Yugoslavia«, 176.

³⁴³ Marković, *Jugoslavenska kuhinja*, 145.



Včasih smo skupaj kuhali prihodnost. Danes vsak duši svojo čebulo posebej – in si misli, da je to svoboda. Spasenija-Pata Marković, Jugoslavenska kuhinja (Zagreb: Mladost, Jugoslavija, 1962).

Povsem drugačno, opaznejše mesto pa zavzema v italijanski, najverjetneje pa tudi v drugih tujejezičnih različicah. Italijanska izdaja, skoraj osemdeset strani obsežnejša od (srbo)hrvaške, vsebuje tudi kratko poglavje o zgodovini Jugoslavije ter razporeja recepte po republikah in pokrajinah. V drugem delu knjige, kjer najdemo sladice, sokove, konzervirano sadje, žganja, vina, likerje, piva, začimbe, dušene jedi, jedi na pari, zelenjavo v slanici ali kisu ter dimljeno meso, je slivovka ena izmed desetih izbrank v razdelku *Grappe* (»rakije«).

V kazalu nastopa kot »Šljivovica (grappa leggera di susine)«, v samem besedilu pa pod naslovom »Rakija (acquavite di susine)«. Uvodoma izvemo, da so slive osnovno sadje za proizvodnjo žganja v Jugoslaviji, ki je – poudarjeno – prva na svetu po številu slivovih dreves. Sledi geografski podatek: največ sliv raste v vzhodni Bosni in zahodni Srbiji, kjer uspevajo zaradi ugodnega spoja kontinentalne in sredozemske klime. Ključna sorta je požegača – osnovna surovina za, kot piše, »prvovrstno žganje« oziroma »najbolj priljubljeno rakijo« (*le grappe più apprezzate*). Besedilo nato postreže informacijo o dveh vrstah slivovke: *meki*, produktu prve destilacije, ki vsebuje približno 25 odstotkov alkohola, ter *ljuti* oziroma *prepečenici*, destilatu druge destilacije (iz *meke*), ki vsebuje 45 odstotkov alkohola in je »mnogo bolj aromatična«.³⁴⁴

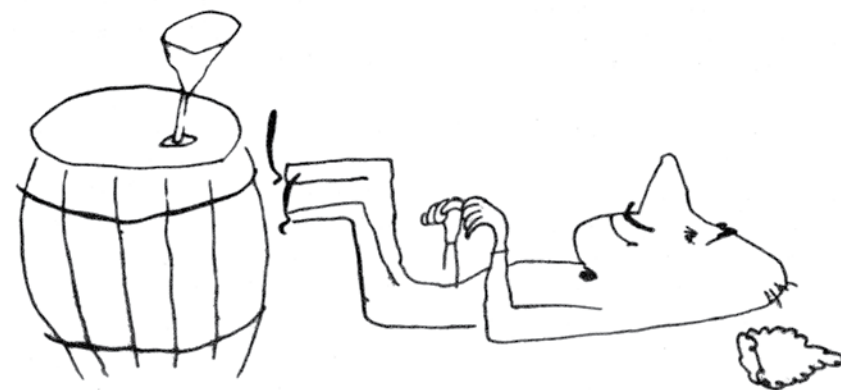
³⁴⁴ Spasenija-Pata Marković, *La cucina Jugoslava* (Zagreb: Mladost, 1962), 204.

Kot zanimivost: iskanje te knjige je bila prava bibliografska detektivka. Gre za pravo vizualno poslastico – knjigo, ki bi si brez težav zaslužila vidno mesto v zbirki jugoslovanske kulturne in kulinarčne dediščine. Edini v Sloveniji dostopni »tujejezični« izvod – italijanska izdaja z naslovom *La cucina Jugoslava* – je bil zakopan globoko v eni izmed dislociranih enot koprskе knjižnice. A trud se je obrestoval: knjiga je prispela v moje roke, z njo pa tudi čudovite ilustracije Zulfikarja Džumhurja - Zuka – enega najbolj pronicljivih, duhovitih in neukrotljivo ustvarjalnih likov jugoslovanske kulturne scene.

Njegovi risani utrinki zdaj krasijo tudi to knjigo – *Bratstvo in slivovka* – in ji vdihujejo kanček nostalgичne domišljije. Zuko, hvala ti. Na tvoj nesmrtni duh bom zvrnil kozarček slivovega etila, ki mi ga je iz Bosne prinesla čistilka Amra. In seveda, Amra, hvala tudi tebi. Za *šljivo* – in za to, ker si.

ZA SKUPNO MIZO IN S SKUPNIM MAČKOM

Ko narodna kuhinja postane politični projekt: pite za mir, rakija za zaupanje in maček kot skupna valuta naslednjega dne. Zukotove ilustracije iz *La cucina jugoslava* (Spasenija-Pata Marković, Zagreb: Mladost, 1962) – kot da je bratstvo risano z isto roko, ki je točila, in z nasmehom, ki se mu še danes rahlo trese kozarec.







Na tvoj nesmrtni duh, Zuko! In Amra, to je res huda šljiva.
Klik Saše Kovačič – trenutek, ko se je svet za hip postavil v vrsto.

Zanimivo pa je še nekaj: (srbo)hrvaški izvod knjige se vendarle nahaja tudi v Narodni in univerzitetni knjižnici, a ga tam ni najti v sistemu COBISS. Kot da bi želel ostati skrit. Neviden za elektronske oči. Kot da knjiga sama vztraja v neki drugi časovni coni – nekoliko zamegljeni, rahlo opiti preteklosti – kjer katalogi niso vse, kjer še vedno štejeta srečno naključje in potrpežljiva radovednost. Kar je, roko na srce, čisto v duhu slivovke.

Dobrih dvajset let mlajša soimenjakinja *Jugoslovanska kuhinja* (1983), ki jo je napisala Olga Novak Markovič, mi je nekoliko manj osivela lase. V kratkem predgovoru slovenske izdaje – ki je enak predgovorom v tujejezičnih izdajah – beremo, da knjiga združuje »zbir najbolj značilnih jedi, ki jih pripravljajo in z njimi postrežejo gostom v vseh naših republikah in pokrajinah, torej zbir jedi, o katerih upravičeno trdimo, da so jugoslovanske ali da jih jedo Jugoslovani«. Jedi so razvrščene glede na svojo kulinarično funkcijo – od predjedi do sladice – in ne po narodnostnem, republiškem ali regionalnem ključu. Kot poudari uvodno besedilo: »Pri tem smo se izognili vsakršnemu razporejanju jedi po narodih in narodnostih in zasnovali knjigo po zvrsteh jedi, od predjedi do slaščic.«³⁴⁵

Na tej osnovi bi lahko s pomočjo Arjuna Appaduraia in njegovega pomenljivega besedila »Kako ustvariti nacionalno kuhinjo« rekli, da je *Jugoslovanska kuhinja* »nastala zaradi vedno bolj izrazite artikulacije regionalnih in etničnih kuhinj – in ne *navkljub* njej«. ³⁴⁶ Toda ali bi to lahko rekli tudi za jugoslovansko kuhinjo kot tako, ali celo za druge nacionalne kulinarične projekte?

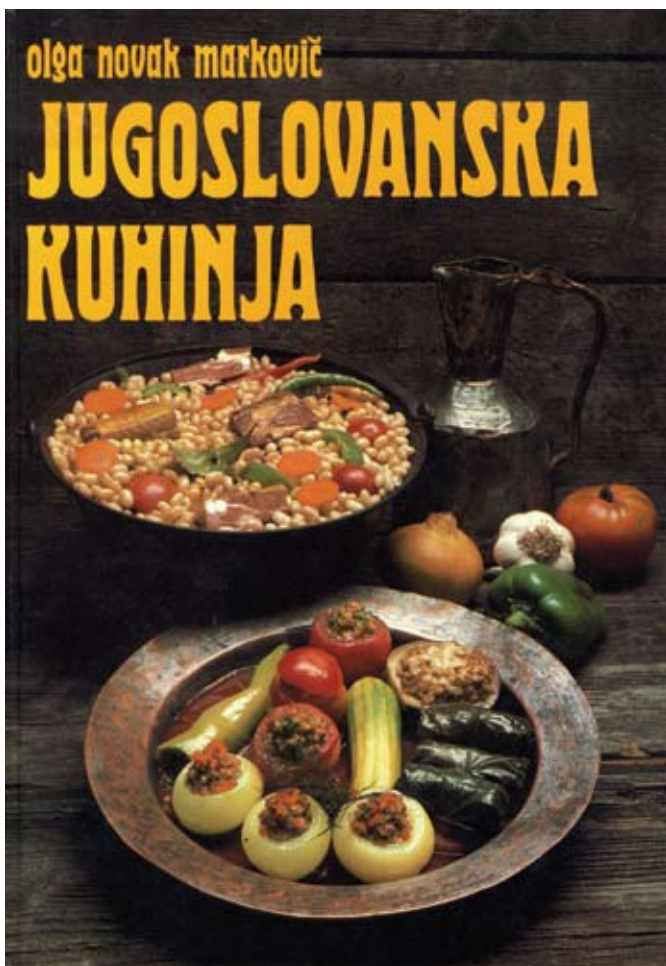
Slivovka se med okoli štiristo kratkimi recepti pojavi pod geslom »Domače žgane pijače«. V tem zaključnem geslu prvega poglavja »Hladne začetne jedi« so po kratkem uvodu predstavljene in na kratko opisane nekatere od »žganih pijač«: slivovka, brinovec, travarica, klekovača, lozovača, sadjevec, mastika in anisonka. ³⁴⁷ Slivovki, ki odpre seznam teh »odličnih pijač«, je namenjen naslednji uvod: »Slivovka je naravno sadno žganje iz sliv in slovi kot nacionalna pijača.«³⁴⁸

³⁴⁵ Olga Novak Markovič, *Jugoslovanska kuhinja* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983), 7. Knjigo so skupno izdale založbe Vuk Karadžić (Beograd), Prosveta (Zagreb), Makedonska knjiga (Skopje), Forum (Novi Sad) in Cankarjeva založba (Ljubljana).

³⁴⁶ Arjun Appadurai, »How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India«, *Comparative Studies in Society and History* 30, št. 1 (1988): 21–2. To ugotovitev sicer Appadurai postavi za nastanek indijske kuhinje.

³⁴⁷ Tudi anis ali janeževo žganje je grozdnih tropin, ki mu pred destilacijo dodamo približno 0,5 kg plodov janeža na 100 litrov žganja.

³⁴⁸ Novak Markovič, *Jugoslovanska kuhinja*, 22.



Enolončnica kot federacija: vse noter, nič ločeno – in kuhaj počasi, da se ne prismoji. Olga Novak Markovič, Jugoslovanska kuhinja (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983).

A slivovka ne zavzema le prvega mesta med pijačami – v tej izdaji dobi tudi bolj častno, simbolno mesto. V kratkem uvodu k prvemu poglavju, »Hladne začetne jedi«, jo najdemo v stavku, namenjenem pijačam: »Jugoslovani gostom radi postrežejo z domačo žgano pijačo, značilno za vsak kraj. Slovenci ponudijo sadjevec in brinovec, Dalmatinci travarico, Srbi klekovačo ali lozovačo, vsepovsod pa je doma slivovka.«³⁴⁹

³⁴⁹ Novak Markovič, *Jugoslovanska kuhinja*, 9.

V osemdesetih letih se pojavijo (vsaj) še tri kuharice, ki z naslovi in predgovori izražajo ambicijo po oblikovanju jugoslovanske kuhinje. Knjiga *Jugoslovanski specijaliteti* (»Jugoslovanske specialitete«; 1984) novinarka Ljiljane Bisenić, ki je izšla tudi v angleškem in nemškem prevodu, se v predgovoru hrvaške izdaje obrača (tudi) na domače bralce oziroma kuharje: »[P]ozivamo vas, da obnovite tradicije in vsaj enkrat na mesec pripravite kakšno tradicionalno jed.«³⁵⁰

Zanimiv je kontrast med izdajami. Srbska izdaja iz leta 1990 ima povsem drugačen uvod, ki ga je napisala sama avtorica. V njem zapiše: »Danes velja jugoslovanska kuhinja za eno najraznovrstnejših in najokusnejših ter uživa dober sloves po svetu, kar se najbolje vidi po številnih jugoslovanskih restavracijah, ki se odpirajo po vsem svetu.«³⁵¹ Nekaj let starejša hrvaška izdaja pa je bolj zadržana: v uvodu urednik zapiše, kot smo že spoznali na začetku tega kulinaričnega potepanja, da jugoslovanska kuhinja morda »ni rafinirana kot francoska ali dunajska kuhinja, toda je zagotovo bolj raznolika od mnogih nacionalnih kuhinj, ki nekaj pomenijo na kulinaričnem nebu.«³⁵²

V knjigi oziroma različnih izdajah te knjige, razdeljene na vlogo jedi, slivovke ne najdemo, oziroma se ta morda skriva v kakšnem izmed nekaj sto kratkih receptov.

Leto mlajša kuharica *Tisoč in en recept jugoslovanskih kuhinj* (1985), ki jo je napisala Selenia Mostarac, je prav tako razdeljena glede na mesto oziroma jedi – od predjedi do sladice – pri čemer so glavne jedi dodatno razdeljene na posamezne tipe (npr. jedi iz mesa, zelenjave, rib itd.). Knjiga se v uvodu obrača predvsem na domače uporabnike in odraža duh časa gospodarske krize 1980-ih let:³⁵³ »Menimo, da kuharska knjiga ni namenjena knjižnici, temveč kuhinji, in da bo pri roki gospodinji, ki ji materialne možnosti često omejuje družinski proračun.« Kljub tej praktični naravnosti knjiga ne skriva tudi širše, narodno-kulinarične oziroma narodno-konstitutivne vloge – četudi predvsem na ravni vsakdana: »Naša knjiga je izbor najbolj iskanih, najznačilnejših in najenostavnejših jedi, ki jih lahko pripravimo širom Jugoslavije in tudi zunaj njenih meja.«³⁵⁴

³⁵⁰ Ljiljana Bisenić, *Jugoslovanski specijaliteti* (Gornji Milanovac: Dječje novine, 1990), 6.

³⁵¹ Bisenić, *Jugoslovanski specijaliteti*, 5.

³⁵² Bisenić, *Jugoslovanski specijaliteti*, 6.

³⁵³ Glej na primer Franc Pernek, *Ekonomika Jugoslavije* (Ljubljana: Časopisni zavod, 1988).

³⁵⁴ Selenia Mostarac, *Tisoč in en recept jugoslovanskih kuhinj* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1986), uvodna beseda, neoštevilčeno.

Kakorkoli že, slivovke v knjigi ne najdemo – ali pa se ta morda le skromno skriva v enem od tisoč in enem receptu.

Posebno zanimiv je tudi pogled na uredniško in recenzentsko zaledje teh izdaj. Gre namreč za knjige, ki so jih oblikovali ključni akterji jugoslovanske gastronomije in kulturnega življenja. Pri zadnji knjigi najdemo med recenzenti kar dve že omenjeni legendarni imeni: *chefa* Steva Karapandžo – nekakšnega Jamieja Oliverja socializma – ter Igorja Mandića, avtorja *Mitologije svakidašnjeg života*, enega najbolj izstopajočih jugoslovanskih publicistov in kritikov. Samo prva slovenska izdaja iz leta 1986 je bila natisnjena v nakladi 10.000 izvodov – kar je za dvomilijonski slovenski trg izjemna številka.

Naša opojna pijača pa vendarle najde svoje mesto v nekoliko mlajši kuharici *Jugosloveni za stolom* (»Jugoslovani za mizo«; 1988), ki jo je napisala novinarka Višnja Ogrizović. Knjiga je razdeljena na dvajset poglavij, razvrščenih glede na vrsto hrane: jedi iz žitaric, jedi iz krompirja, solate, jedi z žara, sladice z medom itd.

Slivovka se pojavi v poglavju z zgovornim naslovom »Brez žganja ni pogovora (Pijače)«, a za razliko od številnih drugih pijač – borovničev, loza, čaj iz šipka, geruš, istrska supa, kava kareto, kuhano rdeče vino, mandarinet, medena rakija, međimurska kava, pelinkovec, šerbet-medovina, »šumadijski čaj, kuhana rakija«, travarica, »turska kava.kahva.kafa« – slivovka ne dobi svojega samostojnega gesla. Najdemo jo le kot sestavino v receptih za druge pijače, kot so borovničev, medena rakija, pelinkovec in »šumadijski čaj«.

Vendar pa kratek uvod k poglavju ponudi vsaj delni odgovor, zakaj slivovka ni izpostavljena:

Ta izrek ne bo razjezil le protialkoholikov, saj lahko prijetna družba lepo kramlja tudi ob kavi ali sadnem soku. O tem niti ni treba posebej izgubljati besed. Različne pijače vedno pridejo prav, naš narod pa jih pozna veliko. Preveč – zanje bi bila potrebna posebna knjiga, ne le skromno poglavje. Zato tu ne boste našli razprav o bogastvu naših žganih pijač in vin, o katerih je sicer napisanih že veliko knjig. Namesto tega boste našli le nekaj idej ... ob upoštevanju še enega ljudskega pregovora za konec: »Ni je jedi čez kruh, ni je pijače čez vodo«.³⁵⁵

Ta uredniški komentar namiguje, da slivovka – kot najbolj »samoumevna« in razširjena žgana pijača, kot bomo videli v nadaljevanju – morda ne potrebuje več niti razlage niti posebne obravnave. Njena vsakdanja prisotnost postane že skoraj nevidna, kar je samo po sebi pomemben znak premika v njeni kulturni funkciji. Na eni strani kot reprezentančni in simbolni emblem za tujejezično bralstvo, na drugi kot kulinarično ozadje, ki ne potrebuje več razlage – samoumevni temelj vsakdana. A do te točke ponarodelosti, kjer slivovka izgine kot eksplicitna kulturna oznaka prav zaradi svoje razširjenosti, nas loči še nekaj opaznih, reprezentančnih kozarcev te pijače.

Na koncu tega sprehoda po knjižnih policah – oziroma predstavitve bržkone najbolj uradnega jugoslovanskega kulinaričnega kanona – si privoščimo še kratek ovinek: potep v nekatere druge konstitutivne institucije naroda, bežen vpogled v (ne)ustvarjanje jugoslovanske narodne kulture in en pogled čez ramo proti neki drugačni, neuresničeni postsocialistični prihodnosti.

Jugoslavija je bila – kljub številnim protislovjem – zaznamovana z vizijo skupnosti, ki bi presegla narodne, etnične, kulturne, jezikovne, verske in druge delitve. Vizijo, ki je bila utopična in obenem pragmatična, politična in kulturna, pogosto paradoksalna, a nikoli povsem brez temeljev.

Ameriški slavist Andrew Baruch Wachtel v knjigi *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: Književnost in kulturna politika v Jugoslaviji* ponuja prodoren uvid v kulturne procese, skozi katere se je oblikovala ideja jugoslovanskega naroda – ter razloge, zaradi katerih tej ideji ni uspelo povezati južnih Slovanov v vitalno skupnost in trajno državo. V nasprotju z bolj politično ali geostrateško usmerjenimi razlagami razpada (Sabrine Ramet, Branke Magaš, Susan Woodward, Miše Glenny in drugih), Wachtel poudarja kulturno dimenzijo: trdi, da razpad Jugoslavije ni bil posledica kolapsa političnega ali ekonomskega sistema, temveč neuspeha v kulturni imaginaciji – torej v nezmožnosti vzpostavitve trdnejše ideje jugoslovanskega naroda.

Če bi ta ideja preživela, pravi Wachtel, bi politični razpad morda – tako kot po drugi svetovni vojni – vodil v novo, prenovljeno Jugoslavijo, ne pa v serijo ločenih držav. Drugače rečeno: če ni bilo naroda, ni bilo več niti razloga za skupno državo. Ali, z malo ironičnega etilnega patosa: če ni (več) skupne pивske zastave, se vsak napije pod svojo.

Provokativna knjiga analizira razvoj ideje jugoslovanske narodne enotnosti na štirih ključnih področjih: jezikovna politika, usmerjena v oblikovanje skupnega nacionalnega jezika; vzpostavljanje jugoslovanskega literarnega in umetniškega kanona; izobraževalna politika, ki je poudarjala književnost in zgodovino kot nosilki skupne preteklosti; ter ustvarjanje novih literarnih in umetniških del z jugoslovansko perspektivo.³⁵⁶

O jugoslovanski kuhinji – kaj šele o jugoslovanski pivski zastavi – Wachtel ne spregovori. Ta manko seveda ni presenetljiv. A če si privoščimo požirek več frivolnosti, kot bi ga priporočali kulturni teoretiki strogega kova, se lahko vprašamo: bi bilo kaj drugače, če bi jugoslovanska kulturna politika več truda vložila v kuharske knjige – tiste, ki jih Arjun Appadurai imenuje »artefakte kulture v nastajanju«³⁵⁷ – in če bi v njih bolj strastno plapolala tudi jugoslovanska pivska zastava?

Na maršalovi mizi

V kulinarični simfoniji narodov med Vardarjem in Triglavom je dirigiral tudi dosmrtni jugoslovanski predsednik. In to z vilicami in kozarcem – grižljaji, obed in požirki so bili akordi bratstva in enotnosti. V knjigi, kot je *Jelovnici poznatih ličnosti: Kako se hranio Josip Broz Tito* (»Jedilniki znanih osebnosti: Kako je jedel Josip Broz Tito«) beremo, kako je dosmrtni predsednik užival jedi iz vse Jugoslavije in s tem – hote ali nehote – krepčal bratstvo in enotnost. Kot gostitelj tujih voditeljev in dostojanstvenikov, kot ljubitelj dobre hrane in kot zagovornik kulinarične raznolikosti lastne države je vplival tudi na promocijo ideje jugoslovanske kuhinje.³⁵⁸ Bržkone je le malo voditeljev tako neposredno zaznamovalo narodno prehransko imaginacijo.

³⁵⁶ Andrew Baruch Wachtel poudarja kulturno politiko, ki si je takoj po drugi svetovni vojni intenzivno prizadevala ustvariti nadnacionalno jugoslovansko kulturo. Jezikovna politika kot njen bistveni del je še intenzivneje kot kadarkoli prej »delovala v smeri ustvarjanja skupnega nacionalnega jezika, in ko se je to izkazalo za nemogoče, vsaj poenotenega srbohrvaškega jezika.« Seveda je bilo to ustvarjanje nadnacionalne jugoslovanske kulture na nekaterih področjih lažje in uspešnejše. Tako je na primer ustvarjanje jugoslovanskega literarnega in likovnega umetniškega kanona, ki naj bi izražal poteze narodne enotnosti, pomagala oblikovati izobraževalna politika, posebno na področju književnosti in zgodovine. Glej Andrew Baruch Wachtel, *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: Književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*, prev. Tamara Soban (Center za slovensko književnost, Ljubljana, 2003).

³⁵⁷ Appadurai, »How to Make a National Cuisine«, 21–2.

³⁵⁸ Branko Trbović, *Jelovnici poznatih ličnosti: Kako se hranio Josip Broz Tito* (Beograd: Prosveta, 1997).

Toda kje ima v maršalovem srcu – oziroma na njegovi mizi – mesto slivovka?

Tito ga je rad dal na zob. Točneje: zelo rad. To ni ušlo niti tujim opazovalcem. Tako je denimo revija *Time* ob poročanju o njegovem obisku na letni večerji tujih dopisnikov v Beogradu zapisala: »Tam je 62-letni diktator, ki je zavrnil domačo rakijo v korist treh martinijev, vljudno izmenjeval mnenja do 1:15 zjutraj.«³⁵⁹

O tej maršalovi ljubezni do alkohola krožijo številne zgodbe. Na primer? Jože Smole v *Spominih Titovega sekretarja 1968–70* piše, kako se je »[n]a dan prihoda predsednika Indije Husaina [...] preveč pilo. Že na motorni jahti Podgorka na plovbi od Brionov do Pulja je natakar dajal Titu premočne viskije.« Zaradi zamude letala indijskega predsednika se je delegacija med čakanjem povzpela na kontrolni stolp letališča. »Tam se je spet pilo.« In ko so prispeli nazaj na Brione, jih je v vili spet pričakal protokol – »s pijačo«, seveda. Ko se je Tito poslovil od gosta, je sedel za volan avtomobila:

Vozil je zelo negotovo. [...] Bil sem v avtomobilu takoj za predsednikom, ki je plesal od enega do drugega roba ceste. Vendar je Tito srečno pripeljal do vhoda v Belo vilo, kjer sta ga navdušeno pričakala volčjak Tiger in koder Džimi. [...] Tito se je sklonil in hotel vzeti malega kodra v naročje. Pri tem pa mu je v trenutku poslalo slabo in vse je kazalo, da bo zgrmel na tla. Bil sem priseben in ga pravočasno ujel. Pod roko sem ga odpeljal v prvo nadstropje. Tam je že čakala Jovanka, ki je bila zelo jezna.³⁶⁰

Dosmrtni predsednik svoje ljubezni do alkohola ni skrival niti na potovanjih – razen kadar jo je moral. Na obisku pri že omenjenem libijskem voditelju in zagriženem abstinentu Gadafigu se je znašel po svoje: »Ker je Gadafi absolutno prepovedal vsak alkohol, so v rezidenci tudi Titu zavrnilo prošnjo za viski s sodo. Nudili so mu samo sadne sokove. Tito se sicer ni razburjal, vendar nam je rekel, naj mu prinesemo viski. Poslali smo ponj v naše letalo. Servirali so mu ga v spalnici. Libijci tega niso smeli opaziti.«³⁶¹

³⁵⁹ Anon., »YUGOSLAVIA: Talk with Tito«, *Time*, 15. 3. 1954, <https://time.com/archive/6794847/yugoslavia-talk-with-tito>.

³⁶⁰ Jože Smole, *Spomini Titovega sekretarja 1968–70* (Ljubljana: Enotnost, 1992), 13.

³⁶¹ Smole, *Spomini Titovega sekretarja*, 101.

Kot pričata anekdoti, je bil Tito predvsem uživalec in ljubitelj viskija. Njegovo ljubezen do te tuje pijače je opazil tudi tuji tisk. *New York Times* je ob obisku jugoslovanskega predsednika v ameriški prestolnici objavil »Nekaj bežnih utrinkov«: »Kadi ameriške cigare – žepni paket petih za 48 centov – kadi skrito, drži jih s palcem in dvema prvima prstoma. Raje ima škotski viski kot slivovko, močno jugoslovansko slivovo žganje.«³⁶²

In vprašati se velja, ali je kozarec škotskega viskija – in ne slivovke – v maršalovih rokah spravil v nejevoljo ali celo razočaral kakšno domoljubno srce. Roland Barthes v že omenjenem eseju ponudi sorodno epizodo iz francoskega političnega življenja. Francoski predsednik René Coty se je ob začetku svojega mandata (1954–1959) fotografiral za domačo mizo, na kateri se je – namesto pričakovane nacionalne pijače (se še spomnite, katere?) – znašla steklenica piva. »[V]znemiril je celotno nacijo,« zapiše Barthes; »bilo je tako neznosno, kot če bi imeli samskega kralja. Tukaj je vino del državne politike.«³⁶³

No, kozarec viskija v maršalovih rokah bržkone ni sprožil tako bučnih odzivov kot Cotyjeva steklenica piva – vsaj ne javno. A mimogrede: kot razkriva njegov pogovor s slovensko delegacijo konec leta 1979, je Tito na stara leta to »uvoženo pijačo« celo zasovražil:

France Popit: »Samo, tukaj je problem. Recimo, Vi ste rekli, da se uvažajo številne stvari. To je res, številne stvari se uvažajo, čeprav to ne bi bilo treba. Pri nas vidim problem viskija. Pri nas je viski precej drag. Toda zato, ker je drag, sedaj ljudje odhajajo v Trst in pred nekaj dnevi sem bral, koliko milijard – zdi se mi da sedem ali osem – je bilo v Trstu porabljenih za nakup viskija. Kako to preprečiti? Samo z bolj realnim tečajem dinarja, ker potem ne bo interesa.«

Predsednik Tito: »Zato sem tudi jaz zasovražil viski in ga sedaj ne pijem več.«

France Popit: »To je sedaj postala moda.«

Predsednik Tito: »To je postala moda, dobiš ga tudi v vaseh, v navadni gostilni. Mi dajemo ogromna sredstva za uvoz viskija.«³⁶⁴

Naš ljubitelj – in pozneje tudi sovražnik – viskija pa je imel v svoji vitrini tudi steklenico slivovke. Ameriški novinar Cyrus L. Sulzberger, ki je z Josipom Brozom opravil več intervjujev kot kdorkoli drug iz tujine, se prvega srečanja spominja takole: »Začetek je bil rahlo neprijeten, ko pa sem se sprijaznil z njegovim slavnim psom Tigrom, je pohitel po slivovko in ozračje je bilo ustvarjeno.«³⁶⁵ Tudi slovensko-amerišku pisatelju, prevajalcu, politiku in uredniku Louisu Adamiču, ki je leta 1949 obiskal Jugoslavijo in z Titom opravil obsežen intervju, je gostitelj ponudil kozarec slivovke.³⁶⁶ Videti je, da je bila prav ta pijača najhitrejši način za prelom začetne zadrege: majhen balkanski ritual gostoljubja, ki je uradni pogovor v nekaj trenutkih spremenil v precej bolj sproščeno srečanje.

A bolj kot da bi jo sam postregel, je bil Tito verjetno tisti, ki mu je bila slivovka postrežena – ali pa podarjena. Med tistimi, ki so mu jo prinesli v dar, je bil tudi Ivan Hiti – Igor, partizan, ki je leta 1944 med znamenitim desantom na Drvar branil maršala. V svojih spominih opisuje odhod v Drvar in »posebej odgovorno« nalogo, ki mu je bila zaupana.

Ker se v teh burnih časih oblikovanja nove države še nismo zadržali dlje, si privoščimo nekoliko daljši časovni sprehod:

Bilo je leta 1944, 12. maja, na Stražnem vrhu oziroma na Bazi 24. Tedaj nas je poklical naš pokojni kolega, komandir Nikola Martinc. Rekel je: »*Fantje, takoj k Staremu!* [Ivan Maček – Matija, visok politični komisar, general, prvoborec in narodni heroj]« [...] Pregledal nas je, videl je, da smo dobro pripravljeni, potem pa je povedal, da gremo na dolgo pot. Rekel je, da moramo seboj nesti municijo, orožje in vse, kar potrebujemo. »*Jutri ob štirih zjutraj, odhod!*« je ukazal. »*Gremo v vrhovni štab, k Titu,*« je dodal. To, da gremo k Titu, je na nas posebej delovalo. Takoj po zboru me je Maček še posebej poklical k sebi. »*Ivanček, ti boš pa nesel še nekaj posebnega,*« mi je rekel. »*To bo posebej odgovorno. Jutri zjutraj boš dal tole v nahrbtnik.*« Pokazal mi je flaškonček, kakšnih pet do osem litrov velik. »*To je slovenska slivovka, darilo Slovenije za Tita! Čuvaj to kot svojo glavo! A si razumeš?*« Seveda, tovariš Matija, razumem, sem rekel.³⁶⁷

³⁶² Nan Robertson, »Tito in Capital: Hearty, Funny and Difficult to View«, *The New York Times*, 31. 10. 1971, 16.

³⁶³ Barthes, *Mythologies*, 60.

³⁶⁴ Božo Repe, »Slovenci v osemdesetih letih«, *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000): 234.

³⁶⁵ NIN, »Ohranil si je celovitost: Cyrus L. Sulzberger o svojih enajstih srečanjih s predsednikom Titom«, *Delo*, 25. 5. 1972, 3.

³⁶⁶ Louis Adamič, *Orel in korenine* (Ljubljana: Sophia, 2000): 99.

³⁶⁷ Ali Žerdin, »Desant na Drvar«, *Mladina*, 21. 5. 2001.

Se še spomnite, kako je slivovka »idealnega delavca za narodno edinstvo« Mateja Božiča nekoč stopila celo na kraljevi dvor? Tudi Tita je – tako kot nekoč jugoslovanskega kralja – vsaj občasno razveselila steklenica te opojne pijače: »Pred paviljonom razstave vin so stopili k predsedniku predstavniki sarajevske 'Agrokomercije' v bosanskih narodnih nošah. Osman Čengić je izročil predsedniku steklenico stare bosanske slivovke, znani sarajevski proizvajalec spominkov Sal-ko Dizdar pa lepo izdelan bosanski čibuk, okovan s srebrom.«³⁶⁸

Obloženi z darovi in opojeni s simboli stopimo v naslednje poglavje.

In še kje

Izdajmo kar takoj: če slivovka pogosto nastopa kot priročno darilo tujcem na neformalni ravni – kot bomo okusili v naslednjem poglavju – jo na bolj institucionalni, državniški ravni najdemo le redko. In to navkljub dejstvu, da se na seznamih protokolarnih daril znajde marsikaj. Na primer? Recimo človeška ribica.

Jože Smole v *Spominih Titovega sekretarja 1968–70* opisuje, kako je visoki politični funkcionar Ivan Maček – tisti, ki je nekoč poskrbel tudi za »slovensko slivovko, darilo Slovenije za Tita« – jugoslovanskemu predsedniku iz Slovenije prinesel pet primerkov te dvoživke, ki se skriva v podzemnih vodah Dinarskega krasi, od porečja Soče do reke Trebišnjice v Hercegovini. Ta dinarski endemit je leta 1968 z jugoslovansko delegacijo odpotoval na obisk Japonske – točneje, v roke japonskega cesarja, »katerega hobi so [bile] prav ribe«.³⁶⁹ (Upajmo, da ne v ribnik – ali, bog ne daj, na krožnik.)

Gastrodiplomacija – ta na videz nenavadna, a pomembna besedna zveza tega (pod)poglavja – seveda ne pomeni izvažanja podzemnih dvoživk. Ohlapno bi jo lahko opredelili kot oblikovanje, distribucijo in reproduciranje nacionalnih prehrambenih znamk, podob, okusov in simbolov s strani držav v politične, promocijske, ekonomske ali diplomatske namene.³⁷⁰

³⁶⁸ Anon., »Tito odprl novosadski sejem«, *Delo*, 12. 5. 1968, 16.

³⁶⁹ Smole, *Spomini Titovega sekretarja*, 6.

³⁷⁰ Anon., »Food as ambassador: Thailand's gastro-diplomacy«, *The Economist*, 21. 2. 2002, <https://www.economist.com/asia/2002/02/21/thailands-gastro-diplomacy>.

Ena od ključnih platform gastrodiplomacije na najvišji, institucionalni ravni so (bili) državni banketi – razkošne pogostitve za tuje državne voditelje in druge ugledne goste, na katerih se je nacija razkazovala tudi skozi hrano in pijačo. Da to, kaj postreči tujim gostom, ni bilo nepomembno vprašanje, opozarja tudi Jože Smole v *Spominih*. (Za pogumne – več o *baijiuju*, kitajskem etanolskem zmaju v diplomatski preobleki, v prispevku Zorane Baković, ki ga je posebej za to knjigo destilirala z ostrino izkušenj. Zorana, *svaka čast!*)

Ko je Jugoslavijo leta 1968 obiskal egiptovski predsednik Gamal Abdel Naser (1918–1970), znan po arabski nacionalistični in protikolonialni zunanji politiki – na pogovorih je bilo takrat »največ govora o agresivni politiki Izraela« – so mu postregli sadje. Naser si je ogledal pomarančo in »kritično pripomnil«: »Ta pa je izraelska.« Tito je mirno odvrnil: »Pomaranča je pomaranča.«

Zdelo se je, da se bo stvar končala pri tem suhem pragmatizmu. A se ni. V pogovor se je vključila Jovanka, ki je z vztrajnim drezanjem spraševala, ali so pomaranče res izraelske. Tito jo je ostro prekinil: »Nehaj!« Jovankino vztrajanje je – vsaj po Smoletovem zapisu – egiptovske novinarje spodbudilo, da so v svojih poročilih razvili zgodbo o »politični aferi«.³⁷¹ Ena pomaranča, ki je prečkala napačno mejo oziroma se je znašla v napačnih rokah, je skoraj povzročila diplomatski incident. Pomaranča spora!

Kaj pa slivovka? Je bila tudi kakšna slivovka spora? Jožef Oseli, vodja strežbe na Brdu med letoma 1972 in 1980, pravi, da je na uradnih pogostitvah niso nikoli postregli. Tito je bil, kot že rečeno, ljubitelj viskija – in tej ljubezni se je prilagajala tudi strežba. Občasno se je po Jovankini želji na mizi znašel encijan – grenki liker z izrazitim okusom po istoimenski korenini.³⁷²

A maršalov dvor ni edino mesto, kjer bi – vsaj simbolno – pričakovali slivovko, pa je ni bilo. Odsotnost te pijače v uradni diplomatski reprezentanci lepo povzame naslov časopisnega prispevka »Šampanjec, vodka – a slivovka?«, v katerem avtor poroča o zasedanju francosko-jugoslovanskega mešanega komiteja za gospodarsko sodelovanje v Parizu:

Ko je na sprejemu v francoskem nacionalnem centru za zunanjo trgovino eden izmed Francozov pri mikrofonu namesto »francosko-

³⁷¹ Smole, *Spomini Titovega sekretarja*, 14.

³⁷² Telefonski pogovor, 22. 11. 2023.

jugoslovansko zbornico« napovedal »francosko-češkoslovaško zbornico«, je to vzbudilo splošen smeh, jaz pa sem ugotovil, da so imeli na mizah poleg francoskega šampanjca še rusko vodko, slivovko pa ne. Oboje seveda sodi zgolj v anekdoto, toda očitno je, da v zavesti Francozov še nismo pognali korenin.³⁷³

Mar mogoče naša opojna pijača diši močneje, kot prenese diplomatski protokol?

Seveda (morebitna) odsotnost slivovke na maršalovem dvoru ali v nacionalno »senzitivnem« francoskem protokolu še ne pomeni, da je ta pijača manjkala v drugih institucionalnih, formalnih ali uradnih prostorih, kjer se je – bolj ali manj eksplicitno – razkazovala jugoslovanska država. Spomnimo se le Mednarodnega sejma slivovke, žganih in brezalkoholnih pijač, vina, piva in mineralnih vod – največjega jugoslovanskega sejma pijač.

A ni ostalo le pri sejmu. Na slavnostni večerji ob svetovnem prvenstvu v hokeju na ledu leta 1966 v Ljubljani so postregli staro slivovko zagrebškega proizvajalca Badel.³⁷⁴ Leta 1970 so ob obisku delegacije Vrhovnega sovjeta ZSSR na svečani večerji v Ljubljani postregli vinjak Slovin in pletersko slivovko.³⁷⁵ Decembra 1974, ob začetku graditve jedrske elektrarne Krško ter ob obisku predsednika Tita in prve dame Jovanke, so bili pri svečanem kosilu na mizi pleterska slivovka, pleterski brinjevec in vinjak Slovin. In še bi lahko naštevati.

Zvone Sajovic, vodja restavracije slovenske skupščine (1959–1982) in protokolarni šef strežbe na Brdu – bržkone glavni krivec, da se je slivovka pojavila na ravnokar naštetih dogodkih – je v svoji zbirki menijev, objavljenih v knjigi *Stregel je vladarjem*, za aperitiv sicer raje kot s slivovko postregel s penino, Slovino-vim vinjakom ali maraskinom.

Zastavonošo največjega jugoslovanskega sejma pijač najdemo tudi na bolj institucionalni ravni jugoslovanskega turizma, promocije in podobnega, kot pričajo številni – pogosto tudi kritični – članki o domačem turizmu. Tokrat odpotujmo na največji turistični sejem na svetu oziroma pokukajmo v članek z zgovornim naslovom »Pred berlinsko turistično borzo. 'Slibowitz' ni vse«:

³⁷³ Bogdan Pogačnik, »Šampanjec, vodka – a slivovka? Po zasedanju francosko-jugoslovanskega mešanega komiteja za gospodarsko sodelovanje v Parizu – Spomladi naša gospodarska delegacija v Francijo«, *Delo*, 7. 12. 1970, 4.

³⁷⁴ Vlasta Sajovic, *Stregel je vladarjem* (Ljubljana: Sama, 2005), 171.

³⁷⁵ Sajovic, *Stregel je vladarjem*, 152.

Moti tudi, da jugoslovanske prednosti in čare v našem paviljonu vse preveč reduciramo na čevapčiče in slivovko. Res je, »Slibowitz« in »Tschevvabtschitsch« sta kar popularni dobroti, doma in po svetu. Toda nikakor ni sprejemljivo, da bi v naši turistični propagandi poudarjali predvsem ali samo to, kakor da sicer nimamo ničesar in kakor da je turist v Jugoslaviji obsojen na nenehno goltanje popopranega in po česnu dehtečega sesekljanega mesa, zalitega s češpljevim špiritom. Tudi tu očitno marsikdo ne ve, kaj je namen in kaj sredstvo ... Zlasti pa lahko zamerimo našim ljudem, ki hodijo na ITB [Internationale Tourismus-Börse], da praktično ignorirajo številna strokovna predavanja na svetovni ravni, združena z razpravami. Menda lahko Jugoslovane, ki pridejo na takšna predavanja, preštejemo na prste ene roke. Zakaj? Ali že vse vemo? Je naše preziranje pameti in znanja posledica velikih uspehov naše turistične strategije, temelječe na okusnosti čevapčičev in iskrivosti slivovke?³⁷⁶

Mimogrede, pogled v dostopne jedilne liste restavracij v nekdanji Jugoslaviji priča o paradni vlogi češpljevega špirta: v jedilnih listih boljših novomeških restavracij in hotela Grad Otočec iz prve polovice osemdesetih let, ki mi jih je prijazno posredoval Aljoša Vrbečič, se med žganimi pijačami slivovka praviloma znajde na prvem mestu.³⁷⁷ »Turistična strategija, temelječa na iskrivosti slivovke« ni obrodila sadov le v gostinskih in drugih obratih, kjer so gasili žejo in polnili želodce turistov. Njeni učinki so segali dlje – a s tem stopamo na polje neformalnega, po katerem se bomo sprehodili v naslednjem poglavju.

In da naše opojne pijače ne bi iskali zgolj na pričakovanih *tleh* gostiln in restavracij, se za hip prestavimo pod oblake. V članku o letalski povezavi med Prago in Brnikom beremo, kako so »Kompasova dekleta in stewardese [...] spremile turiste do dveh avtobusov in jim namesto s kruhom in soljo postregle s slivovko.«³⁷⁸

³⁷⁶ Igor Prešeren, »Pred berlinsko turistično borzo. 'Slibowitz' ni vse«, *Delo*, 12. 1. 1977, 3.

³⁷⁷ Glej tudi Aljoša Vrbečič, »Okusi Jugoslavije na slovenskem: vpliv jugoslovanstva na slovensko prehrano – jugoslovanske žgane pijače« (seminarska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2024).

³⁷⁸ V. K., »Praga –Brnik v 90 minutah: Češki turisti zelo radi pridejo v Jugoslavijo«, *Delo*, 4. 6. 1965, 6.

Pa še sprehod v gospodarstvo, ki stavi na iskrivost pijače, »po kateri je Jugoslavi-ja nekoč slovela po vsem svetu in po kateri nas tudi danes poznajo«:

Letos naj bi se preusmerili v izdelavo visokokakovostnega naravnega žganja, predvsem slivovke, po kateri je Jugoslavija nekoč slovela po vsem svetu in po kateri nas tudi danes poznajo. Prav zato smo se odločili za tako imenovani butični program,« je dejal Tone Dodlek, direktor Apisa. »S tem se bomo močnejše usmerili v turizem. Že ta mesec bomo naš butični program, gre za domačo naravno slivovko v manjši steklenički z napisom Slovenija in Apis, vse skupaj pa zapakirano v lično leseno embalažo in še za nekatere druge izdelke, predstavili v Istri in v Slovenskem Primorju, pozneje pa tudi drugod. Ponudili jih bomo številnim jugoslovanskim butikom, pogovarjamo pa se tudi s Kompasom, da bi jih prodajal v vseh svojih hotelih, restavracijah in trgovinah s spominki. Upam, da jih bomo lahko dali tudi v brezcarinske trgovine, ki postajajo vedno bolj zanimive tudi za kakovostne domače proizvajalce.«³⁷⁹

Slivovko najdemo tudi v svojevrstni »mirovni diplomaciji.« Podjetni dolenski žganjekuhar Jože Borštnik in njegova mati Angela Borštnik, gostilničarka iz Krke, sta sredi osemdesetih let začela z nenavadno pobudo – »akcijo z mirovnimi napitki«. Številnim svetovnim politikom sta pošiljala »mirovno slivovko in brinjevec«, kar je vestno spremljalo tudi domače časopise. O slivovki in brinjevcu, poslanima takratnima voditeljema držav, najbolj odgovornih za hladno vojno, bomo:

Pismo, ki sta ga podpisala in seveda še prej dala prevesti v angleščino in ruščino, je takole: »Spoštovani tovariš generalni sekretar KP Sovjetske zveze Mihail Sergejevič Gorbačov (oziroma: Spoštovani gospod predsednik ZDA Ronald Reagan), z veseljem sem izvedela, da se boste srečali z ameriškim predsednikom Ronaldom Reaganom (oz. generalnim sekretarjem KP Sovjetske zveze M. S. Gorbačov). Ob sestanku si nazdravita na mir in sodelovanje z dobro in zdravo pijačo, ki jo pošilja 84-letna Angela Borštnik iz vasi Krka 46, 61301

³⁷⁹ Jože Jerman, »Prihodnost Apisa predvsem v strokovnem sodelovanju: Kar najbolj naj bi se navezal na razvoj kmetijstva in turizma v občili — Letos naj bi se preusmerili v izdelavo kakovostnega naravnega žganja«, *Delo*, 10. 2. 1987, 9.

Krka na Dolenjskem, iz lepe pokrajine Slovenije, ene izmed jugoslovanskih republik. Namesto mene, ki sem že v letih, preživela sem že dve svetovni vojni in ne bi rada doživela še tretje, kuha mednarodno priznani brinjevec in slivovko moj sin Jože Borštnik. Na zdravje za prijateljstvo!« To mirovno, pa tudi drugače spretno potuhntano pismo, sta z dvema steklenicama krškega brinjevca in slivovke, ki sta dobila lani na mednarodnem sejmu v Madridu zlato in srebrno medaljo, vložila med oblace v folklorno izrezljano skrinjico s slovenskim trakom, Jože pa je vse skupaj odpeljal v Zagreb. Na sovjetskem in ameriškem generalnem konzulatu so »mirovno« delegacijo zelo ljubezno sprejeli in obljubili, da bodo skrinjico s pismom posredovali visokima naslovnikoma.³⁸⁰

V časopisu lahko sledimo vestnim popisom in opisom zahval svetovnih državnikov za »pošiljko mirovne slivovke in brinjevca«. Ne le omenjena Ronald Reagan in Mihail Sergejevič Gorbačov, tudi številni drugi voditelji so se dolenskima mirovnikoma lepo zahvalili.



*Tokrat ne slivovka, temveč brinjevec –
gospod diplomatskega profila.
Mirovnik po duši, ki je pomagal hladni vojni,
da se je končno ogrela.
Družil se je z Reaganom, Gorbačovem
in dobrim tonom. Portret mirovnika
ovekovečila Karmen Brecelj, trezno
pa ga čuva Mestni muzej Ljubljana.*

³⁸⁰ Bogdan Pogačnik, »Reagana in Gorbačova naj spravi naš brinjevec: Gostilničarka Angela Borštnik iz Krke in njen sin Jože, ki kuha odlično žganje, sta poslala 'mirovni napitek' v Washington in Moskvo«, *Delo*, 16. 4. 1985, 10.

Iz novic o zahvalah pa izvemo še nekaj: da se nenavadni dolenjski mirovnik ni ustavil le pri »mirovnih napitkih«:

Po drugi strani je Borštnik te dni sprejel pismo iz sedeža Združenih narodov v New Yorku z odgovorom na prošnjo, če bi Borštnik svojo novo žganjarno na Krki lahko poimenoval – po miru in OZN. Posebni pomočnik generalnega sekretarja OZN Pereza de Cuellarja – Alvaro de Šoto [Álvaro de Soto] – je pisal, da se Perez de Cuellar za pismo zahvaljuje, da pa žal ni pristojen za poimenovanje žganjarne, »vendar vam pa zagotavlja, da bi bila sleherna sredstva, ki bi jih iz dohodkov žganjarne namenili za razne prostovoljne sklade OZN, zelo dobro in smotrno uporabljena«. ³⁸¹

»Mirovno slivovko« bi lahko le z veliko napora uvrstili med institucionalno, formalno, državniško diplomacijo – čeprav so bili v njeno razpošiljanje vključeni številni jugoslovanski in tuji veleposlaniki ter državniki. Je pa bržkone odličen primer, ki pokaže, kako je meja med institucionalnim in neinstitucionalnim, formalnim in neformalnim svetom pogosto zabrisana in ne povsem jasna.

S tem potepom z »mirovno slivovko« smo se spustili iz višav nemalokrat vrto-glave politike na trdna tla vsakdanjika. In prav tam – kjer poganjajo korenine – bomo tudi ostali. Seveda s kozarcem slivovke v roki.

Na tleh Banalna pijača

Nacionalizem – ta trmast globalni fenomen – je vsepovsod prisoten. Stiska se v ribjih konzervah, vozi se po cestah, zabava se v družbi alkoholnih pijač in še bi z lahkoto nadaljevali do konca knjige. Nacionalizem torej ni le pojav, ki se kaže le v obliki bučnih, pompoznih, srce parajočih manifestacij in dogodkov (praznovanj, vojn idr.), temveč nas vsakodnevno in povečini neopazno spremlja na vsemogočih življenjskih poteh.

³⁸¹ Anon., »Pa še to: Žganje za mir«, *Delo*, 18. 10. 1986, 16.

Prvo poglobljeno kritiko razumevanja in preučevanja nacionalizma kot pojava, razkazujočega se le v prazničnih, veličastnih, osupljivih oblekah, je podal Michael Billig. V odmevnem delu *Banal Nationalism* (»Banalni nacionalizem«) je izpostavil banalni del vsakdana kot osrednji pogoj nacionalizma. Kot pravi Billig, v življenju naroda na dolgi rok ne štejejo toliko zastave, s katerimi priložnostno mahajo rodoljubi, temveč tiste, ki ohlapno, toda neprestano visijo ob vsakodnevnih poteh in ljudi s tem bržkone predvsem »nezavedno« opominjajo, da so pripadniki določenega naroda. ³⁸²

Zakaj torej ne pozabimo svoje narodne identitete, sprašuje Michael Billig. Njegov odgovor je jasen: zaradi neprestanega, pogosto komaj zaznavnega *opominjanja*. Narodni simboli, označevalci, koordinate vsakdanjega življenja, rutine bivanja in kulturni repertoar nas znova in znova umeščajo v svet narodov. Po Billigu je prav ta vsakdanja, večinoma nezavedna obnova narodnega spomina temeljni pogoj za obstoj in reprodukcijo nacionalizma. ³⁸³ Brez rednega, skoraj ritualnega »pogrevanja« bi nacionalizem v svoji praznični, spektakelski obliki preprosto zbledel – postal bi preveč postan in hladen, da bi lahko še ogrel pripadnost.

V jugoslovanskem kontekstu je k temu vsakodnevemu opominjanju prispevala tudi slivovka. Ta opojna pijača ni zgolj spremljala kolektivnih trenutkov, temveč jih je tudi soustvarjala: zagotavljala je stalno vzpostavljanje medsebojne prepoznavne ter tako sooblikovala in ohranjala občutek pripadnosti. In to je počela na različne načine. Nemalokrat je bilo to opominjanje zelo neposredno. Denimo v poročilu o gostovanju mešanega mladinskega pevskega zbora Tehnik iz celjske Srednje tehniške šole maršala Tita na mednarodnem pevskem in folklornem festivalu na Irskem, kjer je bila slivovka omenjena kot »zaščitna znamka [Jugoslavije]«:

Sicer pa Ircem naša dežela niti ni tako neznana, kot smo pričakovali. Očitno smo v svetu v zadnjih letih – poleg slivovke – dobili še eno zaščitno znamko. Kjerkoli smo povedali, da prihajamo iz Jugoslavije, povsod so vedeli tudi za – Medžugorje. ³⁸⁴

³⁸² Billig, *Banal Nationalism*.

³⁸³ Billig, *Banal Nationalism*, 93.

³⁸⁴ Ivica Burnik, »Za mlade celjske pevce so skrbeli gostoljubni ljudje iz srečne hiše: Mešani mladinski pevski zbor Tehnik srednje tehniške šole Maršala Tita iz Celja udeležil 34. mednarodnega pevskega in folklornega festivala v Corku na Irskem«, *Delo*, 22. 5. 1987, 10.

Opominjanju na narodno pripadnost je pomagal tudi pridevnik, ki je nemalo-krat dodan tej »zaščitni znamki« »naše dežele«. Tokrat odprimo *Delovo* rubriko »Iz jugoslovanskega časopisja«:

Politika ekspres negoduje nad podatki o prehrabnih izdelkih, ki jih kupci iz tujine vračajo zaradi neprimerne kvalitete. Opravičila bi morda lahko našli za konzerve, pripravljena jedila in suhomesnate proizvode, nikakor pa ne za žive 450-kilogramske junce, konje, teletino, polže, perje, sadne sadike, koruzo, bonbone, ustekleničeno vino in celo nacionalno slivovko.³⁸⁵

V še enem članku, povzetem iz *Politike*, ki govori o zavajanju kupcev pri pijačah in pralnih sredstvih in v katerem ima slivovka pomembno mesto, se ta znajde tudi v podnaslovu: »'Nacionalne' pijače ne delajo iz sliv, temveč iz špirta«. Pridevnik »nacionalen« pa se ob slivovki pojavi še na samem začetku članka:

Naš [v ležeče tu in v nadalje položil avtor knjige, ujet med fermentacijo in interpretacijo] nacionalni proizvod – slivovka – je pri izpitu o kakovosti gladko padel. Seveda niso slabe vse slivovke. Mnogi proizvajalci še naprej skrbijo za to, da ugled, ki ga ima ta naša pijača doma in v tujini, ne bi zbledel. Toda analize so pokazale, da kar 40 odstotkov slivovega žganja ni izpolnjevalo predpisanih pogojev kakovosti.³⁸⁶

In da se ne bomo z nacionalno pijačo krepčali le v svetu časopisja. Še pomnite, *tovariši*? Dvomim. Naj vam zato *tovarišice* – in seveda tovariši – še enkrat odprejo *Jugoslovansko kuhinjo* Olge Novak Markovič, kjer slivovka ne le spremlja recepte, temveč »slovi kot nacionalna pijača«!³⁸⁷

Torej »nacionalna slivovka«, »nacionalna pijača«, »naš nacionalni proizvod« – pijača, ki se tesno drži nacije. Seveda ne katerekoli nacije, temveč »naše« jugoslovanske nacije.

³⁸⁵ Pripravil Igo Tratnik, »Iz jugoslovanskega časopisja: Sposobnost ljudi nerazumljivo podcenjujemo«, *Delo*, 24. 12. 1985, 2.

³⁸⁶ S. V., »Slivovka padla na izpitu: Kaj so odkrili tržni inšpektorji – 'Nacionalne' pijače ne delajo iz sliv, temveč iz špirta – Zastareli standardi pa zavirajo kontrolo nad detergenty«, *Delo*, 30. 3. 1978, 8.

³⁸⁷ Markovič, *Jugoslovanska kuhinja*, 22.

Michael Billig opozarja, da poleg praznične, visoko dvignjene in plapolajoče zastave obstajajo tudi tiste druge – vsakdanje, ohlapne, komaj zaznavne »zastave« banalnega nacionalizma, ki se neopazno vtiskujejo v vsakdan. Toda hkrati nas z nenehno navzočnostjo povečini nezavedno opominjajo na narodnost oziroma nacionalnost in nas prepričujejo o njej. Kot je rekel Ernest Gellner: dandanes mora »človek [...] imeti narodnost, kot mora imeti nos in dve ušesi«.³⁸⁸ Dnevno smo torej zasuti z opominjanjem, da živimo v svetu narodov in držav ter da smo pripadniki določenega naroda.

V tem neprekinjenem toku opominjanja – ki ga le redko prepoznamo kot takega – je imela svojo vlogo tudi slivovka. Kot diskretna, a zanesljiva zastava jugoslovanske vsakdana je s svojo simbolno težo in ritualno navzočnostjo opominjala državljane, da so pripadniki določene skupnosti oziroma da si delijo skupno domovino – domovino sliv, kotlov in kolektivnega opoja.



Prva med opojnimi damami in gospodi. Slovenski poročevalec, 13. 1. 1952, 8.

³⁸⁸ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism: New Perspectives on the Past* (Ithaca: Cornell University Press, 1983), 6.

Toda na narodnost se ne opominja zgolj prek neposrednega pridevnika *nacionalen*. Pomenska sidrišča narodne in nacionalne pripadnosti pogosto delujejo subtilneje – skozi nize asociacij, prepoznavnih referenc in vsakdanjih samoumevnosti. Že servirana (pop)rock skupina Jugoslovenci v svoji verjetno najbolj prepoznavni skladbi »Jugoslovenci« ponudi prav tak seznam: inventuro stvari, navad in značajskih potez, ki naj bi tvorile identitetni horizont Jugoslovanov.

V besedilu, ki nas popelje med »jeznoriteže in preklinjevalce« – kot sami poimenujejo Jugoslovane – se znajde tudi »naša nacionalna pijača«. Slivovka je tako umeščena med tiste reči, brez katerih prebivalci dežele sliv ne zdržijo: med predmete, vedenja in navade, ki funkcionirajo kot kulturni znaki, oziroma če malo zaplešemo z metaforo, kult(ur)ni fetiši skupnosti. Ker velja поближе spoznati te arhetipske *jeznoriteže in preklinjevalce*, ki bodo v nadaljevanju delali družbo tako nam kot slivovki, prisluhnimo njihovi pesmi tokrat v celoti:

Kdo rad kaj popije,
kdo ne more brez rakije –
Jugoslovani, Jugoslovani.

Kdo ne zdrži brez gostilne,
kdo je v njej že ob zori –
Jugoslovani.
Kdo v besu rad preklinja,
ženskári in se opija,
kdo ga hitro kaj razjezi,
kdo eksplodira brez zavore –
Jugoslovani, Jugoslovani (x2)
Kdo ne more brez fižola,
in brez močne slivovice,
brez kislega zelja,

česna belega, slaninice –
Jugoslovani, Jugoslovani (x2)
Kdo svoje žene ne izpusti,
a bi vse tuje imel takoj,
kdo med delovnim časom obstane,
in zavije v gostilno malo –
Jugoslovani, Jugoslovani (x2)
Kdo je vse s krvjo pridobil,
oseminštiridesetemu rekel ne,
kdo svojo politiko žene
brez Rusov in brez Američanov –
Jugoslovani, Jugoslovani (x4)³⁸⁹

³⁸⁹ Jugoslovenci, »Jugoslovenci«, *Došlo mi je, da se napijem* (Sarajevo: Diskoton, Komuna, 1986). Izv.: *Ko to voli da popije, ko ne može bez rakije? Jugoslovenci, Jugoslovenci. Ko ne može bez kafane, ko je u njoj čim osvane? Jugoslovenci. Ko u krvi puno psuje, švalera se i lumpuje, ko je živac kad se dira, ko se brzo iznervira? Jugoslovenci, Jugoslovenci (x2). Ko ne može bez pasulja i bez ljute šljivovice, bez kupusa kiseloga, belog luka, slaninice? Jugoslovenci, Jugoslovenci (x2). Ko to ženu svoju ne da, a tuđe bi sve od reda, ko u radno vreme stane, skoči malo do kafane? Jugoslovenci, Jugoslovenci (x2). Ko je krvlju stek'o sve, četere's osme reko ne, politiku svoju tera, bez Rusa i Amera? Jugoslovenci, Jugoslovenci (x4).*



Ni vsaka steklenica rokenrol – ta je. Slivovka v dizajnu princeze YU roka Margite Stefanović – Magi, klaviristke EKV: tekoči zvok nekega časa. Iz knjige Dušana Vesića Magi: kao da je bila nekad (Beograd: Laguna, 2018).

Od »visoko-leteče« mednarodne politike »Jugoslovenov«, ki gonijo svojo brez Rusov in Američanov, se ponovno spustimo na tla banalnega nacionalizma. Ta deluje tudi ali predvsem z vsakdanjimi, rutinski, prozaičnimi besedami, ki narode naredijo za samoumevne. Male besede, prej kot velike fraze, ki se nam vtisnejo v spomin, prinašajo konstantno in povečini nezavedno opominjanje na narod. Glavne besede banalnega nacionalizma so običajno najmanjše: »naša«, »ta«, »tukaj« – besede, ki ne morejo biti jasno razumljene brez dodatnega konteksta.³⁹⁰ To so tiste drobne jezikovne kosti v juhi vsakdana, ki jih komaj ali sploh ne opazimo, pa vendar neprestano »kuhljajo« narodno pripadnost: »[P]o zadnjih statističnih podatkih so Francozi leta 1976 popili 39.000 hektolitrov kalvadosa (viskija recimo samo 11.600 hektolitrov). Je pa kalvadosa vsaj toliko vrst kot *naše* [v ležeče položil avtor, ki verjame, da se duh naroda skriva v promilih] slivovke.«³⁹¹

³⁹⁰ Billig, *Banal Nationalism*.

³⁹¹ Vilko novak, »Mehka žganica iz jabolčnika zdaj dozoreva znatno hitreje«, *Delo*, 31. 10. 1979, 13.

Iz dežele kalvadosa se prestavimo še med »naše« kombajne:

Plavolasa petindvajsetletna Sandra Milunović, tehničarka iz Subotice, je bržkone edino dekle – voznica kombajna v Jugoslaviji. [...] »Viski je moja najljubša pijača,« priznava Sandra, medtem ko sedimo za mizo restavracije Patria. »Verjemite mi, da ne zato, ker bi podcenjevala našo slivovko, ampak zaradi blage arome in neke nenavadne topline, ki jo povzroči že prvi kozarček.«³⁹²

Pridevnik »naša« je bržkone pridevnik, ki se najpogosteje drži slivovke. Nacionalizem je, kot poudarja Billig, ideologija prve osebe množine, ki govori, kdo smo.³⁹³ In kdo smo »mi«? Če že ne pivci slivovke – kot plavolasa voznica kombajna – pa nedvomno prebivalci, kot bomo slišali v nadaljevanju, »dežele slivovke«.

V članku o »bržkone edinem dekletu – voznici kombajna v Jugoslaviji« lahko opazimo še en moment, ki se kaže v številnih časopisnih besedilih – o *pozornosti* do »naše slivovke«. Slivovka je pogosto deležna posebne pozornosti, ki je drugi »nacionalni proizvodi« niso – vsaj ne v tolikšni meri. V članku, ki sicer kritično obravnava težave jugoslovanskih etiket in razpoznavnosti jugoslovanskih produktov, je zgodbi s slivovko posvečen velik del besedila:

Naši državljani, ki se mudijo v tujih državah, niso brezbržni do domačih proizvodov, ki jih zasledijo v trgovinah. Pred dnevi je nekdo, ki je po poklicu psiholog, pripovedoval v vlaku tole: »Povabil je naš človek tujca in kajpak naročil steklenico domače slivovke. Ni treba poudariti, da je naša slivovka zelo čislana. Natakarkar je prinesel steklenico. Lepo je bila opremljena z etiketo. Tuji gost je poskusil, pohvalil in si steklenico pobliže ogledal. Ni je bilo težko razumeti, saj je bila reklamna notica napisana v francoskem jeziku. Proizvajalec: neko naše podjetje blizu Beograda. Poleg slivovke in alkoholnih pijač proizvaja tudi parketno loščilo. To je bilo zapisano. Naš človek je nekako razumel svoje podjetje, ki se je hotelo pokazati, da proizvaja tudi parketno loščilo poleg žganih pijač. Toda to je za tujino zelo malo pomembno. Celo škodljivo je, kajti tuji gost ni več poskusil kapljice.

³⁹² H. Radojevič, »Poklic: Dekle na kombajnu«, *Delo*, 24. 7. 1970, 7.

³⁹³ Billig, *Banal Nationalism*.

Parketno loščilo in žganje, si je bržčas mislil, le kako gre to dvoje skupaj? Nič več ni pomagala na zunaj lepa steklenica z opremo, parketno loščilo ni sodilo k žganju.³⁹⁴

Pozornost oziroma skrb za slivovko se kaže na zelo različnih mestih, v zelo različnih oblikah – od protokolarnih menijev do mirovnih paketov, od paviljonov turističnih sejmov do uradniških predalov, od restavracij do letaliških avtobusov. In seveda tudi v drobnih medijskih utrinkih, kot je rubrika »Pa še to«, kjer najdemo sledeči slivo-vic:

SLIVO-VIC – Jugoslavija ima svetovni sloves v pridelovanju sliv, toda tega sadeža kar ne znamo uspešno plasirati v tujini. Tudi z našo dobro slivovko pri izvozu nismo preveč spretni. Medtem ko našo slivovko izvažamo pod imenom »Plum brandy«, pa na primer v ZRN svojo slivovko zelo uspešno prodajajo pod imenom »Sliwovitz«. Morda pa bomo tudi pri nas začeli uvažati še nemško »slivo-vic«?³⁹⁵

A pozornost, ki jo uživa slivovka, ni le duhovita ali mimobežna, kot v zgornji domisllici. Pogosto je tudi resna, ambiciozna, strateška:

Vsekakor ima naša dežela glede na surovinsko bogastvo in tradicijo vse pogoje, da postane tudi v proizvodnji slivovke vodilna v svetu. [...] Zato bo naša slivovka spet zaslovela na vseh kontinentih takrat, ko se okusu najzahtevnejših domačih in tujih kupcev ne bodo prilagajali le redki proizvajalci, marveč ko bo solidna in konstantna kakovost te pijače, izdelane po modernih tehnoloških postopkih, postala vsakdanja skrb vseh jugoslovanskih proizvajalcev slivovke.³⁹⁶

In če detektor za pozornost postavimo še med »vsakdanje ljudi«, s katerimi se bomo tesneje družili v naslednjem podpoglavju, ga bomo zaznali tudi v pisnih bralcev. Tam, kjer si glas ljudstva utira pot mimo uredniških filtrov in protokolarnih zadržkov, slivovka spet poskoči na prizorišče.

³⁹⁴ Anon., »Zapisek ob izvozu: Etikete«, *Ljudska pravica*, 23. 10. 1958, 5.

³⁹⁵ Anon., »Pa še to: Slivo-Vic«, *Delo*, 12. 12. 1972, 7.

³⁹⁶ Igor Prešern, »Na prvem in na zadnjem mestu«, *Delo*, 23. 7. 1968, 1.

Eden izmed bralcev, razžaljen nad »nesramnostmi« radijske satire, ki naj bi žalila upokojence, piše:

Pa vendar se je zgodilo, da so se na ljubljanskem radiu spravili na upokojence. Niso nas sicer fizično napadli, pač pa so nas nesramno žalili, saj je menda Andrej Šifrer 7. marca 1983 ob 6. uri in 17 minut zjutraj razvijal v pesmici misel o upokojencih, ki da so nekakšna sol zemlje, ki nosijo proteze na račun socialnega zavarovanja, ki se izžvipljajo ob slikah nagih bab, ki neutrudno pijejo svoj vsakdanji viski in z brzovlakom hitijo že na oni svet. [...] Kakšna družba torej postajamo, če dopuščamo, da nam solijo pamet z neumnostmi in žalitvami že kar mladeniči, ki mislijo menda, daje vsak upokojenec že za odstrel in da smo sami tepci? [V]eliko vprašanje, koliko slovenskih upokojencev si v dobi našo stabilizacije lahko privošči vsakdanji viski in podobne pijače, mogoče avtor te pesmi, ki naj bi rajši delal reklamo za našo slivovko, čeprav si na drugi strani naša družba zelo prizadeva, da bi nekoliko zavrila alkoholizem pri slovenski mladini.³⁹⁷

Slivovka spet nastopi kot pijača, ki je zares *naša*. In hkrati kot nekakšen moralni korektiv razrahljanih družbenih meril: če že piješ, pij nekaj, kar ima korenine! Pij nekaj, kar spoštuje narod! Pa seveda ne razžali upokojenca!

Pozornost, namenjena naši »čisti kapljici«, pogosto zaneti iskrive domislice in spodbudne zamisli – kot da bi nas že njen opojni vonj nežno vodil k skrbni predanosti. Članek, ki govori o tem, »kako kuhajo 'pristno' slivovko« – kako »[u]metno slivovko naredijo iz špirta in vode, dolijejo malo prave slivovke, komaj toliko, da dobi vonj in aromo, potem pa prilepijo lepo zvenečo etiketo – 'naravna prepečenica«, se začne z naslednjim stavkom: »Slivovka prepečenica slovi kot žgana pijača, po kateri je Jugoslavija znana v mnogih državah, pri nas pa je ena najbolj iskanih pijač. Zato bi jo bilo treba zaščititi kot 'čisto kapljico', piše 'Politika'.«³⁹⁸

»Čista kapljica« kot dediščina posebnega pomena, ki naj bi jo zaščitili tako kot narodne noše, narodne parke in narodne jedi. Kot nekaj, kar ne sodi le na polico trgovine, temveč tudi v imaginarij naroda.

³⁹⁷ Marija Pregelj, »Pisma bralcev: Spravili so se na upokojence«, *Delo*, 19. 4. 1983, 8.

³⁹⁸ Bogdan Trbojevič, »Kako kuhajo 'pristno' slivovko«, *Delo*, 9. 8. 1978, 12.

Slivovka torej ni le pijača, temveč zahtevna spremljevalka – terja nego, pozornost in predanost. Ta skrb, namenjena »čisti kapljici«, pa ni naključna. Povezana je z njeno (*po*)*gostostjo*, *vsestranskostjo*. V novicah o jugoslovanskem kmetijstvu, gospodarstvu, industriji ali izvozu je slivovka pogosto izpostavljena junakinja – omenjena, poudarjena, navzoča. Tako recimo v članku, posvečenem vinu, nena doma, skoraj kot od nikoder, stopi v ospredje. In ko se pojavi, hitro zavzame glavno vlogo na alkoholnem odru:

Občutno se je povečal tudi izvoz naših žganih pijač, ki so se zadnja leta zelo uveljavile na svetovnem trgu. Med temi alkoholnimi pijačami je najbolj znana slivovka, ki jo izvažamo v 33 dežel. Na seznamu kupcev jugoslovanske slivovke je na prvem mestu Zahodna Nemčija, potem pa se vrstijo ZDA, Nemška demokratična republika, Kanada, Anglija, Avstralija, Belgija itd. [...] Jugoslovanska proizvodnja raznih žganih pijač znaša okoli poldrugi milijon hektolitrov, od tega 1,1 milijona hektolitrov slivovke. Največja proizvajalka slivovke v naši deželi je Srbija z več kot 900.000 hl na leto.³⁹⁹

Kot prava junakinja jugoslovanske alkoholne scene je slivovka vedno pri roki – ne le v domači shrambi ali kot darilo tujcem, temveč tudi kot univerzalna predstavica »jugoslovanskosti«, pripravljena napolniti vsak prostor, kjer je bila potrebna kapljica domače prepoznavnosti. V vinu je morda res resnica, toda v slivovki je bila identiteta. Tako v članku »Govori strokovnjak za reklamo Boris Kos«:

Nekatere naše specialitete pa bi lahko ohranile lastno embalažo in obliko. »Seveda. Vzemimo izvoz naše slivovke. Tu se ni treba prilagajati tujemu trgu, temveč je treba izumiti v embalaži nekaj našega, jugoslovanskega.« Pa smo to storili? »Kje pa! Predvsem imajo preveč izvoznih podjetij, ki izvažajo *našo* slivovko.«⁴⁰⁰

³⁹⁹ Anon., »Lani smo prodali vina skoraj za dve milijardi din«, *Delo*, 30. 8. 1961, 3.

⁴⁰⁰ F. Šrimf, »Reklama je še pastorek: Govori strokovnjak za reklamo Boris Kos«, *Delo*, 1. 2. 1968, 6.

Kot zvezda, ki je znala zasijati tudi takrat, ko scena ni bila pripravljena; ki se ni bala konkurence, ker je vedela, da nebo brez nje nima smisla; ki se je pojavila ravno takrat, ko si mislil, da je noč dokončno padla.



Ta vinjeta ni le šala o zakonu, ampak uvid v čas, ko je bila slivovka več kot pijača – bila je pogoj za razpoloženje, za bližino, za izgovor. Segla je od gostilne do spalnice. Tudi v temi brez lune je imela svojo moč.

Delo, 5. 11. 1964, 9.

Vsestranskosti in pogosti prisotnosti naše junakinje je torej treba dodati še eno pomembno značajsko lastnost oziroma vrlino – *priročnost* za najrazličnejše potrebe. Vsestranska, pogosto prisotna in – kar je morda njena najmočnejša stran – neverjetno priročna. Slivovka se znajde povsod: tudi če je sprva ni na vidiku, ne traja dolgo, preden jo nekdo postavi na mizo oziroma polije po časopisnem papirju:

Japonska carina je objavila spisek artiklov, katere bodo lahko športniki prinesli v Japonsko kot osebno prtljago brez carine. Tako bodo lahko vzeli s seboj: 30 steklenic vina ali piva, 8 steklenic viskija ali konjaka (za slivovko ni predpisov niti omejitve), 90 steklenic mineralne vode, 60 zavojčkov cigaret, 300 cigar ali 1.500 gr. tobaka za pipo.⁴⁰¹

Njena pojavnost ni vedno zgolj naključna, bežna ali potisnjena na rob. Občasno stopi v središče pozornosti – kot prava glavna igralka na odru. Tako na primer v besedilu z zgovornim naslovom »Na prvem in na zadnjem mestu«, objavljenem na prvi strani osrednjega slovenskega časopisa, zavzame častno mesto:

Te dni so se znova odprla vrata Gospodarskega razstavišča v Ljubljani in sprejemajo ugledne strokovnjake z vseh koncev sveta: na GR se je v okviru 14. mednarodnega vinskega sejma te dni začelo ocenjevanje vzorcev žganih pijač in vin. Medtem ko so domači proizvajalci žganih pijač dosegli zelo lepe uspehe zlasti pri vinjakihi, pa nikakor ne moremo biti zadovoljni s povprečno kakovostjo *naših* slivovk. Stvar je pravzaprav paradokсна in smešna: Jugoslavija je glede pridelka sliv med prvimi deželami na svetu, *naše* slivovke pa se v povprečju ne morejo meriti s tovrstnimi pijačami drugih držav. Kje so vzroki za takšno nerazveseljivo ugotovitev, da smo s pridelkom sliv menda kar na prvem mestu v svetu (letošnjo letino cenijo na 60.000 vagonov sliv!), pri slivovki pa skoraj na zadnjem?⁴⁰²

In tako slivovkasto dalje – do zadnjega stavka članka se vije kot duh iz steklenice.

Njena pojavnost rada preseneti – pogosto se znajde tam, kjer je ne bi pričakovali. Tako se na primer v članku, ki govori o tihotapljenju in delu carinikov v Veliki Britaniji, znajde v enem od podnaslovov (»Steklenica slivovke«), kjer pa ne izvemo ničesar o slivovki. Beremo pa o tem, da »britanski zakoni določajo, da je treba ocariniti sleherno v tujini kupljeno stvar, pa naj že gre za novi mercedes ali stekleničko kolonjske vode. Običaj je, da manjše količine poceni stvari pustijo čez mejo, ne da bi zaračunali takse, toda samo če ste vse pošteno prijavili.«⁴⁰³ Kot bržkone svojim bralcem sugerira avtor članka: ko vstopate v Veliko Britanijo, pošteno prijavite steklenico slivovke – kot bomo slišali v naslednjem poglavju, eno od »obveznih« stvari v prtljagi Jugoslovanov na poti v tujino.

⁴⁰¹ Anon., »Tokyo 1964«, *Delo*, 20. 9. 1964, 5.

⁴⁰² Igor Prešern, »Na prvem in na zadnjem mestu«, *Delo*, 23. 7. 1968, 1.

⁴⁰³ K. T., »Krivci, dokler ne dokažejo, da so nedolžni: Ob koncu sezone«, *Ljudska pravica*, 18. 9. 1957, 3.

Slivovka občasno prevzame tudi vlogo nekakšnega zastopnika za alkohol ali žgane pijače. Tako članek z naslovom »Slivovka na tapeti« sploh ne govori posebej o slivovki in je v besedilu tudi posebej ne omeni, temveč govori (le) o zakonu o prepovedi objavljanja reklam za alkoholne pijače in cigarete.⁴⁰⁴

Ta pijača na tapeti je nemalokrat tudi edina posebej omenjena alkoholna ali žgana pijača: »Tujci, ki prihajajo v Švico za krajši ali daljši čas, lahko prinesejo s seboj le omejeno količino alkoholnih pijač, cigaret, tobaka in prehrambenih artiklov. Slivovke in drugih žganih pijač lahko prinesejo v Švico brez carine do 0,7 litra[.]«⁴⁰⁵

Slivovka se – če ji nekoliko popustimo uzde retorične zmernosti – ponaša z naravo, ki je hkrati vseprisotna in prilagodljiva, skorajda kameleonska. Njenega posebnega mesta med (žganimi) alkoholnimi pijačami ne potrjuje le njena občasna vloga zastopnice celotnega alkoholnega življa, temveč tudi njena vztrajna, skoraj samoumevna prisotnost v najrazličnejših novicah, obvestilih in drobcih vsakdanjika. Pogosto je prav ona – in le ona – poimensko omenjena, kot edina predstavnica alkoholnega sveta. Tako se med množico silvestrskih menijev, ki jih slovenske restavracije ponujajo v letih 1979 in 1981, ob eni in edini slivovki (ki se pojavi v več menijih) znajde le še splošnejši in manj določnejši »aperitiv«.⁴⁰⁶

Po tem kratkem sprehodu v Veliko Britanijo in med silvestrske večerje se vrnimo k pojmu banalnega nacionalizma. Kaj nam ta sploh pove o vsakdanjiku in njegovi vlogi pri reprodukciji narodov in nacionalizmov? Koncept banalnega nacionalizma osvetljuje, kako nacionalizem iz institucionalnih, formalnih, strukturnih ravni »kaplja« navzdol – med vsakdanje ljudi. Poudarja, da nacionalizem deluje tiho, skoraj nevidno: »prej nezavedno kot zavestno«,⁴⁰⁷ brez potrebe po prisili, saj je učinkovit prav zaradi svoje normalizirane prisotnosti.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Oslobođenje, »'Slivovka na tapeti'«, *Delo*, 14. 12. 1974, 4.

⁴⁰⁵ Anon., »Izseljenci in domovina: Za tiste, ki gredo na delo v Švico«, *Delo*, 22. 4. 1968, 4.

⁴⁰⁶ Anon., »Silvestrovo: Za najdaljšo noč so na Slovenskem pripravljeni«, *Delo*, 24. 12. 1981, 5; Anon., »Kam po nakupe, kje preživeti silvestrsko noč«, *Delo*, 20. 12. 1979, 17–20.

⁴⁰⁷ Billig, *Banal Nationalism*, 38.

⁴⁰⁸ Michael Skey in Marco Antonsich, ur., *Everyday Nationhood: Theorising Culture, Identity and Belonging after Banal Nationalism* (London: Palgrave Macmillan, 2017); Sophie Duchesne, »Who's Afraid of Banal Nationalism?«, *Nations and Nationalism* 24, št. 4 (2018): 841–56.

Toda obenem nam ta koncept nič ne pove, kako te kaplje učinkujejo na »umazanih tleh« vsakdana.⁴⁰⁹ Ne razkrije, kako vznikajo v občutkih, zaznavah, mišljenju in ravnanju običajnih ljudi – kako nacionalizem ni le nekaj, kar *kaplja*, temveč tudi nekaj, kar se *vsrka*, *predela*, *odmeva* in *ponotranji*.

V nadaljevanju bomo obrnili zorni kot: nacionalizma ne bomo več opazovali kot meglo, ki se spušča z višav – z vrha institucij, medijev in političnih tribun (banalni nacionalizem) – temveč kot dim, ki se vali od spodaj (vsakdanji nacionalizem). Iz loncev, kozarcev in pogovorov običajnih ljudi. Iz tistih kotičkov življenja, kjer se nihče ne razglša za narodnega heroja – a narod kljub temu neprestano kuha, pije in ponavlja. Narod namreč ni – kot bom pokazal v nadaljevanju – zgolj pojav *od zgoraj*, temveč se tke tudi *od spodaj*.

Ali povedano bolj slivovkasto: eno je slivovka, ki zadiši v časopisnih kolumnah, na protokolarnih mizah in v natančno odmerjenih recepturah. Povsem drugo pa je tista, ki zares steče – med ljudmi, v brezimnih kozarcih, na delavskih akcijah, praznikih, pogrebih in tistih čudnih točkah med včeraj in jutri.

In prav tej – spontani, nefiltrirani, težko oprijemljivi, a globoko domači – slivovki bomo natočili svojo pozornost v nadaljevanju. Brez etiket, a z vsebino.

Vsakdanja pijača

Kot smo že omenili, Eric Hobsbawm, eden ključnih mislecev nacionalizmov, trdi, da narodi nastajajo predvsem »od zgoraj« – prek političnih odločitev, upravnih struktur, medijev in agitacije. A hkrati opozarja, da naroda ne moremo zares razumeti, če ga ne analiziramo tudi »od spodaj« – »v okviru domnev, upov, potreb, želja in interesov navadnih ljudi, ki niso nujno nacionalni, še manj pa nacionalistični«.⁴¹⁰

Prav temu »nacionalizmu od spodaj«, ki vznikne iz vsakdanjih izkušenj, želja, ritualov in potreb običajnih ljudi, bomo posvetili pozornost v tem poglavju.

⁴⁰⁹ S tem pa se razkriva tudi inherentna težava koncepta banalnega nacionalizma: Kako lahko pokažemo, da to banalno, v veliki meri neopazno opominjanje sploh deluje, če je njegova osnovna značilnost, da deluje brez našega zavedanja?

⁴¹⁰ Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem po letu 1780*.

Z osredotočenostjo na slivovko kot njeno tekočo os bomo obravnavali obliko nacionalizma, ki ni le pasivni odsev državnih simbolov, temveč živ organizem – utelešen v vonjih, navadah in ponavljajočih se kretnjah. Gre za *s slivovko okreščani nacionalizem*, ki ga – v nasprotju s Hobsbawmom – ne bomo razumeli le kot odsev nacionalizma »od zgoraj«, temveč kot njegov soustvarjalni, konstitutivni vir.

Toda kako vstopiti v ta svet občutkov, mišljenj, delovanj, »domnev, upov, potreb, želja in interesov navadnih ljudi«, ki je le zelo redko ali celo izjemoma ostal zapisan, posnet ali se mu je kako drugače uspelo izogniti silam pozabe? In nenazadnje, kako sploh opredeliti in razumeti to vsakdanjost oziroma mesto slivovke v tem »vsakdanjem nacionalizmu« – vsakdanjem kuhanju oziroma točneje pogrevanju naroda?

Vsakdanjost določa »naš način življenja« – tisto, kar je Raymond Williams poimenoval *struktura občutenja*: specifično izkustvo bivanja v določenem času in prostoru, ki ga deli neka generacija, skupnost, subkultura, narod ... Gre za obliko kolektivnega čutenja sveta, ki ni neposredno dostopna semantični artikulaciji, a je jasno zaznavna v kulturnih konvencijah, oblikah in navadah. *Struktura občutenja* omogoča skupno razumevanje realnosti, nabor implicitnih referenc, ki strukturirajo vsakdan in določajo, »kako stvari delujejo«, »kako jih razumemo« in nenazadnje tudi, »kako o njih govorimo«. ⁴¹¹

Te skupne, največkrat nereflektirane navade, geste in predpostavke tvorijo tiho podlago vsakdanjega življenja. So tisto, kar se ne izreka, a omogoča, da *svet poteka*.

Sredi dopoldneva je kolona štirinajstih avtobusov, ki so ji odtlej utirala pot belomodra vozila prometne milice, odbrzela po avtocesti proti Banji Luki. Zdaj smo se potniki v slovenskem »velblodu« med seboj spoznali. Ob požirkih štajerske slivovke je nastalo razpoloženje, v katerem tudi najvztrajnejši molčečnej ni več vzdržal. Šofer je kmalu še edini – po službeni dolžnosti – sledil kilometrom, ki so naglo izginjali pod velikimi avtobusnimi kolesi. ⁴¹²

⁴¹¹ Raymond Williams, *Navadna kultura: Izbrani spisi*, prev. Borut Cajnko (Ljubljana: Studia humanitatis, 2005). Za Williamsa je »struktura občutenja« *družbena izkušnja* v razvoju, še ne dojeta in prepoznana kot družbena, razumljena kot zasebna.

⁴¹² Anon., »Na poti s karavano brigadirjev: Brigadirji so spet obiskali kraje, kjer so delali med velikimi mladinskimi Delovnimi akcijami«, *Delo*, 29. 10. 1969, 7.

Nekaj časa je bilo tiho, po tem sem pa zaslišal glas stevardese Maje s posebnim prizvokom: »Izvolite, prosim, spalni, pomirjevalni prašek ali pa kozarček slivovke!« ⁴¹³

Daniel Miller opozarja, da stvari oblikujejo ljudi prav tako, kot ljudje oblikujejo stvari. Po njegovem je moč stvari ravno v njihovi *ponižnosti*, neopaznosti, v tem, da delujejo kot samoumevne, da jih ne vidimo več – in ravno zato so učinkovite. Manj se stvari zavedamo, »močnejše zaznamujejo naša pričakovanja«, pravi Miller. ⁴¹⁴ Ko izginejo iz zavesti, postanejo temeljni okvir, ki oblikuje vedenje in določa pravila igre – ne da bi jih lahko preprosto prepoznali ali postavili pod vprašaj.

To je moč tistega, kar je zunaj našega neposrednega zaznavanja – *okolja*, ki nas navaja nase, ne da bi to opazili. Ravno v tej »materialni tišini« – v tem svetu stvari, ki jih nihče več ne opazi – se skriva tisto, kar nas vzgaja, usmerja, pomirja ali vznemirja, torej tisto, kar (so)ustvarja to, kar *smo*.



Ljudje delajo stvari in stvari delajo ljudi. Delo, 6. 2. 1990, 15.

Sklep je jasen, čeprav na prvi pogled paradoksen: stvari so pomembne – ne zato, ker bi nekaj neposredno omogočale ali preprečevale, temveč ravno zato, ker *na videz ne počnejo nič*. Njihova moč tiči v tišini. Ker so neopazne, samoumevne, vsakdanje, postanejo tisto, kar nas najbolj oblikuje. Ne delujejo z udarcem, temveč s ponovitvijo. S tem, da so tam, vsak dan, kot pohištvo sveta.

⁴¹³ Stane Lenardič, »'Na svidenje, veliko letalo!' Vtisi s poleta z letalom AA iz Toronta v Zagreb«, *Delo*, 9. 7. 1963, 4.

⁴¹⁴ Miller, *Materialna kultura*, 80.

KAKIJEV PUDING

Mešaj, da dobro naraste 8 dkg masla, 3 rumenjake, 10 dkg sladkorja. Nato primešaj 3 pretlačene kakije in skodelico drobtin; iz beljakov naredi sneg in ga rahlo primešaj z 2 žlicama ruma ali slivovke. Če je zmes pregosta (kot žganci), dodaj mleko, da bo gosta kot kaša. Deni v pomazan in z drobtinami potresen model za puding in kuhaj v sopari pol ure. Kuhanega zvrni na krožnik in oblij s sladkim pretlačenim kakijem, katerega prej dobro mešaš, da naraste.⁴¹⁵

Škatle s »Kraševimi« piškoti polagoma praznijo (za čuda jih je moralo biti, teh sladkarij, saj so si jih ponujali celo, ko smo se že vračali skozi Vrhniko proti Ljubljani), vmes pa prihaja do kratkih požirkov slivovke tipa »Alko« ali »Badel«.⁴¹⁶

V lepem, novem stanovanju ni razen hčerke nikogar doma. Deklič ga [pismošo] povabi s hodnika v predsobo in ga pobara, če bi mu tehnil kozarček slivovke.⁴¹⁷

Stvari ne odražajo le že obstoječih idej, vrednot in družbenih razlikovanj – pogosto jih šele same soustvarjajo. V odnosih s stvarmi – skozi uporabo, proizvodnjo, izmenjavo, posedovanje, podarjanje, uživanje, izgubo – ljudje nismo le akterji, temveč tudi učenci. Ob stvareh se ne le zadržujemo, ob njih postajamo.

Ljudje in stvari so ujeti v dialektični krog: dotikamo se jih, stvari pa se dotikajo nas. Naše telo pusti sled na kozarcu, a kozarec pusti sled na telesu – v gesti, v okusu, v spominu, v navadi. To ni zgolj metafora – je način bivanja. Proces je vedno recipročen.

Če želimo izraziti, kako temeljno je naše razumevanje sveta povezano z materialnim, bi lahko – z rahlo parafrazo Hansa-Georga Gadamerja – rekli, da smo pravzaprav *stvari, ki smo*.⁴¹⁸ Mi živimo med stvarmi, stvari pa živijo v nas.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Z. S., »KAKIJEV PUDING«, *Slovenski poročevalec*, 19. 12. 1954, priloga.

⁴¹⁶ France Vrečar, »Devet sto kilometrov za 750 dinarjev: S Putnikovim avtobusom«, *Ljudska pravica* 26. 8. 1956, 5.

⁴¹⁷ On, »Veselite pa tudi žalost prinaša v hišo: En dan s pismošo«, *Ljudska pravica* 13. 8. 1956, 7.

⁴¹⁸ Hans-Georg Gadamer, *Resnica in metoda*, prev. Tomo Virk (Ljubljana: Literatura, 2001). Gadamer seveda govori o »pogovoru, ki smo«.

⁴¹⁹ Primerjaj Daniel Miller, *Material Culture and Mass Consumption* (Oxford, New York: B. Blackwell, 1987).

In če še enkrat sežemo po hermenevtiki: pomen nikoli ne obstaja sam zase, brez konteksta, brez oprijemljivega sveta. Naše izkušnje, razumevanje, identiteta – vse to nastaja skozi interakcije s stvarmi. Svet, ki se nam ponuja, je vedno že interpretiran – in ta interpretacija je stvarna. Stvari niso le del pokrajine, v kateri prebivamo – so *hiša biti*, kot bi rekel Heidegger.

Bistvene so ponižne stvari, pravi Daniel Miller, tiste, ki so brez kričavega pomena, a zato toliko bolj vtikane v teksturo vsakdana. Nasičene z občutki določenega časa in prostora so tihi, a trdovratni temelji reprodukcije narodov in narodnih identitet. Orvar Löfgren ta izmuzljivi proces imenuje »mikrofizika učenja in pripadanja«: drobne vsakdanje rutine, ki jih marsikdo prezre kot trivialnosti, pa so pravzaprav učilnice narodne pripadnosti.⁴²⁰ Ne pridigajo, ne zapovedujejo – oblikujejo.

Po tem so na vrsti darila: Za Pepeta domača valjevka slivovka, za Pavlinega moža tudi, za ženski del pa volneni brezrokavniki, jopice, prti.⁴²¹

Neveste so posedle na eno stran, povabljeni gostje z županom na čelu pa na drugo. Krempo se je prilegel aperitiv, ali kot so nekdaj temu rekli, slivovka.⁴²²

Učenci kočevskih šol so vsakemu članu posadke izročili steklenico domače slivovke in posebne odeje, ki so jih za posadko izdelali v kočevski tovarni odej.⁴²³

Če *banalni nacionalizem* po Billigu pronica navzdol iz struktur države, medijev, institucij – potem gre tu za nekaj drugega: za *vsakdanji nacionalizem*, ki ne izvira iz vrha, temveč iz ritma običajnega dne. Gre za nacionalizem, ki ga ne vodi protokol, ampak praksa. Ne ureja ga koledar praznikov, ampak urnik navad.⁴²⁴

⁴²⁰ Löfgren, »The Nationalization of Culture: Constructing Swedishness«, 101–16.

⁴²¹ Vlasta Felc, »Zmeraj na strani šibkejšega: Potniki vlaka bratstva in enotnosti so se razpršili po domovih svojih prijateljev – Slovencev, da bi obudili najlepše spomine, ki jih družijo še iz časa vojne, ko so se spoznali in vzljubili«, *Delo* 7. 6. 1980, 11.

⁴²² Aleksander Lucu in Marjan Bauer, »Ura odločitve vedno bliže: Dekliščina kmečke ohceti je bila v Dolskem, fantje pa so pili v Predvdoru«, *Delo*, 29. 5. 1970, 5.

⁴²³ Jože Vertovec, »Medveda pa še ni: Predstavniki Kočevja so obiskali ladjo Splošne plovbe – Darila za ladjo in posadko – 325.000 ton nosilnosti«, *Delo*, 7. 11. 1975, 2.

⁴²⁴ Jon E. Fox in Maarten Van Ginderachter, »Introduction: Everyday Nationalism's Evidence Problem«, *Nations and Nationalism* 24, št. 3 (2018): 546–52.

Narod se ne oblikuje le (od) zgoraj – nastaja tudi (od) spodaj, v počasnem tkanju vsakdanjih gest, navad in besed, ki se ne zavedajo, da šivajo zastavo. V življenju tistih, ki se z narodom morda nikoli ne identificirajo eksplicitno, pa ga vendarle soustvarjajo – ravno zato, ker se jim zdi, da z njim nimajo nič. Narod se ne piše samo z velikimi črkami zgodovine, ampak tudi z drobnopisom vsakdana.

Narodna identiteta se tako ne kaže le v svečanih deklaracijah, zastavah ali geslih – oblikuje se, in to je ključno, tudi v nereflektiranih socialnih interakcijah, navedah, rutini. V tem, kako se rokujemo, kako točimo, kako trčimo – in kako pijemo. V govorici telesa popivajočega človeka, v njegovih razvadah in ritualih. Tu se narod ne le manifestira, temveč se tiho, počasi, skoraj nezavedno *naredi*.



Prvi koraki v skupnost: ne skozi besede, ampak skozi točenje. Ali slivovka kot domača abeceda: najprej se naučiš točiti, šele potem govoriti. Goriška Brda – Lazno pri Kozani, 24. 9. 1946. Korake v skupnost ujel: Marjan Pfeifer ml., kronist kapelj in korakov. Fotografska zbirka Foto Slovenija, vamo odležana v sodu – pardon, arhivu Muzeja novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Hrana in pijača – ujeti v ponavljajoča, telesna, skoraj avtomatizirana dejanja priprave in uživanja – igrata ključno vlogo v tihih, vsakdanjih ritualih oblikovanja narodov in nacionalizmov. Vsak grizljaj, vsak požirek ni le biološka potreba, temveč kulturno kodirano dejanje. Ti rutinski vzorci – kdaj jemo, kaj pijemo, kako postrežemo, s kom delimo – nas brez besed učijo, *kdo* smo kot narod.⁴²⁵

»Adem [splavar na Drini], ali je prepovedano zvrniti kozarec, v tem ko voziš, kot nam šoferjem?«

»Prepovedano je, kajpak da je prepovedano popiti samo po en kozarec namreč. Poglejte Halila, ta je ondan popil med vožnjo nekaj litrov te naše žganice. Danes pa je vzel na pot samo litrček. Poskusite, domača slivovka, tri leta je stara.« Minevale so ure, ekipa se je privadila Drine.⁴²⁶

Grog. V snežnem kotličku zavremo četrť kilograma sladkorja ter liter in četrť vode. Peno odstranimo. Nato prilijemo četrť litra slivovke ali ruma – kar pač imamo raje. Pijača je gotova.⁴²⁷

Tridnevno rajanje je stalo 20.000 dinarjev. Peter Djudević pa je zaklal 500 kg težkega bika, 400 kg težko kravo, štiri svinje (eno 200 kg, tri pa po 80 kg), pripravil je še 600 litrov »mekane« in 100 litrov »ljute« slivovke, 500 litrov vina, 300 kg sladkorja in še, in še. Goste je zabavalo pet godcev – štirje harmonikarji in kitarist. V ženitovanjski povorki je bilo 70 avtomobilov, ta pa je tvorila skoraj kilometer dolgega kačjega sprevoda, ki je vijugal skozi Kraljevo.⁴²⁸

V tej tihi pedagogiki vsakdana se narod ne le odslikava, temveč na novo izumlja – skozi specifično kulturo hrane in pijače. Kuhinja in miza postaneta prizorišči vsakdanjega, a vplivnega nacionalizma, ki se nam prikrađe v identiteto skozi navado, vonj, okus.

⁴²⁵ Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life* (Oxford; New York: Berg Publishers, 2002); posebej za hrano pa Atsuko Ichijō in Ronald Ranta, *Food, National Identity and Nationalism: From Everyday to Global Politics* (Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2018).

⁴²⁶ Anon., »S čarobnim ključem revije AVTO 3 600 km po Jugoslaviji: Po Drini do višegrada«, *Delo*, 10. 9. 1968, 9.

⁴²⁷ M. L., »Nekaj domačih sladkosti«, *Delo*, 28. 12. 1968, 5.

⁴²⁸ Anon., »Na svatbi 600 gostov«, *Delo*, 12. 11. 1968

Ko se sadni destilat prerine med zimske gume in mazila za lase, postane jasno: tudi reklame so pile.

Na I. Jugoslovanski razstavi vin so razstavljena najboljša vina cele države

**VLASOTINSKA OKRAJNA
VINOGRADNIŠKO VINARSKA
KMETIJSKA ZADRUGA Z.O.J.**
v Vlasotincu (pri postaji Leskovac, tel. 81.9)

PRODAJALNE:
BEOGRAD, Dobrinjska 4, tel. 21-5111;
BEOGRAD, Borisa Kidriča 51, tel. 30-041;
ZAGREB, Milana Antunovića 1, tel. 30-015;
SKOPJE, Džane Stranarska 15, tel. 11-87;
LESKOVAC, Matijala Tila 78, tel. 210;
VLASOTINCI, Kola Popovića 2.

PROIZVATAJ:
KVALITETNA, NARAVNA VINA IN
SICELI:
Belo vino "PLEMENKA"
Ružica "VLASINKA"
Crno vino "GRIM"
Vinseno izjelo: korenčevica 40-50%, vinjak
50% in silverko 25-40%.

Dobavitelja in vsaki količinski po zelo
nižjih cenah.



**Vinarska in sad'arska
zadruga, Vipava**

V salogi imamo sortna iz znanstva
vinarskega vina. Obiskite na razstavi naš
postojen iz predstaviteljev in boste v av-
stroskih naših vinih našli vse, kar
skupaj, da boste na leto naša
sklepali tudi pogodbe za dohano vina

ZADRUŽNO TRGOVSKO IN IZVOZNO PODJETJE

Slovenske Gorice

P T U J

NUDI: PRISTNA HA-
LOŠKA, RADGONSKA
IN LJUTOMERSKA VINA

A black and white photograph of a still life arrangement of wine bottles and glasses on a dark surface, with a bunch of grapes hanging from the top right corner. The background is a light-colored wall with a framed picture. The entire advertisement is framed by a red and white checkered border.

VINOGRADNIŠKO GOSPODARSTVO

Železne dveri

AFON POL SUHI — TAMKI RIZLING —
 RENSKI RIZLING — SAVIGNON — BE-
 LI BURGUNDEK —

POZIKUJTE NAŠA PRIZNANA VINA V
 PAVILJONU NA 1. JUGOSLOVANSKI
 RAZSTAVI VIN V LJUBLJANI

SLADKI SIPON — SPECIALNO VINO ZA ŽENSKO!

Zedružno trgovsko podjetje **'Vino - Gorica'**
Klet: Solkan, Zali hrib (Vipavska), Vipitne (Brida)
V solni-izmenjavi pridelane brdne in ravnarske vize
proizvedene s strani vize Tschudi, Laudi, obilje, Pinci,
Malicaria, Belsica in Marini.
Vrhovno oblikovanje Jugoslovanske rezidare v in v Ljubljani
da oblikuje naš paviljon in poljubno naše vize.
Ta se bodo oblikovali naše vize
SOLKAN

Vinarska zadruga P.O.Z.Z.

P T U J

Vsevi kalifornijski viniki klasi v Jugoslaviji imamo na blagovni nov vrsto vin iz slovenskih gor in Hlane.

V okviru Vinarske zadruge deluje proizvodna posredstva za pridobivanje avstrijskega materiala. Zadruga ima svoje "vinegarne" in trgovine.

Kapitalna klasa je 100% reprezentativna. Zadruga ima največji del v klasici v reprezentaciji 17000 litrov vina.

Najmanjša domača in v blaginjo pri dobi pravega potovanja, diploma in uveljavljanje se svoje kvalitete pridobiva.



Na vinarstvu postavili bode v listovih: listovni vzorec oblikovan na prejšnjem listu

Tobačne Tovarne

y LJUBLJANI

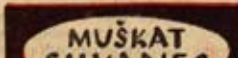
Kadilski se bode močno posprežili v kraljevih tiskalnicah. Za vsakega vinarstva je izredna izdaja posušenih cigaretnih listov, sestavljenih v skladu s pr. reditvega. Cigaretni se listovni v tiskalnicah izdajo v različnih oblikah.

Tobačne listovne v Ljubljani, od leta v tiskalnicah, so v tiskalnicah izdajo. Posing cigaretni, ki jih izdajo v tiskalnicah listovne, listovne Tobačne Tovarne listovni se bode na vsaki listovni v tiskalnicah izdajo.

Poslednje v tiskalnicah, da prihaja v Ljubljani Tobačne Tovarne listovne v tiskalnicah v tiskalnicah listovni se bode na vsaki listovni v tiskalnicah izdajo. Poslednje v tiskalnicah, da prihaja v Ljubljani Tobačne Tovarne listovne v tiskalnicah v tiskalnicah listovni se bode na vsaki listovni v tiskalnicah izdajo.



Kmetijsko gospodarstvo Zamč pri Ptuj



**MUŠKAT
SILVANE**



**BEL
BURGUNDE**

PRIDELUJE VSE VRSTE NAJ-
BOLJŠIH SORTNIH VIN.
S SVOJIMI PRIDELKI SODELU-
JEJO NA VINŠKIH RAZSTAVAH
DOMA IN V INOZEMSTVU. ZA
SVOJE KVALITETNE IZDELKE SO
PREJELI MNOGA PRIZNANJA,
DIPLOME IN ODLOKOVANJA
NAJVIŠJE STOFNJE.

NA MEDNARODNI RAZSTAVI VIN
V MONTPELLIERU V FRANCIJI
SO DOBILI DVE ZLATI DIPLOMI
IN TO ZA "BEL BURGUNDE" IN
"MUŠKAT SILVANE".

In če to poglobimo še s Pierrom Bourdieuem: hrana in pijača nista le snov, ampak *sredstvo*. Služita utrjevanju tistega, kar bom z Bourdieuem poimenoval *narodni habitus* – mreže dispozicij, ki oblikujejo naše dožemanje sveta in nas tiho umeščajo v prostor narodnih identitet, vlog, razlikovanj ... Prek navidezno banalnih izbir – kisló zelje ali artičoka, slivovka ali vermut – ponotranjamo razlike, vzdržujemo kontinuitete in nevede (na)pojimo idejo naroda.⁴²⁹



Tiha učilnica narodne pripadnosti ali habitus iz konzerve. Še preden znamo brati, vemo, kaj spada v košaro. Slivovka ni eksces – je del seznama. Ljudska pravica, 26. 4. 1955, 13.

Ena glavnih zagat pri preučevanju vsakdanjega življenja in njegove vloge pri reprodukciji narodov, nacionalizmov ter narodnih identitet je, da je vsakdan prav to – *vsakdanji*. Preblizu, preveč samoumeven, da bi ga zares zaznali.⁴³⁰ (Pre)pogosto ostajamo na ravni teorije, medtem ko konkretne prakse in procesi, skozi katere se narodno (na)hrani, zdrsnejo mimo naše analitične pozornosti. A kako sploh vemo, da je ta vsakdanjost (slivovke ali katere druge stvari ali prakse) res ključna za utrjevanje narodne pripadnosti, če večinoma deluje pod pragom zavednega?⁴³¹

⁴²⁹ Pierre Bourdieu, *Praktični čut*, prev. Jelka Kernev Štrajn (Ljubljana: Studia humanitatis, 2002).

⁴³⁰ Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Zato so se raziskovalci in pisci o nacijah in nacionalizmi posvečali predvsem izstopajočim, vidnim, spektakularnim, uradnim, institucionalnim in instrumentalnim aspektom nacionalizma.

⁴³¹ Jon E. Fox, »The Edges of the Nation: A Research Agenda for Uncovering the Taken-for-granted Foundations of Everyday Nationhood«, *Nations and Nationalism* 23, št. 1 (2017): 26–47; Jonathan Hearn in Marco Antonsich, »Theoretical and Methodological Considerations for the Study of Banal and Everyday Nationalism«, *Nations and Nationalism* 24, št. 3 (2018): 594–605.

Prav v tem je njena moč – in hkrati tudi možnost, da jo zbudimo. Vsakdan ni nedotakljiv. Lahko ga nekaj iztiri, predrami, zdrami. Lahko ga nekaj izzove: trenutki, ko se rutine zlomijo, ko se ustaljeni red narodnega vsakdana zamaje, ko posameznik vstopi v novo »narodno okolje«.⁴³² Tedaj se prej nezavedni občutki pripadnosti nenadoma približajo zavesti ali celo vzniknejo vanjo. V ospredje stopijo ravno tiste drobne, utelešene razlike, ki se zdijo povsem naravne – dokler ne trčijo ob drugačne navade.

Marcel Mauss v klasični analizi telesnih tehnik ponudi zgovoren primer: francoski vojaki med prvo svetovno vojno niso mogli učinkovito kopati jarkov z angleškimi lopatami – in obratno. Telo je bilo navajeno na »domače« orodje, gib je bil nacionaliziran, a ta nacionalizacija je postala vidna šele v novi situaciji.⁴³³

Če to izkušnjo preberemo še skozi Althusserjevo idejo interpelacije: dokler so zastave ohlapno del našega vsakdanjega okolja, komaj opazne v svoji navzočnosti, se zdi, da nas ne nagovarjajo. A prav ta nevidna prisotnost je pogoj za njihovo prepoznavnost – takrat, ko nas nacionalizem nenadoma pocuka za srajco. Takrat se znajdemo sredi plapolajočih simbolov, ki nas pogledajo – ker smo jih že ves čas gledali, čeprav nezavedno. In tako ni zastava nikoli brez pogleda – ker je bila vedno že del našega pogleda.



Slivovka z značajem ali pijača, ki nas pocuka za srajco. Do pet litrov bratstva in enotnosti. Slovenski poročevalec, 11. 1. 1945, 12.

⁴³² Robert J. Foster, »The Commercial Construction of 'New Nations'«, *Journal of Material Culture* 4, št. 3 (1999): 263–82; Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*; Michael Skey, »There Are Times When I Feel like a Bit of an Alien': Middling Migrants and the National Order of Things«, *Nations and Nationalism* 24, št. 3 (2018): 606–23; Michael Skey, *National belonging and everyday life: The significance of nationhood in an uncertain world* (Houndmills: Palgrave Macmillan, 2011); Fox, »The Edges of the Nation«; Fox in Van Ginderachter, »Introduction«.

⁴³³ Marcel Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, prev. Rastko Močnik in Zoja Skušek (Ljubljana: ISH, 1996).

V nadaljevanju bomo postregli z nekaj primeri, ki razkrivajo, kako se sicer samoumevna, skoraj neopazna narodna identiteta, vtkana v tkivo vsakdanjega življenja, tu in tam prebudi iz svojega dremeža. Ko nekaj zmoti vsakdanji red, ko nekaj škripne v rutini, se lahko v ospredje prebije vprašanje: ali je mogoče, da je prav ta navidezno banalna stvar – slivovka – več kot le vsakdanja pijača za dobrodošlico ali sredstvo za proslavo? Da je, morda, kapljica narodne samopodobe?

Najpogosteje se tovrstna refleksija zgodi, ko vsakdan trči ob tuje – ob stiku z neznanim, drugačnim, zunanjim. Kot smo že nakazali ob zaključku našega sprehoda po prvi Jugoslaviji, se narodno vsakdanje najlažje razkrije takrat, ko Jugoslovani srečajo tujce, ko tujci obišejo »deželo slivovke« ali ko se Jugoslovani sami znajdejo v tujini, daleč od domačih sadovnjakov in še bolj domačih navad:

Naše misli pa so doma in naš vsakdanji pogovor se vrti samo okrog tega, kdaj bomo spet videli svojce, domač kraj, naše ljudi in se spet naužili naših navad in melodij ter spet zaužili domačo kapljico. Tu ne poznamo vina, pa tudi Nemci pijejo samo pivo. Slivovka stane 16 DM, kar je za nas absolutno nedostopna cena.⁴³⁴

[T]udi ko so [Angleži] na tečaju ali pa delajo v delavnici ali na polju, imajo privezano kravato; čaj pa pijejo dopoldne in popoldne ... Žal jim je pa da ne moremo dobivati dovolj paketov iz domovine, predvsem bi radi imeli naše cigarete in pa slivovko za priboljšek.⁴³⁵

V takih trenutkih slivovka pogosto zavzame oder – kot kulturni prevajalec, tiha spremljevalka ali celo simbolna ambasadorka naroda. Nenadoma ni več le tekočina, temveč označevalec: »To smo mi.« In čeprav je vsakdan tiha voda, včasih zaloputne z valom razpoznavne – ravno tam, kjer se začne razlika:

Če najdeš svojo ladjo v tujem pristanišču, najdeš košček domače dežele. Tako je bilo tudi z mano, ko sem stopil na palubo »Drežnice«, moderne šesttisočtonske ladje »Jugolinije« z Reke, ki je vrgla sidro ob pomolih Montevidea. Pravzaprav, če sem povsem natančen,

⁴³⁴ Jože Stražišar, »Naši ljudje po svetu Nemčija«, *Rodna gruda*, št. 9 (1965): 302.

⁴³⁵ Anon., »V Angliji so priredili tečaj za naše traktorske mehanike«, *Slovenski poročevalec*, 24. 3. 1954, 3.

prišel sem zadnji trenutek, preden so natovorjeni spet odpluli naprej proti bližnjemu Buenos Airesu. Hkrati so bili na ladji tudi nekateri urugvajski gospodarstveniki, ki so si na hitro ogledali opremo ladje, zlasti hladilnike za prevoz mesa, ker so zainteresirani za nakup takih ladij. »Bilo je kratko, a zelo poučno,« so mi odvrnili, ko so z ogledom končali in spraznili *obvezno* [v ležeče tu in v nadalje položil avtor knjige, ki prisega na metodo kapljanja] šilce gostoljubne jugoslovanske slivovke.⁴³⁶

Z »obveznim šilcem gostoljubne jugoslovanske slivovke« stopimo nazaj na domača tla – med šotore v Kamniku, kjer turizem diši po planinskem cvetju, aluminiju in alkoholu: »V letošnjem mednarodnem letu turizma so v kampu [...] prvega gosta [...] počastili s spominsko plaketo, šopkom planinskega cvetja in *obvezno* – slivovko.«⁴³⁷

Besedne zveze, kot so »obvezno šilce gostoljubne jugoslovanske slivovke«, »obvezna slivovka« ali »obvezna steklenica slivovke za darilo«, niso zgolj fraze – so drobci kulturne logike, skozi katere se narodna identiteta kaže in hkrati tiho reproducira na vsakdanji ravni. Gre za nivo družbenega delovanja, ki se izmika strogi refleksiji, a nikakor ni popolnoma brez nje. Pravzaprav ti izrazi pričajo o tem, da se narodno pogosto izraža prav skozi tisto, kar se zdi naravno, samoumevno, »pač tako, kot se spodobi«. Slivovka je tu tako samoumevna, da je »obvezna« – a ravno zato je tako zelo pomenljiva.

Moti se, kdor meni, da se na pot okoli sveta lahko odpraviš kar po domače – takole kot, denimo, v Pariz ali Varšavo. Odločiš se, ali pa te pošljejo tja, razjeziš [se] na JAT zaradi večkrat pomanjkljive vljudnosti, vzameš potni list, na hitrico zložiš v kovček najnujnejše, dodaš *obvezno* steklenico slivovke za darilo znancem – in že letiš.⁴³⁸

⁴³⁶ Bogdan Pogačnik, »'Drežnica' na ustju La Plate: Kramljanje o zunanji trgovini ob pomolih Montevidea«, *Delo*, 22. 8. 1964, 3.

⁴³⁷ Anon., »Avtocamp pri olimpijskem bazenu«, *Delo*, 15. 8. 1967, 7.

⁴³⁸ Aleksandra Kornhauser, »Zapiski s poti po svetu: Ob vizumih igra slepe miši«, *Delo*, 21. 3. 1978, 9.

● Veselje na lastne stroške



V murskosobotski občini so že vrsto let najbolj plodni sestanki predsednikov krajevnih konferenc SZDL. Tako je tudi ob koncu leta, ko se vsi skupaj najbolj poveselijo. Prav tu pa se znajdejo v zadregi, saj socialistična zveza

nima denarja za pogostitve, darilca itd., zato se predsednik in sekretar praviloma odpravita na lov za »dobrinami«. Sekretar OK SZDL Jože Stvarnik je sredi tržnice, med ljudmi, ob kozarcu kuhanega vinčka odkrito robantil: »Lahko tovarišem na sindikatih in partiji. Imajo denar, da se ljudem za celoletno delo primerno oddolžijo.

Ni prva jed, a je vedno prva. Na mizi z jedjo, v kozarcu z namenom – slivovka kot tihi obred gostoljubja. Delo, 29. 12. 1987, 4.

Ta vsakdanja reprodukcija narodov in nacionalizmov, utelešena v konceptu »vsakdanjega nacionalizma« – ki poudarja, da je nacionalizem treba razumeti tudi kot vsakodnevno delovanje ter ga preučevati skozi pomene in prakse »navadnih« ljudi, ne zgolj skozi diskurze, artikulacije in prakse države ali elite⁴³⁹ – se seveda ne odvija zgolj v stikih s tujim, z zunanjim, z »drugim«. Nacionalizem ni le politični manifest, ampak tudi naključni pogovor ob kavi, izbira izdelka v trgovini ali gestikulacija pri nazdravljanju.

Jon E. Fox in Cynthia Miller-Idriss sta to vsakdanjo dimenzijo narodnega razčlenila na štiri prepletene polja: govorjenje, izbiranje, predstavlanje in uživanje.⁴⁴⁰ A že takšna taksonomija je, kot vsaka shema, nasilna – živahen, neurejen, pogosto kontradiktoren vsakdan skuša ukrotiti v jasne analitične predale. Ko na primer govorimo o narodu (ali še raje: ko govorimo z narodom – o čemer več v nadaljevanju), pogosto hkrati tudi izbiramo, predstavljamo, uživamo narod – in zraven počnemo še kopico drugih z narodom prežetih reči, kot bo razvidno iz nadaljnje analize. Vsakdan torej ni analitično lepo razparceliran teren – je prostor, kjer se narodno množi v prepletih govora, dejanj in telesnih praks, kot vodja jugoslovanske novinarske delegacije v šaljivi pripombi govori nemškimi gostiteljem pred odhodom v domovino:

⁴³⁹ Glej na primer Jon E. Fox in Cynthia Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«, *Ethnicities* 8, št. 4 (2008): 536–63; Skey, *National Belonging and Everyday Life* idr.

⁴⁴⁰ Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«, 536–63.

Ne vem, ali vam bomo mogli ob prihodnjem obisku vaše delegacije v naši deželi vrniti vso gostoljubnost in prijateljstvo, ki ste nam ga izkazali med našim obiskom. Da bi se vam nekako oddolžili, vas bomo morali na meji sprejeti z godbo, slehernega našega državljana bomo morali naučiti, da bo ob srečanju naslovil na vas pozdravni govor, vaši prtljagi bomo morali priključiti sodček slivovke in vam za potovanje po Jugoslaviji dati na razpolago letalo na reaktivni pogon, da boste lahko med bivanjem v naši deželi čimveč videli.⁴⁴¹

Kot smo pokazali na primeru slivovke in njenega mesta v banalnem nacionalizmu, so diskurzi o pijači (in seveda tudi o hrani) pomemben sestavni del nacionalizma. Skoznje se narodi ne le »diskurzivno konstruirajo«, temveč se tudi vsakodnevno oblikujejo; poudarjajo se razlike, utrjujejo pomeni, narodno postane samoumevno.⁴⁴² A vendar – kot je bilo duhovito in precizno zapisano – »narod ni nekaj, o čemer vsakdanji ljudje govorijo; temveč je predvsem nekaj, kar se pojavlja obstransko v njihovih pogovorih.«⁴⁴³ Narod ne sedi v središču stavkov – temveč na njihovem robu.

Če se vrnemo k primeru banalne pijače, časopisnega poročanja in tistih fraz, ki brez zadrege domnevajo, da je slivovka »obvezna«, potem se narodno redko izreka neposredno. Pogosteje gre za neko dispozicijo, ki sooblikuje pogovor, mišljenje, zaznavanje – nekaj, kar ni tema pogovora, a je njegov skriti, tihi temelj.

To govorjenje z narodom (angl. *talking the nation*), ki se ne zgleduje po ideoloških manifestih, temveč izhaja iz konkretnih, vsakdanjih izjav in interakcij, je ključni del tistega, kar Fox in Miller-Idriss poimenujeta »vsakdanja narodnost« (angl. *everyday nationhood*). Ta pristop ljudi ne obravnava kot pasivne potrošnike narodnih diskurzov, temveč kot njihove aktivne soustvarjalce⁴⁴⁴ – kot nekoga, ki morda ne izobesi zastave na balkon, a jo vsak dan nosi v jeziku, okusu, izbiri ali navadi.

Zato še enkrat – za razliko od Billigovega koncepta banalnega nacionalizma, ki narodno razume kot nekaj, kar pronica k »navadnim ljudem« od zgoraj –

⁴⁴¹ Miloš Marinović, »Kako Nemci gledajo na Jugoslavijo«, *Ljudska pravica*, 2. 6. 1953, 4.

⁴⁴² Ichijō in Ranta, *Food, National Identity and Nationalism*.

⁴⁴³ Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«, 540.

⁴⁴⁴ Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«; Skey, *National Belonging and Everyday Life*.

iz institucionalnih, političnih in medijskih sfer – vsakdanji nacionalizem ali vsakdanja narodnost zamenja perspektivo: narod ni le z vrha vsiljen ideološki konstrukt, temveč se nenehno prede tudi od spodaj. Tudi tisti, ki menijo, da z narodom nimajo nič, mu nehote vsak dan nosijo torbo – s frazami, navadami, gestami, okusi in prazniki, ki so vse prej kot nedolžno osebni.

Če smo se v dosedanjih primerih posvečali predvsem diskurzivnim praksam in reprezentacijam v časopisnih besedilih – torej pogledom od zgoraj, kot jih oblikujejo novinarji, uredniki, medijski govorci – se bomo v nadaljevanju obrnili tudi k tistim zapisom, ki nam ponujajo vpogled v to, kako »navadni ljudje« – če uporabimo to hkrati uporabno in problematično kategorijo – v vsakdanjem življenju soustvarjajo narodnost.

Slivovka v teh primerih ni več zgolj orodje za »govoriti o narodu« ali celo »govoriti z narodom« – ni le element simbolne artikulacije narodne pripadnosti. Postane nekaj bolj visceralnega: postane sredstvo za *uživanje naroda*. Dobesedno in metaforično. To ni več govor kot performativno dejanje, temveč praznovanje, okušanje, opijanje z narodom. Tokrat jo bomo uživali v Postojnski jami, na »slavju med stalagmiti«. Praznujemo namreč »trideset let tovarne pletenin«:

Pred Postojnsko jamo je postajala velika siva množica (siva zato, ker so jo tvorili pretežno moški, barva moških plaščev in suknjičev pa nikoli ni kdove kako vedra), posuta z rdečimi nageljni. Imeli so jih v gumbnicah, medtem ko so se jim v rokah svetili kozarčki slivovke. Šnopček ali dva naj bi jih vnaprej zavaroval, da bi jim med nekajurnim potikanjem med kapniki ne začelo kapljati iz nosov.⁴⁴⁵

In z našo opojno pijačo si »naberimo poguma« še na »kmečki ohceti«: »V razstaviščni restavraciji so si poročni pari pred odločilno potjo pridno nabirali poguma. Ženini so zvrčali šilca slivovke, neveste pa so bile bolj pomirjene z usodo – krepile so se le s kavo in sokom.«⁴⁴⁶ Slivovka se tu znova pojavi kot spremljevalka prehoda, kot tekoče mazivo življenjskega rituala, ki je hkrati zaseben in družbeno globoko pomenljiv. Pogum za zakon – ali morda pogum za narod? Vsaj simbolno je oboje prepojeno z istim vonjem po slivah.

⁴⁴⁵ Vesna Marinčič, »Trideset let tovarne pletenin: Slavje med stalagmiti«, *Delo*, 15. 11. 1977, 9.

⁴⁴⁶ Miran Koren, Gregor Pucelj, »Ohcet je ponovno zažvela«, *Delo*, 16. 7. 1979, 4.

In ker nočemo ostati zgolj v družbi brkate moškosti in zakonskih šilc, pokukajmo še v *Delovo* prilogo:

Če je gospodinja iznajdljiva

- ... bo ščetke in glavnike očistila tako, da jih bo potopila v raztopino vode in amonijaka. Na ta način se česalni pribor ne uniči.
- ... bo kroglicam in cmokom iz krompirjevega testa dodala žličko slivovke, da bodo bolj mehke.⁴⁴⁷

Uživanje stvari, tako ali drugače popackanih z narodom, omogoča tisto, kar lahko poimenujemo »vsakdanja izkušnja enakosti«. Gre za ohlapno, a ključno zavedanje skupnosti – ne kot eksplicitno artikulirano idejo, temveč kot občutek, ki vznikne skozi ponavljajoče se, pogosto banalne prakse bivanja in potrošnje. To je tisto, kar je Benedict Anderson poimenoval »izkušnja simultanosti«: občutek, da drugi živijo, praznujejo, govorijo, uživajo hkrati z nami, na podoben način, čeprav jih nikoli ne bomo srečali.⁴⁴⁸

Svojevrstno, ritmično popačeno »izkušnjo simultanosti« prinaša tudi komad »Krkenzi kikiriki evri dej« skupine Rokeri s Moravu, ki parodira vsakdan, jezik in narod v enem samem zadahu. V groteskni mešanici nemščine, angleščine in neknjižne srbohrvaščine zabavljachi vprašajo poslušalca, kaj počne vsak dan:

Krkenzi kikiriki evri dej

Jes, aj krk

Šljokenzi šljivo-viski naiskap

Jes, aj šljok⁴⁴⁹

Nekoliko drugačno »vsakdanjo izkušnjo enakosti« si lahko – dobesedno – tudi oblečemo. V članku o oblačenju z naslovom »Pulover v poletnih dneh« se narodne pripadnosti ne nosi na zastavi, temveč v tkanini, ki greje: »Na ladji nas bo veter prepihal in pulover se prileže tudi poletnim večerom pred šotori, in

⁴⁴⁷ Anon., »Če je gospodinja iznajdljiva«, *Delo*, 12. 11. 1976, 13.

⁴⁴⁸ Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«.

⁴⁴⁹ Rokeri s Moravu, »Krkenzi kikiriki evri dej«, *Moj cmi životije* (Jugoton, 1980). O bendu in njihovi parodiji glej Tanja Petrović, »Rokeri s Moravu and the Politics of Parody in Socialist Yugoslavia«, v *Sounds of Attraction: Yugoslav and Post-Yugoslav Popular Music*, ur. Miha Kozorog in Rajko Muršič (Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2018), 99–113.

prepoteno pot do gorske kočice si ne moremo zamisliti brez zaključka z volneno jopico in s požirkom slivovke.«⁴⁵⁰

To je skoraj filmski trenutek, tih in neopazen, a nasičen s pomenom: toplina volne, hladen požirek in tisti komaj zaznaven občutek, da v tem nismo sami. Da to počnemo skupaj – mi, narodni *mi* – vsi, ki se stiskamo v vetru, jemo iz enakih konzerv in nazdravljamo s slivovko. Tu ni bobnov narodne retorike, le tihi obred vsakdana, ki vseeno govori.

In zopet, kot v ehu, zaslišimo tiste ključne besede, tiste »obveznosti«, ki iz vsakdanjega izkustva delajo narodni ritual. Tokrat se naš jezikovni detektor za besedo »obvezno« ustavi na zagrebškem velesejmu: »V diskretnih ložah v ozadju se vodijo poslovni razgovori v raznih jezikih ob *obveznem* nazdravljanju s čašicami slivovke in likerja; tu se sprejemajo naročila in sklepajo pogodbe.«⁴⁵¹

»Navadni ljudje«, kot smo že poudarili, niso zgolj pasivni uživalci naroda, temveč so – skozi vsakdanje prakse bivanja – tudi njegovi tihi, a vztrajni soustvarjalci.⁴⁵² Uživanje naroda tu ne pomeni le absorpcije simbolno nabitih, totemskih, kraljevskih narodnih jedi in pijač v pompoznih, eksplicitno domoljubnih kontekstih – v trenutkih slavlja, bojkota ali poveljevanja »naših« izdelkov. Gre za nekaj subtilnejšega, a nič manj močnega.

Vsakdanja odločitev – kaj bomo skuhal, katere sestavine bomo uporabili, kaj bomo postavili na mizo, kaj bomo natočili v kozarce in komu – ni nikoli povsem nevtralna. Še posebej ne takrat, ko za mizo sedijo tujci. Prav v takšnih situacijah lahko izbira slivovke kot pijače za dobrodošlico postane več kot le refleks tradicije: postane tiha, a pomenljiva izjava o tem, kdo smo – in kdo želimo biti v očeh drugega.⁴⁵³

To konstitutivno uživanje naroda je torej pogosto majhno, a nabito z vprašanji: S čim bomo izrazili svojo gostoljubnost? Kaj »pritiče« naši identiteti? Kaj jo najbolj okusno uteleša? In čeprav se odgovori na ta vprašanja pogosto skrivajo v navadi, se prav tam, v zavojih vsakdanjosti, oblikujejo najbolj trdožive podobe narodne pripadnosti:

⁴⁵⁰ Daša, »Daša piše za vas: Pulover v poletnih dneh«, *Delo*, 4. 6. 1963, 7.

⁴⁵¹ M. B., »Zapiski s poti na paviljonih na zagrebškem velesejmu«, *Ljudska pravica*, 21. 9. 1953, 5.

⁴⁵² Foster, »The Commercial Construction of 'New Nations'«, Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*; Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«.

⁴⁵³ Ichijō in Ranta, *Food, National Identity and Nationalism*.

Danes popoldne je prispela v hotel »Lev« prva skupina gostov. To je 31 Američanov, ki potujejo po Evropi v aranžmaju turistične agencije Thomas Cook iz New Yorka. Prve goste so v hotelu »Lev« sprejeli zelo pristrčno. Najprej jih je v angleščini pozdravil direktor hotela Črt Potočnik, nato je njim na čast, v hotelskem preddverju zaplesala folklorna skupina France Marolt, na koncu pa so jih postregli po starem slovanskem običaju še »s kruhom in soljo«, le da sta kruh in sol nadomestila domača slivova in obloženi kruhki.⁴⁵⁴

Dodajmo množici časopisnih drobcev še en spominski utrinek – tak, ki bi zlahka pristal v kakšnem jugo-retro albumu ali osebni mitologiji malih nesporazumov. Jože Vogrinc, moj doktorski mentor, natančni bralec tega rokopisa in živi opomin, da je tudi fusnota lahko ideološka izjava, se spominja svojega prvega izleta s starši v tujino, okoli leta 1965 ali 1966. Prvo noč tridnevnega potovanja so prespali na neki kmetiji v avstrijski Zgornji Dravski dolini, tik ob italijanski meji. Jožetova mama, gostoljubna in pripravljena narediti vtis, je iz prtljage potegnila steklenico domače »slivovke« (v navadni steklenici, torej pretočena za uporabo) in jo s ponosom ponudila domačinu. Ta je naredil požirek, se zresnil in izstrelil: »Das ist nicht Sliwowitz, das ist Wasser!« Gospa je očitno zamešala steklenico – in namesto močnega žganja ponudila navadno vodo. Slivovka je tokrat manjkala – a izkaznica dežele je bila vseeno izročena. Simbolni kapital steklenice je zasijal, četudi je njen okus izostal.⁴⁵⁵

Z dejavnimi praksami nastopanja, uprizarjanja, igranja – četudi nezavednimi – se narodnost ne le razkazuje, temveč hkrati tudi proizvaja. Narodna pripadnost se ne reproducira zgolj skozi velike, simbolno nabite dogodke – državne praznike, komemoracije, spektakle – temveč tudi skozi bolj mimobežne, vsakdanje in pogosto skoraj neopazne situacije. Takšne, kjer se zdi, da naroda ni – ali da ni v ospredju.⁴⁵⁶ A ravno tam, v intimi družinskih praznovanj in potovanj, hobijev in zasebnih zbirk, narod prav tiho, a vztrajno šepeta. Najbolj učinkovita narodna pripadnost je bržkone ravno tista, ki se ne izreče – temveč se zgodi. In zgodi se pogosto tam, kjer jo najmanj pričakujemo: pri tistih, ki prisegajo, da z narodom nimajo prav nič.

⁴⁵⁴ E. Jurič, »Prvi gostje v hotelu 'Lev'«, Sprejeli so jih s folklornimi plesi in domačo slivovko«, *Delo*, 22. 4. 1964, 6.

⁴⁵⁵ Jože Vogrinc, telefonski pogovor, 4. 7. 2025.

⁴⁵⁶ Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«.

Poglejmo si en tak primer »zasenčene« oziroma, če si sposodimo izraz, *miniaturne* narodnosti – na »Miniaturni 'razstavi' žganih pijač«:

Braco Husarevič, zidarski delavec v Kopru že sedem let zbira vzorčne stekleničke žganih pijač. 968 stekleničk zapolnjuje vsak kotiček v regalu njegove dnevne sobe tako, da ima njegov gost občutek, da je na miniaturni razstavi žganih pijač. Podroben pregled o jugoslovanski proizvodnji slivovke daje obiskovalcu njegova zbirka, saj ima vse doslej originalno polnjene slivovke v Jugoslaviji.⁴⁵⁷



Narodnost, stisnjena v 50 mililitrov. Slivovka v miniaturi, Jugoslavija v dnevni sobi. Delo, 25. 10. 1977, 10.

⁴⁵⁷ Anon, »Miniaturna 'razstava' žganih pijač«, *Delo*, 25. 10. 1977, 10.

Tu ni govorov o narodu, ni zastav, ni državnih insignij – a vseeno gre za razstavi pano vsakdanjega nacionalizma. Zbirka ni le pričevanje o tehnološki ali estetski zgodovini stekleničk, temveč ponuja – nehote – panoramski vpogled v geografijo, raznolikost in (kolektivno) pomenljivost jugoslovanske slivovke. Narodna pripadnost tu ni transparentno izgovorjena, temveč je utelešena, ustekleničena in razstavljena v mikrokozmosu domače dnevne sobe.

Ostanimo še za trenutek v svetu miniaturnih stekleničk – tokrat visoko nad oblaki. »S stene pred pilotsko kabino vabi zračne potnike Vipavec na vinopivsko pokušino, stevardese pa potnikom razdeljujejo miniaturne stekleničke prave domače hokejske slivovke (Svetovno prvenstvo v Ljubljani '66) za dobrodošlico v domovini.«⁴⁵⁸

Ta prizor – skoraj filmski – ni zgolj obrobni detajl nekega leta na 10.000 metrih nad tlemi, temveč ilustrativen primer tega, kako se »vsakdanji« (pa tudi ne tako zelo vsakdanji) ljudje znajdejo sredi postopkov reprodukcije narodnih načinov bivanja, doživljanja in posredovanja sveta.⁴⁵⁹ Tukaj ni mitinga, ni parol, ni himn. Le steklenička slivovke – *miniaturna*, a gosto nabita z narodnim pomenom – kot pozdrav iz zraka, kot tekoče povabilo nazaj v »domovino«. Nacionalizem, serviran na pladnju oziroma v steklenici, visoko med oblaki.

Ta vsakdanji nacionalizem z okusom češpelj ne potrebuje zastav, fanfar ali državnih govorov. Njegova moč je ravno v tem, da se pojavlja kot ozadje – kot nekaj samoumevnega, »normalnega«, skoraj nevidnega. Narod je tukaj tiho prisoten kot tekstura vsakdanjega življenja. Ne kot nekaj, kar se deklarira, ampak kot nekaj, kar se enostavno počne. Kot bi rekel Marx: »Tega ne vedo, toda to delajo.«⁴⁶⁰

In v tem nezavednem dejanju – v ponudbi stekleničke, v požirku v zraku, v »dobrodošlici domovini« – se narod ne le kaže, temveč pravzaprav (ponovno ali vedno znova) ustvarja.

Navedeni primeri razbijajo pogosto monolitno in enoznačno podobo naroda – tisto slepo figuro, ki prezira njegovo raznolikost in večglasnost. Narod, kot to jasno pokažejo tudi miniaturne stekleničke slivovke in steklenica vode, v kateri

⁴⁵⁸ Niko Lapajne, »Pogovori v letalu. Sedem 'tujih' let«, *Delo*, 17. 12. 1976, 10.

⁴⁵⁹ Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«; Andrew Thompson, »Nations, National Identities and Human Agency: Putting People Back into Nations«, *The Sociological Review* 49, št. 1 (2001): 18–32.

⁴⁶⁰ Karl Marx, *Kapital: Kritika politične ekonomije*, prev. Stane Kraševac in Jože Goričar (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 86.

je ta opojna pijača umanjala, ni enovita stvar, temveč izjemno dinamičen in polifoni proces, zgrajen iz številnih različnih, pogosto tudi nasprotujočih si glasov. Če tej polifoniji ne prisluhnemo, se lahko narod hitro spremeni v abstraktno, od ljudi odmaknjeno pojmovanje – nekaj brez zgodovine, brez vezi z vsakdanjim življenjem, nekaj, kar je navidezno onkraj nas samih ...⁴⁶¹ Nekaj, kar nima veze s slivovko.



O »vsakdanjosti slivovke«, o njeni globoki vpetosti v vsakdanje življenje – in s tem vsaj potencialno tudi o tisti tihi, skoraj samoumevni »vsakdanji izkušnji enakosti« oziroma »izkušnji simultanosti« – pričajo tudi številna poročila, dopisi, spomini in drugo gradivo. V teh dokumentih slivovka največkrat ne deluje kot eksces, kot posebnost, temveč kot ozadje, kot tekoči element stvarnosti – nekaj, kar je tam, ker pač mora biti.

Svojevrstno refleksijo te »kulturne samoumevnosti« ponudi Jason Vuic v knjigi *Jugo: Uspon i pad najgoreg automobila u istoriji*. V enem izmed poglavij, ki opisuje obisk ameriških avtomobilskih strokovnjakov v tovarni Zastava v Kragujevcu, se dotakne tudi tistih, na videz anekdotičnih, a vendarle pomenljivih »kulturnih razlik«:

V začetku so imeli Američani zelo slabo izkušnjo s srbsko turško kavo, sladko, polno kofeina in močno, pa tudi nefiltrirano, za katero je na dnu skodelice ostal gosta, črna usedlina. [Zdravka Damjanić se spominja, da so na enem od prvih sestankov decembra leta 1984] Američani te ostanke začeli jesti z žlico. »Mislili so, da se usedlina na dnu poje, kot kakav, vendar se usedlina ne poje. Okus je grozen. Razložili smo jim, da se to ne je, in komaj smo se zadržali, da nismo bruhnili v smeh. In res je bilo smešno.« Na koncu so Američani v Kragujevcu začeli bolj uživati v turški kot filter kavi, ki so jo pili doma.⁴⁶²

⁴⁶¹ Hearn in Antonsich, »Theoretical and Methodological Considerations«.

⁴⁶² Jason Vuic, *Jugo: Uspon i pad najgoreg automobila u istoriji* (Beograd: Štrik, 2014), 100.

A »srbska turška kava« ni bila edina »pivska razlika« oziroma prepoznana »pivska intimnost« naših nacij v stiku:

Na presenečenje Američanov so Zastavini delavci pili tudi žganje, in sicer slivovko. Za razliko od ZDA, kjer je alkohol na delovnem mestu prepovedan, je bilo mogoče v Zastavi slivovko najti povsod. Delavci so jo pili zjutraj, med odmori, včasih tudi med delom. In velikokrat se je zgodilo, da je vodstvo ob koncu sestanka nazdravilo z žganjem. »Piti so začeli okrog osme ure zjutraj,« se spominja Pete Mulhern [eden izmed ameriških strokovnjakov, ki je prispel v Kragujevac z namenom, da pripravi za standarde ameriškega trga zelo pomanjkljivega Yuga], »tako da so bili že pred kosilom kar pod gasom. Resnično. Tudi meni so ponudili, pa sem zavrnil, a ker nisem hotel biti zatežen, sem rekel, da bom mogoče malo po kosilu. Toda govorili so mi: 'Res je dobra. Moraš jo poskusiti.' Nekoč sem svojega prevajalca vprašal, zakaj pije. In rekel mi je: 'Zima je. Pomaga mi ohranjati toploto.' Rekel sem: 'Dobro, to razumem.' Seveda, to je del njihove kulture in nisem nasprotoval. A kasneje, spomladi, je bilo vse po starem. Od nikoder se je pojavil nekdo s pladnjem, polnim kozarcev. Potem sem spet vprašal: 'Zakaj zdaj piješ? Toplo je.' Tokrat se je samo nasmejal in rekel: 'Pomaga mi, da se ohladim!'⁴⁶³

Se še spomnite francoske totemske pijače – »v hladnem vremenu je povezan z vsemi miti o segrevanju, na vrhuncu poletja pa z vsemi podobami sence, z vsem, kar je hladno in peneče«?⁴⁶⁴ Tudi v deželi slivovke jugoslovanska totemska pijača pride prav za vsemogoče vremenske in druge izgovore – v obtok gre z vsako temperaturo, razpoloženjem in (ne)delovnim časom.

Seveda se ni pilo samo po službi. Roger Berry, eden izmed ameriških strokovnjakov, poslanih v Zastavo, da v najkrajšem času »zategne vijake« na Yugu za ameriški trg, se spominja delovnika, ki se je začel ob sedmih zjutraj in končal ob dveh popoldne. Nato pa – »dolga odmor za kosilo v zakajeni lokalni restavraciji, kjer je vsak spil dve ali tri slivovke in kozarec vina.«⁴⁶⁵ In tako dalje, dan za

⁴⁶³ Vuic, *Jugo*.

⁴⁶⁴ Barthes, *Mythologies*, 60.

⁴⁶⁵ Vuic, *Jugo*, 101.

dnevom, da se ne zatakne predolgo v jugoslovanskem avtomobilskem gigantu.

Dovolj je, da razumemo sporočilo: kar je za domačine očitno, naravno, skorajda biološka potreba, je za ameriške goste postalo eksotika, zadrega, kulturni šok. V tem trku med samoumevnostjo in tujostjo se razkrije, kako globoko je slivovka vtkana v vsakdan – ne kot posebnost, temveč kot norma; ne kot priboljšek, temveč kot tekoča forma narodnosti.

Pitje alkohola namreč ni le fiziološki proces. Je izrazito komunikacijska, družbena in simbolna praksa. Vsaka poteza – izbira pijače, čas in kraj pitja, družba, način dviga kozarca – nosi pomen. Alkohol v sodobnih družbah pogosto služi kot mejnik časa in razpoloženja: delovnik je trezen, konec tedna je tekoč.⁴⁶⁶ A kot kaže primer iz največje jugoslovanske avtomobilske tovarne, kjer so ameriški strokovnjaki z začudenjem opazovali domačo prakso, alkohol – natančneje slivovka – ni bil zgolj tekočina prostega časa. Bila tudi tekoče gorivo delovnega ritma.



V svetu, kjer krave posedajo za šankom, je vprašanje jasno: slivovka ali – če že res mora biti – voda. Vsakdanost, v kateri žganje ni izbira, temveč norma. Delo, 28. 2. 1960, 12.

Nič kaj drugače – no, ali pa povsem drugače – je bilo v pisarnah. V *Delovi* anketi, objavljeni pod pomenljivim naslovom »Direktorji in poživila za korajžo ter pritisk«, so direktorjem med drugim zastavili vprašanje: »Koliko slivovk, viskijev in kav spijete med delovnim časom?« Rudi Babič, direktor podjetja STT, je

odgovoril z bridko iskrenostjo: »O slivovkah in viskijih se v naši hiši niti ne pogovarjamo več – od takrat – ko smo pred dvema letoma pri inventuri ugotovili, da sta dva referenta v enem letu potrošila 120 litrov slivovke in 30 litrov konjaka. Posledica: alkohol na črno listo! Ta je torej črtan s seznama direktorskih vpljudnostih dolžnosti.«⁴⁶⁷

Toda kakšen je bil dejanski odmev te antialkoholne poteze v širši jugoslovanski pivski krajini? Če sodimo po sprehodu skozi hale avtomobilskega giganta v Kragujevcu, po dnevni odmerkih STT-jevih referentov, po množici časopisnih poročil, osebnih dopisov, spominov in anekdot, ki sledijo v nadaljevanju, potem lahko sklepamo: odnos do alkohola je bil vse prej kot zadržan. Pogosto izrazito permisiven. Včasih skorajda evforično inkluziven – če uporabimo izraz, ki v tem kontekstu zveni tako nenavadno, da postane naravnost točen.



Pisarna po jugoslovansko. Ko je slivovka postala del inventarja, ne kot problem, temveč kot pravica. Anonimen avtor, slika k besedilu »Direktorji in poživila za korajžo ter pritisk«, Delo, 1. 1. 1970, 14.

V eni izmed študij o alkoholizmu, opravljenih v 1960-ih letih v dveh mestih v Srbiji in Bosni in Hercegovini, beremo: »O Jugoslovanih pravijo, da pijejo [predvsem žganje], 'ko krstijo svoje otroke in ko jih pokopavajo', 'ko odhajajo na službenje vojaškega roka in ko se iz njega vračajo'. Pijejo 'od žalosti, od sreče', pijejo, ko jim 'uspeva v poslu, ko jim delnice padajo', pijejo, 'ko so se poročili in ko so se ločili' itd.«⁴⁶⁸ Ali, kot je rekel nepozabni pisun Charles Bukowski, pisec z neugasljivo žejo in tankočutnim uvidom v človeško bedo: »Če se zgodi kaj slabega, piješ zato, da bi pozabil; če se zgodi kaj dobrega, piješ, zato, da bi proslavil; in če se nič ne zgodi, piješ zato, da bi se kaj zgodilo.«⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ Anon., »Direktorji in poživila za korajžo ter pritisk«, *Delo*, 1. 1. 1970, 14.

⁴⁶⁸ Srbojub Stojiljković idr., *Frequency, Causes, Social and Economic Consequences, and Prevention of Alcoholism in Families with Low Incomes* (Beograd: Institut za alkoholizam, 1967–1969), 57.

⁴⁶⁹ Charles Bukowski, *Ženske* (Ljubljana: Delo, 2004), 165.

⁴⁶⁶ Joseph R. Gusfield, »Passage to Play: Rituals of Drinking Time in American Society«, v *Constructive drinking: Perspectives on drink from anthropology*, ur. Mary Douglas (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 73–90.



Povej, kateri napis k sliki je tvoj, in povem ti, kdo si:

a) Družinski večeri v socializmu: vsak svoj uspavalni ritual.

b) Ko nisi več glava družine, si pa vsaj glava flaše.

c) Gospod zvečer popije ravno toliko, da mu otrok ne razpravlja o eksistencializmu.

č) Delavec potrebuje tri stvari: mir, slivovko in razumevajočo ženo (ali uspavanega otroka).

d) Vzgoja po starem: flaša njemu, flaška njej.

(za LMŽ) Delo, 10. 6. 1968, 9.

Če se iz alkohola žejnih mest prestavimo še na podeželje, postane hitro jasno: brez alkohola bi se življenje na vasi ustavilo kot traktorski motor po zadnji kapljici goriva. Tako vsaj pričajo časopisna poročila, osebni zapisi in trmasti spomini.

Mesto rakije v vsakdanjem življenju ene izmed šumadijskih vasi morda najnatančneje opiše ameriška antropologinja Barbara Kerewsky-Halpern v članku »Rakija kot ritual na podeželju Srbije«, temelječem na tridesetletnem terenskem delu. Če bi morali njene ugotovitve strniti v eno samo besedo, bi bila to *vseprisotnost*. Rakija – ki v šumadijskem kontekstu seveda pomeni slivovko – je bila vsepovsod. Ob obiskih, gostovanjih, pri poslovnih dogovorih in pogodbah, med kmečkimi opravili, praznovanji, vsakršnimi rituali, ob nakupu traktorja ali tele-

vizorja, ob zaključku strehe ali plošče – vsaka interakcija je bila prepojena z duhom slive.

Kot teatralno povzame Kerewsky-Halpern: »Duh žganja krepi bistvo interakcije – in brez nazdravljanja ni občutka dovršitve.«⁴⁷⁰

A vseprisotnost nikakor ne pomeni nepomembnosti. Nasprotno – prav v svoji razširjenosti slivovka pridobi globljo, skoraj ritualno težo. Ljudje ji pripisujejo lastnosti, ki utrjujejo občutek pripadnosti in z njim povezan občutek skupnosti. In prav ta občutek omogoča t. i. emične razlage pitja – kulturno vpetih, »od znotraj razumljenih« utemeljitev in opravičil za vedenja, ki bi lahko – gledano z distance – delovala pretirano, ekscesno ali celo patološko.

Tokrat nekoliko manj teatralno, a nič manj pomenljivo ameriška antropologinja zapiše: »Izmenjava žganja nedvomno bolj posreduje občutek skupnosti kot skupinska udeležba pri uradnem bogoslužju.«⁴⁷¹ Delitev žganja, njegovo ponujanje, točenje, sprejemanje in pitje – vse to ni le družabno vedenje, temveč dejanje družbene kohezije. Tekoče mazivo odnosov. Ritual potrjevanja in vzdrževanja vezi. Ključen moment, v katerem se obnavlja in potrjuje skupinska identiteta.

Če bi tokrat iskali ključno besedo, ki bi zadela srž vloge te opojne tekočine v življenju vaščanov, bi bila to *skupno(s)tvornost*.

Žganje nima le komunikacijske in »skupnostnotvorne« funkcije – nosi tudi vlogo domačega zdravila. Ena njegovih najstarejših in najbolj trdoživih funkcij je bila – in najverjetneje ostaja – zdravstvena.

V že omenjeni študiji o alkoholizmu, izvedeni v dveh mestih v Srbiji in BiH v 1960-ih letih, nas raziskovalci soočijo z osupljivo dolgim seznamom zdravstvenih rab alkohola. Študija ta nabor povzame z nedvoumno trditvijo: »Celotna ljudska farmakopeja temelji na alkoholu, pri čemer ima žganje glavno vlogo.«⁴⁷²

Tudi ameriška antropologinja Barbara Kerewsky-Halpern nam postreže cel spekter medicinskih rab alkohola – od razkužilnega do krepčilnega – in dodaja še nekaj ljudskih prepričanj, med njimi: »Kdor pije žganje, se mu ni treba bati okužb.«⁴⁷³

⁴⁷⁰ Barbara Kerewsky-Halpern, »Rakija as Ritual in Rural Serbia«, *East European Quarterly* 18, št. 4 (1985): 485.

⁴⁷¹ Kerewsky-Halpern, »Rakija as Ritual in Rural Serbia«, 487.

⁴⁷² Stojiljković, *Frequency, Causes, Social and Economic Consequences*, 61.

⁴⁷³ Kerewsky-Halpern, »Rakija as Ritual in Rural Serbia«, 487.

In navsezadnje – ali ni že sam vsakokratni vzklik ob pitju, »Na zdravje!«, neka-kšna kolektivna potrditev prepričanja, da je alkohol zdravju koristen? Morda ne zdrav, a *zdravilen*. Morda ne terapevtski, a *varovalen*. Vsekakor pa – nepogrešljiv.

Žganje so kot zdravilo uporabljali vsi – tudi otroci. Najpogosteje kot pomoč proti kašlju, prehladu, želodčnim krčem in zobobolu. Rastoče zobe dojenčkov so pomirjali z žganjem, vrtim v boleče dlesni.

A zdravilne rabe žganja se tu še zdaleč ne končajo. Uporabljali so ga (ali ga še uporabljajo) tudi kot hladilno sredstvo, za pripravke proti pikom komarjev, bolh in drugih nepridipravov, kot napitek, ki povzroča splav, antidepresiv, tonik za čiščenje krvi, sredstvo za čiščenje prostorov, za segrevanje v dolgih zimskih mesecih (v obliki *šumadijskega čaja*) – in še bi lahko naštevali.⁴⁷⁴

Slivovka je torej – z besedami Marcela Maussa – totalni družbeni fenomen. V njej se »naenkrat in na enem mestu razkrivajo najrazličnejše institucije: religiozne, pravne in moralne – te pa so hkrati politične in družinske; ekonomske – ki predpostavljajo posebne oblike proizvodnje in porabe, bolje rečeno: uslug in distribucije; če niti ne omenjamo estetskih fenomenov, ki jih taka dejstva porajajo, in morfoloških pojavov, ki jih te institucije razkrivajo.«⁴⁷⁵

Za konec tega precej sproščenega sprehoda po jugoslovanski pivski krajini in za boljše razumevanje tega »totalnega družbenega fenomena« vam zaupam še en, sicer od zoba časa močno načet in z alkoholnimi hlapi močno prepojen, osebni spomin. Podrobnosti, ki sledijo, tako bržkone niso povsem točne. Saj so spomini pogosto lepo mot(e)ni – kot voda Tare po obilnem dežju ali svet okoli nas po tretjem kozarčku. A del alkoholne slike oziroma spomina je še zelo živ. Konec osnovne šole, nekje proti koncu osemdesetih, sem med poletnimi počitnicami odšel na reko Taro delat kot vodič rafta – gumijastega čolna za plovbo po divjih vodah, ki se je tedaj ravno pojavil na jugoslovanski turistično-športni sceni. Spomin na vseprisotna popivanja je dodatno okrepila konkretna alkoholna prigoda s tridnevnega spusta, ko smo po očarljivem kanjonu peljali osebje iz ameriške in angleške ambasade. Že na vstopni točki smo naleteli na zanimivo družino iz sosednjega Mojkovca, ki se je prav tako pripravljala na spust. Kar je takoj padlo v oči, ni bila samo njihova nenavadna oprema, temveč predvsem količina alkohola – zlasti piva – ki so ga nameravali vzeti s sabo. Niti približno mi ni bilo

⁴⁷⁴ Kerewsky-Halpern, »Rakija as Ritual in Rural Serbia«, 487.

⁴⁷⁵ Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, 11–12.

jasno, kako bodo vse te zaboje natovorili na čolne – in če jim to že uspe, kako jih bodo varno pripeljali čez brzice, ki so se začele kmalu.

No, ker podrobnosti te alkoholno-transportne operacije za *Bratstvo in slivovko* niso tako pomembne, naj dodam še en alkoholni detajl, ki mi je ostal v spominu: več junakov (če ne kar vsi) iz te povsem moške družbe je imelo okoli pasu vrstico, na kateri je bingljala steklenica domačega žganja – bržkone slivovke, ki so jo prijazno ponudili tudi meni. Moja mladostniška usta so tako imela neizmeren privilegij okušati ta »totalni družbeni fenomen«. Knjiga, ki jo držite v rokah, torej ni le suhoparna zgodovinska pripoved, temveč je prepojena tudi z neposredno alkoholno osebno izkušnjo oziroma spisana s konkretnimi požirki.

In naj bo ta kozarček žganja, ki je v meni prebudil odpadniškega zgodovinarja, nakladača in rahlo opitega vodiča hkrati, še enkrat simbolično, in zakaj pa ne tudi *zares*, dvignjen in spit – za spomine, za bratstvo ... In za to, da sem sploh preživel tisti spust. Hm, ali bi bila brez te alkoholne vinjete mladosti ta knjiga sploh napisana? Morda – a zagotovo vsaj nekaj kapljic bolj trezna in zato manj resnična.

Po teh v očarljivi reki plavajočih steklenicah piva ter opasanih in bingljajočih steklenicah žganja se za hip pomuzajmo še ob vrstah alkohola, povezanih oziroma opredeljenih z določenim družbenim dogodkom. Če ponazorim z izkušnjami oziroma alkoholnim vedenjem avtorja *Bratstva in slivovke*: s šampanjcem nazdravljamo ob svečanih trenutkih, pivo govtamo v kosmati in glasni družbi prijateljev, z izbornim vinom pa dvorimo izborni dami.⁴⁷⁶ Kaj pa slivovka? Kot bomo slišali v nadaljevanju, se je slivovke vsaj do neke mere držal tudi sloves plebejskoti, zaostalosti, bila je vsaj občasno nekakšna, kot bi rekel Karl Marx, tradicija, ki je ležala »kakor mōra na možganih vseh živih ljudi«.⁴⁷⁷ A predvsem – ali prav zato – je bila zelo univerzalna, bržkone najbolj univerzalna alkoholna pijača jugoslovanskega družbenega in družabnega življenja. Najbolj razširjeno gorivo družbenosti, družabnosti in vseh mogočih drugih pojavnih oblik popiva-jočega človeka.

⁴⁷⁶ Antropološka študija v dunajski kotlini v Avstriji kaže na ločevanje med sektorjem (pitje ob uradnih, stalnih, tradicionalnih praznikih) in žganjem (pitje za izkazovanje intimnosti ob spontanih trenutkih). Mary Anna Thornton, »Sekt versus Schnapps in an Austrian village«, v *Constructive drinking: Perspectives on drink from anthropology*, ur. Mary Douglas (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 73–90.

⁴⁷⁷ Karl Marx, »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«, v *Izbrana dela v petih zvezkih. III zvezek*, ur. Boris Žiherl, prev. Diana Sivec in Božidar Debenjak (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979), 452.

Uvid v mesto alkohola oziroma žganja – ali še točneje slivovke – v jugoslovanskem vsakdanu nam lahko, seveda z zadržki, ponudi tudi fikcija. V komediji *Sok od šljiva*, prvič predvajani leta 1981 in nedvomno vredni oglada,⁴⁷⁸ sledimo Mikiju Rudinarjevskemu – priljubljenemu in nekonvencionalnemu narodnjaškemu voditelju provincialne radijske postaje, katerega način dela pogosto ne ustreza ustaljenim normam. Za svoje »happeninge v naravi« uspe navdušiti Šljivo kombinat, največjo delovno organizacijo v kraju (t. i. TOZD – temeljno organizacijo združenega dela; v bolj zabavni vlogi pa tudi »tovariš, oprostite, zastonj delate«). Žal je datum njegovega »happeninga« – nekakšen razsvetljeni etno Woodstock – sovpadal z dnevom praznovanja obletnice ustanovitve Šljivo kombinata, ki v želji, da bi bilo praznovanje čim bolj slovesno, ni skoparil ne s trdom in ne z denarjem. Zaradi propagiranja svoje ideje po radiu pride Miki v konflikt z vodilnimi, ki ga želijo suspendirati. Med Mikijem in vodilnimi v Šljivo kombinatu se začne boj za občinstvo in nastopajoče.

In kašno vlogo ima v filmu slivovka? Poleg Šljivo kombinata, katerega bržkone primarni produkt je, kot lahko iz filma razberemo, slivovka, se ta pogosto muza v različnih filmskih kadrih. Tako recimo Miki Rudinarjevski v radijski reklami pravi: »To, kar je Megaton za vaša ušesa, je kombinat Šljiva za vaše grlo. Zato pa pijte Malo Radojico.«⁴⁷⁹ V prizoru iz gostilne, kjer vodilni v Šljiva kombinatu gostijo goste iz Slovenije, eden od njih mični lastnici gostilne pravi: »Prinesi ti-sto tvojo slivovko.«⁴⁸⁰ V drugem kadru prikupna lastnica gostilne ponuja bržkone enako, sedem let staro slivovko svojega očeta vodstveniku Kombinata.⁴⁸¹ Slivovka se pije tudi na svatbi,⁴⁸² v naravi,⁴⁸³ v šotoru na 18. obletnici Šljiva kombinata⁴⁸⁴ in še kje. Nato sledi nazdravljanje z njo »v čast tovarišem Slovencem in kombinatu«.⁴⁸⁵ Steklenice slivovke so pogosto del filmske scenografije. V enem

izmed prizorov pokukamo tudi v industrijsko proizvodnjo Šljivo kombinata,⁴⁸⁶ v drugem pa lahko vidimo domače, torej neindustrijsko kuhanje slivovke.⁴⁸⁷ V enem od zadnjih alkoholnih kadrov starejša ženska z ruto na glavi odpre čep kotla za kuhanje slivovke, in ta začne v močnem curku teči po tleh.⁴⁸⁸ Lahko bi rekli, da so filmska tla prepojena s slivovko.

Z zvrhano mero zdrave frivolnosti bomo jugoslovanski sproščen, tovariški in nekoliko razposajen odnos do slivovke – in alkohola nasploh – poimenovali kar *slivovka socializem*. Ta z žganjem prepojeni družbeni sistem, ta posebna zmes domače kapljice in samoupravnega eksperimenta, namiguje na madžarski *golaž komunizem* (blaga liberalizacija prek Novega ekonomskega mehanizma)⁴⁸⁹ in jugoslovanski *Coca-Cola socializem* (eksotična sinteza kapitalizma in socializma z lokalnim okusom),⁴⁹⁰ a opisuje nekaj povsem svojstvenega. *Slivovka socializem* ni bil sistemski program, ampak razpoloženje. Bil je vonj po kuhanju v kotlih za šolo, zvok trkanja kozarcev ob proslavah in sproščeno mežikanje med vrsticami partijskih govorov. Lahko ga zavohamo ali okušamo na številnih mestih – tudi, recimo, v članku »Za kulisami iz zagrebškega velesejma«, kjer alkohol kaplja skozi tekst kot samoumevna maziva družbenega stroja:

Kdor hoče na VII. mednarodnem zagrebškem velesejmu vedeti kaj več o posameznih izdelkih, pa o načrtih naših tovarn, mora stopiti za kulisе. Čašici žganja se ne bo mogel odreči. Pri naših razstavljalcih se je to »vroče« gostoljubje kar preveč razpaslo. Na koncu koncev se zdi človeku, da predstavniki posameznih podjetij bolj verjamejo moči naše slivovke kakor svojim komercialnim sposobnostim.⁴⁹¹

Skovanka *slivovka socializem* torej ne postavlja alkohola nasproti socializmu, temveč ga umešča pred njega – kot njegovo armo, spodnji ton, spremljevalno meglico. Ne gre (le) za šalo na račun jugoslovanske ljubezni do žganja, temveč za

⁴⁷⁸ *Sok od šljiva*, rež. Branko Baletić, scenarij Gordan Mihić (Beograd: Centar film, 1981).

⁴⁷⁹ Baletić, *Sok od šljiva*, 4. minuta. Mali Radojica je v filmu ime slivovke; sicer pa gre za srbsko epsko pesem, ki opisuje prikazuje življenje junaka, ko je preživel mučenje s strani Turkov v osmanskem zaporu, pozneje pa uspešno pobegnil s pomočjo turškega dekleta, ki se je zaljubilo vanj.

⁴⁸⁰ Baletić, *Sok od šljiva*, 9. minuta.

⁴⁸¹ Baletić, *Sok od šljiva*, 70. minuta.

⁴⁸² Baletić, *Sok od šljiva*, 59. minuta.

⁴⁸³ Baletić, *Sok od šljiva*, 81. minuta.

⁴⁸⁴ Baletić, *Sok od šljiva*, 85. minuta.

⁴⁸⁵ Baletić, *Sok od šljiva*, 11. minuta.

⁴⁸⁶ Baletić, *Sok od šljiva*, 34. minuta.

⁴⁸⁷ Baletić, *Sok od šljiva*, 45. minuta.

⁴⁸⁸ Baletić, *Sok od šljiva*, 85. minuta.

⁴⁸⁹ Izraz se pripisuje Hruščovu in opisuje liberalno ekonomsko politiko Jánoša Kádárja, ki je leta 1968 decentraliziral madžarsko plansko ekonomijo, vpeljal tržne mehanizme in vodilo profita. Skratka, mehkejši komunizem v primerjavi z drugimi komunističnimi državami.

⁴⁹⁰ Vučetić, *Coca-Cola socialism*.

⁴⁹¹ J. K., »Za kulisami iz zagrebškega velesejma«, *Slovenski poročevalec*, 14. 9. 1954, 4.

oznako razpoloženja, kjer institucionalna resnost soobstaja z neformalnim ritualom točenja. V tej prozorni tekočini so se raztapljale meje med ideologijo in vsakdanjkom, med uradnim in neformalnim, med socialističnim redom in domačijskim kaosom. *Slivovka socializem* tako skriva tudi politične usedline – kot razkrije denimo članek z ne ravno subtilnim naslovom »Podkupnina direktorju – Kako so gospodarili vodilni uslužbenci kresniške industrije apna ali socializem za sebe«. Tam najdemo naslednji biser koruptivnega bontona: »Značilno za odnose med Fridmanom in uslužbenci kresniške industrije je tudi naslednje besedilo Guštinove: 'Če se boste odločili za obisk, priporočam, da prinesete direktorju kakih 2 litra dobre domače slivovke (torej ne kupljene z ekstraktom, ker jo takoj pozna). S tem mu boste ustregli. (Ponavljjam, kakih dva litra.)'«⁴⁹²

Slivovka – ne (le) kot pijača, temveč kot valuta, kot signal, kot vezivo med zasebnim interesom in družbenim redom.

Alkohol je bil v deželi slivovke nekaj povsem samoumevnega – skorajda družbeno obveza. Kdor ni pil, je bil pogosto razumljen kot čudak, posebnež, če ne kar kot predmet posmeha ali neodobravanja. Antropologinja Barbara Kerewsky-Halpern v svoji študiji o vsakdanjem življenju v šumadijski vasi popisuje različne oblike »deviantnega« pitja – toda kot pronicljivo zaključi, je bilo med vaščani najmanj odobravano prav abstineniranje. *Rakija* – slivovka – je imela ob obredni vlogi tudi moč oblikovanja javnega mnenja. Določala je, kako vaščani gledajo drug na drugega. Vpeta je bila v mrežo družbenih pričakovanj in norm.⁴⁹³

Še bolj neposredno to zajame študija o alkoholizmu iz 1960-ih let, opravljena v dveh mestih v Srbiji in BiH: »Če se človek vzdrži pitja, se zdi, da je z njim nekaj narobe, da mu nekaj manjka. Pravijo, da tak moški 'ne pije, kot da bi bil ženska'«⁴⁹⁴ In nadalje: »Pravi moški bi moral piti in biti pri pitju vzdržljiv. Tisti, ki lahko veliko spiše, ne da bi se opili, veljajo za zdrave ljudi. V nekaterih delih naše dežele so o dekletu, ki naj bi se poročilo, rekli, da je tako zdravo in močno, da lahko spiše 'oko' /nekaj več kot 1 liter/ žganja in ostane popolnoma trezna. Pitje alkohola je družbeno dovoljeno, celo obvezno, ob mnogih priložnostih čez dan ali leto.«⁴⁹⁵

⁴⁹² Z-ek., »Kako so gospodarili vodilni uslužbenci kresniške industrije apna ali socializem za sebe«, *Slovenski poročevalec*, 14. 6. 1955, 4.

⁴⁹³ Kerewsky-Halpern, »Rakija as Ritual in Rural Serbia«, 492.

⁴⁹⁴ Stojilković, *Frequency, Causes, Social and Economic Consequences*, 60

⁴⁹⁵ Stojilković, *Frequency, Causes, Social and Economic Consequences*, 55.

Pitje alkohola je bilo torej ne le dovoljeno, temveč celo pričakovano – skorajda družbeno zaukazano. Ob mnogih priložnostih, skozi ves dan, skozi vse leto.

Če za trenutek skočimo še dlje v preteklost, v čas prve Jugoslavije: v članku »Rakija v Sitnici« najdemo množico ljudskih rekov, prepričanj in modrosti o žganju. Pod pomenljivim naslovom poglavja »Ko dobro pije, smatra se za junaka« (»Kdor dobro pije, ga imajo za junaka«) najdemo tudi tole: »Ko majhen otrok popije vse, kar mu dajo, rečejo: 'Pije, ker je junak.'«⁴⁹⁶ Pitje ni bilo le obred. Bila je družbena preverba – izpit zrelosti, moškosti, zdravja, vzdržljivosti ... Abstinenca pa sumljivo in nezaželeno odstopanje od norme.



Partnerska zveza po jugoslovansko: on prazni rizling, ona potrpljenje, on se polni z rizlingom, ona z jezo. Ali ko gre steklenica pred zakon. Delo, 28. 2. 1960, 12.

Pogosto uživanje alkohola je bilo torej sprejemljivo, tolerirano – in nemalokrat predstavljeno kot priporočljivo, če ne že skoraj nujno družbeno vedenje. A seveda se z vključujočo, skoraj samoumevno vlogo alkohola v jugoslovanski stvarnosti niso vsi strinjali. Slovenski politik Stane Kavčič, bržkone eden redkih politikov, ki je javno nasprotoval prekomernemu pitju oziroma pitju alkohola nasploh, v *Dnevniku in spominih* tako opisuje domačo alkoholno stvarnost:

⁴⁹⁶ Petrović, »Rakija u Sitnici«, 89.

V teh časih se [...] lahko odreče in živi brez boga, brez vere, brez politike in ideologije, brez stranke, prijateljev, resnega dela, brez ljubezni, brez knjige in kulture. Ali brez alkohola in gostilne ne more, noče in ne zna živeti. Občasna pijanost je njemu bolj potrebna kot družina ali oblast ali samoupravljanje. V njej se potrjuje, hvali, rogovili, se smeje, veseli, joče; z njo in v njej je zadosten samemu sebi, osvobodi se kompleksov, pozabi na svoje bolečine, razočaranja, zmote, poraze, neuspehe. V tem stanju je pravi virtuoz v posnemanju živalskega sveta. Lahko se šopiri kot petelin ali je povaljan kot pujs ali nasilen kot bik ali blebeta kot papiga ali vrešči kot šoja, je lahko ošaben kot pav ali ponižen kot pes, ljubezniv kot ovčka ali popadljiv kot volk. Ko je vinjen, dobiva njegova pamet kruh in krila in poleti v širna prostranstva uspehov, samozavesti, pomembnosti in vsevednosti. Osvaja kozmos, ureja državo, spreminja zgodovino, vlada, uraduje, bruha, lula, po potrebi pretepa ženo, razbije avto, povozi kolesarja, otroka ali starico, ozmerja soseda, dvori mladinkam, vpije, skače in še na tisoče drugih načinov izpričuje svojo živalsko bit in dokazuje, da še ni pozabil ali izživel svojih jamskih in opičjih prednikov.⁴⁹⁷

Stane Kavčič v svoji protialkoholni drži ni bil osamljen glas v puščavi. Proti-alkoholni diskurz, ki je brenčal po različnih plasteh socialistične družbe – od zdravstva do medijev, od šolstva do partijskih krogov – je bil skoraj nezogibna spremljava tistega, kar smo imenovali »slivovka socializem«. Mimogrede, protialkoholni duh nas z bližnjih strani – s plakatov, naslovnih in ilustracij, ki svariijo, vzgajajo in moralizirajo – še vedno pozorno spremlja. In prav slivovka je v teh prizadevanjih za treznejšo družbo pogosto končala kot glavna krivka na zatožni klopi – ne le kot simbol razvrata, ampak tudi kot konkretna gospodarska dilema:

Menim, da sadje ni luksuz in je zaradi tega treba omogočiti delovnim ljudem, da si lahko nabavijo za hranljivo in redilno sadje, ki ga je ob dobri letini v Bosni in Šumadiji toliko, da marsikje ostane na drevju

ali pa se v velikih količinah prekuha v žganje (razen pekmeza, marmelade in suhih sliv). Če bomo pojedli več svežih sliv in popili manj slivovke, bo imelo naše ljudstvo in naše gospodarstvo vsestransko korist.⁴⁹⁸

V tem razmišljanju z naslovom »[Z]akaj so slive v nadrobni prodaji tako drage?« slivovka ni zgolj simbol moralnega spodrsjlaja, temveč konkretna konkurenca – sveži slivi, zdravju in razumno naravnemu gospodarstvu. Njen problem ni več le v tem, da omamlja posameznika, ampak da krni kolektivni potencial: odvzema hranljivo sadje prehrani in ga vlija v sod. Tako vsak kozarec slivovke postane obenem tudi zamujena marmelada, neobrana veja, preskočen zajtrk – in, na simbolni ravni, zamujena priložnost za drugačno, treznejšo modernizacijo.

Številke o porabi alkohola na prebivalca pritrjujejo skicam oziroma besedam ameriške antropologinje, slovenskega politika in drugih opisovalcev jugoslovanske alkoholnože(l)jne stvarnosti. Jugoslavijo rišejo kot izrazito »mokro« ali »nevzdržno« državo (nasproti »suhim« ali »zmernim« državam). Podatki, ki jih je v knjižici *Alkoholizem: priročnik za višje razrede osnovnih šol* zbral prvi mož jugoslovanske protialkoholne čete Vladimir Hudolin, Jugoslavijo postavljajo na zmagovalne stopničke glede porabe čistega alkohola v litrih na prebivalca: v 1960-ih letih se znajde na tretjem mestu med svetovno alkoholaželjno oziroma alkoholažejno elito (12 litrov čistega alkohola na prebivalca v letu 1969), za srebrno Italijo (14 litrov čistega alkohola na prebivalca v letu 1964) in zmagovalko Francijo (19,8 litrov čistega na prebivalca v letu 1963).⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Anon., »Zakaj so slive v nadrobni prodaji tako drage?«, *Slovenski poročevalec*, 8. 11. 1953, 4.

⁴⁹⁹ Vladimir Hudolin, *Alkoholizem: Priročnik za višje razrede osnovnih šol* (Ljubljana: Skupščina rdečega križa Slovenija, 1980), 12.



Roža na vodi je v razredu. Roža na alkoholu v komi. Dobrodošli v preventivni pedagogiki sedemdesetih. Naslovna stran knjige Alkoholizem: priročnik za višje razrede osnovnih šol prvega moža jugoslovanske protialkoholne čete Vladimirja Hudolina (Ljubljana: Skupščina rdečega križa Slovenija, 1980).

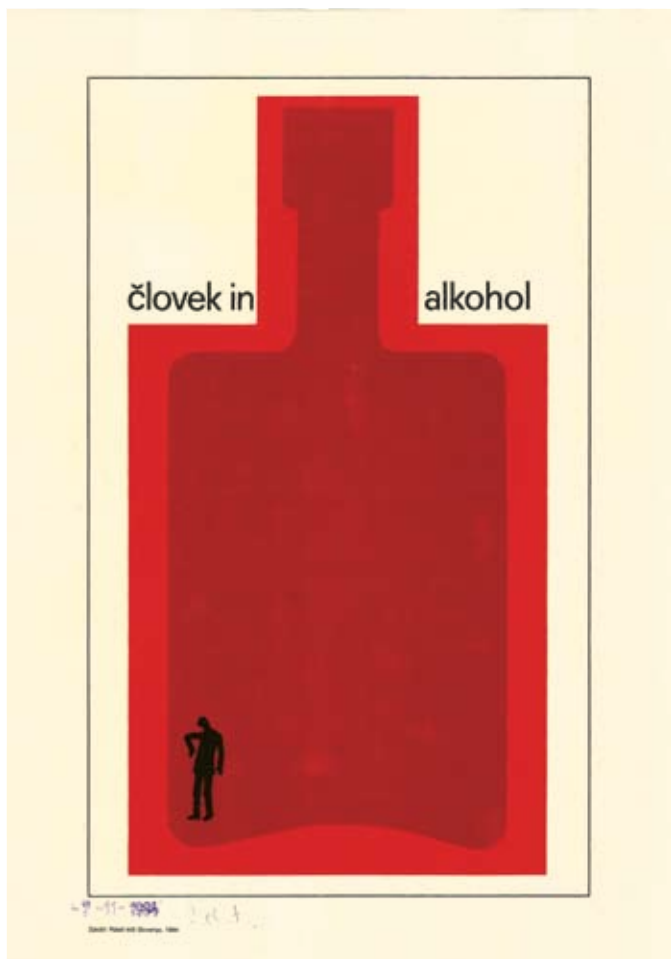
Alkoholizem je bil eden največjih zdravstvenih, pa tudi socialnih problemov socialistične Jugoslavije. V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so pristojni strokovnjaki opozarjali na naraščajočo stopnjo uživanja (sami so rekli zlorabe) alkohola in ugotavljali, da se je poraba alkohola povečala tako med tradicionalnimi pivci (kmetijskimi in industrijskimi delavci) kot med tistimi, ki so se v preteklosti izogibali pitju, vključno z ženskami in številnim muslimanskim prebivalstvom. Zaskrbljenost strokovnjakov se je kmalu spremenila v paniko. Opozarjali so, da na sto tisoče alkoholikov ostaja skritih, izven dosega majhnega števila psihiatričnih zdravnikov, in da alkoholizem predstavlja »enega najtežjih problemov sodobne socialne medicine«. ⁵⁰⁰ Strokovnjaki so bili poenoteni, da alkoholizem ni le razširjen problem, ampak da tudi ogroža prihodnost države. Če naj bi ohranili vzdušje optimizma in občutek napredka, ki sta zaznamovala Jugoslavijo konec petdesetih in v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, je bilo treba najti način za reševanje problema alkoholizma. ⁵⁰¹



Sprva držiš steklenico – potem drži ona tebe. Vladimir Hudolin, Alkoholizem: priročnik za višje razrede osnovnih šol (Ljubljana: Skupščina rdečega križa Slovenija, 1980), 41.

⁵⁰⁰ Mat Savelli, »'May it last, such peace and life': Treating alcoholism in Tito's Yugoslavia, 1948–1991«, v *Alcohol, psychiatry and society*, ur. Waltraud Ernst in Thomas Müller (Manchester: Manchester University Press, 2022).

⁵⁰¹ Savelli, »May it last, such peace and life«.



Preprosta kompozicija, kompleksen problem. Alkohol ne zaseda le prostora – temveč tudi ljudi. Oziroma človek se včasih pomanjša, da se prilega steklenici. Minimalistična mojstrovina iz vizualne šole trezne grožnje – plakat Rdečega križa Slovenije (1984).

V drugi polovici 1980-ih let, le nekaj let pred propadom države, je Dragoslav Nikolić objavil vrsto člankov, v katerih je jedrnato opisal obrise več desetletnega boja proti alkoholizmu in izpostavil nekaj, kar je bilo za razvijajočo se skupnost jugoslovanskih protialkoholnih strokovnjakov frustrirajoča uganka. Po eni strani so strokovnjaki, kot je bil omenjeni mednarodno uveljavljeni psihiater Vladimir Hudolin, avtor svetovno znane »Hudolinijeve metode« zdravljenja alkoholizma, uspešno prepričevali svoje kolege, da je alkoholizem problem, vreden psihiatrične pozornosti. In v obdobju med šestdesetimi in osemdesetimi leti 20. stoletja so se zmogljivosti za zdravljenje alkoholizma znatno povečale. Hkrati pa je alkoholizem navkljub precejšnjemu povečanju števila alkoholikov in možnosti zdravljenja alkoholizma ostajal velik problem. Sredi osemdesetih je bil alkoholizem sedmi najpogostejše zdravljene zdravstveni problem

(še leta 1969 je bil zgolj sedemnajsti), v jugoslovanskih psihiatričnih bolnišnicah pa je imel diagnozo alkoholizma vsak sedmi bolnik. Seveda je mogoče del povečanja problematičnega pitja pripisati dejstvu, da so bili zdravniki in javnost v osemdesetih letih prejšnjega stoletja že veliko bolj izobraženi in senzitivni glede alkoholizma.⁵⁰²



Ko pedagogika cveti na pognojeni zemlji strahu – plakat Rdečega križa Slovenije (1984).

⁵⁰² Savelli, »May it last, such peace and life«, 55; Dragoslav Nikolić, »Kretanje broja alkoholičara u SFR Jugoslaviji i preventivna zaštita«, *Socijalna psihijatrija* 13, št. 4 (1985): 283–4. V prizadevanjih, da bi pojasnili eksplozijo alkoholizma, so se pristojni strokovnjaki na splošno razdelili na tiste, ki so povečanje alkoholizma videli kot dejanski pojav, in tiste, ki so menili, da je »povečan alkoholizem« predvsem odraz spremenjenega pojmovanja problematičnega pitja ter boljšega izobraževanja javnosti in zdravnikov. Tisti, ki so bili naklonjeni slednjemu pogledu, so za visoke stopnje alkoholizma v državi večinoma krivili ostanke iz preteklosti, kot je vloga oziroma zakoreninjenost alkohola v vsakdanjem življenju in v zdravljenju na podeželju. Tisti, ki so bili mnenja, da se problematično pitje dejansko povečuje, pa so kot bistvo problema izpostavili samo modernizacijo. V prvih desetletjih nove socialistične države sta urbanizacija in industrializacija potekali razmeroma hitro. Strokovnjaki so poudarili, da so se delavci na podeželju s selitvijo v mesta odcepili od družinskih struktur in našli uteho v gostilnah in barih. Drugi so se osredotočili na dejstvo, da industrializacija ni le povečala možnosti za pitje (zaradi mehanizirane proizvodnje in posledično nižjih cen), ampak je vključevala tudi delovne pogoje, ki so sami po sebi spodbujali pitje, bodisi zaradi samozdravljenja bodisi zaradi poklicne kulture na delovnem mestu.

A vendarle, kljub boljši izobraženosti, senzitivnosti, institucionalnim zmogljivostim za zdravljenje alkoholizma ter opozarjanja nanj je ta ostajal (če že ne postajal) vse večji »problem«.

Seveda je bil odnos do alkohola – kot smo brali že v poglavju o prvi Jugoslaviji – raznolik in večplasten – ne le med posameznimi jugoslovanskimi republikami in pokrajinami, temveč tudi znotraj njih. Gledano skozi steklo alkoholnega kozarca, ena država nikakor ne pomeni ene same pivske kulture.⁵⁰³ Pomenski svet alkohola – njegove rabe, norme, pomeni – se ne razlikujejo le med državami, ampak tudi – in to zelo izrazito – znotraj njih. Po starosti, spolu, razredni pripadnosti, etničnosti, verski identiteti ...

Različne skupine imajo lahko zelo različne odnose do alkohola, do pitja in pijančevanja, do simbolnih pomenov, ki jih alkohol nosi. To raznolikost potrjuje tudi študija ameriškega antropologa Williama G. Lockwooda, osredotočena na razmerje med etničnostjo in ekonomijo. Sredi 1960-ih let je Lockwood raziskoval življenje v bosanskem mestecu Bugojno ter v okoliških vaseh – predvsem v vasi Planinca – ter pri tem podrobno dokumentiral izrazite razlike v rabi in pomenu slivovke med krščanskim in muslimanskim prebivalstvom:

Šljivovica (slivovo žganje, nacionalna pijača Jugoslavije) ima v krščanskih gospodinjstvih veliko obredno vlogo. Postrežejo jo vsem gostom in pri vseh obredih. Za božič, veliko noč in druge praznike jo nosijo celo v podeželske cerkve, kjer jo delijo takoj po bogoslužju. Razvili so se zapleteni kodeksi postrežbe in pitja. Čeprav pije tudi že veliko Muslimanov iz urbanih in nižinskih območij, je sindrom šljivovice med njimi veliko manj razvit in ima malo obrednega pomena. Muslimani v gorskih vaseh, kot je Planinca, sploh ne pijejo, čeprav imajo vplivna gospodinjstva pri roki steklenico, ki jo postrežejo gozdarjem, policistom in drugim mimoidočim uradnikom, pri katerih je nujno ohraniti naklonjenost. Za vse druge namene namesto alkohola uporabljajo kavo in šerbe (pijačo iz sladkorja in hladne vode, morda aromatizirano z limono in sadnim sirupom).

Njuna uporaba v muslimanskih domovih je prav tako zapletena, njun obredni pomen pa prav tako velik kot pri *šljivovici* v krščanskih domovih.⁵⁰⁴

A v široko polje pivskega vedenja – ki vključuje tudi obrednost z zapletenimi kodeksi postrežbe in pitja – sodi tudi drugo, tisto, čemur včasih neradi rečemo zloraba, drugič eksces, tretjič tragedija. Če ostanemo na bosansko-hercegovskih tleh in za konec odpremo še črno kroniko, ki je največkrat srhljiv obrat nedolžnega vsakdana, dobimo naslednjo zgodbo:

Na dan zločina mu je poštar prinesel obvestilo, da je odločitev o izključitvi dokončna. Ko je obtoženi to zvedel, je spil 8 decilitrov slivovke, pograbil pištolo, sedel na kolo in se odpeljal v Livno. Mimogrede je sklenil, da bo ubil direktorja tozda Elektrolivno, ki je bil po njegovem mnenju najbolj kriv, da je njegov sin ostal brez dela. Vstopil je v direktorjevo pisarno, toda zaradi vinjenosti in toplote, ki mu je orosila očala, ni spoznal direktorja, zato je streljal v vse po vrsti.⁵⁰⁵

Kako smo že rekli? Slivovka je lahko smrtonosno orožje – pištola, ki ljudi odpihne v najbolj črne dele črne kronike.

Za konec tega z alkoholom močno prepojenega poglavja servirajmo še eno besedilo s slivovko na zatožni klopi. V napol biografskem romanu hrvaškega pisatelja Gorana Tribusona *Zgodovina pornografije* (1988) – še eni nenavadni zgodovini, ki pa je veliko prej kot zgodovina pornografije zgodovina oziroma zgodba odraščanja družbe v manjšem hrvaškem mestu, iz katerega se po maturi razidejo vsak na svojo stran. Slivovka se na skoraj šeststotih straneh romana, ki prepričljivo, sočno in duhovito popisuje preobrazbo generacije in civilizacijsko spremembo mladostnikov v šestdesetih letih 20. stoletja, pojavi enkrat – v opisu junakove sosede, »nekoč vzorne aktivistke«, ki je »počasi postajala primer neugodne družbenopolitične megalomanije.« Zaradi množice nalog v mestni skupnosti je nekoč vzorna aktivistka

⁵⁰³ Thomas M. Wilson, »Drinking Cultures«.

⁵⁰⁴ William G. Lockwood, *European Moslems: Economy and Ethnicity in Western Bosnia* (New York, San Francisco, London: Academic press, 1975), 51.

⁵⁰⁵ Anon., »Sin je izgubil službo, oče pa je v jezi ustrelil dva človeka«, *Delo*, 25. 6. 1985, 8.

puščala moža Eda, da se je prehranjeval z navadno salamo na kruhu in konzervami sardin, čemur se je, četudi so bila med temi živili tudi mesna, reklo golo vegetiranje. Edo Biser se je v pomankanju kakšne boljše taktike žene odrešil na poseben in sebi svojstven način. Maja 1959 je preprosto umrl po večerji, ki je bila sestavljena iz kosa kruha, trdo kuhanega jajca in litra čiste slivovke.⁵⁰⁶

A bolj kot s smrtonosno vlogo slivovke bi to podpoglavje veljalo skleniti z njeno konstitutivno – družbotvorno, identitetotvorno – funkcijo. Pitje namreč deluje kot tihi jezik: »jezik, ki velikokrat ne potrebuje ne besed ne izrazov.«⁵⁰⁷ A pitje – zlasti pitje totemskih pijač, kot je slivovka – ni le komunikacijsko dejanje, ni zgolj izraz identitete. Je ustvarjanje identitete.

Slivovka ni le pijača – postala je del posebne narodne kulture pitja. Komplexa skupnih, distinktivnih praks, ki ne le odsevajo, temveč tudi sooblikujejo narodno pripadnost.⁵⁰⁸

Mary Douglas nas v knjigi z zgovornim naslovom *Constructive Drinking* opomni, da je »pitje esencialno družbena dejavnost, izražen in prepoznan družbeni kontekst«.⁵⁰⁹ V teh okvirih alkohol ni le spremljevalec – je element družbenega oblikovanja, pitje pa ključna praksa v vsakodnevem oblikovanju sveta. Alkohol stabilizira vsakdan, ker je vpet v ponavljajoče se, kulturno normirane prakse.

Toda njegova vloga ni zgolj družbeno-integracijska. Alkohol odpira prostor intimnosti, omogoča dostop do domišljije, deluje kot posrednik želja, stik z nadrealnim, most do fiktivnega. In še bi lahko naštevati.

A ostanimo za zdaj pri tleh. Pri kozarcu, ki kroži iz roke v roko.



Nasmejano otroštvo polno kapljic. Brez PlayStationa, z domačo slivovko v rokah. Goriška Brda – Lazno pri Kozani, 24. 9. 1946. Spominske hlapec ujel Marjan Pfeifer ml., mojster zamrznjenih kapljic. Fotografska zbirka Foto Slovenija, počiva med hlapi zgodovine v Muzeju novejši in sodobne zgodovine Slovenije.



Številke brez zgodb so prazne; a zgodbe brez števil so lahko breztežne. Zato na koncu še nekaj, kar bi bržkone moralo stati že na začetku tega pritlehnega poglavja ali pa morda celo knjige. Koliko se je te slivovke pravzaprav sploh skuhalo – in koliko spilo?

Statistični pregled za prvo dvajsetletno obdobje po koncu druge svetovne vojne (1945–1964; v tabelah so sicer podatki na voljo šele od leta 1948 naprej) ponuja vpogled v letno proizvodnjo žganja, izraženo v hektolitrih. Še bolj pomenljivo kot same številke pa je razdeljevanje: ločeno so beležene *rakija od šljive* (ki se nadalje deli na *meko* – prvo kuhanje, manj alkoholno, in *ljuto* – drugo kuhanje, bolj žgano), *rakija od ostalog voća* ter *komovica* (tropinovec).

⁵⁰⁶ Goran Tribuson, *Zgodovina pomografije*, prev. Đurđa Strsoglavca (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014), 62.

⁵⁰⁷ Isabel González Turmo, »Drinking: An almost silent language«, v *Drinking: Anthropological Approaches*, ur. Igor in Valerie De Garine (Oxford: Berghahn Books, 2001), 131.

⁵⁰⁸ Glej tudi Wilson, »Drinking Cultures«, 3.

⁵⁰⁹ Mary Douglas, »A distinctive anthropological perspective«, v *Constructive drinking: Perspectives on drink from anthropology*, ur. Mary Douglas (New York: Cambridge University Press, 1987), 3–15.

Že iz samega načina kategorizacije lahko razberemo, da ima slivovka v jugoslovanski žganjarski statistiki posebno mesto – ne le simbolno, ampak tudi povsem praktično. V večini let namreč predstavlja več kot polovico vsega proizvedenega žganja.

Proizvodnja je sicer močno nihala. Leta 1961 je bilo skupno proizvedenih 1.620.000 hl žganja, od tega 1.201.000 hl slivovke (1.050.000 hl *meke* in 151.000 hl *ljute*). V drugih letih je bila slika precej bolj skromna – najbolj leta 1956, ko je bilo nakuhanih le 162.500 hl slivovke (132.000 hl *meke* in 30.500 hl *ljute*), ob skupni proizvodnji 383.000 hl žganja.⁵¹⁰

Tudi podatki, ki sem jih iz *Statističnih godišnjakov Jugoslavije* zbral za večino let v obdobju 1965–91, potrjujejo podobno sliko: slivovka je bila glavna žganica, a z močnimi letnimi nihanji.

Zaenkrat imamo torej poleg imaginarija tudi nekaj čvrstega: številke, litre, odstotke alkohola, hektolitre želja in čebre spominov. Slivovkina stvarnost, torej – destilirana zgodovina naroda v hektolitrih.



Ne le flaška, kar vagon! Ali železniška ekonomija duha. Ko so vagoni prevažali več kot tovar – vozili so narodni destilat. Slovenski poročevalec, 18. 11. 1945, 8.

Žal pa definicije, metodologije in kategorije, ki spremljajo te statistične prikaze, ne ponujajo povsem jasnega vpogleda v to, kaj dejansko merijo. Ni namreč povsem razvidno, ali zajemajo le proizvodnjo na t. i. »družbenih kmetijskih gospodarstvih« ali – kar je verjetneje in na kar posredno kaže tudi prevlada meke slivovke, produkta »domače« žganjekuhe, v prikazanih podatkih – vključujejo tudi proizvodnjo na »individualnih kmetijskih gospodarstvih«, za katera so bili podatki najverjetneje pridobljeni na osnovi ocen.⁵¹¹

⁵¹⁰ Anon., *Jugoslavija 1945–1964: Statistički pregled* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1965), 104.

⁵¹¹ Anon., *Jugoslavija 1945–1964*, 93–6.

Zaupanje v uradne številke o proizvodnji žganja omaja članek z zgovornim naslovom »Kakšno žganje iz kotlov?«, ki razkriva, da se sredi sezone kuhanja slivovke v trgovinah množično prodajata sladkor in špirit. Ob njem postane jasno, da je treba tudi statistiko o proizvodnji »slivovke« brati z več kot le kančkom zadržanosti. V poplavi steklenic in etiket se namreč poraja povsem preprosto vprašanje: kaj sploh je slivovka?

Omenjeno ugotovitev hkrati potrjujejo podatki, ki kažejo, da prav zdaj, sredi sezone kuhanja žganja, v trgovinah prodajo velikanske količine sladkorja in špirta. Milijoni in milijoni kilogramov ne končajo svoje poti v slaščicah, temveč v vročih kotlih za kuhanje žganja. Prav nič ne bo odveč, če ob tem pripomnimo, da je jugoslovanska zunanjetrgovinska bilanca znatno obremenjena tudi z uvozom sladkorja in špirta. Nepremišljeno bi ravnali, če bi trdili, da so pridobivanja »sladke brozge« krivi samo zasebni kmetovalci. V te dvomljive posle so neposredno vpletene tudi družbene organizacije, ki odkupujejo in predelujejo ne le lažno žganje, temveč tudi druge umetne alkoholne pijače. Nekatere so se »izpopolnile« celo tako daleč, da s pomočjo sodobne tehnologije iz umetnega žganja z dodajanjem potrebne količine metilnega alkohola pridobivajo »naravno žganje«.⁵¹²

In kakor koli že, ti hladni, na prvi pogled trdni in objektivni številčni podatki nam pravzaprav povedo zelo malo – če sploh kaj – o tem, kaj slivovka v resnici pomeni, kako se proizvaja, kako se živi.

Zato tu – kot protiutež in dopolnilo – natrosimo eno samo, a zgovorno skico iz »individualnega kmetijskega gospodarstva«, iz vsakdanjega življenja, ki ga hladne tabele ne zajamejo. Ameriški antropolog Joel Martin Halpern, ki je sredi petdesetih let prejšnjega stoletja opravljal enoletno terensko delo v šumadijski vasi Orašac, v poglavju »Preživljanje« oziroma »Kako preživeti« takole opiše začetek jeseni:

Vroči in prašni poznoletni dnevi se prevesijo v jesen in pozornost se spet usmeri k pridelkom. Ko so žita že spravljena, sledi delo v sadovnjakih, polnih majhnih vijoličastih sliv. Obiranje sliv je razmeroma

⁵¹² Mirza Bašagić, »Kakšno žganje iz kotlov? Ob bogati letini sliv sredi sezone kuhanja slivovke prodajajo tam velike količine sladkorja in špirta – Zapostavljene marmelade, šoki in kompoti«, *Delo*, 4. 10. 1974, 7.

lahko delo, pri katerem običajno pomagajo tudi otroci – dobesedno se »prejedajo« skozi opravilo [angl. *eating their way through the task*]. Potekajo dogovori glede prihoda destilacijskega aparata za žganje, in ko začne teči nova slivovka, se več dni na veliko pokuša in poje. Lastnik naprave za destilacijo dobi plačilo v višini dveh litrov žganja za vsak proizveden sod in nadzoruje celotno dejavnost. Nekdo iz gospodinjstva je stalno pri roki, da seka drva in polni prenosno peč ter da odmetava odpadno pulpo in kožice, s katerimi krmijo prašiče.⁵¹³

Halpernova vinjeta ni edina, a je dovolj zgovorna: kaže, da je slivovka mnogo več kot zgolj gospodarski podatek, statistična številka. Je socialno lepilo, časovno sidro, aromatičen stroj, ki vzdržuje relacije, generira skupnost in proizvaja več kot le opoj – proizvaja pomen, pripadnost, ritem življenja.



Če bi slivovka imela volilno pravico, bi v Jugoslaviji vedno zmagala. Tabor, 21. 9. 1946. Destilirani trenutek: Marjan Pfeifer ml. Fotografska zbirka Foto Slovenija, ustekleničeno v zbirki Muzeja novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

⁵¹³ Joel Martin Halpern, *A Serbian village* (New York: Columbia University Press, 1958), 67.

Kroženje doma nakuhane slivovke ter, na drugi strani, proizvodnja in potrošnja industrijsko proizvedene slivovke kažejo – če si izposodimo jezik bolj trde tradicionalne socialne antropologije – na razliko med darilnim in tržnim gospodarstvom.⁵¹⁴ Domača slivovka, rojena iz znoja, zemlje in znanja, je pogosto krožila v darilnem režimu: kot izraz gostoljubja, znak prijateljstva, vezivo sorodstva, obljuba zaveznitva. A je obenem – kot je pokazala raziskava Joela Halperna – neredko končala tudi na trgu.

Nasprotno pa je tudi industrijsko proizvedena slivovka – tista, ki teče po steklenicah s strojno natisnjenimi etiketami in standardizirano vsebino – pogosto odigrala vlogo darila. Spomnimo se le primera iz prvega poglavja: na književnika Miljenka Jergovića, rojenega v Sarajevu, oziroma njegovega očeta – zdravnika, ki so mu pacienti pogosto prinašali steklenice alkohola. Med njimi je bila tudi steklenica slivovke »nekega slovenskega proizvajalca v barvi karamele«, imenovane *Grom*, ki mu je, kot pravi, »pomagala preživeti vojno«.

Darilo ali blago? Toplina roke ali hladna menjava? Morda – in najverjetneje – nekaj vmes. Slivovka, ne glede na svoj izvor, se giblje med svetovi. Je hkrati dar in blago, osebno in generično, simbolno in uporabno, domače in industrijsko. Povezuje gospodinjstva, prehaja meje občin, republik in držav, a hkrati ostaja sidro neke zamišljene domačnosti – nekaj, kar je bilo »naše«, pa čeprav je že davno prestopilo prag domače kuhinje.

Ob bok omenjeni slivovki »nekega slovenskega proizvajalca v barvi karamele«, ki je literatu pomagala preživeti vojno, razgrnimo zemljevid in se sprehodimo skozi toponimiko slivovkine industrijske genealogije – po imenih, ki so zlivala slivovko v žile jugoslovanske družbe:

► **MAKARSKA** (Zadar, ustanovljena 1946) – morda najbolj znana po likerju Maraschino, katerega izvirna receptura je bila, kot pravijo, zapisana že v začetku 16. stoletja v zadrskem dominikanskem samostanu in ki naj bi ga srkali nič manj kot Casanova, Napoleon in Hitchcock. A kljub tem imenitnim zvezdam zgodovine je Makarska obvladala tudi destilacijo sliv.

⁵¹⁴ Omenjena ekonomska sistema sta se razvila na različnih stopnjah družbenega razvoja. Darilna menjava je značilna za na klanu temelječe družbe, tržna menjava pa za razredno in/ali državno družbo. V kompleksnih državnih družbah seveda sobivata obe vrsti ekonomske menjave. Glej Chris A. Gregory, *Gifts and Commodities* (London, Academic Press, 1982); Mauss, *Esej o daru*, 4. poglavje.

- ▶ **RUBIN** (Kruševac, 1955) – znan predvsem po svojem vinjaku, bo v zadnjem podpoglavju še enkrat dvignil svojo stekleno glavo, ko se pojavi med darili pacientov zdravniku – očetu Miljenka Jergovića. Tudi Rubin je v slivovkinem svetu pustil močan pečat.
- ▶ **TAKOVO** (Gornji Milanovac, 1959) – prehrambeno-industrijski gigant, ki je Jugoslovane počil z vrsto industrijskih izdelkov. Njegova *Zlatna šljiva* je na Prvem mednarodnem sejmu slivovke, žganih in brezalkoholnih pijač, vina, piva in mineralnih vod osvojila osrednjo nagrado – kar priča o njegovi simbolni in tehnični prepoznavnosti v tedanjem trenutku.
- ▶ **PRIJEDORČANKA** (Prijedor, 1972) – z raznovrstno paleto sadnih eliksirjev, od suhih do destiliranih sliv, je negovala okus ljudstva in ustvarjala nekakšen vsakdanji panteon sadne predanosti.

SPOMENIKI V STEKLU

Flaše stojijo same, a se skrivaj prerekajo: katera bo poletela nazaj v sadovnjak, katera sanja, da se lahko spet polni sama, katera je vrgla pogled skozi kozarec ... Portrete steklenic prepirljivk so dostavili: Muzej za umetnost in obrt v Zagrebu (str. 272), Mestni muzej Ljubljana (str. 273, fotografa v bralnem vrstnem redu: Blaž Gutman in Andrej Peunik; str. 275, fotografi v bralnem vrstnem redu: Matvez Paternoster, Karmen Breclj in Andrej Peunik), Muzej mesta Zagreb (str. 274, zbirka stare embalaže dr. Ante Rodina).





In še bi lahko naštevali: od manjših obratov do regionalnih velikanov, od samoupravnih kolektivov do centralno načrtovanih tovarn – slivovka je bila več kot zgolj izdelek. Bila je industrijska kapilarizacija naroda, ekonomija opojnosti, ki se je zlivala v gostilne, domove, trgovine in darilne škatle – povsod tam, kjer je mogoče vzpostaviti stik, začutiti pripadnost, ali preprosto reči: to je naše.

Slivovkina industrijska kartografija je bila, če se nekoliko vrnemo k sloviti študiji *Zamišljene skupnosti*, obenem kartografija zamišljene skupnosti – vsak požirek, ki se je prelil iz steklenice s pečatom Takova ali Rubina, je bil hkrati požirek Jugoslavije. Standardiziran, buteljčen, tovarniško etiketiran okus domačnosti.

A vrhunec tega destilirane panteona pride kot špric iz pipice usode: Jugoslavija je že sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja lahko ponosno dvignila kozarec za svojega *doktorja slivovke*! Da, prav ste prebrali – slivovka je dobila svojega doktorja znanosti. Inženir Božidar Stanković je namreč kot prvi »doktor znanosti za področje proizvodnje slivovke« svojo doktorsko disertacijo ubranil ne kjerkoli, temveč v Franciji – pred francoskimi strokovnjaki, ki niso prav znani po tem, da bi zlahka priznali tujo žganjarsko suvereniteto.⁵¹⁵

Vive la slivovka!

A bistvo je jasno: slivovka, ta domača, kmečka, vaška pijača je napredovala do akademske časti. Ujela je svojo evropsko doktorsko formo. In s tem dokončno potrdila, da ni le tekoči ostanek fermentirane preteklosti, ampak destilat prihodnosti. Narodni okus z doktoratom.

In koliko slivovke so Jugoslovani sploh zlili po grlu? Točnega podatka, koliko te opojne tekočine se je prelilo od Vardarja do Triglava in od Đerdapa do Jadrana, najbrž ne bomo nikoli izvedeli – ostaja zakrit v gosti megli alkoholnih izhlapevanj, ki se še danes dvigajo iz pozabljenih kotlov. A »Jutranji kozarček« – članek o jutranji disciplini pitja – nas vendarle zbežlja iz negotovosti: »V Jugoslaviji je zdaj skoraj milijon tistih, ki bolj ali manj redno uživajo alkohol. [...] Samo po proizvodnji slivovke, ki jo v glavnem popijemo doma, ker je izvozimo le 10 odstotkov, smo med vodilnimi 'svetovnimi silami'.«⁵¹⁶

Dodajmo še en podatek iz časopisne zakladnice: »Strokovnjaki ocenjujejo, da bodo trgovci v letošnjem prometu pod imenom slivovke prodali okoli 90 odstotkov

različnih vrst žganja.«⁵¹⁷ Kaj to pomeni? Da je bila slivovka poimenovanje za vse in vsakogar. Tako rekoč generično žganje. Ali bolje: nacionalna metafora.

Slivovka ni bila zgolj pijača. Bila je dimni signal kolektivnega duševnega stanja. Količinsko prepričljiv fenomen. Potešena žeja in neugasla potreba. Alkoholna megla, ki je – tiho, a vztrajno – povezovala republike, obredja, zgodbe, dedke, vnuke in zeta iz Vinodolskega, ki »ne pije, ampak če je domače, pa enega«. Če je bila Jugoslavija res karkoli skupnega, je bila morda to – slivovka.

Za konec pa še nekaj kapljic o alkoholni oziroma protialkoholni zakonodaji v socialistični Jugoslaviji, ki seveda ni bila brez vpliva na proizvodnjo in potrošnjo slivovke – in konec koncev tudi ne na razumevanje njenih *zaslug za narod*. A to je žal tudi tema, kjer vas bom bržkone pustil najbolj žejne.

Kot me je v elektronskem pismu prijazno opozoril zgodovinar Božo Repe, je (proti)alkoholno zakonodajo v Jugoslaviji urejala množica predpisov, ki so jih sprejemale posamezne republike. Več skupne zakonodaje je bilo zlasti v letih neposredno po drugi svetovni vojni, ko je država – podobno kot na številnih drugih področjih – stremela k centralizaciji. V praksi je to pomenilo, da je slivovka tekla skozi gosto prepleten sistem strogo reguliranih kanalov, ki so obvladovali registracijo in licenciranje proizvajalcev, obdavčitev, omejevanje količin, nadzor kakovosti in še vrsto drugih vidikov. Koliko slivovke je kdo smel skuhati, pod kakšnimi pogoji in s kakšnimi sredstvi, pa so verjetno že od 1950-ih let naprej določale posamezne republike, ponekod morda celo občine – saj kuhanje slivovke ni povsod zavzemalo enako pomembnega mesta v lokalni gospodarski in kulturni praksi.⁵¹⁸

Zakonodaja. Že sama beseda zveni kot nekaj, kar se ne pije, kar nima vonja, kar ne zažari v kozarcu, ampak bledi na suhoparnih, tipkanih straneh uradnih listov. In če smo čisto iskreni – kar si tukaj iskreno prizadevamo biti – o teh predpisih vemo približno toliko, kot ve slon o baletu: občasno pohodimo kako obuvalo, a ritma ne zaznamo.

Zato si nalijmo kapljico, razmršimo lase in se podajmo »na tuje« – tja, kjer se duh domače kotline pretoči v svetovne kozarce. Kjer slivovka zapusti svoj domači kotel in začne novo življenje kot diplomatska steklenica s kulturno misijo.

⁵¹⁵ Anon., »Po domači deželi«, *Rodna gruda*, št. 7–8 (1964): 224.

⁵¹⁶ Vojo Lalić, »Jutranji kozarček: Kritična prohibicija«, *Delo*, 10. 1. 1973, 7.

⁵¹⁷ Mirza Bašagić, »Kakšno žganje iz kotlov? Ob bogati letini sliv sredi sezone kuhanja slivovke prodajajo tam velike količine sladkorja in špirita – Zapostavljene marmelade, šoki in kompoti«, *Delo*, 4. 10. 1974, 7.

⁵¹⁸ Božo Repe, elektronsko pismo, 10. 8. 2024.



Jabolko je davčna tarča, sliva pa modra rešitev. Ali ko se zakon zaplete, slivovka poenostavi. Ljudska pravica, 1. 5. 1954, 36.

Tam nas čaka naslednje poglavje – dišeče po tujih trgih, natolcevanjih ob carinah in rahlem *jet lagu*:

Občutno se je povečal tudi izvoz naših žganih pijač, ki so se zadnja leta zelo uveljavile na svetovnem trgu. Med temi alkoholnimi pijačami je najbolj znana slivovka, ki jo izvažamo v 33 dežel. Na seznamu kupcev jugoslovanske slivovke je na prvem mestu Zahodna Nemčija, potem pa se vrstijo ZDA, Nemška demokratična republika, Kanada, Anglija, Avstralija, Belgija itd.⁵¹⁹

Slivovka ima potni list. In mi? Mi – skrivljeni za etiketo, kot kakšna senčna delegacija – prisluškujemo, vohamo, okušamo. Poslušamo, kaj vse domača kapljica šepeta svetu. In kaj svet šepeta njej nazaj.

⁵¹⁹ Anon., »Lani smo izvozili vina skoraj za dve milijardi din«, *Delo*, 30. 8. 1961, 3.

Na tujem Pogled od zunaj

Nacionalizem je ideologija prve osebe množine. Govori o tem, kdo smo »mi«. A je tudi ideologija tretje osebe. Ne more biti »nas« brez »njih«, poudarja Michael Billig – mož, ki nam je družbo delal ob banalni pijači.⁵²⁰ Svoje pomembno mesto v zamišljanju jugoslovanskega naroda slivovka še posebej pokaže v vsemogočih stikih Jugoslovancev s tujci, tujim. V teh stikih se slivovka znajde v različnih vlogah.

Slivovka je pogosto prva stvar, ki jo tujci opazijo, poudarijo, izpostavijo, ko govorijo o državi, njenih ljudeh, običajih idr. »Jugoslovani nam bolj ustrezajo kot Turki, saj so evropski tujci, pa še slivovko imam zelo rad,« je izjavil Franz Schönhuber, vodja »republikanerjev« v Zvezni republiki Nemčiji, kar je seveda zabeležila *Delo* – rubrika »Zabeleženo«. ⁵²¹ Če še za hip ostanemo na političnem parketu – izraelski minister Ezer Weizman nam je v intervjuju »o notranji politiki, rešitvi bližnjevzhodnega problema in odnosih z Jugoslavijo« zaupal: »Nisem ravno specialist za Jugoslavijo. Rad imam slivovko, steklenico jo imam doma.« ⁵²² Prvi stavek v članku o avtomobilskem dirkaču Johannesu Ortnerju in »gorskemu EP 1970« se glasi: »O, dobro poznam tudi deželo slivovke – Jugoslavijo.« ⁵²³ V intervjuju o Jugoslaviji in njenem turističnem potencialu z danskim turističnim delavcem se v odgovoru na zadnje vprašanje spet pojavi ena in edina: »Kaj najraje vzamete s seboj za spomin? – Steklenico slivovke.« (Da v tem moško destiliranem svetu žganja – Franz, Ezer, Johannes ... – ne bi ostali povsem brez kritične refleksije in spolnega ravnotežja, vas vabim, da preberete besedilo Svetlane Slapšak – subtilno razbitje alkoholne patriarhalne paradigme, ekskluzivno za to knjigo.) Šport, turizem, diplomacija, promocija, gospodarstvo – to so polja, kjer se je v stikih s tujci in tujino znova in znova znašla slivovka. In pogosto zelo dobro znašla.

⁵²⁰ Billig, *Banal Nationalism*, 78.

⁵²¹ Anon., »Zabeleženo«, *Delo*, 4. 4. 1989, 4.

⁵²² Tomaž Gerdina, »Nova vlada – nova priložnost: Pogovor z ministrom Ezerjem Weizmanom o notranji politiki, rešitvi bližnjevzhodnega problema in odnosih z Jugoslavijo«, *Delo*, 9. 11. 1987, 4.

⁵²³ H. Ūbeleis, »Ortner – gorski kralj: Avtomobilisti v naši sosesčini za gorsko EP 1970«, *Delo*, 29. 9. 1970, 8.

Vprašanje, koliko je bila simbolna moč slivovke odvisna od zunanjega pogleda, ostaja odprto. Vtis pa je, da se domači mediji tega slivovkocentričnega pogleda od zunaj očitno niso branili – zlahka in z veseljem so ga posvojili. Kot da bi pogled tujca nazaj v domačo steklenico razjasnil nekaj, kar se od znotraj ni več videlo. Jugoslavija kot »dežela slivovke« najprej opazka od zunaj, nato pa samozavestna razglednica, ki so jo s ponosom pošiljali tudi od znotraj.

Toda ta žgana ambasadorica, ki z aromo domačega sadja zmore prestopiti tudi najtežje prehodne meje, se včasih spotakne prav na stopnicah uradne predstavitve:

Na innsbruškem velesejmu je bilo izjemno veliko zanimanje za naš paviljon. Toda – Kje imate slivovko? Zakaj je niste pripeljali? – so spraševali obiskovalci. Nosilec kontingentne liste, podjetje »Slovenske gorice« s Ptuja, je res prišlo na velesejem – celo z dvema paviljonoma. A brez slivovke. In to kljub dejstvu, da je direktor podjetja že štirinajst dni pred sejmom obiskal Innsbruck, z namenom, da bi »raziskali teren in možnosti plasiranja ter izvedeli, kaj naj pripeljejo«. A očitno ni izvedel dovolj, saj slivovke ni bilo.⁵²⁴

Takšna praznina ne pomeni le manjkajočega izdelka – pomeni odsotnost ključne besede v pogovoru z drugimi. Kajti slivovka je več kot pijača. Je tekoča zgoščenka identitete, ki tujcem pogosto bolj neposredno zadiši po »Jugoslaviji«, kot se ta morda zaveda sama sebe.

Iz srca Jugoslavije naravnost v kristalne kozarce tujine – ali: ko država veselo zapakira v flašo. Legendarna oblikovalca Andrija Maurovič in Zvonimir Faist sta okoli leta 1955 narisala, kako je Jugoslavija izvažala svoj tekoči duh. Mojstrovino »Ko gre slivovka na pot, gre narod z njo« hrani Hrvaški zgodovinski muzej.

⁵²⁴ D. Robida, »Jugoslavija na 5 velesejmih v Avstriji«, *Slovenski poročevalec*, 26. 10. 1955, 4.



In še več: je skrivna šifra za vstop. Odpiralka vrat med svetovi. Dišeča bližnjica do dežele, ki se – brez prevoda, a z veliko topline – izlije v kozarec. Tako vsaj poroča gostinski strokovnjak, sveže vrnjen iz Avstrije, kjer je pripravljala predstavitev jugoslovanskih specialitet:

- ▶ Katera jedila so bila gostom v Avstriji najbolj všeč?
- ▶ Vse jedi z žara: čevapčiči, pleskavica, ražnjiči, mučkalica ...
- ▶ In katere pijače?
- ▶ Najprej slivovka! Ta odpre vsa vrata ...⁵²⁵

Slivovko pogosto najdemo tako ali drugače izpostavljeno tudi v potopisih in spominih na Jugoslavijo. Zasije celo v naslovu knjige: *Scrabble With Slivovitz – Once upon a time in Yugoslavia*. V svojevrstnih, z alkoholom močno prepojenih spominih angleški zobozdravnik Adam Yamey opisuje obiske Jugoslavije (večinoma Beograda) od konca šestdesetih let 20. stoletja do razpada države.

Z jugoslovanskimi prijatelji so pogosto igrali *scrabble* – besedno igro, ki je dala naslov knjigi in se je igrala v družbi vsemogočega alkohola: »Pili smo slivovko (slivovo žganje), travarico (zeliščni *raki* iz Hrvaške z visoko vsebnostjo alkohola) ali lozo (močno pijačo, podobno *raki* ali italijanski *grappi*) v rednih intervalih ali morda kar neprekinjeno.«⁵²⁶

Slivovka se na dobrih dvesto straneh pojavi še nekajkrat. V svojih beograjskih prigodah – večinoma gre za opisovanje družabnih dogodkov z beograjskimi prijatelji in znanci – se dotakne, če se vrnemo k razuzdanemu uživanju alkohola, tudi h količini popitega alkohola v Jugoslaviji:

Ob dnevih, ko Dragan ni delal, sem se z njim in nekaterimi njegovimi prijatelji dobival na »kavi« v številnih kavarnah, ki so bile raztresene po vsem Beogradu. Res smo pili kavo, vendar smo jo običajno poplaskali z več žganicami ali kozarci slivovke (ali kakšne druge podobno močne alkoholne pijače). Ob eni od teh priložnosti – bilo je okoli štirih popoldne – sem se z njim in njegovim prijateljem Goranom (med drugim odličnim kuharjem) srečal na »kavi« v starem delu Beograda.

⁵²⁵ J. E., »Slivovka odpira vrata... 'Slonovi' gostinci so se vrnili iz Sekire«, *Delo*, 19. 8.1964, 7.

⁵²⁶ Adam Yamey, *Scrabble With Slivovitz: Once upon a time in Yugoslavia* (samozaložba, 2013), 59.

Po dveh urah in nekaj pijačah sem zapustil kavarno [...].
Koliko alkohola sem zaužil, sem se zavedel šele, ko sem
med prečkanjem ulice nepremišljeno stopil pred vozeči avto.⁵²⁷

Svojo alkoholno prigodo, ki se nadaljuje z iskanjem stanovanja v bloku, okajeni zobozdravnik zaključi z naslednjim povzetkom: »V Jugoslaviji je bila poraba alkohola visoka. Bil je poceni, raznolik in pogosto dobre kakovosti. Nedvomno je prekomerno uživanje alkohola povzročilo veliko težav.«⁵²⁸ Sliši se znano, kajne-da? Dežela, ki plava v ...

Adam je imel kot zobozdravnik priliko v Jugoslaviji opazovati tudi zobozdravstveno prakso. In kaj so zobozdravnikom v zameno za lep nasmeh nosili gnilozobi in zlatozobi pacienti? »[S]ire, salame, kose mesa in steklenice žganja.« In tudi sam je, kot nam zaupa v knjigi, imel »kar nekaj« pacientov iz Vzhodne in Jugovzhodne Evrope, ki so mu prinašali »DVDje, baklave, doma narejeno slivovko iz Bosne, vino, madžarsko salamo in tokaj ter celo sveže pripravljen prah iz paprike iz tržnice v Budimpešti.«⁵²⁹

Slivovka se nemalokrat pojavi tudi v svetu fikcije. V petem romanu Iana Flinga iz kultne serije dogodivščin Jamesa Bonda (in kasnejši filmski uspešnici) *Pozdrav iz Rusije*⁵³⁰ se najslavnejši svetovni vohun prostovoljno zaplete z rusko vohunko in lepoticco Tatjano Romanovo. Cilj njegove misije je pridobitev sovjetske naprave za dešifriranje, imenovane Lector, ki jo želi ukrasti kriminalna organizacija SPECTRE. Del napete vohunske zgodbe se odvija tudi v Jugoslaviji, na legendarnem vlaku Orient Express, na katerem iz Istanbula v Trst potujejo šarmantni agent 007, zapeljiva Tatjana Romanova in spokojni Lector. Bond, lepotica in molčečnej morajo v Beogradu osem ur čakati na prihod bolgarskega dela vlaka. Tam jih pričaka Bondov jugoslovanski kontakt, ki jih začasno odpelje v svoje stanovanje. Medtem ko se gostitelj posveti »svojim poslom«, gostoma v kuhinji pusti na voljo prekajeno šunko, breskve in – seveda – steklenico slivovke. Ta je v opisu hrane in pijače označena kot »slivovo žganje, priljubljeno na

⁵²⁷ Yamey, *Scrabble With Slivovitz*, 63.

⁵²⁸ Yamey, *Scrabble With Slivovitz*, 64.

⁵²⁹ Yamey, *Scrabble With Slivovitz*, 148–9.

⁵³⁰ Ian Fleming, *Pozdrav iz Rusije*, prev. Jure Potokar (Ljubljana: Delo, 2005). Kultni film je bil prvič predvajan leta 1963 (režija: Terence Young, Eon Productions)

Balkanu».⁵³¹ Fleming potrebuje le en stavek, le eno *šifro*, da postavi instant kulisso za deželo, v kateri obtiči njegov junak – »slivovo žganje«, ki zadane kot udarec kriminalne organizacije SPECTRE.

Po rundi napetih vohunskih avantur pa še šilce športa. In to olimpijskega športa. Skočimo oziroma odsankajmo se na olimpijske igre v Sarajevo, ko so bile oči sveta uprte v »deželo slivovke«.⁵³² V knjigi o tem mednarodno najbolj odmevnem jugoslovanskemu dogodku Jason Vuic zapiše, da so se pred letom 1984 tuji komentatorji, pisci in drugi poznavalci olimpijskega sveta bali, da Sarajevo ne bo pravočasno pripravljeno za veledogodek. Eden od novinarjev je zapisal, da »nobena količina slivovke ne bo odpravila bolečine«, če igre ne bodo uspele.⁵³³ »No amount of Slivovitz« je tako pristal tudi v naslovu enega od poglavij Vuiceve knjige.⁵³⁴

Slivovka se v omenjenem članku, objavljenem v reviji *Sports Illustrated*, ki prinaša stanje iz (pred)olimpijskega mesta slabo leto pred začetkom veledogodka, pojavi še šestkrat. Na hitro pogledimo, kako se odvijajo stvari na oziroma ob bob stezi:

Ob stezi za bob se vije široka makadamska steza, ki se na nekaterih mestih skriva tudi pod njo, in je polna gledalcev. Ob poti so tu in tam stojnice z osvežilnimi pijačami – morda edine stojnice s hot dogi na svetu, ki prodajajo slivovko, krepko žganje v majhnih stekleničkah, podobnih tistim iz letal. Zlato medaljo osvoji švicarski štirisedežni bob. Živili! V dvosedežnem bobu zmago slavita Bernhard Lehmann in Bogdan Musiol iz Vzhodne Nemčije. Živili! Jugoslovanske oranžne sani končajo daleč zadaj, toda ali niso fantje pogumni? Živili! Prazni kozarci obležijo na poti, nad množico pa se kot megla dviga oster vonj po slivovki.⁵³⁵

⁵³¹ David Leigh, »From Russia, With Love: Food and drink from the novel«, The James Bond Dossier, objavljeno 13. 12. 2017, <https://www.thejamesbondossier.com/books/from-russia-with-love-book/from-russia-with-love-food-and-drink-from-the-novel.htm>; M., »Slivovic«, Flemingsbond.com, objavljeno 13. 3. 2015, <https://flemingsbond.com/slivovic>.

⁵³² XIV. zimske olimpijske igre v Sarajevu je gledalo več kot dve milijardi ljudi, več kot 30.000 ljudi je bilo vključenih v organizacijo. Mesto je gostilo 12.500 uradnih gostov in športnikov, glavno mesto Bosne in Hercegovine pa je obiskalo več kot 25.000 športnih navdušencev.

⁵³³ Bob Ottum, »THEY WERE REAL TROOPERS. At the pre-Olympics, as visitors griped and the Yugoslav army diligently groomed the slopes, Sarajevans showed they can probably pull off the '84 Winter Games—in a style all their own«, *Sports Illustrated*, 14. 3. 1983, 76.

⁵³⁴ Jason Vuic, *The Sarajevo Olympics: A history of the 1984 Winter Olympic Games* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2015), 76.

⁵³⁵ Ottum, »THEY WERE REAL TROOPERS«, 76.

In pokukajmo še v zrak oziroma se pomuzajmo pod smučarsko skakalnico:

Tik nad glavo se nenadoma zasliši šumenje, ko se odrine še en skakalec. Vsi delavci se obrnejo in zastrmijo, ko skakalca ovije megla, nato pa skomignejo z rameni. Njihovo skomiganje z rameni ni nesočutno, je le odziv ljudi, ki menijo, da so skakalci tako ali tako nori. Ob nogah jim leži premočena kartonska škatla, v kateri so na kupu sendviči – šunka in oster bel feta sir med debelimi rezinami kruha. Zdaj eden od delavcev izvleče neoznačeno steklenico domače slivovke in obiskovalcu v plastični kozarec naliže tri ali štiri prste. Vse naokoli točijo pijačo in nazdravljajo ter v orokavičenih rokah dvigajo kozarce: »Živili [ZHEE-vu-li]!« Slivovka, visokooktansko slivovo žganje, spolzi po grlu, in kmalu se toplota razširi po licih in čelu. V nekaj minutah se kri začne vračati v prste na rokah in nogah. Vsak pivec se zaveda, da bi lahko tedaj z dihanjem oluščil barvo s fasade hiše. Toda kakšen smisel ima to početje, razen skromnega živalskega užitka, ki ga ponuja stanje pod skakalnico in eksanje slivovke?⁵³⁶

»Visokooktansko slivovo žganje« pa je dobilo tudi čast, da se nam pokaže v sliki. Na fotografiji vidimo dva razposajena Sarajevčana, ki ob obloženi mizi in olimpijskem ozadju fotografu ponujata šilce slivovke. S pripisom: »Živili! Sarajevčana se grejeta in ohranjata olimpijsko razpoloženje s požirkom ali dvema slivovke.«⁵³⁷

Kot je pokazal Nemanja Radonjić v analizi ameriškega tiska o Jugoslaviji, je bila ta visokooktanska pijača, ki »z dihanjem na steno hiše povzroči luščenje barve«, zelo izpostavljena, opažena reč – nemalokrat predmet prave fascinacije.⁵³⁸ In velja se vprašati, koliko je bila pravzaprav ta semantična moč slivovke produkt pogleda od zunaj.

⁵³⁶ Ottum, »THEY WERE REAL TROOPERS«, 76.

⁵³⁷ Ottum, »THEY WERE REAL TROOPERS«, 84.

⁵³⁸ Nemanja Radonjić, »(Dis)unity in Eating, Brotherhood in Drinking? American Travel Writers Perceptions of Yugoslav Socialist Cuisine«, v *Brotherhood and Unity at the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia*, ur. Ruža Fotiadis, Vladimir Ivanović in Radina Vučetić (Zagreb: Srednja Europa, 2019), 175–98.

Slivovka ima lahko na tujce presenetljivo globok in pogosto preobrazbeni učinek. Nikakor ni zgolj tekočina, ki vzbudi zanimanje, nekakšen eliksir fascinacije. Tokrat se poklonimo »našim sosedom«, sicer »dobrim državljanom«, ki pa se ob stiku s slivovko docela spremenijo:

Onkraj državne meje se vloga teh dobrih državljanov docela spremeni. Precej avstrijskih državljanov in pristašev Deckerjeve enajsterice se je vedla na jugoslovanskih tleh in v Zagrebu še posebej, kakor bi jih bil obsedel sam vrag. V trumah so se razlezli po vsem mestu, iz žepov jim je gledala steklenica slivovke, prenekateri so bili pokriti s klobuki kakor za pusta. Ustili so se in blebetali vse mogoče ter se v spotiko Zagrebčanov opotekali križem kražem po mestu – zaviti v meglovje opitosti.⁵³⁹

Če se za hip še enkrat vrnemo v prejšnje poglavje, kjer smo že nazdravljali skupnosttvorni vlogi alkohola oziroma slivovke: tudi sama pijanost – tisto opotekajoče, rahlo preglasno, pogosto preveč iskreno, včasih ganljivo, drugič pa le naporno stanje človeške duše in telesa – ni univerzalna. »Pijansko vedenje« ni le biološki odgovor na etanol, temveč kulturno kodirana predstava, skorajda gledališka vloga, ki jo ljudje igrajo, ko je mera polna. In ravno ta predstava – kako se opiti, kdaj se opiti, s kom in s kakšnimi posledicami – je vse prej kot enotna. V različnih državah, pokrajinah in med različnimi skupinami ljudi pijanost nosi različne maske: nekje je folklorni ritual bratstva, drugje socialna sramota, včasih romantična avantura, drugič pa le zanesljiva pot do prepira. Lahko je distinktivni znak narodnih, regionalnih, razrednih in drugih identitet.⁵⁴⁰ Povej mi, kako piješ – ali še bolje, kako se napiješ – in povem ti, kdo si.

Iz sveta športa še v svet glasbe. Natančneje, v višave jodlanja. Franzl Lang, legendarni bavarski glasbenik in jodlarski virtuoz, ki si je s svojo impresivno glasovno akrobatiko prislužil naziv »kralja jodlanja«, jugoslovanski kulturi očitno ni bil povsem tuj. Njegova interpretacija dalmatinske pesmi »Ciri-Bir-Bella-Mare-Moja«, odjodlana v (srbo)hrvaščini in nemščini, je dokaz, da ni jodlal le za planinske pašnike, temveč tudi za Jadransko obalo. A prava zvočna poslastica

⁵³⁹ Anon., »Precej po tekmi Avstrija – Jugoslavija: Pozen, a sočen odmev«, *Delo*, 2. 12. 1961, 6

⁵⁴⁰ Robin Room, »Intoxication and Bad Behaviour: Understanding Cultural Differences in the Link«, *Social Science & Medicine* 53, št. 2 (2001): 189–98.

prihaja z začetka sedemdesetih let, ko je Franzl Lang – v kulturno-hibridnem navdihu – odjodlal odo čevapčićem. Ja, prav ste prebrali: jodlarska čast čevapčićem!

In ne le njim. V tej glasbeni mojstrovini, ki si jo preprosto morate privoščiti na YouTubeu, čevapčićem družbo dela tudi – seveda – slivovka.

Mleto meso, sol in beli poper za boljši okus,
čebula, česen in rumenjak, to je cela kuhinja.
Čevapčići, čevapčići, čevapčići!
Čevapčići s slivovko, ki naredijo življenje kot iz pravljice,
Čevapčići z rdečim vinom, potem postane vse drugače.
Čevapčići s čebulnim kruhom, ki vas razveseli, dragi moji,
Čevapčići s kuhanim vinom, ki vam bodo hitreje pognali kri.⁵⁴¹



Akustična balkanizacija alpskega prostora – ali kako sta si čevapčić in jodlanje segla v roko. LP kot kulturna kartografija nenavadnega presečišča: tirolske pastirske idile in balkanske roštilj kulture. Vse to ob spremljavi pijače z modrimi koreninami in zlatim srcem, ki legitimira vsak, še tako absurden poskus transkulturne sinteze.

⁵⁴¹ Franzl Lang, »Cevapcici«, *Trompeten-Echo-Jodler / Cevapcici* (Philips, 1973).

Mojster jodlanja pa nam s svojim slavospevom čevapčićem (in slivovki) jodla še o eni stvari. Rekli smo, da stvari, kot je slivovka, postanejo nacionalizirane s pomočjo dvosmernih procesov oziroma vzpodbud: neformalnih ali tudi »od spodaj navzgor« (kar se teoretsko povezuje predvsem s konceptom »vsakdanjega nacionalizma«)⁵⁴² ter formalnih ali »od zgoraj navzdol« (nacionalno znamčenje in promocija, standardizacija nacionalne kuhinje, zaščita posameznih izdelkov, omejitve pri uvozu določenih produktov idr. procesov, v literaturi opisanih tudi kot »kulinarični nacionalizem«⁵⁴³ ali »gastronacionalizem«⁵⁴⁴). Procesi »nacionaliziranja« slivovke in ostalih pijač ter hrane in vsega ostalega pa se odvijajo tudi onkraj narodov in držav, v okrilju globalne trgovine, mednarodnih institucij, politike, kulture, olimpijskega in drugega mednarodnega športa, vohunske literature, jodlanja in vsega drugega.⁵⁴⁵

Svojevrstna zgodba o slovesu jugoslovanskega žganja v širnem svetu, s katero zaključujemo ta »pogled od zunaj«, je tudi komedija *Tajna manastirske rakije* (»Skrivnost samostanskega žganja«) s pestro jugoslovansko-ameriško igralsko zasedbo. Ameriški milijarder želi obnoviti porušeni samostan v Jugoslaviji, v upanju, da bo spet užival v žganju, v katerega čudežne lastnosti se je prepričal med drugo svetovno vojno, ko se je boril s partizani. Jugoslovani z navdušenjem sprejmejo njegovo ponudbo, a skrivni recept za žganje so poznali le menihi, v samostanu pa jih že dolgo ni več. Milijarderjeva hči pride v Jugoslavijo in da oglas v časopis – vsakemu menihu, ki se vrne v samostan, ponuja dolarje. In seveda, samostan je nenadoma poln lažnih menihov, policistov in tatov. Situacija postaja vse bolj zapletena in kaotična. No, vse dokler se ne pojavi tudi pravi, v samostanu skriti menih, ki pozna skrivnost kuhanja čudežnega žganja. Po številnih zapletih in pripetljajih se sod pravega samostanskega žganja, ki ga uspe narediti v samostanu skriti menih, znajde v Beogradu na zasedanju svetovnih državnikov, kjer z žganjem na koncu filma srečno nazdravljajo Fidel Castro,

⁵⁴² Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*; Fox in Miller-Idriss, »Everyday Nationhood«; Skeggs, *National belonging and everyday life*; Fox, »The Edges of the Nation«.

⁵⁴³ Priscilla Parkhurst Ferguson, »Culinary Nationalism«, *Gastronomica* 10, št. 1 (2010): 102–9.

⁵⁴⁴ Michaela Desoucey, »Gastronationalism: Food Traditions and Authenticity Politics in the European Union«, *American Sociological Review* 75, št. 3 (2010): 432–55.

⁵⁴⁵ Atsuko Ichijō in Ronald Ranta, *Food, National Identity and Nationalism: From Everyday to Global Politics* (Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2018); Atsuko Ichijō, Venetia Johannes in Ronald Ranta, ur., *The Emergence of National Food: The Dynamics of Food and Nationalism* (London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic, 2020).

Mao Cetung in drugi več kot zadovoljni svetovni voditelji.⁵⁴⁶

Okrepčani z izkušnjo pивske diplomacije pa stopimo tudi v naslednje podpoglavje.

Pivska diplomacija

Seveda slivovka ni zgolj predmet tuje fascinacije. Tudi Jugoslovani so jo z veseljem in ponosom točili tujcem: politikom, športnikom, pisateljem, turistom – skratka vsakomur, ki je prestopil prag »dežele slivovke«. Tokrat jo natočimo japonskim telovadcem:

Ob prihodu v hotel Slon so japonskim telovadcem ponudili slivovko. Medtem ko so jo tekmovalci le poskusili, pa je njihov trener Endo v dušku izpraznil kozarček in potem strokovno pristavil: »To je pa prava jugoslovanska slivovka!« Ko je videl, da drugi še vedno niso popili, je zvrnil še en kozarček in pojasnil: »To se mora spiti na dušek.«⁵⁴⁷

V enem samem požirku – dvakrat! – je japonski trener nevede ponovil vsebino cele knjige o jugoslovanski identiteti: samozavest, gostoljubnost, ponos in nekaj malega alkoholne evangelizacije. Endo, *svaka čast!* Tebi in tvojemu izjemnim medkulturnim kompetencam moram spiti enega na dušek!

A v tem poglavju – kot tudi v tej knjigi – točijo Jugoslovani. In nič drugače ni, ko Jugoslovani zapustijo »deželo slivovke« in odpotujejo v širni svet. S seboj ne nosijo le spominov, akcentov in maminega ajvarja, temveč tudi tisto steklenico, varno zavito v star časopis in zataknjeno med nogavice v kovčku, kot nam govori nesrečnež, ki je iz »popotnih torb in prtljage izbrskal resnico, da – nima [...] več listnice« – z vsem, kar sodi vanjo: »Z osebno legitimacijo, z vozniškim dovoljenjem, z novinarsko izkaznico, z znamkami, nekaj drobiža domačega in tujega in kopico vizitk, ki skupaj z naslovom in stekleničko slivovke povsem zanesljivo odpirajo vrata znancev v tujini.«⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ *Tajna manastirske rakije*, rež. Slobodan Šijan (Beograd: Avala Film in Dan Tana Productions, 1988).

⁵⁴⁷ Anon., »Halo, Tivoli!«, *Delo*, 23. 10. 1970, 86.

⁵⁴⁸ Edi Hrausky, »Zabeleženo: Poštenost«, *Delo*, 16. 8. 1967, 3.

Slivovka namreč ni le pijača – je kulturni artefakt, potni list in misijonarsko orodje hkrati – odpiralka vsemogočih vrat:

Nato so prispeli na ladjo zastopniki podjetja »Asiatic Travel Agency«, ki skrbi za naš prevoz po Indiji in tudi za carino. Ker točimo reprezentančno slivovko vseprek po ladji – za slovo – pa tudi zato, ker smo šele zdaj izvedeli, da se gredo v Indiji čisto zares prohibicijo, da je ves alkohol na bone, da moškemu ne dajo na ženski bon, ki bi mu ga odstopila v lokalu kavalirska spremljevalka, in da je carina neusmiljena prav pri alkoholu, so tudi tisti podjetniki, ki se čutijo povsem varne na jugoslovanskem teritoriju, kar naš »Velebit« tudi je, poskusili grešno vodo.⁵⁴⁹

In da se ne bomo zibali le na ladjah, zasidranih v (pre)vročih krajih, se preselimo še v meni ljubši ambient – na bele strmine, kjer hlad prijetno ščipa v lica. Tudi tu nas spremlja naša stara znanka, slivovka:

Smisel novinarskega srečanja na smučeh je v tem, da se novinarji z vseh strani sveta, z najrazličnejšimi prepričanji v športnem okolju pomenijo o svojem delu, izmenjavajo poglede na politične probleme v svetu in se naposled tudi osebno seznani in spoprijatelji.

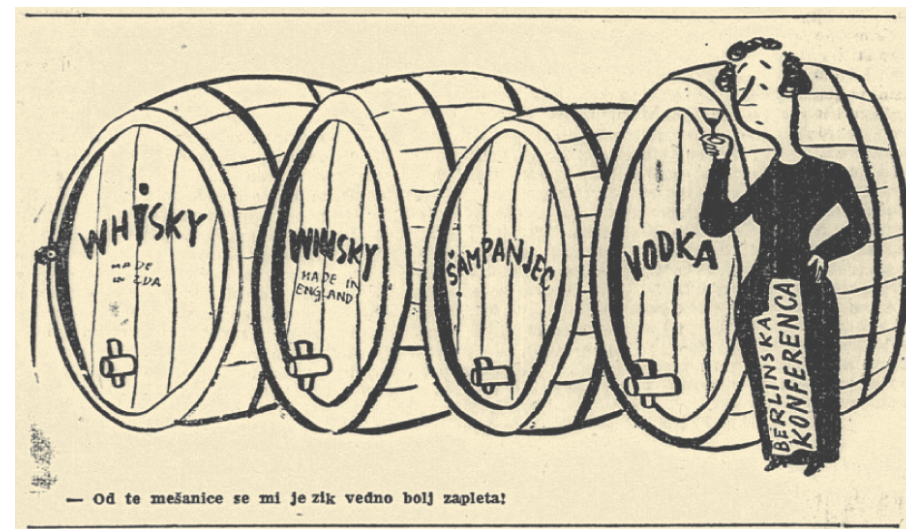
Za to pa v Cortini ni bilo pravega vzdušja. Stanovali smo mnogo preveč oddaljeni drug od drugega, tudi po več kilometrov narazen, uradnih prireditev, kjer bi bili vsi skupaj, je bilo premalo in položaj je do precejšnje mere reševala prav slivovka, ki smo jo imeli s seboj.⁵⁵⁰

Na mednarodnih sejmi, diplomatskih sprejemih, športnih tekmovanjih, poslovnih srečanjih, zibajočih ladjah ipd. se pogosto ponovi isti prizor: Jugoslovan, z napol hudomušnim nasmeškom, od nekod izvleče steklenico, natoči in izreče stavek, ki že sam po sebi deluje kot uvod v domačo folkloro: »To pa morate poskusiti – to je prava slivovka!«

⁵⁴⁹ Zoram Jerin, »Odlomki iz himalajskega dnevnika«, *Delo*, 25. 4. 1960, 8.

⁵⁵⁰ D. Aleksić, »Cortina novinarjev«, *Delo*, 7. 2. 1960, 9.

In potem – po oklevajočem požirku gosta, ki ne ve, ali ga je pravkar pobožala tradicija ali zažgala gorljivost – pride olajšan nasmehek. Morda celo: »Oh, to pa res ni slabo.« *Mission accomplished.*



Tekočine pivske diplomacije ali geopolitika na točilnem pultu: vsak sodček svoj interes, skupno pa – maček. Slovenski poročevalec, 14. 2. 1954, 3.

Slivovka torej ni samo kapljica za dušo – je kulturni podpis, diplomatska valuta in neformalni ambasador. Jugoslovani so jo nosili v svet, kot da bi nosili del sebe – ker v bistvu so.

V poglavju, kjer so vihrale zastave in se je vonj institucionalne moči mešal z aromami narodne kuhinje, smo obravnavali gastrodiplomacijo – tisto zavestno kulinarčno kuratorstvo, s katerim države oblikujejo, izvažajo in ponujajo svoje prehrabne ikone za politične, gospodarske, promocijske in diplomatske potrebe. Toda v primeru slivovke – in na tem mestu okrepčani z idejo vsakdanjega nacionalizma – klasični model gastrodiplomacije nekoliko zaškripa. Namesto o gastrodiplomaciji bi bilo bržkone primerneje govoriti o *pivski diplomaciji* – še podrobneje pa o *slivovko okrepčani diplomaciji*. Gre za posebno obliko kulturnega posredovanja, kjer se odnosi ne gradijo prek izvoznih strategij, temveč prek ritualnega točenja, ponujanja, nazdravljanja in, nenazadnje, skupnega požiranja. Slivovka tukaj ne nastopa le kot pijača, temveč kot tekoči protokol: mazivo druž-

benih interakcij, ki mehča politične in druge napetosti, krepí zavezníštva in olajšuje dostop do ... Praktično vsega – bodisi na zibajočih ladjah ali na belih strminah. S slivovko torej ne le trkamo, temveč tudi tržimo, zapeljujemo, prepričujemo in – če smo dovolj prebrisaní – *diplomiramo*. (Če še vedno mislite, da alkohol ne zmore diplomacije, preberite besedilo Zorane Baković o kitajskem *baijiuju* – napisanem posebej za to knjigo in testiranem na terenu.) Eden od udeležencev jugoslovanskega odreda v mirovni operaciji združenih narodov na Sinaju (1956–1967) takole opisuje jugoslovansko pivsko diplomacijo:

Jugoslovani [so se] na Sinaju prvič srečali z džusom, novost pa je predstavljal tudi led v pijači. Zaradi pretirane uporabe ledu so si nekateri prehladili prebavila in imeli želodčne težave. Poleg džusa je bilo na vsakodnevem repertoarju tudi dansko pivo, ki je bilo poceni, in domača srbska slivovka, ki so jo prinesli na misijo za potrebe reprezentance. Slednjo so zelo oboževali predvsem kanadski vojaki, ki so pogosto prihajali na obisk k Jugoslovanom.⁵⁵¹

Torej, če slivovki ni uspelo resneje stopiti v formalni, institucionalni, uradni nacionalizem oziroma formalno, institucionalno, uradno pivsko diplomacijo, pa se zelo pogosto in dobro znajde na neformalnem, vsakdanjem, zunajinstitucionalnem nivoju. Slovenski pevec zabavne glasbe Lado Leskovar se spominja jugoslovanskega nastopa na Evroviziji leta 1967, na katerem so »delegacije posameznih držav prirejale sprejeme, ki so bile izvrstna priložnost za druženje glasbenikov«: »Mi zanj [za sprejem] nismo imeli denarja, kar sem vedel, že preden smo šli na Dunaj, zato sem prethotapil škaflo slivovke. Po eni vaji sem potem naredil sprejem, ki so si ga vsi dobro zapomnili.«⁵⁵²

Ostanimo še za hip na Dunaju: »Tukaj [na Dunaju] domuje Jugoslovanski turistični biro, s prospekti, s fotografijami in zemljevidi in s slivovko, ki jo ima šef biroja Živadin Obrenović samo za posebne goste.«⁵⁵³

⁵⁵¹ Blaž Torkar, »Jugoslovanski odred v mirovni operaciji združenih narodov na Sinaju (1956–1967)«, *GEA*, št. 10 (2016).

⁵⁵² Ksenja Tratnik, »Lado Leskovar na Evroviziji leta 1967: Razmajan kombi, skupne kopalnice in zaboj slivovke«, *MMC RTV SLO*, 8. 5. 2015, <http://www.rtvsl.si/moja-generacija/lado-leskovar-na-evroviziji-leta-1967-razmajan-kombi-skupne-kopalnice-in-zaboj-slivovke/365344>.

⁵⁵³ Tone Fornezi, »S tomosom na Arktiko: Prvi uradni intervju«, *Delo*, 8. 6. 1967, 3.

In tudi ko slivovke v tujini hodeči ali živeči Jugoslovani niso imeli pri roki, so jo pogosto privlekli na plan pri opisovanju svoje dežele. Carlos Pascual, v Ljubljani živeči mehiški publicist, se takole spominja, kako je prišel v stik z »deželo južnih Slovanov«:

Marina [Srbkinja, s katero se je potepal po Londonu] mi je tista dva čudovita tedna pripovedovala o svoji deželi, medtem ko sva se sprehajala po Hyde Parku, Trafalgar Squaru ali po mostovih na Temzi. Govorila mi je o svetu, ki se je izražal v bratstvu med različnimi narodi različnih krvi, med narodi, ki so govorili različne jezike; pripovedovala mi je o sindikatih, o njihovih zborovanjih, na katerih se je pilo slivovo žganje, kjer so se rahljale kravate in odpenjali modrčki, kjer se je plesalo, potem ko se je odločalo o preprostih ukrepih za izboljšanje proletariata; o trgatvah in žetvah, kjer se je pridelek pobiral med petjem ljudskih napevov in ki so se zvečer spremenile v razvratna praznovanja; pripovedovala mi je, kako je njen oče z dela – kjer si je s tovariši delil neskončno število socialnih privilegijev – vsak dan zelo zgodaj vračal domov; med vonjanjem juh in omak, ki so brbotale na štedilniku, je svojo ženo nežno ščipal v zadnjico. [...] Zato me je začelo gristi vprašanje: kako bi torej lahko prišel v kraj, kjer je življenje okuženo z erotiko in je užitek sinonim za delo?⁵⁵⁴

Lahko bi torej rekli, če se vrnemo k vsakdanjemu nacionalizmu, da je slivovka nekakšno *vsakdanje* oziroma *priročno* diplomatsko sredstvo ali orodje v sklepanju stikov s tujci, njihovem omehčanju in očaranju, kot beremo v številnih potopisih – tokrat v potopisu po Grenlandiji: »Midva že veva, kaj bi pomagalo. O, midva zelo dobro veva, kaj bi pomagalo. Ampak kaj, ko samo veva in prav nič ne moreva pomagati. Samo steklenico slivovke bi jim dala povonjati. Vsa eskimska fara bi bila najina.«⁵⁵⁵

Slivovka je, če si dovolimo drobno analitično pretiravanje, neke vrste tekoča ambasadorka, ki za razliko od svojih uradnih kolegov nima diplomatske prtljage, temveč le domačo etiketo in visoko stopnjo alkohola. Medtem ko tradicionalna diplomacija zahteva uradna pisma, protokolarne večerje in spretno retoriko,

⁵⁵⁴ Carlos Pascual, *O služkinjah, visokih petah in izgubljenih priložnostih* (Ljubljana: LUD Šerpa, 2015), 15.

⁵⁵⁵ Tone Fornezi, »S tomosom na Arktiko: Fatamorgana sredi Narssaqa«, *Delo*, 2. 9. 1967, 3.

pivska diplomacija deluje po načelih implicitnega razumevanja, vzajemne vdanosti ritualu in selektivnemu spominu naslednjega jutra.

Ne gre zanemariti niti prostorskih nastavkov tovrstne diplomacije. Njeni glavni forumi niso marmornati hodniki ministrstev, temveč vsi mogoči prostori – kuhinje, kleti, gostilniški koti, zibajoče ladje, bele strmine, vojaške baze, eskimske fare ... – tam, kjer slivovka ni le del inventarja, ampak del identitete.

Tako se slivovka vpiše v imaginarij narodne substance: ni zgolj pijača, temveč semiotični koncentrat tradicije, teritorija in telesa, ki jih diplomacija ne artikulira le z besedami, temveč z alkoholnim promilom. V tej luči se lahko vprašamo: Ali slivovka res olajšuje medkulturno komunikacijo – ali pa zgolj zmanjšuje občutek za razlike? V vsakem primeru pa velja: če je kruh simbol življenja, je slivovka simbol tega, kako ga vzeti nekoliko manj resno – kar pa je, roko na srce, včasih najvišja oblika diplomacije.

Potopis je nedvomno žanr, v katerem se slivovka še posebej pogosto in rada znajde. Tej »obvezni prtljagi« na poti v tujino, ki ima čarobno moč pri sklepanju stikov s tujci, se v množici vsemogočih potopisov dogajajo vsemogoče stvari: »Edina svetla točka v tem žalostnem spominu je carinski uslužbenec. Še potipal ni težkih potovalk, samo sočutno je majal z glavo, ko je rezki vonj dobre domače slivovke neusmiljeno oznanjal skozi vse puloverje in zadrge, da steklenica oziroma zamašek poleta [v ZDA] nista opravila uspešno.«⁵⁵⁶



Ni bil Chanel No. 5, bil je Šljivka No. 1 – in njene parfumske testne listke so uporabili za razkuževanje. Ali slivovka ni preživela leta. Hmm, če čas slivovke ne naredi stare, ali potem sploh obstaja? Neznani ilustrator, v Milan Maver, »Amerika od spodaj«, Delo, 10. 5. 1970, 9.

⁵⁵⁶ Milan Maver, »Amerika od spodaj«, *Delo*, 10. 5. 1970, 9.

Ta tekoča »obvezna prtljaga« – prijazna ambasadorica domačnosti, tiha spremljevalka pogajanj, simbol dobre volje – pa je bila pogosto prisiljena v prikrito delovanje. Slivovka se je skrivala v kovčkih, pod sedeži, med oblekami, kot tihotapska relikvija. Postala je nadvse popularen objekt neformalne nacionalne discipline, skoraj povzdignjene v umetnost: umetnost prelivanja meja, pravil in predpisov – z nasmeškom in vonjem po slivah:⁵⁵⁷

Zajetna brošurica, seznam vseh alkoholnih, dišavnih in kadilskih skušnjav, ponuja med viskiji tudi znamko »old smuggler«, kar pomeni »stari tihotapec«. Vsa opozorila švedske carine pa nosijo velike črke v geslu: »Tihotapiti se ne splača.« V zagati med slivovko (priznam: skriti imam celo dve steklenici) in cenikom kupim le čokolade.»⁵⁵⁸

Mimogrede, slivovka kot »obvezna prtljaga« ni moj izum oziroma izum avtorja *Bratstva in slivovke*, temveč avtorja, ki smo ga že spoznali v »Vsakdanji pijači« in piše »s poti po svetu« : »[V]zameš potni list, na hitrico zložiš v kovček najnujnejše, dodaš obvezno steklenico slivovke za darilo znancem – in že letiš.«⁵⁵⁹

Nacionalizem neizogibno vključuje mešanico partikularnega in univerzalnega: če je »naš« narod zamišljen kot poseben, edinstven, mora biti hkrati zamišljen tudi kot eden izmed mnogih – kot narod med narodi. Zavest o narodni pripadnosti zato predpostavlja obstoj širšega mednarodnega konteksta, ki je prav tako zamišljen. Narod, kot zapiše Michael Billig, je vedno narod *v svetu narodov*.⁵⁶⁰ Nacionalizem pa ni zgolj teorija ali občutek identitete, ampak način bivanja znotraj tega sveta – način umeščanja sebe in »svojih« v globalno kartografijo pripadnosti.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Gorazd Kosmač, »Zgodbe iz muzeja tihotapstva: 'S 60 kilogrami kave si lahko kupil golfa', MMC RTV SLO, 11. 5. 2019, <https://www.rtvlo.si/zidovi/zgodbe-iz-muzeja-tihotapstva-s-60-kilogrami-kave-si-lahko-kupil-golfa/487737>.

⁵⁵⁸ Anton Rupnik, »Ekspresni in potniki 8; štiri ure preko Baltika«, *Delo*, 15. 12. 1981, 6.

⁵⁵⁹ Aleksandra Kornhauser, »Zapiski s poti po svetu: Ob vizumih igra slepe miši«, *Delo*, 21. 3. 1978, 9.

⁵⁶⁰ Billig, *Banal Nationalism*, 62.

⁵⁶¹ Billig, *Banal Nationalism*, 65.



*Carinik na jugoslovansko-avstrijski
meji: »Alkohol?«
Gastarbajter: »Samo identiteta.
Tekoča. Zelo tekoča.«
Carinik: »Za prepoznavo
ali zameglitev?«
Gastarbajter: »Oboje. Brez nje
nisi nič več kot prazna steklenica.«
Zmrznjena meja, ujeto oko.
Ljubelj, december 1984.
Avtor svetlobnega zapisa: Nace Bizilj.
Fotografski fond Nace Bizilj,
odtis hranjen v temni sobi zgodovine:
Muzej novejšje in sodobne zgodovine
Slovenije.*

In slivovka? Slivovka je, kljub svoji lokalni aromi (ali prav zaradi nje) pomagala utrjevati ta občutek posebnega načina bivanja znotraj sveta narodov in nacij. Pomagala je začrtati jugoslovansko eksistenco v svetu narodov – kot vonj, okus, opoj, ki je Jugoslavijo umestil na mentalni zemljevid. Kot je zapisano v edem izmed člankov o »pionirskih dneh tujega turizma«, je bila Jugoslavija za tujce »dežela, ki jo je bilo zanimivo obiskati, dežela slivovke in čevapčičev«.⁵⁶² Nacionalna posebnost, ki se pije iz kozarca, a govori v jeziku sveta.

»Dežela, ki jo je bilo zanimivo obiskati, dežela slivovke in čevapčičev« pa je slovela še po eni lastnosti, tesno povezani s slivovko – *gostoljubnosti*. Slivovka ni bila zgolj vljudnostni ritual, temveč izraz kulturne samopodobe; način, na katerega so prebivalci razumeli sami sebe – kot odprte, tople in velikodušne gostitelje. Gostoljubnost, oplemenitena z domačo kapljico, je bila eden temeljnih gradnikov narodne identitete.

⁵⁶² Anon., »Počitnice za jedilni pribor: Mineva četrto stoletja, odkar so v Jugoslavijo začeli organizirano prihajati tuji turisti«, *Delo*, 14. 9. 1976, 4.

To potrjuje tudi že predstavljena *Jugoslovanska kuhinja* Olge Novak Markovič – reprezentativna zbirka, prevedena v več jezikov in namenjena tudi tujim bralcem. Čeprav knjiga ne vsebuje posebnega recepta za slivovko – omejuje se na okoli 400 kratkih receptov za jedi – je ravno slivovka tista, ki zasede častno mesto v edinem geslu, namenjenem pijačam. Pod naslovom »Domače žgane pijače« preberemo: »Jugoslovani gostoljubno sprejmejo gosta, postrežejo mu z dobro jedajo in mu k njej ponudijo tudi odlično pijačo. K začetnim jedem, zlasti hladnim, ponudijo doma žgane pijače, ki jih pripravijo iz domačega sadja. Nekatere od teh pijač poznajo in cenijo tudi v tujini.«⁵⁶³

Na čelu tega duhovnega aperitivnega korpusa stoji – seveda – slivovka. Opisana kot »nacionalna pijača«, na prvem mestu pred vsemi drugimi žganicami: brinjevcem, travarico, klekovačo, lozovačo, sadjevcem, mastiko in anisonko. Če je bil roštilj ali lonec simbol domače kuhinje, je bil kozarček slivovke njen neizogiben prolog – majhen, a pomenljiv uvod v obred vsakdanjega gostoljubja.

A s tem se vloga naše žlahtne zastavonoše gostoljubnosti med žganimi pijačami v *Jugoslovanski kuhinji* še ne konča. Slivovka si svoj prostor izbori tudi tam, kjer bi jo najmanj pričakovali – med hladnimi začetnimi jedmi. Po treh kratkih odstavkih se resno oglasi tudi pijača – z naslednjimi besedami: »Jugoslovani gostom radi postrežejo z domačo žgano pijačo, značilno za vsak kraj. Tako Slovenici ponudijo sadjevec ali brinjevec, Dalmatinci travarico, Srbi klekovačo⁵⁶⁴ ali lozovačo, vsepovsod pa je doma slivovka.«⁵⁶⁵ Da, to zgodbo poznamo že iz poglavja o kuharicah – slivovka se preprosto ne pusti prezreti, kot duh, ki straži gostoljubnost.

Če so druge žgane pijače vezane na regijo, je slivovka vezana na vse – na ves prostor in na vse ljudi. Če so druge pijače stvar pokrajinske posebnosti, je slivovka stvar skupne, vsejugoslovanske prisotnosti. Njena moč ni le v okusu ali stopinjah, ampak v tistem soglasju, da jo lahko – skoraj samoumevno – postavimo na mizo kot simbol domačnosti, identitete in kolektivne gostoljubnosti.

⁵⁶³ Markovič, *Jugoslovanska kuhinja*, 22.

⁵⁶⁴ Klekovačo proizvajajo predvsem v Bosni in Hercegovini in Srbiji, in sicer na dva načina. V mehko slivovko (25 % alkohola) dajo približno 1 % brinovih jagod in pustijo namakati nekaj dni. Nato vse skupaj destilirajo in shranijo v hrastove sode. Drugi način pa je, da se slivam doda približno 10 % brinovih jagod, vse skupaj fermentira in nato destilira.

⁵⁶⁵ Markovič, *Jugoslovanska kuhinja*, 9.

Gostoljubje – še posebej tisto, oplemeniteno s slivovko – pa je znalo hitro prestopiti meje običajnega in se razpasti v t. i. »vroče gostoljubje«. To je tisti tip topline, ki smo jo spoznali v slivovka socializmu in »Za kulisam iz zagrebškega velesejma«, kjer se moč slivovke razkrije brez zadržkov – kot resnica, ki jo narod pove šele, ko mu malo zmehča jezik: »Čašici žganja se ne bo mogel odreči. Pri naših razstavljalcih se je to 'vroče' gostoljubje kar preveč razpaslo. Na koncu koncev se zdi človeku, da predstavniki posameznih podjetij bolj verjamejo moči naše slivovke kakor svojim komercialnim sposobnostim.«⁵⁶⁶

Tako slivovka postane več kot pijača – je orodje prepričevanja, nadomestek za katalog, tekoči memorandum razumevanja, destilat domačnosti in iznajdljivosti, alkoholni PowerPoint za čase, ko zmanjka papirja in potrpljenja. Postane jezik, ki ga razumejo tudi tisti, ki ne govorijo naših besed, a poznajo toplino, ki pride iz drugega šilca.

Ta diplomatsko-promocijska funkcija slivovke ni ostala le pri realnosti. Pojavi se celo v znanstvenofantastični zgodbi iz leta 1957, kjer je pijača tako rekoč ključna tehnologija medplanetarnega sporazumevanja:

Bilo je nekoč, leta 1999. Pred palačo MLO – Ljubljana se je ustavil razkošen leteči krožnik. Minister za promet na Marsu in pomočnik sta izstopila z diplomatskimi aktovkami v rokah. Deset minut zatem so predstavniki mesta in ekscelenca z Marsa ob bliskanju novinarskih »flešev« podpisali akt »O VZPOSTAVITVI DIREKTNE ZVEZE MED LJUBLJANO IN GLAVNIM MESTOM MARSA«. Popivnali so podpise, izpraznili reprezentančno slivovko in se pristrčno nasmehnil v filmske kamere. Naslednjega dne je turistična agencija »Sputnik« izobesila vozni red in tretjega dne zjutraj se je na Trgu revolucije zbrala nepregledna množica meščanov.⁵⁶⁷

In če je v domačih krajih igrala vlogo kulturne valute, jo je v izseljenski skupnosti še toliko bolj. Posvetimo se zdaj tej njeni moči – »moči naše slivovke« med Jugoslovani onkraj meja domovine.

⁵⁶⁶ J. K., »Za kulisami iz zagrebškega velesejma«, *Slovenski poročevalec*, 14. 9. 1954, 4.

⁵⁶⁷ M. B., »Dajmo se, prosim, malo...«, *Slovenski poročevalec*, 11. 12. 1957, 4.

Med izseljenci

Migranti, gastarbajterji, razseljeni Jugoslovani vseh vetrov – začasni, stalni, no-stalgični, že povsem integrirani ali ujeti nekje vmes – so s slivovko stkali epopeje, ob katerih bi tudi ne prav vitka *Bratstvo in slivovka* izgledala kot vrtni palček, ki se je po pomoti znašel pred Burdž Kalifo. Zgodbe, legende in anekdote, razsute po izseljenskem časopisju, zasebnih beležnicah, dopisovanjih in dolgih pogovorih ob kuhinjskih mizah, pričajo o skorajda mitskem statusu te ambasadorke identitete, utehe in ponosa – kraljice med steklenicami. Resda se je ta kraljica včasih spotaknila ob lasten podstavek in končala kot tetka iz province, ki na tujih dvorskih sprejemih z nasmehom in vonjem po domačem povzroča manjšo zadrego – a ostaja nosilka spomina in pripadnosti.

Preden pa se prepustimo temu bržkone osrednjemu izseljenskemu visokooktanskemu gorivu, velja najprej pokukati v gostiteljsko časopisje. Slivovka – aromatična ambasadorka Jugoslavije, Balkana in širše »južnjaške« drugačnosti – se v diskurzih zahodnoevropskih medijev pogosto pojavi kot univerzalni označevalec prinesenega z juga – nekakšen destilat priseljske drugačnosti, s katerim se je simbolno zalivalo stereotipe, predsodke, pa tudi nekatere tople, čeprav malce opite, poskuse integracije. Avtor članka o delovnih migracijah v Nemčijo z naslovom »Odidite! Ne potrebujemo vas več« iz leta 1975 v ilustrirani reviji *Stern* piše, da so delovni migranti med letoma 1955 in 1973 »prinesli nekaj juga na sever: česen in špagete, Valpolicello [vino iz Italije] ter slivovko, sirtaki in flamenko.«⁵⁶⁸

Tudi bolj suhoparna besedila, ki dišijo po uradnih dokumentih in administrativni dolgočasnosti, kot merilo migrantske mobilnosti pogosto izpostavljajo prav njo – edino z imenom omenjeno žgano pijačo. Na primer v članku »Izseljenci in domovina: Za tiste, ki gredo na delo v Švico«: »Tujci, ki prihajajo v Švico za krajši ali daljši čas, lahko prinesejo s seboj le omejeno količino alkoholnih pijač, cigaret, tobaka in prehrabnih artiklov. Slivovke in drugih žganih pijač lahko prinesejo v Švico brez carine do 0,7 litra[.]«⁵⁶⁹ Praktična, natančna, skorajda birokratsko uokvirjena omemba – a znova z njo na čelu.

⁵⁶⁸ Peter Grubbe in Hermann Sülberg, »Raus mit euch! Wir brauchen euch nicht mehr«, *Stern*, 13. 2. 1975, 70–80.

⁵⁶⁹ Anon., »Izseljenci in domovina: Za tiste, ki gredo na delo v Švico«, *Delo*, 22. 4. 1968, 4.

In potem so tu še prizori z letališč in vlakov – tisti trenutki tranzita, ko vonj po slivovki prehiteva potniško dokumentacijo: »Nekaj jugoslovanskih delavcev, ki so zaposleni v avtomobilski industriji BMW v Münchnu, se pogovarja med seboj. Iz Ljubljane jih velja enosmerna karta 9.026 din, povratna iz Sarajeva 29.705 dinarjev, iz Skopja pa enosmerna 14.801 dinarja. Po letalu se razleže vonj po domačih klobasah in slivovki.«⁵⁷⁰ Dovolj, da si predstavljamo – še preden stopijo na tuja tla, jih razpoznamo po vonju: vonju te tekoče identitete, ki se razlije pred potnim listom in požene svoje molekule čez carinske deklaracije, kot da bi želela prva naznaniti prihod z juga. Slivovka kot predhodnica državljanstva – neformalna ambasadorica, ki je imela dovoljenje za vstop, še preden so ga dobili njeni lastniki.

In njena prisotnost ni omejena le na vonj in steklenico – najdemo jo tudi v osnovah jezikovnega opismenjevanja. V reviji *Rodna gruda*, v prilogi »Kako poveš po nemško«, ki je bila namenjena izseljencem kot skromna opora na poti skozi džunglo nemškega jezika, se že na prvih straneh znajde v tipični situaciji:

NA MEJI

1. Dobro jutro! Pregled potnih listov!

2. Sem, prosim!

[...]

15. Odprite kovček, prosim!

16. Tu je pet škatel cigaret in steklenica slivovke.

17. Hvala. To je prosto carine.

1. Guten Morgen! Paß Kontrolle!

2. Hier bitte!

[...]

15. Den Koffer öffnen, bitte!

16. Hier sind fünf (5) Schachteln Zigaretten und eine Flasche Sliwowitz.

17. Danke. Das ist zollfrei.

Pomen nemških besed:

16. sind – so, fünf – pet, die Schachtel – škatla, die Flasche – steklenica, der Sliwowitz – slivovka⁵⁷¹

Učenje nemščine se tu prepleta z učenjem ritualov, z nepisanimi kodami preživetja, z medkulturnimi akrobacijami, kjer slivovka nastopa kot mehčalec trde realnosti – in tudi trde nemščine.

Slivovka torej ni le predmet, ampak praksa – praksa prehajanja, prilagajanja, prenašanja. Njena pot od domačega kotla do tujega hladilnika, od jezikovnih priročnikov do družabnih srečanj, od zadnje police v kuhinji do prve asociacije v medijskih diskurzih izriše nevidno mrežo izseljenskih vezi. In prav zato je ne moremo povsem doumeti z metrom, tehtnico ali carinskim obrazcem – saj gre za substanco, ki meri domotožje, utrjuje pripadnost in zapečati vsak »na zdravje« z nekaj domače zemlje v grlu.

Ko končno prestopimo mejo – ne le geografsko, temveč tudi simbolno – in se znajdemo med izseljenci, naša opojna sopotnica znova vstopi na prizorišče. Slivovka se pojavlja kot duh – tako v metaforičnem kot v dobesednem smislu: razliva se po društvenih dvoranh, brbota na piknikih, iskri se na sejnih, kroži na plesih, zadiši ob otvoritvah in umirja ob spominskih slovesnostih. Prisotna je povsod, kjer se izseljensko življenje razpenja med vsakdanom in praznikom, med nostalgijo in vztrajnostjo. In kjerkoli se pojavi, s seboj prinese nekaj neotipljivega – rahel, a trdovraten alkoholni zadah domovine.

Recimo? V Montevideu nas pričaka v vsej svoji slivasti prisotnosti – razveseli nas kot nagrada na nagradnem natečaju dvojezičnega (srbohrvaškega in španskega) *Jugoslovenskega vjesnika*, ki ga je v glavnem mestu Urugvaja urejeval neustavljivo predani »jugoslovanski izseljenec Ante Stanič«. V časopisu, kjer se v eni sapi srečajo poročila o uspehih nogometnih selekcij, recept za ajvar in poziv na dobrodelno tombolo, bralce nagradna igra izziva z naslednjimi vprašanji:

»Kdaj proslavljamo dan republike Urugvaja in SFR Jugoslavije? Kdaj je bila proglašena neodvisnost Urugvaja in SFR Jugoslavije? Kdaj sta se rodila ustanovitelja republike Urugvaja Jose Gervasio Artigas in SFR Jugoslavije Josip Broz Tito?« Nagrade: prva šest, druga štiri in tretja dve »originalni steklenici naše znane in svetovno priznane slivovke«.⁵⁷²

⁵⁷⁰ Ivan Cimerman, »Domovina je z letali bližja: Let domov in nazaj v svet«, *Rodna gruda*, št. 6 (1985): 17.

⁵⁷¹ Priredil Valter Braz, »Naša beseda: Kako poveš po nemško«, *Rodna gruda*, št. 2 (1970): 24–5.

⁵⁷² Anon., »Izseljenci in domovina: 'Jugoslovanski vjesnik' v Montevideu«, *Delo*, 30. 9. 1963, 2.

Slivovka se je znašla tudi med nagradami na tomboli Kulturnega društva Bled – tokrat v Essnu: »Polna dvorana, kakšnih tristo zagrelih rojakov nestrpno pričakujejo tombolo. Nekaj pravih domačih slivovk in dve letalski vozovnici do Zagreba in nazaj se lahko zadenejo.«⁵⁷³

Kot nam govorijo ti srečni prejemniki »originalnih steklenic naše znane in svetovno priznane slivovke« in drugi s slivovko oplemeniteni srečneži, se v tujem svetu slivovka ni podeljevala le kot nagrada, temveč kot ritualna potrditev: nisi zgolj prišel – zdaj si tudi (ponovno) postal eden od nas.

V tej vlogi deluje slivovka kot parodija in hkrati refleksija sodobnih praks motiviranja: namesto korporativnih bonov za fitnes, sezonskih kuponov za e-trgovine ali brezplačnih ur joga dobi izseljenec slivovko. Gorivo za nostalgijo. Kurivo za smeh. In morebiti tudi anestetik za tiste dolge večere v svetu, kjer nihče ne zna pravilno izgovoriti tvojega rojstnega kraja, a vsi vedo, da imaš nekaj »močnega« iz domovine.

A ne obtičimo pri tihih večerih in drobnih terapijah v kozarcu, temveč se potopimo v vrvež, v sam pustni spreved, kjer se imaginarij izseljenstva spremeni v gibljivo scenografijo slivovk, ražnjev in narodnih noš:

Za godbo iz predmestja Mengede in jugoslovansko zastavo z zvezdo, kar včasih ni bilo tako enostavno, so se družno zvrstili delavci raznih narodnosti iz vse Jugoslavije, seveda tudi vriskajoči folklorni pari iz essenskega »Bleda«. »Špance smo že ocvrli, zdaj bomo pa spekli še Brazilce«, so napisali na raženj, ki so ga skupno z maketo slivovke vozili v sprevedu.⁵⁷⁴

Slivovka tako ni zgolj prisotna – je poudarjena, povečana, spektakularizirana. Postane maskota, ikona, emblematična steklenica, ki prehaja iz tombole v spreved, iz vitrinskega piedestala v performativno prakso. V domovini je morda le še ena steklenica med mnogimi. V tujini postane dragocen eksponat domovine – zgoščena emocija v stekleni obliki, ki jo je treba ne le okušati, temveč tudi pokazati.

⁵⁷³ Anton Rupnik, »Med zdomci: Naši 'bledovci' plešejo«, *Delo*, 26. 9. 1973, 8.

⁵⁷⁴ Bogdan Pogačnik, »Slovenski dnevi v Dortmundu 1: Naši v pustni povorki«, *Delo*, 6. 3. 1974, 9.

Seveda pa slivovka iz pustnih povork najraje konča tam, kjer se počuti najbolj domače: na mizah, v rokah, med zobmi in (občasno) tudi v bolj skritih kotičkih telesa in duha izseljenskega vsakdana. Ni le simbol – je izkušnja:

Prijetno praznovanje so zaključili Škruba Karli s harmoniko in Zdravič Jože s kitaro ter pevci rojak Aleksijević s svojima sinovima, ki so zapeli in zaigrali srbske in hrvatske pesmi. Še nekaj pesmi, ki so jih ubrano zapeli pevci Save in Triglava, nato pa domača zdravica z jugoslovansko slivovko.⁵⁷⁵

Dve mladinki sta govornikoma izročili cvetje. Na lepi proslavi so nastopali pevski zbori društva Sava in Slavček ter tamburaški zbor Slavčka. Tov. Aleksijević je ob spremljavi kitare zapel nekaj narodnih pesmi, Škrubov Karli je zaigral poskočne na harmoniko, mala Marlenka pa je kakor ponavadi prisrčno in živo deklamirala. Ob zaključku smo s kozarčkom pristne jugoslovanske slivovke s toplimi željami v srcu nazdravili dragi rojstni domovini ob njenem prazniku.⁵⁷⁶

Govornikom so naše mladinke Janet Pack, Mari Bedene in Marlenka Sajevic poklonile šopke, nato pa so se vrstile pesmi in ples skupine malih rudarjev iz Freyminga pod vodstvom Avgusta Rohra, s pesmijo pa jih je spremljal Jože Cadej. Po končanem programu smo trčili s kozarčkom domače slivovke.⁵⁷⁷

In še bi lahko nadaljevali – z nazdravljanji, zdravicami, požirki, pesmimi in solzami – vse do konca knjige in onkraj, tja do meje, kjer se spomin prevesi v mit, in vonj slivovke še vedno lebdi v zraku, kot zadnja para izgubljene domovine.

Slivovka v izseljenskem kontekstu ni zgolj žgana pijača – je tekoča relikvija, stekleničena identiteta, obredna substanca, ki presega svojo kulinarično, alkoholno, opojno funkcijo. Deluje kot utelešeni dokaz pripadnosti, kot simbolično potrdilo o vključenosti v diasporično skupnost in ohranjanju vezi z izgubljeno ali oddaljeno domovino. Medtem ko lahko v domovini nemarno sameva na zadnji

⁵⁷⁵ Anton Škruba, »Naši ljudje po svetu: Francija: Svečana proslava v Freymingu«, *Rodna gruda*, št. 1 (1965): 23.

⁵⁷⁶ Anon., »Naši ljudje po svetu: Velika jubilejna članska kampanja ob 60-letnici SNPJ najvažnejši dogodek v zgodovini Jednote: Uspele prireditve v Franciji«, *Rodna gruda*, št. 2 (1964): 59.

⁵⁷⁷ Martin Blatnik, »Naši po svetu: Francija: O delu društva Save v letu 1965«, *Rodna gruda*, št. 5, (1966): 156.

polici, nekje med staro marmelado in pozabljeno steklenico kisa, je v izseljenskem okolju postavljena na piedestal – skorajda votivni predmet, razstavni eksponat hrepenenja, utehe in kulturne kontinuitete.

Toda mitskost slivovke se ne ustavi pri pitju. Kot pričajo izseljenska pričevanja in zabeležke v tisku, so se številni rojaki na tujem odločili ne le uživati, temveč tudi proizvajati to opojno substanco – pogosto v pogojih, ki jih lahko brez pretiravanja označimo za »eksperimentalne«: »Danes je v kraju Porz v Zahodni Nemčiji eksplodiral kotel v zasebni žganjarni. Pet Jugoslovancev, ki so kuhali slivovko v svojem stanovanju, je dobilo hude opekline.«⁵⁷⁸

Slivovka torej ni le simbol doma – je tudi praksa, tveganje, skoraj alkimistična operacija, ki v sebi združuje nostalgijo, domačnost in potencialno nevarnost skupinskega spomina in ki doda »obrazu zadovoljen smehljaj«:

V roke nam je segel hladno in mirno [jugoslovanski izseljenec v Los Angelesu], ko da je hotel pred ostalimi gosti poudariti, da je njegova stvar točiti pijače in postreči z jedjo vsakomur, kdor je pripravljen poravnati račun. Vendar pa mu je zaigral na obrazu zadovoljen smehljaj, ko je lahko tujcu »iz domovine« postregel s steklenico slivovke z napisom »product of Yugoslavia«. ⁵⁷⁹

In ni le tekočina, ki doda »obrazu zadovoljen smehljaj«. Je tudi tekočina, ki »obrača sodnike«. Vsaj tako nam priča članek »Slivovka je obrnila sodnika: Naš zdomec se je zmazal, ker pijačo uporablja kot losion«, v katerem je opojna pijača hkrati izgovor, dokaz nedolžnosti in sredstvo za nego – sodobni alkimizem v sodni dvorani:

Minuli teden je občinsko sodišče v Offenbachu oprostilo jugoslovanskega delavca N. P. obtožbe, da je v vinjenem stanju vozil avtomobil in napravil več prometnih prekrškov. Jugoslovana je prijavila prometna policija iz Offenbacha in navedla, da je N. P. s svojo vožnjo ogrozil promet. Prijavi je priloženo potrdilo, iz katerega je razvidno, da so s testom na kraju dogodka potrdili, da je bil obdolženec pijan.

⁵⁷⁸ Anon., »Razneslo kotel s slivovko«, *Delo*, 22. 9. 1969, 6.

⁵⁷⁹ Jaša Levi, »Na drugi obali: Razgovor v Chinatownu«, *Ljudska pravica*, 25. 9. 1956, 4.

Na vprašanje, ali se čuti krivega, je obdolženec odgovoril negativno in hkrati zatrdil, da ni vozil pijan. »Pred policijo ste pihali v balon in test je pokazal, da ste neposredno pred vožnjo pili alkohol,« je skušal dognati resnico sodnik. »To ni točno,« je odgovoril obtoženec. »Možno pa je, da je alkohol posredno prišel do testnega balona. Tik pred vožnjo sem se namreč obril in si nato otrl lica s slivovko.« »No, prav,« je nadaljeval sodnik, »ali se vi po britju ne otirate s kolonjsko vodo?« »Pri nas je kolonjska voda zelo draga, pa sem se navadil, da si po britju dezinficiram lica s slivovko.« »In s tem ste nadaljevali v Zvezni republiki?« – »Da, da bi varčeval.« »Če je stvar taka, vas oproščam obtožbe,« je dejal sodnik.⁵⁸⁰

Slivovka – losjon za lice in za vest.

A vendarle – bolj kot ljudi je slivovka nemalokrat pomagala obračati spomine, utrjevati vezi in vzdrževati tisto nevidno, a čustveno izjemno potentno mrežo povezav med izseljenci in kraji, iz katerih so nekoč odšli.⁵⁸¹ Delovala je kot tekoči arhiv: z vsakim požirkom je aktivirala občutja, prizore, stavke, obraze – in jih vsaj za hip prenesla čez čas in prostor.

Toda domovina, na katero se je slivovka simbolno in čustveno navezovala, ni bila – kot smo lahko že prebrali v enem od prejšnjih poglavij – nikakršna idilična »dežela, ki jo je bilo zanimivo obiskati, dežela slivovke in čevapčičev«. Za številne izseljence je pomenila mnogo več (ali pa tudi mnogo manj): bila je kompleksna, notranje napeta tvorba spominov, čustev in političnih realnosti – včasih ljubljena z domotožjem, včasih spoštovana s previdno distanco, pogosto pa razcepljena med nostalgijo in razočaranje, med mit in konkretno življenjsko izkušnjo. Slivovka je v tej razpetosti igrala paradoksalno vlogo – obenem uteha in opozorilo, tekoča esenca doma in hkrati grenka kaplja izgubljenega, spornega, neuresničenega.

Anton Kolendić – hrvaški literarni zgodovinar, publicist, diplomat, nekdanji podpolkovnik zloglasne Službe državne varnosti (SDV oz. UDBA) in celo avtor turističnega vodiča po Dubrovniku – v svojem pisanju o atentatu na ustaškega

⁵⁸⁰ S. Obradović, »Slivovka je obrnila sodnika: Naš zdomec se je zmazal, ker pijačo uporablja kot losion«, *Delo*, 10. 8. 1972, 10.

⁵⁸¹ Za več o jugoslovanskih restavracijah v Nemčiji glej Ruža Fotiadis, Vladimir Ivanović in Radina Vučetić, ur., *Brotherhood and Unity at the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia* (Zagreb: Srednja Europa, 2019).

emigranta Branka Jelića, ki je živel v Nemčiji, razkrije, da se je tudi v ozadju hladnovojne igre s sencami znašla prav posebna slivovka: srbska slivovka grenkega okusa, zelo politična, a še vedno pitna:

Doktor Jelić je od vseh žganih pijač pil edinole čisto slivovko, dvakrat žgano žganje. V internaciji v Angliji je pač po sili prilik pil viski, saj je škotska domovina viskija. Vendar se nanj ni nikoli navadil, takoj ko se je preselil v Berlin, se je povrnil k svoji najljubši pijači. Zadnja leta se je dalo v nemških trgovinah kupiti edinole to »Srpsko šljivovico« in »Srpsko prepečenico«; dr. Jelić pa jo je ob vsakokratnih psovkah, namenjenih tej nalepljeni reklami, vendarle še naprej kupoval pa pil. Njegov prejšnji glavni telesni čuvaj Stanko Kardum se je, oponašajoč svojega šefa, tudi navadil piti slivovko. Vendar se ni hotel sprijazniti z dejstvom da, kakor je govoril: »... Jaz, Hrvat, pijem srbsko žganje?!« Najprej je Stanko poskušal preiti na kakšno drugo pijačo ali dobiti kakšno nemško »schliowitz«, pa ni zdržal. Spet je moral kupovati »Srpsko šljivovico«. Da bi nekako zadržal podobo »neomahljivega Hrvata«, si je zamislil in izvedel naslednji plan. Podkupil je mojstra stavca v tiskarni, kjer je Jelić stavil svoj list »Hrvatska Država«, ta pa mu je odtisnil – v barvah – dovolj nalepk z velikim napisom:

Hrvatska šljivovica

In Kardum je z njimi, potem ko je najprej odlepil originalno nalepko, okrasil steklenico s »svojem« žganjem. Vsakokrat, ko je potegnil požirek žganja, ta iz navade je zmerom, kadar je bil sam, pil kar iz steklenice, se je doktor Jelić spomnil Kardumovega »pohrvačenja« žganja. Smejal se je še posebno zato, ker je bila »srbska slivovka« narejena v »Badlovi« tovarni v Sisku, zaradi reklame pa je prevzela že od prej po vsej Nemčiji poznano ime: srpska šljivovica!⁵⁸²

Tako se znova pokaže, da je bila slivovka tudi v času bratstva in enotnosti vse prej kot nedolžna nacionalna pijača – včasih je delovala kot simbol povezovanja, drugič kot orodje razmejitve. Zdi se, da so imele te »psovane« slivovke jugoslovanskih narodov, s katerimi smo imeli opravka že v prvem poglavju, v času »postjugoslovanske zmešnjave«, svoje predhodnice že tedaj, ko je jugoslovanska

enotnost uradno še veljala za nevprašljivo. Slivovka – tista z enim obrazom na veselici in drugim v tajnih poročilih.

In vendar, četudi včasih prikrita z grenkobo ali političnimi podtoni, se slivovka neprenehoma vrača – kot duh iz steklenice – v vsemogočih spominih, pismih, zgodbah, zasebnih arhivih in drobnih okružkih vsakdanjosti. Oče moje sodelavke, ki je v začetku sedemdesetih let študiral v Parizu, je svoji bodoči ženi v domovini pisal o vsemogočem. Eno od pisem, v katerem se je pritoževal nad »slabim življenjem« v Franciji, je zaključil z našo junakinjo: »Prinesi prosim devize in obvezno 1 liter slivovke.«⁵⁸³

Slivovka, ta utekočinjena vez z domom, pa ni bila pomembna le za tiste, ki so odhajali, temveč tudi za tiste, ki so se vračali – četudi zgolj na obisk. Skorajda obvezna je postala v protokolu dobrodošlice za »naše« iz tujine, kot pričajo številna časopisna besedila: »Seveda ne bi bili pravi Američani, če ne bi vsak drugi med njimi z užitkom čikal žvečilnega gumija. [...] Ko so se pomikali proti izhodu, je vsak dobil nageljček in šilce slivovke, pozdravila pa sta jih tudi harmonikarja v narodnih nošah.«⁵⁸⁴

Otovorjeni s šilcem slivovke, harmoniko in narodno nošo – atributi, ki so med potjo nosili uteho, pripadnost in ponos – pa zdaj vstopamo v somrak socialističnega poglavja, kjer se harmonika oglašja že bolj iz navade kot iz prepričanja in kjer se luč preteklosti še enkrat odbije od stekla kozarca. Tam nas ta simbolna krama ne bo več grela, ampak nas utegne celo ovirati. Stopili bomo namreč v poglavje, kjer »[t]radicija vseh mrtvih pokolenj leži kakor mōra na možganih vseh živih ljudi«, ⁵⁸⁵ kjer bo treba – kot nam zapoveduje resni avtor tega citata, vernik razvoja, revolucije – odložiti nageljček, pospraviti harmoniko ter izprazniti kozarec. Tokrat brez zdravice ali kot bi hoteli nazdraviti samemu koncu.

⁵⁸² Anton Kolendić, »Ozadje nekega atentata: Pojavi se gospod von Pilnitz«, *Delo*, 23. 9. 1977, 7.

⁵⁸³ 21. 1. 1972, Pariz. Pisma hrani Nataša Rogelja Caf.

⁵⁸⁴ A. A., »Na Brniku že prve lastovke: Včeraj je na letališču Ljubljana pristal Boeing 707 družbe PanAmericana«, *Delo*, 26. 2. 1971, 6.

⁵⁸⁵ Karl Marx, »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«, v *Izbrana dela v petih zvezkih. III zvezek*, ur. Boris Žiherl, prev. Diana Sivec in Božidar Debenjak (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979), 452.

Na odpradu

Narodi niso monolitne skupnosti. Bolj kot kulturno enotne tvorbe jih je – če si sposodimo frazo in naslov knjige Johna Hutchinsona – smiselno razumeti kot »območja konflikta«. Različni posamezniki, skupine in institucije gojijo različne predstave o tem, kaj narod je, kaj naj bi bil ter kdo ali kaj naj ga zastopa. V tej luči je pomenljivo razmišljanje Emila Milana Pintarja, namestnika predsednika slovenskega Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, ki je v prilogi »Znanje za razvoj« na eno od vprašanj odgovoril takole:

Pri tem pa smo se znašli v situaciji, ko se je Evropa zaradi dogajanj v tehnični organizaciji pravzaprav odmaknila za eno stopnjo. Zato nas je izključila in nas izključuje: na njenem trgu pravzaprav uspevamo le še s prodajo spodnjic in slivovke, cene ostalih industrijskih izdelkov pa so zaradi višje tehnične organizacije za približno 30 odstotkov nižje od naših.⁵⁸⁶

Slivovka torej ni le vir ponosa – včasih je tudi breme. Tekoča utečenost, ki jo je treba – zlasti ob govoru o industriji, tehnologiji, izvozu in drugih stebrih modernizacije – ne le preliti, temveč preseči. Tam, kjer se socializem klanja napredku, slivovka nemalokrat ostane zadaj: relik, ki diši po včeraj. Zato ni presenetljivo, da v kritičnih razpravah o razvoju pogosto prevzame vlogo simptoma – statičnosti, provincialnosti, cenenosti. Tako se v komentarju o industrijskem oblikovanju izriše skoraj obupan pogled:

Samo tak najboljši proizvod lahko prodre v vse dele sveta, če greste v trgovine po svetu, boste videli, da so kravata, srajca, čevlji – iz Italije, bodisi v Ameriki ali v Parizu; srečali boste dansko pohištvo, švedsko steklo, japonski transistor. Marsikje boste našli jugoslovansko slivovko, ki je nihče več ne pije, ker smrdi, ki pa jo dajemo za bagatelno ceno. Prepogosto mislimo, da bomo s slivovko in kranjsko klobaso osvojili svetovni trg.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Po magnetogramu povzela Mija Repovž, »Prevlada argumenta moči pomeni vnaprejšeni poraz«, *Delo*, 27. 3. 1987, 7.

⁵⁸⁷ Anon., »Zapiski iz razgovora za okroglo mizo o industrijskem oblikovanju Lepše je tudi koristnejše«, *Delo*, 21. 6. 1966, 5.

Slivovka, ki je še ne dolgo nazaj krožila po diplomatskih mizah, tukaj postane opotekajoča se senca narodne duše – ostanek, vonj, ki vztraja, ko so sanje o globalni konkurenčnosti že izparele. Iz ikone postane ironija. Namesto izdelka z dodano vrednostjo ponuja zgolj dodano nostalgijo. Namesto okusa prihodnosti – okus domačnosti, ki v svetu nima več prave cene.

V tej vlogi se slivovka znajde v družbi še enega tradicionalnega sopotnika: opanka. Skupaj tvorita emblem ljudskega, morda celo preveč ljudskega. Ravno to izvažamo – poenostavljeno, prežvečeno verzijo samih sebe. Tudi skozi estetiko naivne umetnosti, ki uspešno prodaja »kič naše ljudske slikarske folklore« in pri tem ne skopari z ironijo:

Že v izložbi so s parodijo na čudoviti lepak »Naivci 70« z Generaličevim belim jelenčkom pod rogovilastim drevjem tega jelenčka zasuli z luksuznim avtomobilom in kupom zlatnikov, češ naivci delajo samo za denar. Hkrati so sami z dodatnimi ljudskimi imeni poskušali pokazati, da tudi sami znajo mimogrede naivno slikati na steklo in hkrati s slivovko in opankami izvažati tudi kič naše ljudske slikarske folklore.⁵⁸⁸

Slivovka – prežvečena ujetnica lastne prepoznavnosti – kot bi jo naslikali jugoslovanski naivci: ne več simbol narodne duše, temveč njena folklorna karikatura v steklenici.

Slivovka postane orodje za slikanje zaostalosti tudi v drugih žanrih pisane, govorjene, pete in drugače artikulirane besede. Slovenski kantavtor Tomaž Domicelj v že omenjeni otožni »gastarbajterski« pesmi »Vlak na jug« iz leta 1979 oriše melanholično vrnitev v domovino – »na jug« – tja, kjer, če si dovolim ščepec kantavtorskega navdiha, »kolesa in pragovi pojejo isto pesem že mnogo let«. V vagonu, kjer mu družbo dela »petnajstih revnih duš« in po katerem »pridrsa star sprevodnik, ki se mu nikamor ne mudi«, se znajde tudi naša junakinja – nevsiljivo, a z značilno prisotnostjo. Ta verz nam je že odzvanjal na začetku našega potepa s to opojno pijačo – a ker, drage bralke, mi niste storile ničesar, kar bi upravičilo kazen ponovnega obračanja strani, si dovolim ponovitev kot metodo – loško upravičen učinek vrnitve:

⁵⁸⁸ Bogdan Pogačnik, »Naivna umetnost ni amaterizem: Simpozij v Hlebinjah«, *Delo* 19. 8. 1970, 5.

V kotu par je slabih kvartopircev,
zanje se ne zmeni več nihče,
slivovka in kajmak in čebula,
in stara slanina smrdi iz bisag.⁵⁸⁹

Zadošča en sam verz – slivovka in kajmak in čebula – da se vzpostavi cela topografija vonjav, okusov in družbenih konotacij, ki jih ne nosijo le bisage, temveč tudi sama struktura pesmi. V tej »pesmi pragov in potnikov« slivovka ni več samo pijača – postane indikator časa, prostorski označevalec, kulturni simptom.

Refrena pa se bržkone še spomnite, kaj neda? In ker, drage bralke, še vedno niste storile ničesar, kar bi zahtevalo disciplinski ukrep listanja nazaj, si dovolim ponovitev – izključno v raziskovalne in terapevtske namene nostalgije. Ob tem pa vam, kot pritiče gostoljubju, postrežem še s predbesedilom, ki neposredno sledi smrdeči slanini iz popotnih torb in nas z vso močjo glasbe, nostalgije in brezčasne otožnosti povleče nazaj – tja, na jug:

Izmučeni obrazi in obdelene roke tistih, ki odšli so v samski svet,
mati pa iz prsi, ki so že zdavnaj uvele, doji otroka, ki bo nekoč dejal
[sledi refren]:
Zdravo, Jugoslavija, kako si?
Zakaj se delaš, da me ne poznaš?
Saj sem vendarle rasel v tvojih lepih nedrih,
a jutri zagotovo spet bom šel.

Slivovka se torej znajde v smrdeči bisagi, v necenjeni družbi kajmaka, čebule in stare slanine. Je nekaj, kar stoji nasproti prefinjenosti, elegantnosti, gracioznosti, kot bremo tudi v članku, ki prinaša »Odmeve gostovanja ljubljanske opere v Celovcu«:

Kljub tej nezgodi pa je A. Walz v svojem časopisu kar lepo pohvalil ljubljanske goste, čeprav se mu pozna, da mu politična linija »Volkszeitung« ni dovoljevala preočitnih superlativov. »Režija Cirila Debevca te iz commedie dell'arte izvirajoče glasbene komedije ni predstavila s tako gracioznostjo, kot bi jo pričakovali. Pri mešanju sestavin so pač deli zraven – namesto Chiantija – slivovko.«⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ Tomaž Domicelj, »Vlak na jug«, 48 (RTV Ljubljana, 1979).

⁵⁹⁰ S. Fras, »'Zgrizli bi se od zavisti': Odmevi gostovanja ljubljanske opere v Celovcu«, *Ljudska pravica*, 14. 12. 1957, 7.



A zakaj *tudi* neprijazen – ali celo odklonilen – odnos do slivovke v času socializma? Razlog je bržkone predvsem banalno pivski. Banalno pivski? Seveda. Socialistični pivec (in potrošnik nasploh) sicer ni bil žejen (niti lačen), a je bil vsaj občasno naveličan pivske (in prehrambne) enoličnosti ter željan novotarij, eksotike, prestiža – vsega tistega, kar slivovka pač ni bila.

V duhu časa – in z zdravo mero pretiravanja – si bomo spet izposodili Karla Marxa in rekli, da slivovka »vseh mrtvih pokolenj leži kakor mōra na možganih vseh živih ljudi.« A v tem primeru ta mōra ni filozofski imperativ zgodovine, temveč nerazredčena, 45-odstotna dediščina, ki – ne glede na modernizacijske prebliske – še naprej straši po domačih kredencah, točilnih pultih in spominih na dedove godove.

Na pomenski ravni se v odnosu do slivovke – če si sposodimo Raymonda Williama – izrisujeta dve vsaj deloma nasprotujoči si poziciji: *residualna* ali *obstoječa*, ki pomene slivovke črpa iz preteklih obdobij (najpogosteje kot označevalec družabnosti, gostoljubja, jugoslovanstva in vsega, kar je bilo vanj namočeno kot sadje v žganje), ter *nastajajočo*, ki ji pripisuje nove, pogosto manj laskave pomenne – kot simbol nerazvitosti, zaostalosti, tiste »tradicije«, ki »leži kakor mōra na možganih vseh živih ljudi.«⁵⁹¹ In tokrat je naša opojna pijača ležala kakor mora na možganih jugoslovanskega turizma.⁵⁹²

⁵⁹¹ Williams, *Navadna kultura*, 239. O razliki med residualnim in nastajajočim Raymond Williams pravi naslednje: »Z 'residualnim' mislim, da nekatere izkušnje, pomeni in vrednote, ki jih ni mogoče potrditi ali izraziti v pojmih dominantne kulture, kljub temu doživljamo in prakticiramo na podlagi prežitka – tako kulturnega kot tudi družbenega – kakšne predhodne družbene formacije.« Naj samo dodam, da je lahko residualna kultura, kljub običajni relativni odmaknjenosti od dominantne kulture, v konkretnih dejavnostih inkorporirana vanjo. »Z 'nastajajočim' mislim, prvič, da nenehno nastajajo novi pomeni in vrednote, nove prakse, nove označitve in izkušnje. Toda pri tem gre za dosti zgodnejši poskus inkorporiranja prav zato, ker so del – vendar ne definiran del – efektivne sodobne prakse.«

⁵⁹² Več o jugoslovanskem turizmu v Hannes Grandits in Karin Taylor, ur., *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)* (Budimpešta, New York: Central European University Press, 2010).

[...] tako kot mi ni vseeno, ko vidim, kako se Jugoslavija nizko ceni. Odkar se spomnim, in moj spomin sega v pozna šestdeseta leta, je jugoslovanski turizem stremel prav le h gostom na ravni nemških čistilk (samo da plačajo z markami). Žal je s turizmom tako kot s krepostjo: ko si enkrat na slabem glasu, ni več poti k boljšemu. [...] V velike hotele hodi samo še »jara gospoda«, s hrano se še noben turist ni pohvalil, z zabavo še manj, na slivovki in obzidju Dubrovnika pa ne more počivati cela turistična industrija ad infinitum, še posebno, ker sonca je tudi drugje dovolj, pa morda niti bistveno dražje ni. Le da so si drugi verjetno postavili višje cilje.⁵⁹³



Pijača v ne najboljši družbi. Zaupaš lahko flaši slivovke. Ne pa ljudem okoli nje.
 Ilustracija Matjaž Schmidt za podlistek Vital Mal, »Kačja jama«, Delo, 2. 4. 1981, 12.

Prvi in hkrati zadnji članek tega poglavja – pa tudi ravnokar servirano besedilo z naslovom »Zardevanje ob steklenici« – izhajajo iz druge polovice 1980-ih let in slovenskega časopisnega prostora. Bržkone bi natančnejša analiza pokazala, da se večina slivovki manj naklonjenih zapisov pojavi prav v jeseni življenja države, ki je nekoč ponosno prisegala na bratstvo in enotnost. A znanstvena knjiga, četudi odprta za razmislek, ni najboljši kraj za takšne prostoročne špekulacije.

⁵⁹³ Jana Valenčič, »Zardevanje ob steklenici«, Delo, 1. 3. 1988, 11.



Nova funkcija slivovke –
 tenis z dušo sadja.
 Če zadeneš, nazdraviš.
 Če zgrešiš, tudi.
 V igri tekočine in
 udarcev je objektiv
 pripadal Saši Kovačič.

Kaj torej sploh lahko rečemo o pomenu slivovke – in o tem, kako se ta pomen skozi čas spreminja? Zagotovo ne gre za nekaj statičnega. Slivovka ni pomenila istega v času, ko je »jugoslovanski turizem stremel [...] h gostom na ravni nemških čistilk« (pozna 1960-a), kot v obdobju, ko so »v velike hotele hodila samo še 'jara gospoda'« (1980-a). A če pomen razumemo kot nenehno izgrajevano razmerje med rabo, kontekstom in spominom, to niti ni presenetljivo. Je skorajda aksiom: osnovno pravilo vsakega razumevanja pomena.

Z drugimi besedami: pomen slivovke ne izvira iz praznine, temveč iz sedimenta zgodovine – iz skladišča praks, izjav in pomenov, ki se z vsakim novim kozarcem, z vsako novo etiketo, z vsakim novim stavkom nalagajo na obstoječo plast pomena. In vsak nov kontekst prinese možnost predrugačenja – ali vsaj premestitve.

Če se pomena slivovke lotimo še nekoliko strukturalistično: ta ni samozadosten, temveč se oblikuje – kot vsi pomeni – tudi v razmerju do drugega. Do drugih pijač, pa tudi do »nepijač«, stvari nasploh. Na tem mestu bomo še enkrat servirali pijačo, ki smo jo že spoznali v rokah dosmrtnega predsednika Tita, velikega ljubitelja (in kasneje sovražnika) te večinoma uvozne »novotarije«, v družbi ustaškega aktivista Branka Jelića, na mizi edinega dekleta – voznice kombajna v Jugoslaviji in še kje. *Še pomnite tovariši*, za katero pijačo gre?

Seveda – viski. Pijača z drugačno zgodovino, drugačno ceno, drugačnim vonjem. Tisti uvoženi napoj, ki bi si – v deželi slivovke – brez dvoma zaslužil svojo lastno študijo. Kot kažejo različna pričevanja, je vsaj od sedemdesetih let naprej – če uporabimo oznako Franceta Popita in samega maršala – postal »moda«. »Dobiš ga tudi v vaseh, v navadni gostilni,« je rekel Tito. In to ni bil kompliment.⁵⁹⁴ Bolj cenjen, bolj zaželen, bolj »po svetu«. Medtem ko je bila slivovka – kot upam, da je postalo razvidno – zaznamovana s pridihom vsakdanjosti, ljudskosti, banalnosti.

Znani publicist in kulturni kritik Igor Mandić – sicer znan po svoji nenaklonjenosti do domačega žganja – v svoji knjigi *Mitologija svakidašnjeg života* temu žitnemu eliksirju posveti pravcato odo: »[D]aje krila navdušenju in še marsikaj doda drugim (moškim) močem, a ne spodnaša nog, ne razžira drobovja in ne zaudarja iz ust, kot se vse to dogaja v naši (še vedno) kmečki, žganjarski mitologiji.« Uvodni stavek gesla »whisky« že zadiši po strastni apologiji: »Žitna rakija

je kraljica vseh žganih pijač.«⁵⁹⁵ In kaj nam, poleg ljubezenskih pisem viskiju, viskispevov, še ponuja ta elitistični viskofil *par excellence*? Ne prav veliko več. Nekakšno spolirano ogledalo samozadostne sodobnosti, kjer pijača ne odseva zgodovine, temveč predvsem status.

Drugačno perspektivo ponudi Miljenko Jergović v že predstavljeni knjigi *Oče*, ko se spominja daril, ki so jih pacienti nosili njegovemu očetu, zdravniku. Kaj so mu najpogosteje prinašali? Alkohol. A tekočina tega opojnega obdarovanja ni bila slivovka: »Kmetje, in teh je bilo med pacienti vendarle največ, so iz določene razloga menili, da doktorji nimajo enakega spoštovanja do domačega žganja kot do domačih jajc. Ali pa se jim je zdelo nespodobno domnevati, da bi doktor utegnil biti spoštovalec slivovke.« Zato so zdravnika raje obdarovali s pijačami iz samopostrežnih trgovin: stockom, vinjaki, likerji vseh oblik in barv, redkeje pa z viskijem iz brezarinskih trgovin. Viski je imel namreč po Jergovićevem mnenju svojevrstno ideološko senco oziroma je do tega »imperialističnega žganja« obstajal ideološki predsodek [...] pili so ga negativci v vesternih in pitje viskija je bila splošna značilnost sicer redkih reportaž o gospodarskem kriminalu.«⁵⁹⁶

Viski ni (zgolj) protislivovka, temveč njen zrcalni dvojnik: zrcalo, v katerem lahko natančneje opazujemo, kaj vse slivovka je – in kaj noče ali ne more biti. V tej primerjavi se razkrijejo kulturne napetosti med lokalnim in globalnim, med tradicijo in modernizacijo, med simbolnim kapitalom Zahoda in neizčiščenimi vrednostmi lastne dediščine. Pisati o viskiju v knjigi o slivovki pomeni torej brati slivovko skozi njenega drugega – in s tem izostriti njen pomen.

Od pijače gospodarskega kriminala k pijači politične provokacije. Slivovka se pojavi v ironičnem »predlogu scenarija za proslavo Dneva mladosti«, naslovljenem »Piva in klobas v imenu ljudstva«, objavljenem v provokativni *Tribuni* – časopisu s slovesom največkrat (devetkrat) prepovedane tiskane periodike (za primerjavo: *Katedra* in *Mladina* sta bili prepovedani po dvakrat).

Smo v drugi polovici osemdesetih, na robu razpada »bratstva in enotnosti«, ko slovenski mladinski mediji – *Tribuna*, *Katedra*, *Radio Študent*, *Mladina* – že pol desetletja vztrajno razbijajo politične in družbene tabuje, kršijo nepisana

⁵⁹⁴ Božo Repe, »Slovenci v osemdesetih letih«, *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000): 234.

⁵⁹⁵ Mandić, *Mitologija*, 109–10.

⁵⁹⁶ Miljenko Jergović, *Oče*, prev. Aleksandra Rekar (Ljubljana: Sanje, 2014), 60.

pravila, izzivajo oblast in širijo meje svobode govora. To seveda ne ostane brez posledic: zaplembe, odpusti, kazenski pregoni.⁵⁹⁷

V tem času postajajo ti mediji – pogosto povsem napačno razumljeni kot mladostniški eksces – dejanski paralelni medijski sistem, ki se izmika pisanju po partijskih diktatih ter stavi na kritiko, ironijo in svobodo izražanja.⁵⁹⁸

In ko revolucija po štirih desetletjih dobi svojo klopoto⁵⁹⁹ – jo pogosto dobi ravno v obliki satire, tiskane na časopisnem papirju, in ob kozarcu slivovke.

Ljudstvo se začne zbirati pred stadionom kakšne pol ure pred pričetkom slovesnosti in vsak dobi v roke klobaso (*ker je prireditelj v Beogradu, naj bodo klobase turške-čevapčiči, saj bi v primeru kranjskih klobas lahko nekateri predstavniki imeli v mislih še eno slovensko provokacijo ali celo nacionalistični izpad*) in vrček piva (*na slivovko ne bi ciljali, ker je na mladinskih prireditvah prepovedano točiti alkohol*), s čimer bi zasedli svoja mesta na stadionu popolnoma poljubno, paziti bi morali le, da ne zasedejo častnih lož, na katerih bi sedeli pomembni predstavniki, funkcionarji in razsodniki, ki morajo biti popolnoma vidni celotni množici, saj bo njihova vloga odločilnega pomena za celotno prireditev.⁶⁰⁰

Bržkone je to tudi pravi čas za zadnjo rundo.

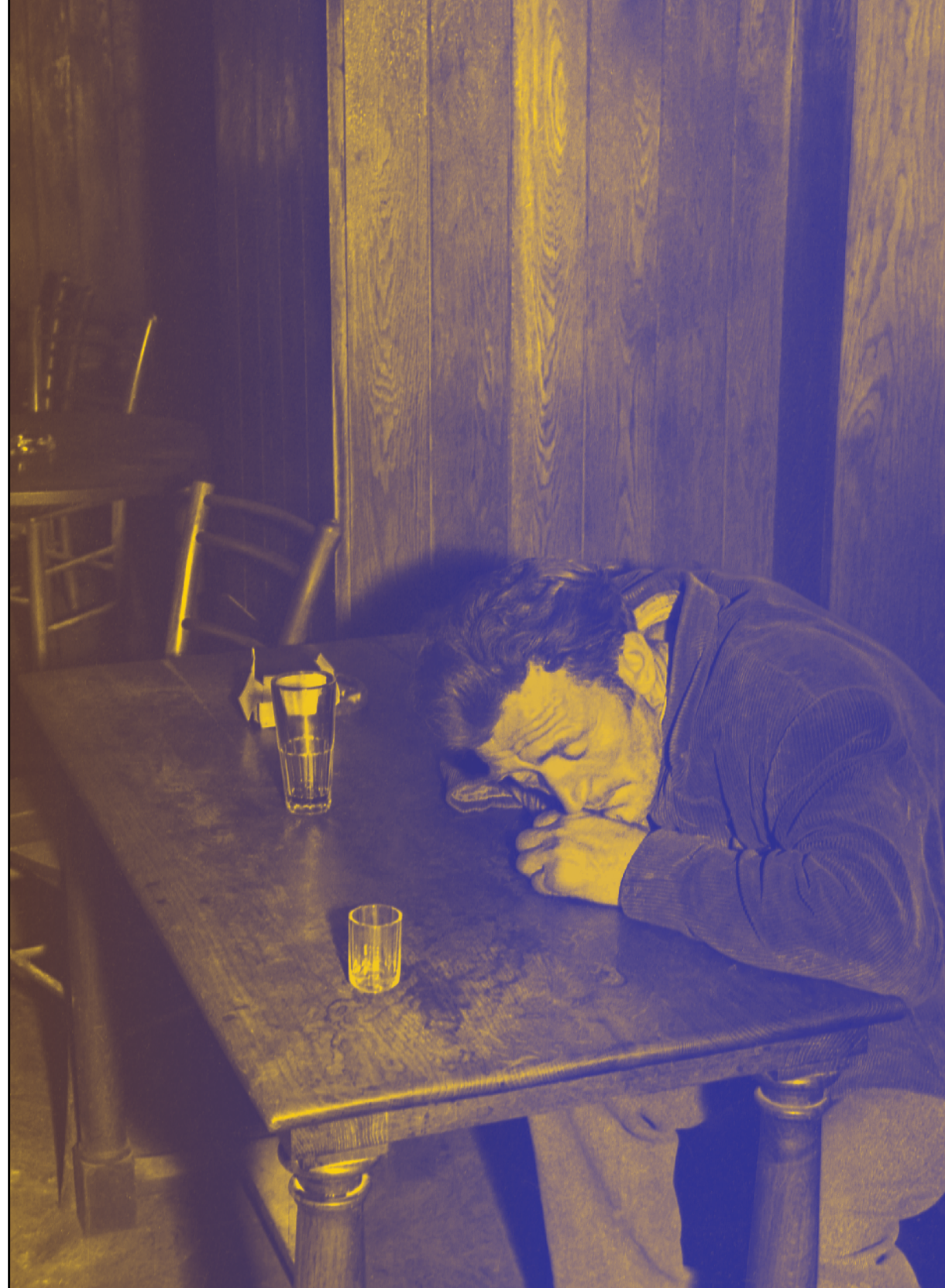
►
*Ko zgodovina konča govor, običajno ostane še kozarec.
Sorodna fotografija prebiva tudi na str. 311.
Obe trezno hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.
Miloš Švabič in Svetozar Busić (str. 311) sta ujela trenutek,
ko je zgodovina za mizo končno malo zadremala.*

⁵⁹⁷ Bernard Nežmah, *Časopisna zgodovina novinarstva: na Slovenskem med letoma 1797–1989* (Ljubljana: Študentska založba, 2013), 337, 343.

⁵⁹⁸ Nežmah, *Časopisna zgodovina novinarstva*, 347.

⁵⁹⁹ Aleš Gabrič, »Na zahodu vzhodnega sveta«, v *Slovenska novejšja zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer idr. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005); Peter Vodopivec, *Od Pohlino slovnice: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja* (Ljubljana: Modrijan, 2006), 464–89.

⁶⁰⁰ PEC, »Piva in klobas v imenu ljudstva«, *Tribuna*, 25. 5. 1987, 19.



Zadnja runda



Kakšne so torej zasluge slivovke za jugoslovanski narod?

Začeli smo na koncu zgodovine – v času, ko ta narod obstaja zgolj še v spominih, arhivih, besedilih in okusih. Jugoslavije na zemljevidu že dolgo ni več. Obstajajo le še narodi, meje in pogosto bolj razmejitve kot povezave. A slivovka se še vedno pretaka – tiho, vztrajno, kot tekoči spomin na nekaj skupnega. Ostaja – kot tekoča sled nečesa skupnega, kot simbol tistega, kar se je nekoč zdel narod. In čeprav ne ohranja naroda, ohranja njegovo izkušnjo: včasih kot kulisa, včasih kot glavni lik – a vedno kot nosilka tistega, čemur pravimo občutje skupnega časa in prostora.

V času prve Jugoslavije ni bila ponos, temveč problem – trn v peti moralistom in protialkoholnim borcem. A bila je vseprisotna. In to je bilo dovolj, da se je začela vpisovati v strukturo narodnega občutenja – kot simptom, kot vonj, kot okus, kot prisotnost, ki je povezovala celo takrat, ko je razbijala. Kot narodni paradoks: problematična in domača, nezaželena in nujna.

V času druge Jugoslavije pa postane nekaj več – *aqua vitae* jugoslovanskega vsakdana. Ne kot politični simbol, ampak kot vsakodnevna praksa. Kot tekočina, ki se je cedila med delovnimi akcijami, praznovanji, godovi, dopisi in tihimi večeri s kozarčkom spomina. Bila je gorivo nevidnega nacionalizma od spodaj – tistega, ki se ni skliceval na parole, ampak na okuse. Bila je tisto, kar je narode kuhalo skupaj – ali vsaj pogrevalo, da niso postali postani in hladni.

A tudi uradna Jugoslavija je ni mogla prezreti. Našla si je pot v kuharice, protokole, roke veljakov – v institucionalne dekoracije bratstva in enotnosti. Bila je vezivo, ambasadorica, destilat tistega, čemur so rekli duh časa – in, če hočete, tudi duh naroda. Ko so odpovedale parole, je govorila ona.

Če je jugoslovanski narod kdaj zares obstajal, ga je mogoče zaslutiti med požirkoma. Če pa ne, ostane vsaj zgodba. In katera zgodba je bolj resnična kot tista, ki zadiši po slivah in pogovorih, ki jih nihče ni zabeležil?



Ta prizor je skoraj preveč popoln, da bi bil resničen. Spodaj kafič, ki si domišlja, da je na Montmartru. Zgoraj duh preteklosti – obledela, a vztrajna reklama za alkohol z garancijo porekla. Kaj naj rečemo drugega kot: slivovica, c'est la vie. Konec? Morda le premor med enim in drugim kozarcem. Avtor slike in svojih misli: jaz, Sarajevo, 2019.

In zdaj, ko se kamera počasi umika, ko zadnji kader zamrzne, ko v ozadju zatrepeta melodija iz »Vlaka na jug«, ostane še nekaj. Osebnega. Odkritega.

Na tej poti sem postal šljivofil. Vse, kar nima vsaj kančka njenega okusa, je kot črno-beli film brez zvoka – pusto, prazno, brez duše.

A knjige ne gre končati z razgaljeno dušo. Knjige se končajo – z zdravico.

Na zdravje!

Komu?

Duhu, seveda. Tistemu trmastemu, neukrotljivemu duhu, ki miglja v prsih. Ki, če verjamemo spodnji »Poljudni psiho-biološki razpravi« – in zakaj ji ne bi? – brez slivovke sploh ne bi vzdržal te komedije zgodovine.

»Kaj je človek?«

[...]

Človek je zgolj telo, ki ima um in prosto voljo, duha pa ne. Tudi tega ne verjamem. To, da ima telo, ne bi tajil. Um ima precej slaboten, proste volje pa zagotovo nima. Da ima pa duh, vsaj včasih, je dokaz slivovski duh mojega monološkega soseda.⁶⁰¹

Na zdravje, torej – slivovskemu duhu! Dokazu, da ima človek (in morda celo narod) – duh. In duha.



Tabla pravi, da je konec Šljivovice.

Ampak slivovka se s tem ne strinja.

Ona še vedno kroži – po žilah, po zgodbah, po zgodovini, ki se ne zna streziniti.

Jernej Jaroslav Kropelj je ujel trenutek, preden se je razlil.

⁶⁰¹ Marjan Kozina, »O človekovi dejavnosti: Poljudna psiho-biološka razprava«, *Slovenski poročevalci*, 2. 1. 1957, 12.

Sestrstvo in bratstvo za mizo



Kako je nastala rakija Maksuzija

Brano Jakubović

Moja babica, dedek in mama so iz Botajice, vasi blizu Modriče na severu Bosne. Pravzaprav je ta polovica moje družine v celoti iz Botajice. Kot otrok sem zelo rad preživel čas na podeželju. Tja sem odšel prvi dan počitnic in se vrnil šele zadnjo nedeljo, dan pred začetkom šole. Nekega poletja sem se celo odločil, da preskočim morje s starši, ker mi je bilo na vasi lepše. Pred kratkim pa sem izvedel tudi, kako je Modriča dobila ime. Če poleti od zgoraj pogledaš ta kraj, vidiš, da je vse modro od sliv, katerih veje se običajno šibijo pod težo plodov.

Lani sva s prijateljem Farukom peljala otroke na tridnevne počitnice v Botajico. Otroci so vse dni preganjali mačke in piščance, Faruk pa je iz dolgčasa predlagal, da bi skočila do bližnje destilarne, ki dela vrhunsko rakijo. Nedaleč od Modriče, v vasi Donji Skugrič, je destilarna Monogram. Faruk že od prej pozna ljudi, ki jo vodijo. In tako sem se nekaj rakij kasneje, prijetno zaziban v okus in vonj opojnih destilatov, ki sva jih pokušala enega za drugim, kot skozi meglo spomnil, da sem nekoč že razmišljal, kako bi bilo zanimivo narediti rakijo za Dubiozo. Ekipi iz Monograma sem povedal za enega izmed neuspešnih poskusov izdelave rakije Dubioza. Odgovorili so: »Mi vam bomo naredili rakijo.« In tako je spontano nastala Maksuzija. Šest mesecev kasneje imamo že štiri vrste rakije Maksuzija: *dunjevačo*, *kajsijevačo*, viljamovko in slivovko Dubioza. Lahko bi vse skupaj končali že prej, ampak smo se malo predolgo zadržali pri degustaciji. Od zibelke do groba je najlepše prav obdobje degustacij. Ko sva se s Farukom vrnila iz Skugriča v Botajico, je pred hišo na dvorišču že sedelo nekaj babičinih bratov – »čičev«, kot jim pravimo na vasi. Nekateri delajo v tujini, drugi živijo v Botajici. Tega dne je imela moja babica rojstni dan, zato sem ji v Monogramu kupil posebno slivovko s šentjanževko. Moja babica namreč vse bolezni zdravi z rakijo ali s šentjanževko – ali pa s kombinacijo obojega. To je bilo gotovo idealno darilo. Babica se je razveselila, čiči so rekli, da je lepo, da se vnuk spomni takšnega darila, potem pa so tisto dizajnirano steklenico z vrhunsko slivovko neodprto porinili pod mizo in rekli: »Dobro, zdaj pa nam dajte rakijo,« ter še naprej pili svojo brozgo iz plastenke od Fante. Glavna tema med sorodniki in sosedi je bila vedno prepir glede kakovosti in količine rakije, ki jo vsako leto – ob spremljavi kalesijskih zvokov – skuha vsako izmed gospodinjestev. Medtem ko bratje Babajić iz kasetofona žgejo na šargije in violine, se zbere cela družina in pridno pobira slive, eno za drugo, ter jih stresa v velike sode. Po nekaj tednih se začne pravi tridnevni festival meze, smeha, vonja ognja in tropin, ki padajo iz kotla.

Loša ni zaman pel: *Daj mi vroče rakije!* To tridnevno alkoholno doživetje, ki meji na LSD-tripe, se ponavlja leto za letom, vsako gospodinjstvo pa v povprečju skuha okoli tristo litrov rakije za lastno uporabo. Kot se izkaže, se spiye skoraj liter rakije na dan. »Daj že rakijo – j**eš šentjanževko, saj nismo bolni.«

Saj spoštujem »moonshining«, torej kuhanje rakije v kotlu na dvorišču, ampak sem želel celemu svetu predstaviti in ponuditi vrhunsko rakijo Maksuzija iz destilarne Monogram, ki prihaja iz mojega kraja. Mislim, da ima Maksuzija svoje mesto med najboljšimi viskiji, rumi in tekilami, ampak nikakor ne pride na prodajne police – ker mi sproti podgustiramo cele serije.

Živeli ...





Moč baijiuja

Zorana Baković



Kitajski *baijiu* je ekvivalent balkanski rakiji. Dobesedno pomeni »belo alkoholno pijačo«, morda pa bi ga bilo bolje prevesti kot »prozorno alkoholno pijačo«. Kitajci proizvajajo *baijiu* že okoli 9.000 let, zato bi lahko rekli, da je zgodovina kitajske rakije prav tako dolga kot zgodovina same kitajske civilizacije.

To morate vedeti, ko vam kitajski gostitelj dvigne čašico z *baijiujem* in vas povabi, da nazdravite. *Ganbei*, bo rekel, kar dobesedno pomeni »izsušimo kozarec«. Pričakovano je, da *baijiu* popijete »na eks«. Pri tem je treba vedeti, da gre za žgano pijačo, destilirano iz žit – največkrat sireka, pogosto pa iz mešanice več žit. *Baijiu* ima med 35 in 60 odstotki alkohola, in ko vas Kitajec želi pogostiti, bo gotovo izbral eno izmed močnejših rakij. Slavni Maotai, ki ga proizvajajo v mestu Guizhou v istoimenski provinci, je tako močan, da bi lahko gorel. Ko je ameriški predsednik Richard Nixon leta 1972 obiskal Kitajsko, je postala to »pijača visoke diplomacije«. Zhou Enlai je prižgal vžigalico nad svojo čašo Maotaija in pripovedoval, kako so kitajski vojaki med Dolgim pohodom s to rakijo

zdravili vse bolezni in rane. Nato pa je Nixon dvignil kozarec in rekel: »Nazdravimo torej temu univerzalnemu zdravilu!«

Pri tem pa je ameriški predsednik pravzaprav naredil napako. Po kitajskem bontonu zdravico izreče le gostitelj, gostje pa jo sprejmejo tako, da na njegovo povabilo izpijejo kozarec za kozarcem – seveda do dna. Sama sem večkrat izkusila moč Maotaija. *Maotai xiatui bu shangtou*, pravijo Kitajci, kar pomeni »Maotai gre v noge, a ne udari v glavo«.

Po tej rakiji naj glava ne bi bolela – je pa težko priti domov.

Ko sem delala kot prevajalka za kitajščino v Zveznem izvršnem svetu – vladi nekdane Jugoslavije – sem bila pogosto na banketih z visokimi jugoslovanskimi in kitajskimi funkcionarji. V Shenyangu na severu Kitajske si je neki kitajski uradnik vzel na piko prav mene – tedaj 25-letno »Kitajko«, kot so me ljubkovalno klicali. Večkrat je vstal od mize in mi prišel nazdravit, kar je pomenilo, da sem morala vsak kozarec Maotaija izpiti do dna. Takoj so mi natočili novega – in to do roba, da bi se videlo, kdaj se mi začne tresti roka.

Odločila sem se, da se bom skoncentrirala in prestala izziv. Gostitelj je nazdravljal na dobre odnose med državama, na uspešno sodelovanje, na prijateljstvo, na socializem – in z vsako zdravico je bil v obraz bolj rdeč. Meni pa je šlo po glavi le to, da mi Maotai ne udari v glavo in da za nobeno ceno ne smem dovoliti niti, da mi »zleze v noge«. Navsezadnje sem bila tam kot prevajalka jugoslovanskega ministra.

Moram povedati, kako se je zgodba končala? Kitajski uradnik ni vedel nečesa o mojem življenju: da sem študirala v Šanghaju, kjer v študentskem domu ni bilo ogrevanja. Zime tam niso zelo ostre, a temperature so okoli ničle, zato nas je zvečer tako zeblo, da smo se greli z rakijo. To je bil intenzivni trening. Nekaj zdravic za prijateljstvo in sodelovanje zame ni bilo nevarnih. Za kitajskega gostitelja pa je bil to konec Maotai diplomacije. Povsem rdeč v obraz je omagal, in protokol je razglasil, da je večerje konec.



Slivovka v mojem srcu

Esad Babačić

Težko pišem o slivovki, ker se skoraj ničesar ne spomnim, kar je tudi normalno. Za mojo meglo v glavi je kriva tudi slivovka. Saj veste, v čem je razlika med priložnostnimi in pravimi pijanci; v tem, da se pravi zapijejo enkrat in za vselej, priložnostni pa se pazijo celo življenje, kar pomeni, da pijejo po pameti ali zmerno – zato seveda niso nič manjši pijanci, kar lahko potrdijo njihovi najbližji. Navsezadnje so mojstri za priložnosti, ki

jim omogočajo, da pijejo. Sam sem se zapil zelo zgodaj, tako kot sem se zgodaj tudi zaljubil, prevečkrat, se mi zdi. Slivovka je bila le ena od mnogih ljubezni, ki smo jo pili brez rezerve, povsem do dna, kot bi rekel Branimir Johnny Štulić. Kaj vse je bilo zapisano in zapeto na valovih slivovke, tega ne bomo nikdar izvedeli. V moji glavi je še vedno veliko pesmi, ki dišijo po slivovki, dišijo zato, ker na začetku, po prvih dveh, treh, res še vse diši, oziroma še bolj diši, vse dokler ne pride streznitev, torej tisti temačni del pijanstva. *Naspi još jednu za treću smenu*, je prepeval panonski mornar Đorđe Balašević, in ni hudič, da je tekla beseda o slivovki. Moja izkušnja s slivovko je bila izdajalska, saj sva z Zijahom Sokolovićem v filmu *Outsider* nazdravljala kar s šilcem vode; igra ni bila zato nič manj pristna, za kar so bile zaslužne izkušnje obeh, ki sva jih imela s pitjem šljive iz resničnega življenja. Sam sem zgolj podoživel svoje pivske dosežke iz JLA, kjer sem ob neki priložnosti popil veliko preveč slive in strumno salutiral pred našim kapetanom Željkom Vlasiavljevićem. Naslednje jutro so mi povedali, kaj vse sem kričal, in še danes mi ni jasno, kako sem ušel malce daljšemu zaporu. Sploh smo se s slivovko velikokrat blamirali, ker je nismo znali piti. Šele v Bosni, natančneje v Hercegovini, sem se naučil, da se jo pije kot dodatek jedem, milo rečeno; sploh težje prebavljivim jedem, ki potrebujejo sprotno izogrevanje. Seveda se je tudi to izkazalo kot le še en dober izgovor, saj je bil rezultat na koncu isti. Nikdar ne bom pozabil enega zgodnejših obiskov Hercegovine, kjer smo zajtrkovali beli sir in slivovko. Slovenci so imeli od nekdaj radi slivovko, ker jim je po žilah pognala up in jih za nekaj časa spremenila v izjemno komunikativne in odprte ljudi, s katerimi si se lahko v hipu pogovoril o vsem. Kdo bi si lahko zmotno mislil, da so poceni ljudje, kar seveda ne drži; je pa res, da so njihovo ljubezen do te lažnive pijače, ki te lahko povzdigne v višave, marsikdaj izkoriščali balkanski bratje. Tako kot se je končalo to bratenje, se je končala tudi država, v kateri se je verjetno popilo največ žganih pijač na prebivalca – z glavobolom.



Slivovka in šamanstvo

Svetlana Slapšak

Destilacija alkohola je na Balkanu prepletena s čarovnijami, ki so domena ženskega sveta in šamank, oz. s postopki, ki jih izvajajo predvsem ženske v transu. Proizvod destilacije, tako učinkovit, ko je treba doseči ekstazo, je hitro prevladal nad drugimi, kot so denimo določene gobe in rastline, vino in pivo. Dvojno destilirana alkoholna pijača (»prepečenica«), najpogostejše iz sliv, je – če se malce pošalimo – postala najbolj priljubljen balkanski opiat. Uživanje slivovke je domena moškega užitka/pijanstva, moški so tudi edini proizvajalci slivovke. Ostaja ženski delež, ki ima vse značilnosti šamanstva – izgubljanje zavesti, orgiastično stanje, obsesivni ples, pogovor z nevidnimi bitji, živalski zvoki. Za razliko od »moškega« pijanstva, ki zelo

pogosto konča kot osebna zgodba, izpoved, ženske v (predvidenem, ritualnem) pijanstvu prehajajo v drugi svet, v onstrastvo.

V srbščini je rakija oz. slivovka ženskega spola, včasih enačena z materjo (vzklik *Rakijo, majko!*) ali z ženo/ljubico: rakija lahko ljubimca ziblje tri dni, za razliko od ljubice, ki je le za eno noč. Veselin Čajkanović, veliki srbski antropolog, opisuje vrsto pravih šamanskih postopkov, ki jih izvajajo ženske pod vplivom rakije. Izraz *pijan k'o majka* se nanaša na obnašanje matere med rituali svatbe. Mati tu figurira kot boginja plodnosti, ki z ekstazo jamči plodnost zakonske zveze. V drugem primeru se tašča, v srbščini *svekrva*, povzpne na podstrešje in tam med svatbo izvaja ritualni ekstatični ples (*svekrva na tavanu*). Na podstrešju namreč prebivajo duhovi prednikov, ki jih mati s plesom kliče in se z njimi dogovarja, da ne bi ovirali plodnosti mladega para.

Matere oz. starejše ženske, ki so imele v patriarhalni družbi (zadruga) med svojimi prerogativi tudi medicino, iz rakije izdelujejo zdravilne napitke in obliže. Tako predelana in z dodatki učinkovin, za katere so zaslužne ženske, je rakija ključna sestavina hišne zaloge zdravil. Izdelava travaric je torej področje, kjer imajo glavno vlogo ženske, pa čeprav obstajajo tudi moški zdravilci. Pomembna je tudi dodelava rakije s sadjem in sladkorjem, s čimer dobimo likerje za ženske gostje in damska druženja v urbanem okolju. Hišno izdelana *višnjevača* je, vsaj za deklice, običajno prvo srečanje z alkoholom.

Če je rakija pri moških namenjena vsakdanjemu pitju in opijanju, je pri ženskah rezervirana samo za ekstatične rituale, povezane s plodnostjo in likom matere. Kulturni prenos lahko vidimo v literaturi in filmu oz. gledališču, kjer najdemo naslednji stereotip: lahke, neresne in nezanesljive ženske pijejo konjak oz. vinjak in likerje; ko pa gre za resne ženske – tudi če so prostitutke, pa prijateljice in tudi matere – literarni junak in takšna ženska pijeta rakijo. V tem bledem odsevu še lahko prepoznamo mater – boginjo ...

Budali, Šamar

Brata Miladinović / Ilustracija: Hana Stupica / Fotografija: Saša Hess



»Kakšna si ti budala!?»

Ocena, ki jo lahko slišimo praktično vsak dan. Budala kot samostalnik, ki bi lahko bil tudi prilastek. Beseda, ki je postala hipna ali instantna sodba, ki jo nemalokrat izrečemo tudi sami sebi, če smo vsaj malo samokritični. A najpogosteje z njo nagradujemo druge ljudi – največkrat tiste, ki so nam precej blizu.

Budala je verjetno najkrajši komentar in sklep obenem, ki je v uporabi takrat, ko se enostavno ne želimo poglobljati v črevesje vprašanja, zakaj je nekdo pač ... Budala.

Budal je seveda več nivojev, zato ne gre posploševati. Temeljna lastnost budale – in tisto, kar jih povezuje – je odsotnost dvoma. Tam, kjer modrost začne z vprašanjem, budala začne z gotovostjo. Podoben odnos kot med znanostjo in vero. Slednja ne dvomi. Ona ve.

Lepo primerjavo je nekoč zapisal veliki Duško Radović: ko umreš, je tebi vseeno – tega se preprosto ne zavedaš. Trpijo pa tvoji bližnji in njim je hudo. Enako je pri budalah. Njim je vseeno, trpijo tisti okrog njih.

Budale se neredko pojavljajo tudi v ljubezenskih zgodbah, tako srečnih kot nesrečnih.

»Joj, ti budala, pa kaj si mi to kupil?«

ali

»Kakšna sem jaz budala, da sem ji verjel.«

Budalo in ljubezen lahko povežemo tudi z eno najlepših in najbolj prepoznavnih tepanj* v zgodovini jugoslovanskih šansonov – »*Volim te, budala mala*« – kjer Frano Lasić na malce ciničen način opozarja svojo simpatijo, da se ta pravzaprav ne zaveda kvantuma ljubezni, ki ga sam čuti do nje.

Med budalami velja omeniti še legendarne budale – ljudi, ki stojijo za ekstremnimi podvigi. Tako lahko za budalo proglasimo nekoga, ki je s prijatelji neprekinjeno popival celo noč, ali pa slehernika, ki je z Rogovim kolesom Pony prikolesaril na Vršič.

* Tepanje je tiho, skoraj šepetajoče, nežno govorjenje, pogosto z laskavim tonom. Gre za intimno, mehko nagovarjanje, največkrat v ljubezenskem ali zapeljivem kontekstu.

Če povzamemo: budale so vedno samozavestne pri temah, o katerih nimajo pojma. Govorijo prepričano o stvareh, ki jih poznajo le površno. Ali pa so enostavno heroji našega časa in prostora, večinoma neškrti z neposrednostjo in iskrenostjo.

In tu pridemo do krilatice, ki rakijo kot tako povezuje s tem pojmom.

»Sedla bi mi ena rakija, kot budali šamar.«

Ta primerjava – glede na zgoraj zapisano – budalo postavi v nekoliko drugačen kontekst. Rakija je namreč za mnoge lahko tudi osvežitev. Šamar pa nekaj, kar te v nasprotju z lastnostjo alkohola na splošno na neki način strezni in ti ponuja razmislek.

A pri rakiji Šamar gre za nekaj tretjega: gre za šamar, ki te poboža.

Šamar. Rakija koja miluje.

Rakija je pijača, ki pogosto kliče po še, in to lahko na Balkanu ljudje izrazijo na način:

»Ošamari še eno turo za tole mizo.«

Šamar je v povezavi z budalo tako dobil nov kontekst, ki združuje milino in grobost v enem. Gre za svojevrstno dialektiko, ki je to žganico postavila na piedestal domiselno izbranih imen za sicer precej tradicionalen izdelek.

»Budale« se že od nekdanj *šamarajo* po vsej regiji nekdanje skupne države Jugoslavije.

Danes je to institucionalizirano.

Tako je budala skozi desetletja dobila nepričakovano mesto tudi v svetu žganja. Če je šamar običajno nekaj, kar človeka strezni in ga spodbudi k razmisleku, potem je pri rakiji Šamar stvar obrnjena: gre za šamar, ki ne boli, ampak boža.

Zato tudi primerjava »kot budali šamar« pravzaprav ni žalitev, temveč skoraj kompliment. Govori o nečem, kar pride prav v najbolj pravem trenutku.



Seznam literature



- Adamič, Louis. *Orel in korenine*. Ljubljana: Sophia, 2000.
- Althusser, Louis. *Ideologija in ideološki aparati države in drugi spisi*. Prevedla Zoja Skušek. Ljubljana: Založba /^{*}cf., 2018.
- Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.
- Austin, Gregory A. *Alcohol in Western Society from Antiquity to 1800: A Chronological History*. Santa Barbara, Calif: ABC-Clio Information Services, 1985.
- Barrows, Susanna in Robin Room, ur. *Drinking: Behavior and Belief in Modern History*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Barthes, Roland. *Mythologies*. New York: Hill and Wang, 2006.
- Bašič, Želimir. *Dalmatinska vina kroz stoljeća*. Šibenik: Tiskara Kačić, 2001.
- Bašič, Želimir. *Voda života. Povjest proizvodnje jakih alkoholnih pića*. Šibenik: Tiskara Malencia, 2006.
- Bell, David in Gill Valentine. *Consuming Geographies: We Are Where We Eat*. London ; New York: Routledge, 1997.
- Bennett, Scott Cecil, ur. *Federation. Problems in Australian history*. Melbourne: Cassell Australia, 1975.
- Billig, Michael. *Banal nationalism*. London; Thousand Oaks, Calif: Sage, 1995.
- Bourdieu, Pierre. *Praktični čut*. Prevedla Jelka Kernev-Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
- Bracewell, Wendy. »Eating Up Yugoslavia«. V *Communism Unwrapped*, uredili Paulina Bren in Mary Neuburger, 169–93. Oxford University Press, 2012.
- Braidwood, Robert J., Jonathan D. Sauer, Hans Helbaek idr. »Symposium: Did Man Once Live by Beer Alone?«. *American Anthropologist* 55, št. 5 (1953): 515–26.
- Braudel, Bernard. *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. Prev. Gregor Moder. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Brennan, Thomas. »Towards the Cultural History of Alcohol in France«, *Journal of Social History* 23, št. 1 (1989): 71–92.
- Bukowski, Charles. *Ženske*. Ljubljana: Delo, 2004.
- Burke, Peter. *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York: Harper and Raw, 1978.
- Burnett, John. *Liquid Pleasures: A Social History of Drinks in Modern Britain*. Hoboken: Taylor and Francis, 2012.
- Callon, Michael. »Techno-economic networks and irreversibility«, *The Sociological Review* 38, št. 1 (1990): 132–61.
- Coombe, Rosemary J. *The Cultural Life of Intellectual Properties: Authorship, Appropriation, and the Law*. Durham: Duke University Press, 1998.
- Curry, Adrew »9000 let alkoholne omame«. *National geographic Slovenija*, februar 2017.
- Čaklovič, Miroslav. *Najveći neprijatelj čovječanstva alkohol!* Zagreb: Tiskara Hrv. katol. tiskovnog društva, 1908.

Desoucey, Michaela. »Gastronationalism: Food Traditions and Authenticity Politics in the European Union«. *American Sociological Review* 75, št. 3 (2010): 432–55.

De Garine, Igor in Valerie De Garine, ur. »Drinking: An almost silent language«. V *Drinking: Anthropological Approaches*, uredila Igor De Garine in Valerie De Garine. Oxford: Berghahn Books, 2001.

Douglas, Mary. »A distinctive anthropological perspective«. V *Constructive drinking: Perspectives on drink from anthropology*, uredila Mary Douglas, 3–15. New York: Cambridge University Press, 1987.

Douglas, Mary. *Constructive Drinking: Perspectives on Drink from Anthropology*. London: Routledge, 2003.

Dovlatov, Sergej. *Nacionalni park*. Prevedla Jelka Ciglencečki. Ljubljana: Beletrina, 2011.

Duchesne, Sophie. »Who's Afraid of Banal Nationalism?«. *Nations and Nationalism* 24, št. 4 (oktober 2018): 841–56.

Dudley, Robert. *The Drunken Monkey: Why We Drink and Abuse Alcohol*. University of California Press, 2014.

Edensor, Tim. *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford; New York: Berg Publishers, 2002.

Edman, Johan. »Transnational Nationalism and Idealistic Science: The Alcohol Question between the Wars«. *Social History of Medicine* 29, št. 3 (2016): 590–610.

Evlja, Čelebi. Putopis: *Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Prevedel Hazim Šabanović. Sarajevo: Svejetlost, 1976.

Ferguson, Priscilla Parkhurst. »Culinary Nationalism«. *Gastronomica* 10, št. 1 (1. februar 2010): 102–9.

Firth, Raymond. *Symbols: Public and Private*. New York: Routledge, 2011.

Fleming, Ian. *Pozdrav iz Rusije*. Prevedel Jure Potokar. Ljubljana: Delo, 2005.

Foster, Robert J. »The Commercial Construction of 'New Nations'«. *Journal of Material Culture* 4, št. 3 (november 1999): 263–82.

Fotiadis, Ruža. »Yugoslav cuisine: Cookbooks and Culinary Discourses in Socialist Yugoslavia«. V *Brotherhood and Unity at the Kitchen Table: Food in Socialist Yugoslavia*, uredili Ruža Fotiadis, Vladimir Ivanović in Radina Vučetić. Zagreb: Srednja Europa, 2019.

Fox, Jon E. »The Edges of the Nation: A Research Agenda for Uncovering the Taken-for-granted Foundations of Everyday Nationhood«. *Nations and Nationalism* 23, št. 1 (januar 2017): 26–47.

Fox, Jon E. in Cynthia Miller-Idriss. »Everyday Nationhood«. *Ethnicities* 8, št. 4 (2008): 536–63.

Fox, Jon E. in Maarten Van Ginderachter. »Introduction: Everyday Nationalism's Evidence Problem«. *Nations and Nationalism* 24, št. 3 (julij 2018): 546–52.

Freud, Sigmund. *Psihopatologija vsakdanjega življenja: o pozabljanju, spodrseljajih v besedi in ravnanju, zmotah in praznoverju*. Prevedla Rapa Šuklje. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.

Gadamer, Hans-Georg. *Resnica in metoda*. Zbirka Labirinti. Ljubljana: Literarno-Umetniško Društvo Literatura, 2001.

Geary, Patrick J. *Mit narodov: Srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Geertz, Clifford. *Interpretacija kultur*. Prevedela Božidar Kante in Vesna Debeljak. Maribor: Aristej, 2019.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Grandits, Hannes in Karin Taylor, ur. *Yugoslavia's Sunny Side: a History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*. Budimpešta; New York: Central European University Press, 2010.

Gregory Chris A. *Gifts and Commodities*. London, Academic Press, 1982.

Guffey, Elizabeth E. *Retro: The Culture of Revival. Focus on Contemporary Issues*. London: Reaktion books, 2006.

Gundrum Oriovčanin, Fran. *Alkohol-otrov!* Bjelovar: Lav Weiss, 1904.

Gusfield, Joseph R. »Passage to Play: Rituals of Drinking Time in American Society«. V *Constructive drinking: Perspectives on drink from anthropology*, uredila Mary Douglas, 73–90. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Halaris, A. E., K. T. Belendiuk in D. X. Freedman. »Antidepressant Drugs Affect Dopamine Uptake«. *Biochemical Pharmacology* 24, št. 20 (1975): 1896–97.

Halbwachs, Maurice. *Kolektivni spomin*. Prevedel Drago B. Rotar. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.

Halpern, Joel Martin. *A Serbian village*. New York: Columbia University Press, 1958.

Handke, Peter. *Zimsko popotovanje k rekam Donavi, Savi, Moravi in Drini ali Pravičnost za Srbijo*. Prevedel Vito Smolej. Celovec: Wieser, 1996.

Harari, Yuval Noah. *Homo Deus*. Prevedla Polona Mertelj. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2017.

Hearn, Jonathan in Marco Antonsich. »Theoretical and Methodological Considerations for the Study of Banal and Everyday Nationalism«. *Nations and Nationalism* 24, št. 3 (julij 2018): 594–605.

Heath, Dwight B. *Dwight B. Heath, Drinking Occasions: Comparative Perspectives on Alcohol and Culture*. Philadelphia: Brunner/Mazel, 2000.

Heath, Dwight B. »Anthropology and Alcohol Studies: Current Issues«. *Annual Review of Anthropology* 16, št. 1 (1987): 99–120.

Henderson, Ernest F. *Symbol and Satire in the French Revolution*. New York, London: G. P. Putnam's Sons, 1912.

Herzfeld, Michael. *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*. New York: Routledge, 1997.

Hobsbawm, Eric. »Introduction: Inventing Traditions«. V *The Invention of Tradition*, uredila Eric Hobsbawm in Terence Ranger. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hobsbawm, Eric. »Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914«. V *The Invention of Tradition*, uredila Eric Hobsbawm in Terence Ranger. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hobsbawm, Eric. *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Prevedla Katarina Rotar. Ljubljana: Založba /^{*}cf., 2007.

Hudolin, Vladimir. *Alkoholizem: Priročnik za višje razrede osnovnih šol*. Ljubljana: Skupščina rdečega križa Slovenija, 1980.

Hutchinson, John. *Nations as Zones of Conflict*. London: Sage, 2005.

Ichijō, Atsuko, Venetia Johannes in Ronald Ranta, ur. *The Emergence of National Food: The Dynamics of Food and Nationalism*. Paperback edition. London New York Oxford New Delhi Sydney: Bloomsbury Academic, 2020.

Ichijō, Atsuko in Ronald Ranta. *Food, National Identity and Nationalism: From Everyday to Global Politics*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2018.

Jančar, Drago. *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Beletrina, 2021.

Ježernik, Božidar. *Divja Evropa: Balkan v očeh zahodnih popotnikov*. Ljubljana: Slovenska matica, 2011.

Kerewsky-Halpern, Barbara. »Rakija as Ritual in Rural Serbia«. *East European Quarterly* 18, št. 4 (1985): 481–94.

Knapp, Vincent J. »The Medical Response to Rising Alcohol Consumption in 18th and 19th-Century Europe«. *Nutrition and Health* 12, št. 3 (1998): 163–79.

Kristeva, Julia. *Strangers to Ourselves*. Prevedel Leon S. Roudiez. New York, Oxford: Columbia University Press, 1991.

Krleža, Miroslav. *Deset krvavih let in drugi politični eseji*. Ljubljana: DZS, 1962.

Landsteiner, Erich. »The Crises of Wine Production in Late Sixteenth-century Central Europe: Climatic Causes and Economic Consequences«. *Climatic Change* 43 (1999): 323–34.

Latour, Bruno. *Pandorino upanje*. Prevedel Polona Glavan. Ljubljana: Študentska založba, 2011.

Latour, Bruno. »Berlinski ključ ali kako narediti iz besed stvari: Ceci est une clef!«. *Outsider* 1 (2015): 124–29.

Lazić, Petar. *Šljiva, bre/Plum the Great*. Beograd: JP »Službeni glasnik«, 2007.

Ledinek Lozej, Špela in Nika Razpotnik Visković, »Branding, labelling and certification: Geographical and anthropological insights«, *Acta geographica Slovenica*, 62, št. 2 (2022): 51–61.

Liu, Li, Jiajing Wang, Danny Rosenberg, Hao Zhao, György Lengyel in Dani Nadel. »Fermented Beverage and Food Storage in 13,000 Y-old Stone Mortars at Raqefet Cave, Israel: Investigating Natufian Ritual Feasting, *Journal of Archaeological Science* 21 (2018): 783–93.

Lockwood, William G. *European Moslems: Economy and Ethnicity in Western Bosnia*. New York San Francisco London: Academic press, 1975.

Löfgren, Orvar. »The Nationalization of Culture«. *Ethnologia Europaea*, št. 19 (1989b): 5–13.

Markovič, Spasenija-Pata. *Jugoslavenska kuhinja*. Zagreb: Mladost, 1963.

Marx, Karl. »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«. V *Izbrana dela v petih zvezkih*. III zvezek, uredil Boris Ziherl, prevedla Diana Sivec in Božidar Debenjak. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Marx, Karl. *Kapital: Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

Matić, Dragan. »In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes ...' Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času povojne psihoze.« *Zgodovina za vse* 15, št. 2 (2008): 81–9.

Mauss, Marcel. *Esej o daru in drugi spisi*. Prevedla Rastko Močnik in Zoja Skušek. Ljubljana: ISH, 1996.

May, Karl. *V gorah Balkana*. Maribor: Tiskarna Sv. Cirila, 1931.

May, Sarah, Katia Laura Sidali, Achim Spiller in Bernhard Tschöfen, ur. *Taste, Power, Tradition: Geographical Indications as Cultural Property*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2017.

Mendelbaum, David. »Alcohol and Culture«. *Current Anthropology* 6, št. 3 (1965): 281–8.

Mikič, Fedor. *Naše alkoholno gospodarstvo*. Samozaložba: Celje, 1923.

Miller, Daniel. *Material Culture and Mass Consumption. Social archaeology*. Oxford, OX, UK ; New York, NY, USA: B. Blackwell, 1987.

Miller, Daniel. *Materialna kultura*. Prevedla Polona Petek. Ljubljana: Studia humanitatis, 2016.

Mlekuž, Jernej. *Burek.si?! koncepti/recepti*. Studia humanitatis, Ljubljana 2008.

Mlekuž, Jernej. *Kranjsko klobasanje. Slovenska zgodovina, kot jo pišejo packe kranjske klobase na časopisnem papirju*. Ljubljana: Beletrina, 2017.

Mlekuž, Jernej. *I feel kranjska kobasica: kako je kranjska kobasica podigla slovenski narod*. Prevedel Edo Fičor. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

Mlekuž, Jernej. »The Renaissance of Sausage: The Role of Kranjska Sausage in the Contemporary Process of Reconstructing the Slovenian Nation«. *Nations and Nationalism* 26, št. 2 (2020): 407–23.

Montanari, Massimo. *Hrana kot kultura*. Prevedla Mojca Šorli. Ljubljana: Studia humanitatis, 2020.

Mrgić, Jelena. »Wine or Raki – The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia«, *Environment and History* 17, št. 4 (2011): 613–37.

Mrkun, Anton. *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi za velike ljudi*, Ljubljana: Društvo »Abstinent«, 1910.

Mrkun, Anton. *Protialkoholni katekizem*. Ljubljana: »Sveta vojska« na Homcu, 1914.

Mrkun, Anton. *Alkoholno vprašanje*. Ljubljana: Sveta vojska, 1927.

Mrkun, Anton. *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji: 1902–1927*. Ljubljana: Protialkoholna zveza »Sveta vojska«, 1927.

Mrkun, Anton. *Dinamit-alkohol in antidinamit-abstinenca ali ugovori proti abstinenci in odgovori nanje*. Ljubljana: A. Mrkun, 1927.

Niedermüller, Peter. »National Culture: Symbols and Reality (The Hungarian Case)«. *Ethnologia Europaea* 19, št. 1 (1989): 47–56.

Nikolić, Dragoslav. »Kretanje broja alkoholičara u SFR Jugoslaviji i preventivna zaštita«. *Socijalna psihijatrija* 13, št. 4 (1985): 283–4.

Novačić, Dejan. *SFRJ, moja dežela: turistični vodnik*. Prevedel Miha Avanzo. Ljubljana: Orbis, 2003.

Novačić, Dejan. *Emigrantski kuvar*. Beograd: Mono i Manjana, 2011.

Ohler, Norman. *Popolna omama: droge v tretjem rajhu*. Prevedel Neža Božič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2019.

Palairot, Michael. »Merchant Enterprise and the Development of the Plum-Based Trades in Serbia, 1847–1911.« *The Economic History Review* 30, št. 4 (1977): 582–601.

Pascual, Carlos. *O služkinjah, visokih petah in izgubljenih priložnostih*. Ljubljana: LUD Šerpa, 2015.

Patterson, Patrick Hyder. *Bought & Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2011.

Petrović, Aleksandar. »Rakija u Sitnici«, *Socijalno-medicinski pregled* 2 (1936): 85–93.

Petrović, Tanja. »Kava ali kaj se (nam) je zgodilo s časom«. V *Made in YU 2015*, uredila Tanja Petrović in Jernej Mlekuž. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

Počivavšek, Marija. »Špecerija, liker, malinov sok, žganje: en gros & en detail. Trgovanje z alkoholom in tobakom pred 2. svetovno vojno«. *Zgodovina za vse* 15, št. 2 (2008), 154–76.

Pohlin, Marko. *Kraynska grammatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben*. Ljubljana: Joh. Friedr. Eger, 1783.

Popper, Karl R.. *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge, 1995.

Prinčič, Boris in Miha Kozorog. *Močeradovec: žganje, ki je in ga ni*. Neobjavljeno seminarsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturnoantropologijo, 1998.

Proctor, Robert. *Racial Hygiene. Medicine under the Nazis*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.

Radojičić, Dragana. *Dijalozi za trpezom. Antropološka monografija o kulturi ishrane*. Beograd: Etnografski institut SANU, 2012.

Radović, Bosilja. »Pečenje rakije u našem narodu«. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 18 (1955): 69–71.

Ray, Cyril. *Complete Book of Spirits and Liqueurs*. New York: Macmillan, 1978.

Remec, Meta. *Bakh, tobak in Venera: grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.

Robida, Ivan. *Boj alkoholu! Ljubljana: Zdravstveni odsek za Slovenijo*, 1922.

Room, Robin. »Alcohol and Harm Reduction, Then and Now«. *Critical Public Health* 14, št. 4 (2004): 329–44.

Room, Robin. »International Control of Alcohol: Alternative Paths Forward«. *Drug and Alcohol Review* 25, št. 6 (2006): 581–95.

Room, Robin. »Intoxication and Bad Behaviour: Understanding Cultural Differences in the Link«. *Social Science & Medicine* 53, št. 2 (2001): 189–98.

Rösner, Werner. *Bauern im Mittelalter*. München: Beck, 1985.

Said, Edward W. *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Prevedla Alenka Bogovič idr. ISH, Ljubljana, 1996.

Sajovic, Vlasta. *Stregel je vladarjem*. Ljubljana: Sama, 2005.

Salopek Bogavčič, Iva. »O pitanjima alkoholizma i protualkoholnoga djelovanja početkom 20. stoljeća u Trojednoj Kraljevini«. *Povijesni prilozi* 39, št. 58 (2020): 111–48.

Savelli, Mat. »'May It Last, Such Peace and Life': Treating Alcoholism in Tito's Yugoslavia, 1948–1991«. V *Alcohol, Psychiatry and Society*, uredila Waltraud Ernst in Thomas Müller. Manchester: Manchester University Press, 2022.

Skey, Michael. National Belonging and Everyday Life: *The Significance of Nationhood in an Uncertain World*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Skey, Michael. »There Are Times When I Feel like a Bit of an Alien': Middling Migrants and the National Order of Things«. *Nations and Nationalism* 24, št. 3 (julij 2018): 606–23.

Skey, Michael in Marco Antonsich, ur. Everyday Nationhood: *Theorising Culture, Identity and Belonging after Banal Nationalism*. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2017.

Smith, Anthony D. *National Identity*. London: Penguin, 1991.

Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2006.

Smole, Jože. *Spomini Titovega sekretarja 1968–70*. Ljubljana: Enotnost, 1992.

Sournia, Jean-Charles. *A History of Alcoholism*. Oxford, UK ; New York, NY, USA: B. Blackwell, 1990.

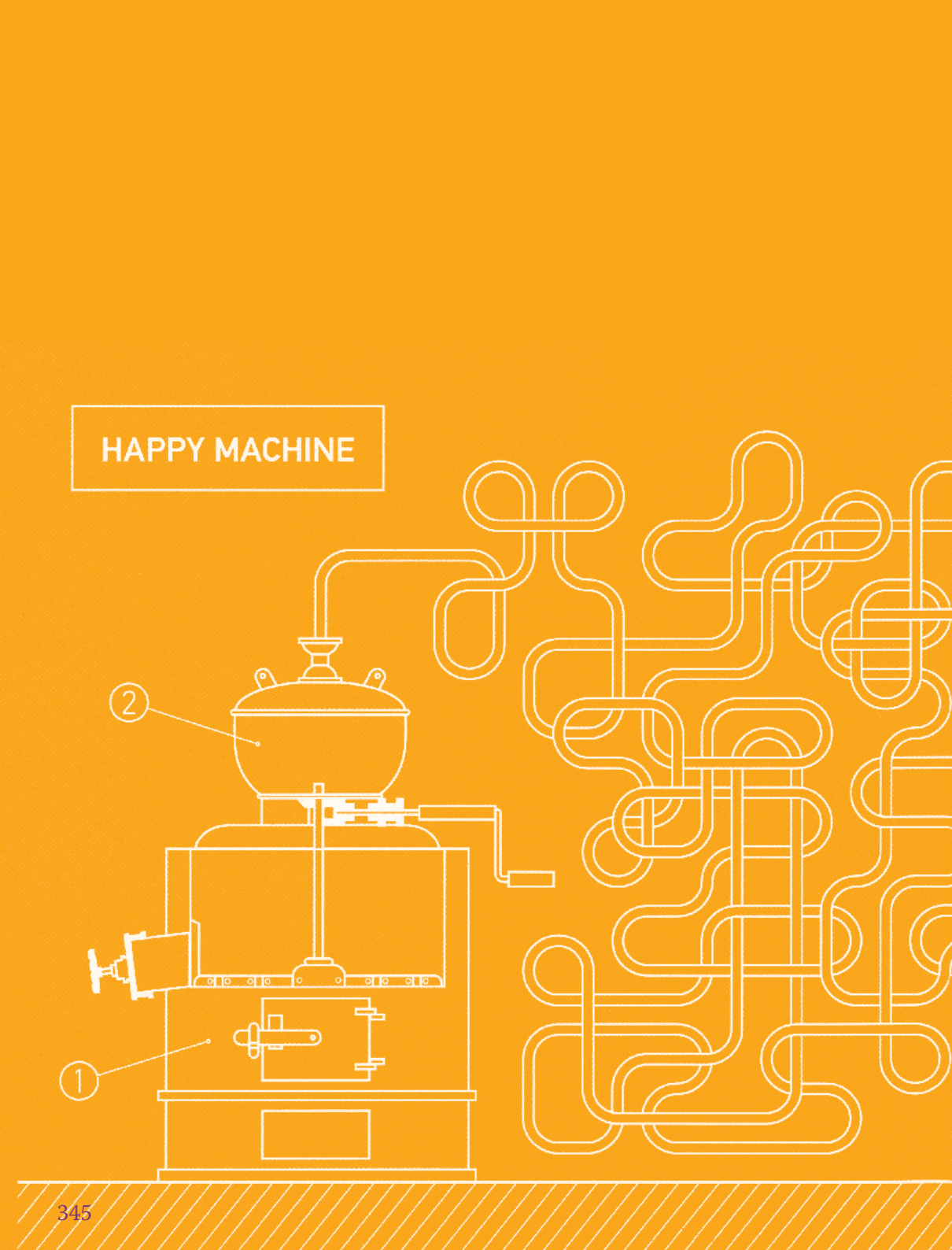
Stanković, Borisav. *Nečista kri*. Ljubljana: DZS, 1992.

Stein Ehrlich, Vera. *Porodica u transformaciji: studija u tri stotine jugoslavenskih sela*. Zagreb: Naprijed, 1971.

Stein Ehrlich, Vera. »Comment: David Mendelbaum Alcohol and Culture«. *Current Anthropology* 6, št. 3 (1965): 288–9.

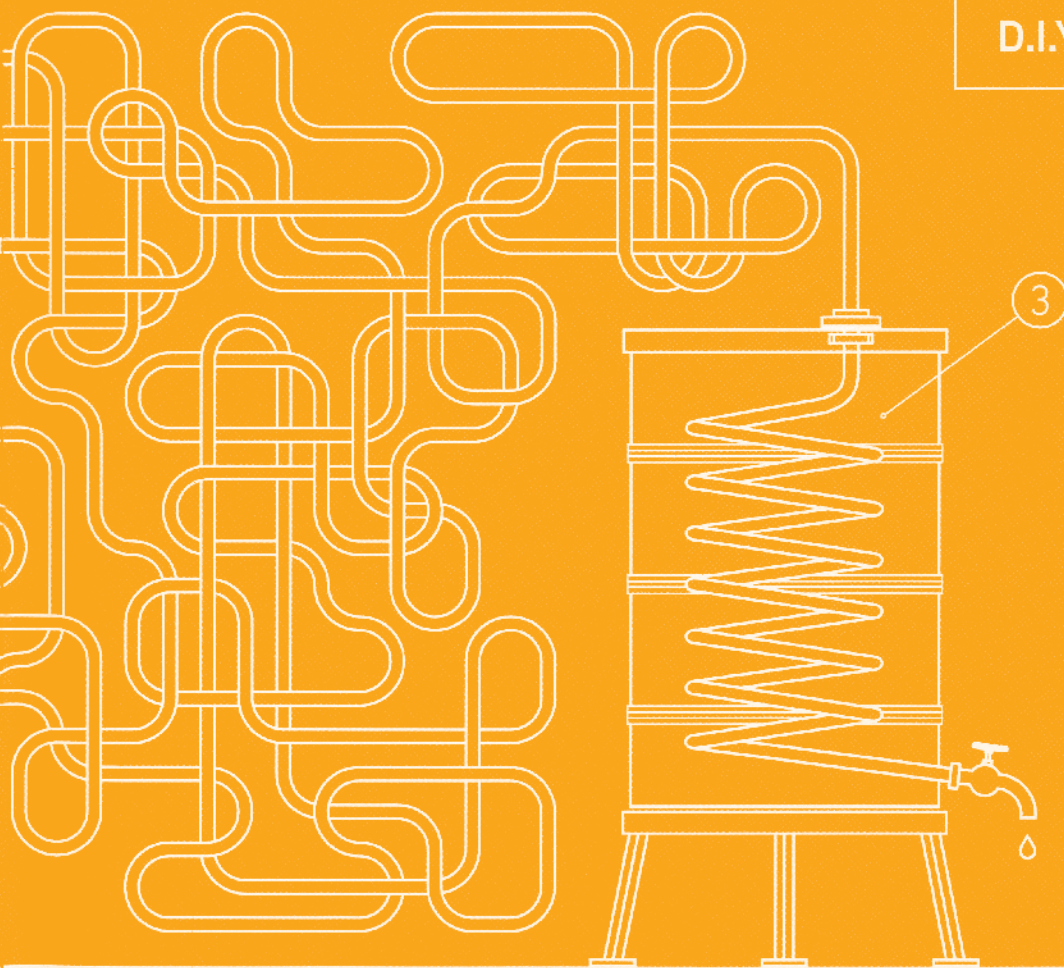
Stojiljković, Srboljub idr. Frequency, Causes, *Social and Economic Consequences, and Prevention of Alcoholism in Families with Low Incomes*. Beograd: Institut za alkoholizam, 1967–1969.

- Studen, Andrej. *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.
- Sutton, David E. *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory*. Oxford: Berg, 2001.
- Sveto pismo stare in nove zaveze: Slovenski standardni prevod iz izvirnih tekstov – študijska izdaja*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2003.
- Terrio Susan J. »Crafting Grand Cra Chocolates in Contemporary France«, *American anthropologist* 98. št. 1 (1996): 67–79.
- Thompson, Andrew. »Nations, National Identities and Human Agency: Putting People Back into Nations«. *The Sociological Review* 49, št. 1 (februar 2001): 18–32.
- Thomson, Rod. »The Emergence of National Food: The Dynamics of Food and Nationalism: Edited by Atsuko Ichijō, Venetia Johannes, and Ronald Ranta, London: Bloomsbury Academic, 2019, 207 Pp, ISBN 978-1-350-07413-2«. *Food, Culture & Society* 23, št. 1 (1. januar 2020): 97–8.
- Thornton, Mary Anna. »Sekt versus Schnapps in an Austrian village«. V *Constructive drinking: Perspectives on drink from anthropology*, uredila Mary Douglas, 73–90. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Turkle, Sherry, ur. *Evocative Objects: Things We Think with*. Cambridge, Mass: MIT Press, 2007.
- Velikonja, Mitja. *Titostalgija: Študija nostalgije po Josipu Brozu*, Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008.
- Vogrinc, Jože. *Transverzala: Fragmenti historičnega materializma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2014.
- Vojnović, Goran. *Figa*. Ljubljana: Beletrina, 2016.
- Vučetić, Radina in John K. Cox. *Coca-Cola socialism: Americanization of Yugoslav culture in the sixties*. Budimpešta, New York: Central European University Press, 2018.
- Vuic, Jason. Jugo: *Uspon i pad najgoreg automobila u istoriji*. Beograd: Štrik, 2014.
- Vuic, Jason. *The Sarajevo Olympics: A history of the 1984 Winter Olympic Games*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2015.
- Wachtel, Andrew Baruch. *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*. Prevedla Tamara Soban. Ljubljana: Center za slovensko književnost, 2003.
- Walton, Stuart, Suzannah Olivier in Joanna Farrow. *750 Cocktails & Mixed Drinks*. London: Southwater, 2008.
- Williams, Raymond. *Navadna kultura: izbrani spisi*. Prevedel Borut Cajnko. Ljubljana: Studia humanitatis, 2005.
- Wilson, Thomas M., ur. *Drinking Cultures: Alcohol and Identity*. Oxford New York, NY: Berg, 2005.
- Wilson, Thomas M. »Drinking Cultures: Sites and Practices in the Production and Expression of Identity«. V *Drinking Cultures: Alcohol and Identity*, uredil Thomas M. Wilson. Berg, 2015.



Stvarno in imensko kazalo

D.I.Y.



346

A

abstinenca 93, 106, 109, 127, 257
Adamič, Louis 203
afrodiziak 95
ajvar 47, 49, 79, 80, 289, 301
Albanija 47
alkimisti 88
alkimizem 304
Alko 226
alkoholizem 13, 24, 92, 95, 99, 100, 102, 105–107, 109, 113–115, 122, 127, 218, 249, 251, 256, 259–264
Althusser, Louis 235
Anderson, Benedict 171, 175–177, 179, 180, 183, 184, 241
Anglija 219, 236, 278, 306
antabus 61
antidepresiv 252
anisonka 195, 297
aperitiv 101, 174, 206, 222, 227
Appadurai, Arjun 195, 200
apokalipsa 53, 64, 65
aprovizacija 143
aqua mortis, glej tudi voda smrti 20, 92, 116
aqua vitae, glej tudi voda življenja 90, 92, 319
artičoka 234
Artigas, José Gervasio 301
Avstralija 219, 278
Avstrijci 65
Avstro-Ogrska 27, 135, 142, 186, 187

B

Babačić, Esad 76, 185, 328
Bacardi 187
Bački Monošter 73, 75
Badel 40, 206, 226
baijiu 205, 292, 326
bajoneti 10, 60
Baković, Zorana 70, 205, 292, 326
Balašević, Đorđe 329
Balkan 53, 54, 56, 57, 65, 72, 128–131, 133–137, 141, 284, 299, 330
Banat 136
Banjaluka 130
Barthes, Roland 172, 173, 202, 247
BDP 13
Belgija 112, 219, 278
Belgrad, glej tudi Beograd 124
Beograd, glej tudi Belgrad 23, 30, 31, 51, 60, 64, 80, 104, 112, 125, 129, 139, 140, 150, 171, 177, 186, 187, 195, 200, 201, 215, 216, 246, 249, 254, 268, 282, 283, 288, 289, 316
Berlin 306

347

Bijedić, Džemal 166, 167
Bijelo dugme 60
Bilal Enki (Enes Bilalović) 64–66
Billig, Michael 160, 161, 211, 213, 215, 216, 222, 227, 279, 295
Bisenić, Ljiljana 188, 197
BMW 300
Boban i Marko Marković Orkestar 33
bog 57, 58, 61, 106, 115, 116, 125, 161, 179, 182, 204, 258
Bolgari 96, 128, 130, 178, 283
Bolgarija 130
Bond, James 283, 284
borovničevec 198
bouteille fatale, glej tudi steklenica fatalka 34
Bosna 24, 25, 46, 61, 68, 113, 114, 123, 129, 130, 136, 137, 140, 141, 148, 165, 166, 189, 190, 258, 283, 323, 329
Bosna in Hercegovina 28, 42, 43, 138, 249, 284, 297
Braudel, Fernand 91, 93, 141
Bregović, Goran 60, 61, 265, 266, 282
Bremen 130, 308
Brioni 201
Brinovec 161, 195, 196
Brkinski slivovec 48
Brodolom 13
Broz, Jovanka 70, 75, 169, 200, 201, 203, 205, 206, 301
Budimpešta 138, 187, 283, 311
Bukowski, Charles 88, 93, 249
Buenos Aires 237
Burke, Peter 34, 49, 93, 180–182, 229, 299, 316
burek 10, 15, 47
Burdž Kalifa 299

C
carina 154, 220, 222, 290, 295, 299, 300
Castro, Fidel 288
Celovec 34, 310, 311
cerkev 41, 96, 264
Cesar 204
Cetung, Mao 289
cigare 202, 220, 222, 236, 299, 300
cigarete 220, 222, 236, 299, 300
civilizacija slive 141
chianti 311
C₂H₅OH, glej tudi metanol 21
CH₃OH, glej tudi etanol 24
Coca-Cola 187, 255
Coca-Cola socializem 255
Cockta 11
Coty, René 202
cviček 11, 96, 121

Č
Čačak 51
Čajkanović, Veselin 331
čarovnica 181, 183
čebula 63, 131, 135, 189, 287, 310
Čehi 49, 110, 178
Češkoslovaška 154
češnje 128
Čelebi, Evlija 131
čevapčiči 159, 174, 175, 177, 185, 207, 282, 287, 288, 296, 305, 316
človeška ribica 204
čoček 33
čokanjčič 32
črevesje 131
Črna Gora 28, 43, 48, 113, 115, 149, 150
črna kronika 23, 25, 51, 83, 146, 265
čudeži 62, 288

D
dan republike 48, 59, 75, 169, 301
Danska 102, 104
dedek Mraz 43
destilacija 41, 52, 56, 75, 88, 90, 91, 93, 112, 128, 137, 189, 195, 270, 271, 330
destilarna 80, 112, 129, 324, 325
destilat 19, 28, 32, 33, 35, 40, 41, 43, 46, 49, 52–54, 56, 57, 64, 70, 72, 73, 75, 78, 80, 86, 88, 90–94, 112, 123–125, 128, 129, 133, 137, 141, 142, 168, 186, 189, 195, 205, 230, 268, 270–272, 276, 279, 297–299, 319, 324–326, 330
Dežulović, Boris 43, 137, 171, 219
Dolenjska 48, 154, 208, 210
domovina 9, 28, 42, 54, 60, 69, 76, 79, 80, 96, 99, 143, 150, 158, 159, 175, 177, 180, 213, 222, 236, 238, 245, 298–306, 309
Domicelj, Tomaž 63, 64, 146, 279, 309, 310
Douglas, Mary 187, 248, 253, 266
Drava 283
drekavec 137
Država SHS 27
diaspora 54
diktator 201, 316
diplomat 10, 42, 57, 188, 204–206, 208–210, 277, 289–294, 298, 305, 309, 326, 327
dingač 96, 121
džamija 43
Dua Lipa 47
Dubioza kolektiv 43, 53–57
Dubrovnik 128, 150, 305, 312
Dudley, Robert 86, 88, 101, 235
dudovača 128
duh 13, 23, 27, 43–45, 47, 51, 52, 64, 68–70, 75, 77–79, 81, 94, 105, 116, 127, 141, 145, 150, 155, 156, 180, 181, 185, 190, 194, 195, 197, 215, 221, 251, 258, 268, 277, 280, 297, 301, 303, 307, 311, 319–321

dunjevača 56, 128, 324
Durkheim, Émile 169
Džumhur – Zuko, Zulfikar 190

E

Emigrantski kuvar 60
eksorcisti 94
eliksir 57, 115, 123, 145, 272, 286, 314
elite 102, 104, 132, 180, 181, 183
enolončnica 177, 188, 196
Essen 302
etanol, glej tudi CH₃OH 34, 85, 86, 112, 205, 286
etnokulinarika 135
EU 41, 47, 48, 54

F

fermentacija 140, 167, 173, 212
Figa 61, 62
fige 128, 130
fikcija 18, 28, 254, 283
fižol 161, 177, 214
Fleming, Ian 283, 284
frančiščkani 130
Fructal 166

G

Gadafi 11, 201
Gadamer, Hans-Georg 226
gastarbajterji 299
gastronacionalizem 288
Geertz, Clifford 10, 14
Gellner, Ernest 89, 175, 183, 184, 213
gejše 161
gemišt 59
Generalić, Ivan 102, 141, 152, 203, 204, 300
slikar 32, 33, 35, 40, 45, 46, 54, 75, 78, 97, 108, 113, 114, 117, 121, 128, 149, 159, 218, 249, 250, 252, 268, 285, 309, 320
geografska označba 47, 48
gibanja za zmernost 94, 102
globalizacija 178
golaž 63, 255
golaž komunizem 255
Gorbačov, Mihail Sergejevič 208, 209
Gornji Milanovac 197, 272
gostilna 61, 96, 99, 112, 121, 143, 145, 146, 202, 207, 214, 220, 254, 258, 263, 276, 314
Gradačac 42, 166, 171
grb 169, 170
Grenlandija 293

grozdje 125, 129, 141
Guča 60
Guinness 33

H

hadž 43
Halbwachs, Maurice 78
Heidegger, Martin 150, 227, 269, 270, 303
Handke, Peter 34, 49, 93, 180–182, 229, 299, 316
Halpern, Joel Martin 250–252, 256, 269–271
hermafrodit 65
Herzfeld, Michael 34, 49, 95, 138, 156, 160, 211, 213, 222, 235, 279, 288, 295
Happy Machine 54, 55
hedonizem 57, 114
Hercegovina 28, 42, 43, 138, 204, 249, 284, 297, 329
Hitler, Adolf 159
Hobsbawm, Eric 156, 171, 172, 181–184, 223, 224
Homo imbibens, glej tudi popivajoči človek 51, 76, 86, 88
Homo sapiens, glej tudi umni človek 9, 10, 51, 86
Hruščov, Nikita 255
Hrvaška 28, 48, 113, 131
Hrvatska stara šljivovica 48
hudič 125, 329
Hudolin, Vladimir 13, 186, 259–262, 285, 305
humor 59, 145
Husain, Zakir 201
Hutchinson, John 88, 187, 308

I

ideologija 52, 101, 105, 173, 179, 180, 216, 256, 258, 279
identiteta 44, 52, 70, 125, 133, 135, 141, 158, 159, 176, 178, 179, 211, 219, 227–229, 234, 236, 237, 242, 251, 264, 266, 280, 286, 289, 294–297, 299, 300, 303
Ionesco, Eugène 179
Ilirska Bistrica 146
Indija 201, 290
industrijska revolucija 91, 93
inskripcija 34, 35, 41, 45, 52
Irci 211
Irska 102, 211
Istra 208
islam 41, 43, 65
Istanbul 283
Italija 102, 112, 259, 299, 308
Italijani 136, 187–190, 243, 282
Izrael 88, 205
izumljene tradicije 181, 182

J

JAT 237
Jakubović, Brano 43, 141, 323
Jadran 44, 61, 76, 77, 104, 128, 153, 276, 286
James Bond 283, 284
Japonska 204, 220
Jelić, Branko 34, 200, 254, 306, 314
Jelinčič Plemeniti, Zmago 41, 284
Jergović, Miljenko 68, 271, 272, 315
Jesenice 170
jet lag 278
jetra 107
Jevdević, Gino 57
jeznoriteži 214
JLA 329
Judje 51
Jugolinija 236
jugonostalgija 70

K

kafana 78, 114, 214
kajmak 63, 79, 80, 96, 310
Kajmakčalani 96
kajsijevača 56, 324
kalvados 215, 216
Kanada 110, 219, 278
Karapandža, Stevo 185, 198
kapitalizem 69, 91, 255
Karadordev zrezek, glej tudi *Karadordeva šnicla* 49
Karadordeva šnicla, glej tudi Karadordev zrezek 49
katastrofe 113, 124, 125, 127
Katedra 315
kasarne 76, 126, 185
kava, glej tudi kafa in kahva 46, 47, 136, 142, 149, 152, 198, 238, 240, 246–248, 264, 282, 295
Kavčič, Stane 134, 145, 214, 225, 236, 240, 257, 258
kazan 129, 138
kazandžija 138
Kerewsky-Halpern, Barbara 88, 250–252, 256
Kitajci 326, 327
Kitajska 326, 327
kislo zelje 59, 234
klekovača 11, 68, 97, 98, 121, 195, 196, 297
klobuki 10, 286
Kočevsko 227
Kolendić, Anton 104, 106, 107, 144, 147, 295, 302, 303, 305, 306
komadara 137
komovica 128, 267
kombajn 10, 12, 216, 314
kondom 10, 90, 141, 169

konjak 40, 65, 84, 97, 98, 125, 140, 151, 212, 220, 249, 331
Koper 244
Kosovo 28
Kragujevac 138, 246, 247
kralj Aleksander I. Karadjordjević 162
Kruševac 272
Kranjska gramatika 133
kranjska klobasa 9, 49, 308
Kraljevina Jugoslavija 27, 112, 139
Kraljevo 27, 72, 96, 109, 110, 112, 132, 138, 139, 141, 162, 172, 204, 229, 242
Kraš 226
kriminal 26, 283, 284, 315
Kristeva, Julia 132
Krlēža, Miroslav 23, 96–98, 102, 110
krompir 99, 137, 157, 198
krona 183
kuharice 175, 185–188, 197, 198, 297, 319
kulen 49
Kultur Shock 57, 58
kutine 128, 188
Kusturica, Emir 60
kvasovke 85
Kveder, Zofka 83, 84

L

Lačni Franz 60
ladje 9, 236, 237, 294
lajbnc 137
lakota 114, 137, 153
Lang, Franzl 286, 287
Latour, Bruno 25, 26, 34, 35
lekarna 90, 128
letala 11, 201, 225, 239, 284, 300
ličila 88
lijepa naša 41
liker 111, 112, 144, 161, 188, 189, 205, 242, 271, 315, 331
lingua franca 44
literatura 18, 63, 107, 115, 116, 120, 121, 132, 133, 226, 288, 331
ljubezen 25, 76, 116, 201, 202, 205, 209, 255, 258, 315, 329
Ljubljana 9, 11, 13, 14, 17, 24, 25, 47, 59, 61, 70, 78, 84, 91, 97, 99, 100, 102, 104, 106, 131–134, 137, 143, 147, 156, 159, 168, 170, 171, 177, 179, 182, 184, 186, 195–197, 200, 201, 203, 206, 207, 209, 221, 224, 226, 234, 235, 241, 245, 249, 253, 259–261, 266, 272, 283, 293, 298, 300, 307, 310, 315, 316
Lockwood, G. William 264, 265
Los Angeles 304
Lovrenović, Ivan 102, 141, 152, 203, 204, 300
loza 23, 48, 128, 198, 282
lozovača 195, 196, 297
LSD 54, 325

M

Madžari 61, 133, 138, 154, 178, 255, 283

Madžarska 138, 154

Medžugorje 211

maček 19, 190, 203, 204, 291

Maček, Ivan Matija 19, 190, 203, 204, 291

Makarska 271

Makedonija 28, 43, 113

Male tajne velikih majstora kuhinje 185

Mandić, Igor 173, 174, 198, 203, 207, 217, 221, 266, 314

maraskino (Maraschino) 48, 206, 271

marelice 128

Maribor 10, 116, 126, 134

Marx, Karl 11, 134, 245, 253, 303, 307, 311

May, Karl 11, 49, 57, 58, 134, 245, 253, 261, 263, 303, 307, 311

marmelada 79, 122, 138, 141, 182, 259, 269, 277, 304

Marshal 70, 71

Mauss, Marcel 235, 252, 271

mastika 195, 297

Mavri 88

melanhonija 64

menihi 288

mercedes 33, 54, 221

metal 57, 179

metanol, glej tudi C₂H₅OH 23, 24, 26, 27

Mikič, Fedor 100–102

Milčinski, Fran 102, 117, 142, 151, 155, 156, 235

Miller, Daniel 13, 225–227, 238, 239, 241–243, 245, 288

Mintz W., Sidney 13

Mladina 104, 107, 137, 154, 203, 218, 315

Mrkun, Anton 104, 106, 107, 144, 147, 295, 302, 303, 305, 306

moonshining 325

Modriča 323, 324

morala 11, 14, 47, 79, 94, 95, 107, 112, 124, 125, 129, 148, 149, 172, 182, 183, 201, 226, 239, 250, 256, 267,

306, 316, 327

morilka 124

Moskva 177, 209

Mostarac, Selenia 197

Most na Drini 17

možgani 85, 86, 253, 307, 311

München 92, 300

murve 128

muškat 96, 121

mutanti 65

N

nacionalizem 44, 45, 107, 157, 161, 168, 171, 173, 176, 179, 180, 183, 184, 210, 211, 213, 215, 222–224, 227, 229, 234, 235, 238–240, 245, 279, 288, 291, 293, 295, 319

naivci 309

Na kmetih 83, 116

Narodna čitanka o alkoholu 85, 112, 116, 117

Naser, Gamal Abdel 205

Nato 27, 31, 60, 68, 83, 84, 101, 113, 126, 130, 144, 167, 189, 226, 229, 243, 247, 254, 280, 285, 290, 297, 303, 305, 327

Naše alkoholno gospodarstvo 100–102

Nečista kri 83, 84

neljudje 14, 78

Nemci 143, 236, 239

Nemčija 45, 101, 104, 178, 219, 236, 278, 279, 284, 299, 304–306

New York 12, 17, 51, 60, 88, 89, 91, 93, 132, 136, 156, 169, 182, 187, 202, 210, 226, 229, 243, 265, 266, 270, 288, 311

Nixon, Richard 326, 327

Nizozemska 172

nogomet 10, 12, 26, 42, 97, 168, 301

Norveška 104, 110

Novo mesto 13

Novačić, Dejan 59, 60, 145, 146, 148, 156, 229, 245

Novak Marković, Olga 195, 196, 212, 297

Novakovich, Josip 60, 70, 75, 136, 152, 169, 200, 203, 301

nostalgija 44, 52, 60, 69, 70, 72, 73, 78, 301, 302, 304, 305, 309, 310

noša 179, 183, 204, 218, 302, 307

O

Oče 45, 61, 64, 68, 83, 84, 146, 148, 265, 293, 307, 315

Ogrizović, Višnja 128, 198

Oliver, Jamie 185, 198

opanke 53, 309

orientalizem 132

Oseli, Jožef 205

osmansko cesarstvo 142

Outsider 26, 329

OZN 210

P

pálinka 138

Pariz 64, 66, 205, 206, 237, 307, 308

partija 65

pelinkovec 48, 97, 198

penis 168

pesmi 33, 57, 58, 63, 64, 97, 120, 214, 218, 286, 303, 309, 310, 329

petje 51, 99, 151

peterokraka 72, 75

Petrović, Aleksandar 15, 47, 114, 115, 187, 257

pijana opica 86, 97
pijanstvo 62, 329–331
pijančevanje 92, 93, 95, 96, 99, 105, 125–127
PIK Takovo 165
pivo 30, 51, 88, 89, 112, 166, 171, 174, 236, 253, 292, 330
pleskavica 59, 72, 174, 282
pohotneži 86
Pohlin, Marko 33, 83, 84, 133, 147
Pokémoni 86
Pop, Iggy 53, 60, 177, 214
Popit, France 43, 44, 93, 102, 147, 178, 202, 226, 229, 243, 314
Popper, Karl 11, 98, 134, 245, 253, 303, 307, 311
poroka 26, 27, 30, 72, 84, 92, 155, 168, 170
Polimska šljivovica 48
Poljska 154
Postojnska jama 240
potio franca 44
prašiči 10, 12, 59, 270
pravoslavje 65
pregon 15, 18, 20, 24, 43, 48, 93, 115, 124–126, 135, 136, 139, 141, 147, 161, 166, 187, 188, 198, 203, 218, 226, 244, 267, 268, 286, 300, 316, 324
preklinjevalci 214
prepečenica 32, 189, 218, 306, 330
Prijedor 272
Prijedorčanka 272
Primorje 113, 114, 208
prostitutke 331
protialkoholno gibanje 103
psihotik 13
Pulj 201
punk 57
puške 69

R

Radić, Pavle 151
raj 43, 48, 52, 72, 120, 123, 135, 145, 161, 162, 199, 202, 206, 229, 238, 315
Rakijada 72, 73, 75
rane 327
rasna higiena 101, 104
razglednice 18, 53, 109, 110, 140, 280
Reagan, Ronald 208, 209, 229, 288
Reka 34, 79, 130, 138, 174, 204, 214, 236, 239, 252, 253, 276
relativnostna teorija 86
Renan, Ernest 89, 175, 213
retrozkodbe 72
revščina 93, 114
Rimljani 106
rit 141, 200, 240, 256, 270
Rock Partyzani 63

rokenrol 43, 215
roman 14, 17, 61, 62, 68, 83, 132, 149, 175, 181, 265, 283
Romunija 110
roštilj 60, 173, 174, 287, 297
Rubikon 155
Rubin 272, 276
rum 48, 143, 144, 226, 229, 325
Rusija 104, 283
Rusi 40, 104, 283

S

sadeži 86, 87, 128, 137, 138, 141, 217
sadjevec 48, 126, 195, 297
sadovnjak 141, 181, 183, 236, 269, 272
Said, Edward 132
Sandžak 113
Sarajevo 28, 42, 47, 57, 68, 72, 104, 131, 141, 165, 166, 177, 204, 214, 271, 284, 285, 300, 320
satira 89, 218, 316
Sava 34, 138, 303
Savdska Arabija 43
Schweppes 187
Seyahatnâme 131
sevdah 57
Simpson, Bart 88
Sisak 306
Skopje 60, 195, 300
Split 61, 128, 130
sladkor 13, 68, 85, 114, 128, 131, 142, 143, 179, 188, 226, 229, 246, 264, 269, 277, 331
slanina 63, 143, 310
Slavonija 133, 135
Slavonska šljivovica 48
sliva 31, 41, 42, 45, 51, 52, 69, 76, 78, 112, 121–133, 135–141, 144, 149, 151, 153, 157, 161, 167, 168, 170, 171, 178, 183, 185, 189, 195, 212–214, 217, 221, 240, 251, 259, 269, 271, 272, 277, 278, 295, 297, 319, 323, 324, 329, 330
slivovka socializem 9, 20, 198, 250, 255, 256, 258, 298, 308
slivovkalizem 132, 133, 135, 137
Slovaki 110, 178
Slovenija 13, 18, 28, 41, 46, 48, 49, 86, 102, 104, 115, 116, 159, 170, 177, 190, 203, 204, 208, 209, 228, 254, 259–263, 267, 270, 296, 316
Slovenska nacionalna stranka 41
Slovin 206
SDV – Služba državne varnosti, glej tudi UDBA 305
Smith, D. Anthony 51, 179, 180, 183, 184
smokovača 128
Smole, Jože 11, 134, 182, 201, 204, 205, 208, 209, 227, 236, 243, 303
Soča 204
Sok od šljiva 254, 255
Sokolović, Zijah 329
Sombor 73

Sovjetska zveza 208
Srbi 23, 24, 30, 32, 34, 41, 44–51, 70, 72, 83, 99, 103, 113, 114, 130, 132, 138, 189, 196, 219, 249–251, 256, 297
Srbija 23, 24, 27, 28, 30, 32, 34, 41, 44–46, 48–51, 70, 72, 83, 99, 103, 113, 114, 129, 130, 132, 138, 165, 189, 219, 249–251, 256, 297
srce 14, 112, 115, 162, 172, 184, 195, 202, 210, 294
Stanković, Borisav 83, 84, 276
statistika 101, 112–114, 125, 141, 268, 269
Stefanović, Margita 215
Stein Ehrlich, Vera 58, 85, 113–115, 258
steklenica fatalka, glej tudi *bouteille fatale* 33, 34
sterilizacija 101
strup 26, 34, 95, 102, 121, 122, 127, 148, 156, 159
Studen, Andrej 76, 92, 99, 104, 105, 137, 147, 150, 218, 272
Subotica 23, 216
Sutton, David 12, 51, 76, 77, 114, 284
suženjstvo 91
sužnji 93
svatovanje 149
Sveta vojska 99, 100, 102, 104, 106, 115, 144

Š

šala 12, 46, 143, 220, 255
šampanjec 174, 205, 206, 253
šamanstvo 330
Schönhuber, Franz 60, 279
Šibenik 128, 130
Šifrer, Andrej 76, 92, 147, 150, 218, 272
Šiptarji 47
školjka 10
Šljivo, Edhem 42, 45, 60, 62, 190, 241, 254, 255
Španija 102, 110, 112
špirit 142, 207, 212, 218, 269, 277
šport 173, 279, 284, 286, 288
Štulić, Branimir Johnny 329
Šumadija 138, 258
Šumadijska šljivovica 48
šumadijski čaj 188, 198
Švedi 106, 110
Švedska 87
Švica 112, 222, 299

T

Tajna manastirske rakije 288, 289
Takovo 165, 272, 276
teran 49
Tesla, Nikola 44–46
Tito, glej tudi Josip Broz 11, 64, 65, 70, 72, 75, 143, 169, 179, 200–205, 211, 261, 301, 314
titonostalgija 70
tihotapljenje 221

tobak 104, 107, 112, 116, 140, 220, 222, 299
Tolstoj, Lev Nikolajevič 106
tombola 301, 302
tonik 252
travarica 48, 68, 195, 196, 198, 282, 297, 331
Trebišnjica 204
trešnjevača 128
treznost 9, 12, 18, 19, 21, 89, 94, 99, 100, 102, 104–107, 115, 174, 183, 209
Trezvenost 85, 103, 112, 116, 117
Tribuna 223, 315, 316
Tribuson, Goran 60, 61, 265, 266, 282
tropinovec 141, 267
Trst 107, 202, 283
tujina 10, 76, 77, 158, 161, 170, 175, 188, 203, 212, 216, 217, 221, 236, 243, 279, 280, 289, 293, 294, 297, 302, 307, 324
Turki 65, 129, 130, 279
Turčija 84, 130
TV 13, 40, 54

U

umni človek, glej tudi *Homo sapiens* 9, 85, 88
Unesco 30, 50–52
uradniki 264, 327
urbanizacija 91, 263
Urugvaj 301
UDBA, glej tudi SDV – Služba državne varnosti 305
usta 149, 174, 185, 253, 314
utopija 16, 105

V

vegeta 78
Velika Britanija 221, 222
vermut 234
vesoljska ladja 9
V gorah Balkana 134–136
Vidovdan 65
viljamovka 56, 324
vinjak 26, 59, 126, 206, 220, 221, 253, 258, 265, 270, 272, 304, 315, 331
viski, glej tudi whisky 11, 30, 51, 65, 166, 182, 201–203, 205, 215, 216, 218, 220, 241, 248, 249, 295, 306, 314, 315, 325
višnja 128, 198
višnjevača 188, 331
Vlak na jug 63, 64, 300, 309, 310, 320
voda 19, 42, 45–47, 59, 86, 89, 90, 92, 97, 101–103, 114, 124, 128–130, 138, 143, 156, 165, 166, 177, 198, 204, 206, 218, 220, 221, 227, 229, 236, 238, 241, 243, 245, 248, 252, 260, 264, 272, 290, 302, 305, 329
vodka 40, 205, 206
Vojnović, Goran 60, 61, 265, 266, 282
Vojvodina 115
Vučetić, Mira 30, 77, 91, 186, 187, 190, 208, 210, 250, 255, 285, 305

Vuic, Jason 246, 247, 284
Vzhod 60, 99, 138, 177

W

Wachtel, Andrew Baruch 17, 199, 200
Weizman, Ezer 279
whisky, glej tudi viski 171, 174, 314
Williams, Raymond 9, 156, 169, 224, 311
Williams, Sunita 9

Y

Yamey, Adam 147, 282, 283
Yugo 68

Z

Zadar 271
Zagreb 49, 85, 96–98, 102, 112–114, 116, 117, 141, 160, 163, 186–190, 195, 198, 206, 209, 225, 242, 255, 272, 285, 286, 298, 302, 305
zagrebški zrezek 49
Zahod 60, 90, 99, 134, 138, 315, 316
zamišljene skupnosti 171, 175, 176, 179, 180, 276
Zastava 53, 63, 78, 96, 142, 156, 157, 168–171, 180, 183, 185, 199, 200, 211, 213, 228, 235, 239, 241, 245–247, 291, 302
zastava 53, 63, 78, 96, 142, 156, 157, 168–171, 180, 183, 185, 199, 200, 211, 213, 228, 235, 239, 241, 245–247, 291, 302
zaščite 47–51, 56, 101, 173, 178, 211, 212, 218, 288
zavest 11, 52, 54, 85, 95, 132, 133, 143, 146, 153, 157, 175–177, 182, 184, 186, 206, 222, 223, 225, 228, 234, 235, 241, 271, 280, 283, 285, 291, 292, 295, 330
ZDA 60, 94, 95, 105, 110, 138, 208, 219, 247, 278, 294
zdravica 10, 13, 14, 21, 303, 307, 320, 327
zdravila 32, 61, 85, 89, 90, 95, 128, 153, 154, 251, 252, 327, 331
zelje 59, 135, 234
Zgodovina pornografije 265, 266
Zlata doba 99, 100, 102, 107, 115
Zlatibor 50
zloraba 95, 130, 261, 265
ZRN 217
ZSSR 206
Zvezna republika Nemčija 279

Ž

žar 48, 174, 198, 282
želodci 138, 151, 207
žganjarska kuga 92, 94
žganjekuha 41, 54, 122, 123, 129, 138, 151, 268
žito 99, 136, 161, 269

Na začetku je bila zdravica. Na koncu ostane njen odmev.
Ježek ga drži v roki in vztraja, da je šala. Fotografiji razposajenega
(str. 8) in zrelega Ježkovega nazdravljanja je 1. aprila 1956 destilirал
Dušan Gostinčar; odtlej potrpežljivo zorita v arhivskem sodu z oznako
Prvoaprilska šala, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Ko razum odpove,
nastane kolekcija.

Zmernost
ni bila povabljena!



Vsebina pod tlakom kolektivnega spomina.
100% bombaž, ostalo nepojasnjeno.
Lahko vsebuje sledi treznosti.

Za distribucijo tega stanja:

stanje.duha@gmail.com / 041 829 843

BRATSTVO IN SLIVOVKA
C₂H₅OH Z ZASLUGAMI ZA NAROD
Jernej Mlekuž

Urednik knjige **Miha Zadnikar**

Recenzenta **Tanja Petrović, Miha Kozorog**

Jezikovni pregled **Tadej Turnšek**

Oblikovanje in prelom **Tanja Radež**

Izdajatelj **ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije**

Založnik **Založba ZRC**

Zanju **Marina Lukšič Hacin, Oto Luthar**

Glavni urednik založbe **Aleš Pogačnik**

Tisk **Present**

Naklada **700**

Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja.

Ljubljana 2026

Prva e-izdaja je prosto dostopna pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 (razen za tisto slikovno gradivo, za katerega so posebej navedeni drugačni pogoji rabe):

<https://doi.org/10.3986/9789610511205>

©

Slikovno gradivo je del osebne graiva avtorja, razen slik na straneh 8, 228, 267, 270, 296, 311, 317, 362–3 (Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije); 5, 160, 163, 272 (Muzej za umetnost in obrt v Zagrebu); 103, 116, 26, 263 (Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana); 209, 273 (Mestni muzej Ljubljana); 15, 16 (Samira Kentrić); 53, 140 (Božidar Jezernik); 93, 110 (Marjan Drnovšek); 73–4 (društvo Podunav); 87, 94 (Wikimedia); 274 (Muzej mesta Zagreb); 12 (Jugoslovanski državni arhiv); 87 (Pokrajinski muzej Uppland na Švedskem); 98 (Narodna in univerzitetna knjižnica, Zagreb); 291 (Hrvaški zgodovinski muzej); 332 (Hana Stupica); 335 (Saša Hess).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) na osnovi razpisa za znanstvene monografije v letu 2025. Nastajala je v okviru raziskovalnega programa »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (P5-0070) ter projektov »Uprostorjanje migrantov na mikroravni: Restavracije kot prostori stika« (J6-60098) in »Made in YU: Kako so neljudje gor spravili Jugoslavijo« (N5-0134), ki jih financira ARIS.

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=271797251

ISBN 978-961-05-1119-9

E-knjiga

COBISS.SI-ID=271745795

ISBN 978-961-05-1120-5 (PDF)







»Pisati zgodovino Jugoslavije brez slivovke
je tako, kot pisati zgodovino odkrivanja
vesolja brez vesoljskih ladij.
No, približno tako.«

»[Slivovka] je v tej knjigi metonimija:
opojna tekočina, ki je hkrati vezivo.
Opojna in spojna! Je most –
med pokrajinami, razredi, jeziki, značaji.
Med preteklostjo in spominom.
Med zgodovino in mitom.«

»Ko steklenica stopi na govorniški oder
zgodovine, se retorika spremeni
v tekoče stanje in resnica dobi promile.«

»Če je bila Jugoslavija politična fikcija,
potem je bila slivovka njena tekoča realnost –
aroma, ki je v vsakem kotičku nekdanje
skupne domovine dišala znano. [...]
Prav slivovka je, če hočete ali ne,
eden redkih dokazov, da je ta narod
nekoč obstajal. Vsaj na jeziku.«

»Nazdravimo. In ne pozabimo –
v vsakem kozarcu se skriva zgodba.
Včasih tudi narod.«

29 eur



Založba ZRC